

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXVII

Sa. 249

Ağustos 2003

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

2004

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	Sayfa
ÖZBEK, METİN: Değirmen-tepe (Kalkolitik Çağ) Bebeklerinde İlginç Bir Adet: Baş Dağlaması (6 resim ile birlikte)	369
BİLGİ, ÖNDER: İkiztepe Mezarlık Kazıları ve Ölü Gömme Gelenekleri 2000 ve 2001 Dönemleri (2 plan, 11 resim ile birlikte)	383
ERTEN, EMEL: Marmaris Müzesinden Üç Uzun Cam Unguentarium (8 resim ile birlikte)	403
ERTEN, EMEL: Glass Unguentaria of Elongated Type From Marmaris Museum	409
AYDIN, AYŞE: Die Christliche Architektur in Kilikien und Isaurien am Beispiel der Kirche von Demirciören (4 resim ile birlikte)	415
ARTUK, İBRAHİM-ARTUK, CEVRİYE: Bazı İslâm Şehirlerinde Hangi Devletler Sikke Kesmiş ve Bu Şehirlere Ne Gibi İsimler Verilmiş	421
TULUK, ÖMER İSKENDER: İskilip Şeyh Yavsi Camii'nin Orijinal Planı Üzerine Bir Restitüsyon Denemesi (12 çizim, 15 resim ile birlikte)	447
KOCA, FERHAT: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemine Ait Hilâfet Tartışmalarıyla İlgili Yayınlar	457
GÜRBÜZ, M. VEDAT: Genesis of Turkish Nationalism	495
KARACA, TAHA NİYAZİ: Ermeni Sorunu ile İlgili Bir İngiliz Kaynağı Üzerine Eleştirel Değerlendirme	519
SHAW, STANFORD J.: Halide Edib (Adıvar)'s appeal to the American public for justice for the Turks	531
Çeviriler:	
GÁBOR, ÁGOSTON (Çev.: Gölen, Zafer): XVI. Yüzyılda Macaristan'da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthânesi	541
Kitap Tanıtmalar:	
DİLÂN, HASAN: General G. Korganoff: <i>La Participation Des Armeniens A La Guerre Mondiale Sur Le Front Du Caucasse (1914-1918)</i>	553
ÖZTEPE, ERHAN: Winfried Held: <i>Das Heiligtum der Athena in Milet, Milesische Forschungen</i>	561
AKA, İSMAİL: Gıyâseddin Ali-i Yezdi: <i>Saadetnâme yâ Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan der salha-yi</i>	567
ÇİÇEK, KEMAL: Ruth Kark, Michal Oren-Nordheim: <i>Jerusalem and Its Environs: Quarters, Neighbourhoods, Villages 1800-1948</i>	571
İLGÜREL, MÜCTEBA: Recep Ahışhalı: <i>Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülkütâblık (XVIII. Yüzyıl)</i>	573
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: Galitekin, Ahmed NeziH: <i>Ayvansarâyî Hüseyin Efendi. Ali Sâtu Efendi, Süleymân Besim Efendi. Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul câmileri ve diğer dinî-sivil mi'marî yapılar)</i>	577
DÖNMEZ, ŞEVKET: Marcella Frangipane: <i>Yakınoğu'da Devletin Doğuşu Mezopotamya ve Çevresinde Güçlü Aile Yönetimlerinin Devlet Çarkına Dönüşmesi</i>	583
2003 Yılı Birinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	591
İngilizce Özetler	689

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Yayın Komisyonu / Commission of Publications
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN
Prof. Dr. Abdülkadir DONUK
Prof. Dr. Özer ERGENÇ

Hakemler / Referees
Prof. Dr. Hakkı ACUN
Prof. Dr. Gábor ÁGOSTON
Prof. Dr. Ercüment KURAN
Prof. Dr. Gönül ÖNEY
Prof. Dr. Ömer ÖZYİĞİT
Prof. Dr. Ali SEVİM
Bilâl N. ŞİMŞİR
Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİILDIZ

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu Kızılay Sokak No: 1
06100-Sıhhiye/ANKARA
Tel: 310 23 68/210-217
310 25 00
Fax: 310 16 98
Internet: <http://www.ttk.org.tr>
e-posta: yusuf@ttk.org.tr
e-posta: ttkinfo@ttk.org.tr

ISSN 0041-4255

BELLETEN

Cilt: LXVII

Ağustos 2003

Sayı: 249

DEĞİRMEN TEPE (KALKOLİTİK ÇAĞ) BEBEKLERİNDE İLGİNÇ BİR ADET: BAŞ DAĞLAMASI

METİN ÖZBEK

Değirmen tepe köy yerleşmesi Doğu Anadolu'da, Malatya'nın 24 km kuzey-doğusunda ve Fırat nehrinin 50 m uzağında yer almaktadır. Höyük, Fırat taşkınlarının oluşturduğu konglomeratik bir doğal yükseltinin üstünde, zamanla gelişmiştir. Değirmen tepe, doğu-batu yönünde 200 m, kuzey-güney yönünde ise 125 m kadar bir alanı kaplar.

Orta-Doğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Kurtarma Kazıları çerçevesinde yürütülen çalışmalara Değirmen tepe'de 1978 yılında başlanmış ve 1986 yılında Höyüğün Karakaya baraj gölü suları altında kalması nedeniyle son verilmiştir. Değirmen tepe'deki arkeolojik kazılar İstanbul Üniversitesi Prehistorya bölümünden Prof. Ufuk Esin başkanlığında bir ekip tarafından yürütülmüştür¹. Değirmen tepe'de 1981-1986 kazı yılları arasında Kalkolitik yerleşmesine ait 6'sı fütüs olmak üzere toplam 31 bebek iskeleti gün ışığına çıkarılmış ve bunlar Hacettepe Üniversitesi Antropoloji laboratuvarına teslim edilmiştir. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden bebek ve çocuklara ait bilgiler Tablo 1'de verilmiştir. Değirmen tepe Kalkolitik Ubaid Kültürü C-14 tarihlemelerine (kalibre edilmiş) göre, Z.Ö. 7. binin sonu ve 6. binin başı ile yaşlandırılmıştır. Ubeyd kültürünün ayrı bir özelliği de Sümer uygarlığının esasını oluşturan Uruk Kültürü'nün kökenini teşkil etmesidir^{2,3,4}.

¹ Esin, U. : Değirmen tepe (Malatya) Kazısı 1981 Yılı Sonuçları. 1983. IV. Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara. T.C. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü. S. 39-48.

² Esin, U. : a.g.e. 1983.

³ Esin, U. : Değirmen tepe Kazıları Arkeolojik Araştırmalarına Toplu Bir Bakış. TÜBİTAK Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri. VI. 1986. s. 131-153.

⁴ Esin, U. : Değirmen tepe (Malatya) Kurtarma Kazıları. In: Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (Editör: Oktay Belli). İstanbul Üniversitesi Yayınları. 2000. s. 80-86.

Değirmentepe'de bebekler ve çocuklar evlerin taban altlarında ana top-
rağın içine açılmış çukurlara, ya da duvar içindeki nişlere çömelmiş (hocker)
pozisyonda konularak gömülmüşlerdir. Değirmentepeliler bebekleri kilden
yapılmış petek adı verilen silindirik kaplara, büyük çocukları ise çömlek bi-
çimindeki kaplara koyarak gömmüşlerdir. Değirmentepe'de Kalkolitik taba-
kaya ait hiçbir erişkin iskelete rastlanılmamıştır. Bunun nedeni de, ya yer-
leşme dışı (extramural) gömülmüş, ya da zaman zaman Fırat nehrinin taş-
ması sırasında büyük bir olasılıkla Fırat'ın sularına kapılıp gitmiş olmaları-
dır⁵.

Değirmentepe Kalkolitik serisi içerisindeki 6 fötusun gelişme yaşı Kosa'
nın önerdiği kriterler ışığında⁶, bebek ve çocukların ölüm yaşları da, dişler
korunmuşsa taç kısımlarındaki kalkerleşme derecesine ve köklerin gelişme
durumlarına^{7,8,9}, sadece uzun kemikler korunmuşsa bunların diyafiz uzunluk-
larına göre¹⁰ belirlendi.

Bu araştırmamızın temel amacı, Anadolu'da ve Yakın-Doğu'nun diğer
bölgelerinde tarihöncesi çağlara ait iskelet serilerinde hiç rastlanılmayan il-
ginç ve tip tarihi açısından olduğu kadar tarihi ve kültürel açıdan da önemli
sayılan baş dağlama adetinin Değirmentepe bebeklerinde kafatası üzerinde
yol açtığı lezyonları tanımlamak ve olası bazı patolojik rahatsızlıklarla arala-
rındaki farklılıkları ortaya koymaktır. Ayrıca, günümüzde aynı bölgelerde
benzer adetlerin hala varlığını sürdürüp sürdürmediğini etnografik verilere
dayanarak araştırmayı, Değirmentepe halkının baş dağlamayı hangi durum-
larda uygulamış olabileceği konusunda varsayımlarda bulunmayı amaçlıyo-
ruz. Kalkolitik çağa ait son derece güzel kültürel deformasyon örnekleri su-
nan¹¹ Değirmentepe Kalkolitik serisini bu kez de başka bir yönüyle, yani baş
dağlama gibi ilginç bir adetle de tanımaya çalışacağız.

⁵ Erol, O. : Paleokolojik Araştırmalarda Jeomorfolojinin Önemi. 1983. Arütob. III. Ankara. Tübitak Yayınları.. s. 13-29.

⁶ Kosa, F.: Age estimation from the fetal skeleton. In: Age markers in the human skeleton. (Ed. M. Yaşar İçcan). 1989. Springfield: Charles C. Thomas Publisher. s. 21-54.

⁷ Ubelaker, D.H.: Human skeletal remains. Manuals on Archaeology 2. 1989. Washington, DC: Smithsonian Institution.

⁸ Bass, W.M. : Human osteology. 1987. Third edition. Missouri Archaeological Society.

⁹ Brothwell, D.R.: Digging up bones. 1981. London: Natural History of British Museum.

¹⁰ Ubelaker, D.H.: a.g.e. 1989.

¹¹ Özbek, M.: Cranial deformation in a subadult sample from Değirmentepe (Malatya, Turkey). Am. J. Physical Anthropol. 2001. 115: 238-244.

Gözlemler

6 fötüs dışında kalan 25 Değirmentepeli bebek ve çocuktan 3'ünde (%12) baş dağlama adetinin, kafatasında bıraktığı çıplak gözle görülebilecek kadar net izlere rastlandı. Bu izler, Manouvrier'nin Seine ve Oise nehirleri arasındaki dolmenlerde bulunan neolitik dönemle yaşıt kafataslarında gözlemlendiği dağlama ile ilgili tanımlamaya uygundur¹². Değirmentepe iskelet serisinde geri kalan 22 bebek ve çocuğun kafatasında böyle bir uygulamanın izlerinin görülmemesi iki nedenden kaynaklanmış olabilir; ya bu bireylerde gerçekten dağlama hiç yapılmadı, ya da dağlama hafif uygulandığı için kemiğe kadar işlemedi.

Aşağıda Değirmentepeli üç bebekte gözlemlediğimiz yara izleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

1. *D'84. 18H EK No64*: Petek biçiminde bir toprak kap içinde bulundu. 2-2,5 aylık bebek. Baş dağlanan bebeklerin en küçüğüdür. Alın bölgesinde sağ ve sol tarafta alın tümsekleri üzerinde çıplak gözle görülebilecek kadar ve her biri yaklaşık 11x14 mm çapında oval çöküntüler bulunur¹³. Sağdaki daha belirgindir. Yaranın bulunduğu bölgeyi çevreleyen kısımlardaki kemik doku normal bir görünüme sahiptir. Dağlamadan kaynaklanan yaraların kemik yüzeyinde bıraktığı izlerin görünümüne bakılırsa bebek hayatta iken yapılan bir uygulamanın söz konusu olduğu anlaşılır. Kafatası kemiği yaranın olduğu yerde çok incelmıştır. Gerçekten de, alın bölgesine ışıktaki bakıldığında şeffaf bir görünüm arz eder.

2. *D'81. 17F226 AD*: Petek biçimindeki kap içinde bulundu. 4-5 aylık. Alın bölgesinde, sağ tarafta alın tümsekliği hizasında yaklaşık 7,5x6,3 mm boyutlarında oval bir iz vardır¹⁴. Elle dokunulduğunda yaranın çukurluğu rahatça hissedilir. Dağlanan kısımda, deriyle beraber kemiği besleyen kan damarları da yanmış olduğundan kemik doku ölmüş ve lokal bir tahribat meydana gelmiştir. İlgili noktada kemik duvarı o kadar incelmıştır ki, ışıktaki bakıldığında o bölge şeffaf bir görünüm verir. Alnın sol tarafında ise dağlamayı çağrıştıracak hiç bir iz bulunmaz. Belki dağlama sadece sağ tarafta ya-

¹² Manouvrier, M.L.: Les marques sincipitales des cranes neolithiques considerees comme reliant la chirurgie classique ancienne a la chirurgie prehistorique. 1903. Bull. Mem. Soc. Anthrop. de Paris. s. 495-499.

¹³ Resim 1 : D'86 18H EK No.64 kazı referanslı Değirmentepeli bebekte sağ ve sol alın tümsekleri üzerindeki dağlama.

¹⁴ Resim 2 : D'81 17F 226 AD kazı referanslı bebekte sağ alın tümseği üzerindeki dağlama.

pılmış, belki de sol tarafta yapılan dağlama kemiğe kadar işlememiştir. Bu konuda kesin bir görüş ileri süremeyiz. Yara izinin olduğu bölgedeki kemik necrosis'i ve reaksiyonu, dağlamanın bebek hayatta iken yapıldığını akla getiriyor.

D'84. No17F 286.3: Çömlek içinde bulundu. 1,5-2 yaşlarında ölmüş. Oldukça iyi korunmuş bir kafatası söz konusu. Bir önceki bebekte olduğu gibi alın bölgesinde sağ ve sol tarafta hemen hemen aynı hizada oval biçimde yara izi vardır. Sağdaki 19,40x22,6 mm, soldaki ise 8,5x8,5 mm çapındadır¹⁵. Her ikisi de çıplak gözle görülebilecek kadar belirgin olan yaraların genel görünüşleri, dağlamanın bebek hayatta iken yapıldığını ve bebeğin bir süre yaşadığını çağrıştırmaktadır. Yaraların sınırları oldukça belirgindir. Kafatasının dış yüzeyinde net biçimde izlenen yaraların iç yüzeyde bıraktığı herhangi bir iz bulunmamaktadır. Çekilen röntgende ilgili bölgede ortaya çıkan kemik duvardaki incelmeye farklı bir yoğunlukta ayırt edilmektedir. Aynı bebeğin ense kısmında sol tarafta, daha doğrusu occipital bölgede ve lambda dikşinden 16 mm uzakta oluk biçiminde derin bir yara izi görülmektedir. 13 mm genişliğinde ve 55 mm uzunluğundaki yara izinin ortasında da 6x4,5 mm boyutlarında düzensiz kenarlı bir delik bulunmaktadır. Bu yara izinin dağlamadan kaynaklanıp kaynaklanmadığı hususunda kesin bir şey söylemek çok zor.

Tartışma

Değirmentepeli üç bebekte alın bölgesinde çıplak gözle görülebilecek kadar net olan yara izlerinin dağlama dışında bir nedenden kaynaklanması söz konusu olabilir mi? Örneğin çarpma ya da vurma gibi travmatik bir nedene bağlanması son derece zayıf bir olasılıktır. Her şeyden önce, bu yara izleri iki bebeğin alın bölgesinde belirli bir hizada ve iki bebekte simetrik olarak görülmektedir. Dolayısıyla, bu yara izleri bilinçli bir uygulamayı çağrıştırmaktadır. Ayrıca, kafatası kemiğinin son derece ince olduğu düşünülürse, travmadan kaynaklanan tahribatın en azından kafatasının iç yüzeyinde de bir tümseklik şeklinde kendini göstermesi beklenir¹⁶. Anadolu eski insan topluluklarına ait laboratuvarımızda var olan yetişkin ve çocuk kafataslarındaki iyileşmiş travma örnekleriyle karşılaştırıldığında bu yara izlerinin travma ile hiçbir benzerliğinin olmadığı kolayca anlaşılır.

¹⁵ Resim 3a,b,c,d : D'84 17F 286.3 kazı referanslı bebekte sağ ve sol alın tümsekleri üzerindeki dağlama.

¹⁶ Dastugue, J. ve V. Gervais : Paleopathologie du squelette humain.. 1992 . Boubee Yayınevi. Paris.

İncelediğimiz Değirmentepeli bebeklerin başlarındaki yara izleri doğumsal sifilisten kaynaklanan yara izleri olabilir mi? Bu hastalığın iskeletin gövde ve kafatasında neden olduğu tahribata ilişkin çok sayıda yayın bulunmaktadır^{17, 18, 19, 20}. Bilindiği gibi, doğuştan sifilisi bebeklerin kafatası ve gövde kemikleri yanı sıra, özellikle dişlerinin taç kısımlarında bazı spesifik tahribatlar vardır. Sifilisi çocuklarda kafatasının dış yüzeyinde yer yer, oldukça lokal türde lezyonlar oluşur. İznik geç Bizans dönemiyle yaşıt bir çocukta doğumsal sifilisin en ayırt edici patolojik tahribatı bu açıdan önemli bir referans olarak kabul edilebilir (Özbek ve Erdal, yayımlanmamış). Değirmentepeli bebeklerin yara izleri sifilisin yaptığı tahribata uymamaktadır. Üstelik dişlerde de doğumsal sifilisi akla getirebilecek en ufak bir mine lezyonu oluşmamıştır. Sonuç olarak, doğumsal sifilis olasılığı da göz ardı edilebilir.

İyileşmiş bir trepanasyon ya da sembolik trepanasyon olasılıklarına gelince, ne şimdiye kadar kişisel olarak yaptığımız araştırmalarda²¹, ne Anadolu eski insan toplumlarında²² ve ne de bu konuda gerçekleştirilmiş yabancı araştırmalarda^{23, 24, 25, 26, 27} bebeklere de yönelik herhangi bir trepanasyon uygulamasına tanık olundu. Kaldı ki, iyileşmiş ya da sembolik kökenlik trepanasyon örneklerinde müdahale edilen bölgenin kenarlarında, kullanılan kesme ya da kazıma aletinin (trepan) bıraktığı izler ayırt edilir. Ayrıca, trepanasyon gerçekleştirilmiş bölgede kenarlardan ortaya doğru huniyi çağrıştı-

¹⁷ Dastugue, J. ve V. Gervais : a.g.e. 1992.

¹⁸ Palfi, G. : Maladies dans l'antiquite et au Moyen-Age. Bull. Mem. Soc. Anthrop. Paris. 1997. Tome 9. No.1- 2. Özel sayı.

¹⁹ Steinbock, R. Ted. : Paleopathological diagnosis and interpretation. 1976. Springfield, IL: Charles C. Thomas.

²⁰ Ortner, D.J. ve Walter G.J. Putschar : Identification of pathological conditions in human skeletal remains. 1985. Smithsonian Institution Press.

²¹ Özbek, M. : Çayönü'nde Kafatası Delgi Operasyonu. 1998. H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi. Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı.s. 109-126.

²² Güleç, E.: Eski Anadolu Toplumlarında Beyin Ameliyatı. 1995. Popüler Bilim. Sayı 17. S. 44-47.

²³ Campillo, D. : Paleopatologia. Los primeros vestigios de la enfermedad. Primera parte. 1993. Fundacion Uriach 1838. No.4. Barcelona.

²⁴ Dastugue, J. ve V. Gervais : a.g.e. 1992.

²⁵ Boev, P. : Symbolitchni trepatzii ot Bulgaria. 1964. Bull. Inst. Morph. IX-X. S. 289-298.

²⁶ Lisowski, F.P. : Prehistoric and early historic trepanation. 1967. In Diseases in Antiquity (Editörler: D.Brothwell ve A.T. Sandison). Springfield. IL: Charles C. Thomas. 651-672.

²⁷ Aufderheide, A.C. ve C. Rodriguez -Martin: The Cambridge encyclopedia of Human paleopathology. 1998. Cambridge University Press.

racak bir daralma kendini gösterir. Bu tür örneklerle karşılaştırıldığında Değirmentepeli bebeklerdeki yara izleri görünüm açısından çok farklıdır. Dolayısıyla, trepanasyon olasılığı da Değirmentepe için söz konusu edilemez.

Osteopenia ya da osteomyelitis olasılıklarına gelince, bu patolojik oluşumların kemikte bıraktığı lokal izler incelediğimiz örneklerle karşılaştırıldığında hiçbir benzerlik göstermemektedir^{28, 29, 30}. Kaldı ki, Değirmentepeli bebeklerde yara izleri alın bölgesinde simetrik olarak görülür.

Sonuç olarak, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız patolojik ya da travmatik oluşumların hiç biri Değirmentepeli bebeklerin alın bölgelerindeki yara izlerinin nedeni olarak gösterilemez. Bu durumda akla getirilebilecek en güçlü olasılık, dağlama uygulamasıdır.

Dağlama nedir ?

Dağlama, tıp dilinde *cauterisation* olarak bilinir ve bir canlı dokunun kızgın bir cisimle (taş, demir, kül vb.) yakılması demektir. Terim, eski Yunanca'dan kökenini almıştır. Dağlama amacıyla kullanılan alete *cauter* adı verilir. Gerekçesi ne olursa olsun, dağlamanın da trepanasyon gibi bir tür cerrahi müdahale olduğu kabul edilir^{31, 32, 33}. Ancak, ne günümüzde ne de geçmişte trepanasyon kadar yaygın olmamıştır³⁴. Başa uygulanan dağlamada kimi zaman başın tepesi, arkası (enseye yakın olan bölge), kimi zaman da alın bölgesi hedef alınmıştır. Saç, baş derisi, kafatasının dış yüzeyini kaplayan kemik zarı (periosteum) dağlamanın yol açtığı yüksek ısıdan dolayı yanar. Bu arada ilgili bölgedeki kemik dokuyu besleyen kan damarları da yandığı için sonuçta lokal bir kemik dokusu ölümü (ischemic necrosis) ortaya çıkar. Bu bölge çıplak gözle görülecek kadar ve yaraya benzeyen bir tahribatla kendini gösterir. Bu tahribatın kemik üzerindeki derinliği, büyüklüğü ve şekli yakma şiddetine, dağlamada kullanılan aletin biçimine ve yaptığı baskıya göre değişiklik gösterir. Yanmadan kaynaklanan lezyonun olduğu yerdeki kemik dokusu hayatiyetini kaybettiği için, kemiğin kalınlaşmasına yaptığı

²⁸ Steinbock, R. Ted: a.g.e. 1976.

²⁹ Ortner, D.J. ve Walter G.J. Putschar: a.g.e. 1985.

³⁰ Aufderheide, A.C. ve C.Rodriguez-Martin: a.g.e. 1998.

³¹ Manouvrier, M.L. : Notes sur un cas de T sincipital incomplet et sur une autre lesion enigmatique du crane. 1902. Bull. Mem. Soc. Anthropol. Paris. S. 601-604.

³² Manouvrier, M.L. a.g.e. 1903.

³³ Manouvrier, M.L. : Incisions, cauterisations et trepanations craniennes de l'epoque neolithique. 1904. Bull. Mem. Soc. Anthropol. Paris. s. 67-124.

³⁴ Campillo, D.: a.g.e. 1993.

normal gelişme durur; oysa dağlama dışında kalan kısımda kalınlığına gelişme devam eder. Böylece, dağlamanın olduğu yer ince kalır; bir başka deyişle dağlama yapılan yer çevredeki normal kısımlara oranla çöküntü şeklinde olur. Öyle ki, bebek ve çocukların kafatası söz konusu ise ilgili bölge şeffaf bir görünüm alır. Çekilen filmlerde de dağlanan bölgenin yoğunluğu normal olan çevredeki kemik dokudan farklıdır. Dağlama sonucu oluşan yara çok ender de olsa dura mater'e kadar ulaşır, ki bu da hastanın ölümüne yol açar³⁵.

Kafatasında dağlamadan ötürü kemik dokusunun hayatietini kaybettiği bölgede çoğu kez osteitis komplikasyonu görülür. Kemikteki yara izi osteomyelitise benzer. Campillo³⁶, dağlama yoluyla meydana gelen lezyonu diğer patolojik lezyonlardan ayırt etmek gerekir, diyor. Özellikle osteopenia (senil atrofi) ve sifilisin kafatasında yol açtığı tahribat dağlamaninkine çok benzer.

Baş derisine ve kafatasının dış yüzeyine uygulanan dağlama adeti çeşitli biçimlerde karşımıza çıkar ve bir kültürden diğerine çeşitlilik gösterir³⁷. Başın kızgın bir nesne ile dağlanarak hastanın sağlığına kavuşacağı inancının en eski izleri bugünkü bilgilerimizin ışığında neolitik çağa kadar iner. Gerçekten de, Fransa'nın kuzey-batısında Seine ve Oise (Paris bölgesinde) nehirleri kıyısında bulunan neolitik çağla yaşıt dolmenler içerisinde ele geçen 8 kafatasında dağlama izlerine rastlandı. Dağlanmış kafataslarının hepsi de kadınlara aittir. Dağlama T şeklindedir³⁸. Söz konusu araştırmacı bu dağlama biçimine *T sincipital koterizasyon* adını vermiştir. Baş dağlama adetinin bilinen bir başka eski örneği Orta-Asya'da neolitik çağla yaşıt topluluklarda görülmüştür. Günümüzde yaşayan bazı Okyanus yerlilerinde de dağlama adetinin olduğu bilinmektedir³⁹. Peru, Kanarya, Afrika ve Orta Asya'da bulunan tüm dağlama örnekleri kadın kafataslarıdır⁴⁰. Bartucz (Bkz. Lisowski)⁴¹ tarihini belirtmemekle beraber Macaristan'da bir dağlama örneğinden söz eder. Zaborowski (Bkz. Lisowski)⁴² Hazar Denizi'nin batısında yaşayan Dağıstanlılarda baş dağlama adetinin bilindiğini belirtir.

³⁵ Manouvrier, M.L. a.g.e. 1904.

³⁶ Campillo, D. A.g.e. 1993.

³⁷ Aufderheide, A.C. ve C. Rodriguez-Martin: a.g.e. 1998.

³⁸ Manouvrier, M.L. a.g.e. 1903.

³⁹ Lisowski, F.P. : a.g.e. 1967.

⁴⁰ Steinbock, R.Ted : a.g.e. 1976.

⁴¹ Lisowski, F.P. : a.g.e. 1967.

⁴² Lisowski, F.P. : a.g.e. 1967.

Roma dönemi, dağlama uygulamasına ilişkin bize tıp tarihi açısından son derece ilginç veriler kazandırmıştır. Plinius, yeni ortaya çıkan bir deri hastalığı olan *mentagra*'nın, Anadolu'dan kaynaklandığını ve Roma'ya dönen bir devlet memuru tarafından getirildiğini yazmıştır⁴³. Bu hastalığın tedavisinde dağlama uygulamasına gidiliyordu. Tabii ortaya çıkan yüksek ısıya dayanmaları koşulu ile. Ancak dağlama sonucu yanan derinin geriye bıraktığı iz, bazen hastalığın deride yol açtığı yaradan daha çirkindir. Hastalığın kökünden tedavisi için yanmanın eti de geçip kemiğe kadar işlemesi gerekiyordu. Yoksa hastalık yeniden nüksedebiliyordu. Yunan tıbbi da dağlama uygulamasına yabancı değildi. Hippocrates'in Corpus adlı eserinde bu konuda detaylı bilgiler vardır⁴⁴. Osmanlı döneminde de baş ya da vücudun değişik bölgelerine sağaltıcı amaçla dağlama yapıldığı bilinmektedir (Prof. Dr. İlder Uzel ile yapılan kişisel görüşme).

Yakın geçmişte ve günümüzde yaşayan bazı geleneksel topluluklarda baş dağlamanın nasıl yapıldığı ve dağlama sırasında nelerin kullanıldığına dair bilgiler bulmaktayız. Örneğin Kanada topraklarında yaşayan Kwakiutl yerlilerinde başta dağlanacak yere kızgın kül bastırılırdı. Sibiry'a da yaşayan Yakutlarda amber ateşte iyice kızdırılır ve dağlama yapılacak yere konurdu. Kanada'nın merkezi bölgesinde yaşayan Inuitlerde ise yanan bir lamba fitili bu amaçla kullanılıyordu; Kuzey Amerika Osage Kızılderililerinde görüldüğü gibi yanan bir odun parçası, Kanarya adalarının sakinleri olan Guanş yerlilerinde olduğu gibi iyice kızdırılarak kor haline getirilmiş olan bir taş ya da ateşte kaynatılmış hayvan yağı kızgın halde başta ağrının (acının) olduğu bölgeye konuyordu. Eski Mısırlılarda ateşte kızdırılan bir demir yaranın olduğu yere bastırılarak hasta tedavi ediliyordu⁴⁵. Yüksek ısı, iyileşme sürecini hızlandırmak için geleneksel topluluklarda yaygın ölçüde uygulanmaktadır.

Bazı araştırmacıların bu tuhaf adete ilişkin görüşlerine yer verirken, bu arada etnografik verilerin de bize yardımcı olabileceğine inanıyoruz. Manouvrier'ye göre⁴⁶, tarihöncesi çağlarda nevroj ve migren hallerinde hastanın başına ateşte kızdırılmış odun parçası, çakmaktaşı gibi nesnelere bastırılıyordu. Manouvrier, Avrupa'da neolitik çağda rastlanılan dağlama adetinin

⁴³ Jackson, R.: Roma İmparatorluğunda Doktorlar ve Hastalıklar.1999.(Çev. Şenol Mumcu). Homer Kitabevi. İstanbul.

⁴⁴ Jackson, R. : a.g.e. 1999.

⁴⁵ Roberts, C. Ve K. Manchester: The archaeology of Disease. 1995. Ithaca, NY: Cornell University Press.

⁴⁶ Manouvrier, M.L. : a.g.e. 1904.

doğu uygarlıklarından ithal edilmiş bir tedavi şekli olduğunu ileri sürmektedir. Bugüne kadar korunan medical kayıtlardan anlaşıldığı üzere, ortaçağ Avrupası'nda kimyasal ya da termal dağlama delilik ve epilepsi gibi hallerde hastaya tatbik edilirdi⁴⁷.

Fransız Dr. Leclerc 1861'de⁴⁸ kaleme aldığı makalesinde, baş dağlama adetini ayrıntılı biçimde anlatır; nem ve soğuk beyinde aşırı dereceye geldiğinde dağlama faydalıdır, der. Ona göre, bu sayede başın dağlama yapılan noktasında beyin içinde oluşan buhar (nem) dışarı çıkar, böylece hasta rahatlar. Nem ve soğuk, Dr. Leclerc'in düşüncesine göre, baştaki ağrının (sefalalji) nedenini oluşturur. Dr. Leclerc, melankolinin tedavisinde baş dağlanmasını öneriyor, dağlama aletini bu tür rahatsızlığı olan hastalarda kullanabilirsiniz, diyor. Başın çeşitli kısımlarını fazla basturmadan dağlamakla aşırı melankoli durumlarının tedavi edilebileceğinden söz ediyor. Bu dağlamanın beyne normal nemini geri getireceğini savunuyor. Epilepsi durumunda da hastanın başı tıraş ediliyor, sonra başın tepesi, arkası ve alın tümsekleri dağlanıyor. Tüm bu tedavi türlerini *Abulcasis'in Cerrahisi* adlı eserde buluyoruz⁴⁹. Öte yandan, Klasik Antikite'nin cerrahları hastaları tedavi etmek için dağlama yöntemini uyguluyorlardı ve bu dağlama biçimleri Fransa'da bulunan kafataslarındaki dağlama örneklerini hatırlar. Bu dönemin cerrahları manidepresif melankoli, sara ve benzeri diğer rahatsızlıkları, özellikle sayıklama, çırpınma, ütreme nöbetleri ve bazı baş ağrıları karşısında baş derisi üzerine çizgiler çizerek ya da dağlayarak tedavi etme yoluna gidiyorlardı. Tıpkı trepanasyonda olduğu gibi, bu yolla hastanın başındaki ağrıyı çekip aldıkları inancını taşıyorlardı. Yazılı Yunan ve Roma kaynaklarına göre, dağlama işlevini gören demirden yapılmış *cauter* çok yaygın biçimde kullanılıyordu⁵⁰. Romalı Tarihçi Celsus, *cauter*'in bir çok tedavide kullanıldığından söz eder. Hastalıklı kemiğin dağlanması, kangren olan dokunun tedavisi bunlar arasında sayılabilir. Celsus, koterizasyonu son çare olarak öngörüyordu. Örneğin bir kanamanın durdurulmasında öncelikle bir seri kökten uygulamalara gidiliyor, sonuç alınmazsa koterizasyona başvuruluyordu. Kansız bıçak olarak bilinen *cauter*, Roma ve ortaçağ cerrahlarının vazgeçilmez tubbi aletiydi⁵¹, *Cauter*'in başarısı, büyük ölçüde, verdiği ısı saye-

⁴⁷ Lisowski, F.P. : a.g.e. 1967.

⁴⁸ Manouvrier, M.L. :a.g.e. 1904.

⁴⁹ Manouvrier, M.L. :a.g.e. 1903.

⁵⁰ Jackson, R.: a.g.e. 1999.

⁵¹ Jackson, R.: a.g.e. 1999.

sinde enfeksiyonu azaltmasına ve de iyileştirme sürecini hızlandırmasına bağlıydı. Hastalığa yol açan kötü ruhun bedenden uzaklaşması için deri üzerinde yavaş yavaş yanarak ısı oluşturan bir madde kullanılırdı. Herodot⁵², Libyalılarda çocuklar 4 yaşlarına geldiklerinde başlarının dağlandığını; bu işlemin de öldükten sonraki hayatta baştan kaynaklanabilecek nezle illetinden bu çocukları korumak amacıyla yapıldığını belirtir. Eğer uygulama esnasında şiddetli bir sarsıntı ve titreme görülürse, çocukların üstüne keçi sidiği serpilirdi. Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, baş dağlama adeti çeşitli çağdaş geleneksel topluluklarda değişik nedenlerle ve yöntemlerle yapılmaktadır.

Sonuç

Bize ulaşan herhangi bir yazılı belge olmadığı için tarihhöncesi Değirmen-tepe bebeklerinde baş dağlamasının hangi amaçla yapıldığını bilmemiz tabii ki olanaksız. Yukarıda verdiğimiz tüm bu örneklerin ışığında Değirmen-tepe Kalkolitik dönem hakkında baş dağlama adetinin ne amaçla uygulandığı konusunda ne tür bir varsayımda bulunabiliriz? Benzer davranışın ilgili yörelerde günümüzde de varlığını sürdürüp sürdürmediğini araştırmak amacıyla, çeşitli uzmanların bilgilerine başvurduk. Diyarbakır Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'ndan Prof. Nuran Elmacı bize bu konuda oldukça ilginç bilgiler kazandırdı. Ona göre (araştırmacı ile yapılan kişisel görüşme), Güney Doğu Anadolu'da Diyarbakır bölgesinde çeşitli hastalıklarda bebek ve çocukların vücudunda çeşitli bölgelere dağlama, çizme ya da is (tencere dibinde alevin yol açtığı siyah ince tabaka) sürme gibi uygulamalar yapılmaktadır. Örneğin uzun süren hazımsızlık, karın şişkinliği gibi durumlarda bebeğin karnı ateşte kızdırılmış şiş ile dağlanmaktadır. Sarılık ve ateşli hastalıklarda karın bölgesi ve kulak arkası çizilerek kan akıtılmaktadır. Çok ağlayan bebeklerin de başlarının tepesi sert bir cisimle çizilmektedir. Diyarbakır yöresinde görülen bir başka adet ise bebeklerin alınına is sürülmesidir. Halk arasındaki yaygın inanışa göre, çocuklar aydan korkarlar. Hilal şeklinde yeni doğan ay gördüklerinde çocuk ateşlenir, terler ve ishal olur. Bu belirtilerin görülmesi *ay düşmesi* olarak adlandırılır. Bu yüzden, çocukları ay düşmesinden kurtarmak için alınlarına tencere altundan alınan is sürülür. Amaç çocukları çirkinleştirmektir; zira doğaüstü güçler güzel ve sağlıklı çocukları sever ve onları yanlarına alır. Bu inanışın Anadolu'da İslamiyet öncesi döneme ait olduğu sanılmaktadır. Demek ki, mikrobik ishale yakalanan ve ateşi çıkan,

⁵² Lisowski, F.P.: a.g.e. 1967.

terleyen çocukların hastalığı ile ayın hilal şekli arasında bir ilişki kurulmakta, alna sürülen is ile de hastalığın tedavi edileceğine inanılmaktadır. Sinop yöresinde ise hastalanan çocuk ve erişkinlerin vücutlarına dağlama yapılarak iyileşeceklerine inanılır⁵³. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde baş ağrısı çeken çocukların alınlarına ateşte kızdırılmış bir iğnenin bastırılması ya da başın şakak kısımlarının hoca tarafından okunmuş bir bıçakla çizilmesi yaygın bir uygulamadır⁵⁴. Sivas'a bağlı Ulaş bölgesinde nazar değdiğine inanılan veya korkan çocukların başı kızgın bir cisimle yakılır; kimi zaman yaraların olduğu kısma kızgın kül bastırılır⁵⁵. Kayseri yöresinde de zatürre olan bebek ve çocukların başlarına ateşte kızdırılmış tuğla sarılır; baş ağrısı çekenlerin ise alınları çizilerek bir miktar kan akıtılır⁵⁶. İstanbul'da Ermenice yayımlanan bir ansiklopedide baş dağlaması ile ilgili bilgiler bulunmaktadır (Diyarbakır Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden sağlanan bilgi). Şöyle ki, Ermeni Ortodoksları eski inançlarına geri dönenleri, yani güneşe tapanları alınlarından dağlayarak cezalandırıyorlarmış. Böylece kendilerinden olmayanları damgalayarak izole ediyorlarmış.

Gerek Anadolu'da, gerekse dünyanın değişik bölgelerinde halk arasında varlığını sürdüren birçok inanışın kökü tarihe, hatta tarihöncesine kadar uzanmaktadır. Yüzyıllar, bin yıllar geçse de yok olmadan ufak tefek bazı değişikliklere rağmen devam edebilmektedir. Kafa deformasyonu ve trepanasyonu burtun en güzel kanıtıdır⁵⁷. Anadolu'nun farklı bölgelerinden elde ettiğimiz etnografik veriler baş dağlaması ya da benzeri uygulamaların genellikle hasta bebek ve çocukların sağaltılması amacıyla yapıldığını göstermektedir. Değirmen tepe Kalkolitik çağ topluluğunda bebeklerde belirlediğimiz ve baş dağlaması olarak tanımladığımız uygulama ile aynı yörelerde bugün yaygın biçimde uygulanan benzer adetler arasında kuşkusuz birebir ilişki kurmamız beklenmemeli. Ancak, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden bize ulaşan halk sağlığıyla ilgili verilerin ışığında şunu söyleyebiliriz ki, Değirmen tepe Kalkolitik çağ bebeklerinde ortaya çıkan ruhsal ya da bedensel rahatsız-

⁵³ Acıpayamlı, O.: Türkiye Folkloründe Halk Hekimliği ve Özellikleri. 1969. A.Ü. D.T.C.F. Dergisi. Cilt.XXVI. sayı. 1-2. s. 7.

⁵⁴ Acıpayamlı, O. : a.g.e. 1969.

⁵⁵ Polat, H. Hüseyin : Sivas-Ulaş Bölgesinde Halk hekimliği Uygulamaları. 1995. Ürün yayınları. Ankara.

⁵⁶ Aydemir, O. Sıradan'da Hastalıkların Tedavi Yolları. 1963. Türk Folklor Araştırmaları Dergisi. Ankara. Cilt. 8. s. 1.

⁵⁷ Özbek, M. Cranial deformation in a subadult sample from Değirmen tepe (Malatya). Am. J. Phys. Anthropol. 2001. Vol. 115. s. 238-244.

lıkları gidermek amacıyla dağlama gibi bazı ilginç sağaltma yollarına başvurulmuş olabileceği güçlü bir olasılık olarak görülmektedir.

Değirmen-tepe'de dağlama adetinin cinsiyetle bir ilişkisi olabilir mi? Bilindiği gibi bu döneme ait erişkin iskeletlere rastlanmadı. Günümüzde bebek ve çocuk iskeletleri için herkes tarafından kabul görmüş güvenilir bir cinsiyet belirleme kriteri de bulunmamaktadır. O nedenle, bu konuda Değirmen-tepe iskelet serisi için herhangi bir değerlendirme yapamıyoruz. Başında dağlama olan bebek ve çocuklar aynı zamanda kültürel deformasyon izi de gösterirler⁵⁸. Dolayısıyla, dağlamanın bu etnik adetle herhangi bir ilişkisinin bulunup bulunamayacağı da sorgulanabilir. Görüldüğü gibi yazısız çağların topluluklarına ait davranış tiplerini iskelet kalıntılarından hareket ederek yorumlarken kesin bir belirlemede bulunamıyor, sadece çeşitli olasılıkları gündeme getiriyoruz. Ne yazık ki eski çağların nice toplulukları bu dünyadan göçüp giderken birçok sırlarını da beraberlerinde götürdüler.

Tablo 1. Değirmen-tepe Kalkolitik Çağ Bebek ve Çocuklarının Listesi

Kazı referansı	Yaş	Dağlama	Bölge
D'81 17F 228.1AD	Fötus	-	-
D.81 17F 228.2AD	Fötus	-	-
D'81 17F 229.1R	Fötus	-	-
D'81 17F 229 2R	Fötus	-	-
D'84 ICM No.2	Fötus	-	-
D'86 17 JEC No.20	Fötus	-	-
D'81 17F 227 AD	Yeni doğmuş	yok	-
D'81 17G 45.1 AY	Yeni doğmuş	yok	-
D'81 17G 45.2 AY	Yeni doğmuş	yok	-
D'84 15K DO No.31	Yeni doğmuş	yok	-
D'81 18F 85 I	1 ay	yok	-
D'84 17F DE No.13	1-2 ay	yok	-
D'81 17F 225	2 ay	yok	-
D'82 17H 19	2-2,5 ay	yok	-
D'86 18H EK No.64	2-2,5 ay	var	alın

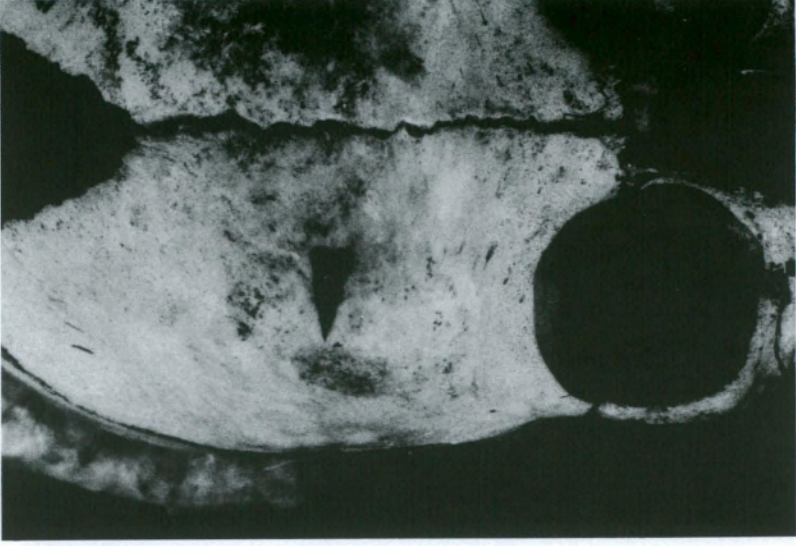
⁵⁸ Özbek, M. : a.g.e. 2001.

D'84 17F BD 292	2-3 ay	yok	-
D'81 17F 234 AD	3-4 ay	yok	-
D'81 17F 226 AD	4-5 ay	var	alın
D'82 16J 22	6-7 ay	yok	-
D'81 17G 22 AU	1 yıl	yok	-
D'81 17G21 AU	1-5 yıl	yok	-
D'82 15K19.1	1,5 yıl	yok	-
D'84 17F 286-3	1,5-2 yıl	var	alın
D'81 18F76 Bİ	2-2,5 yıl	yok	-
D'81 17G 41 AZ	3 yıl	yok	-
D'84 17J DF No.24	2-3 yıl	yok	-
D'81 17G 49 AY	6-7 yıl	yok	-
D'82 17H 18	9-10 yıl	yok	-
D'81 17G 47 1 AY	9-10 yıl	yok	-
D'81 17G 23 BB	13-14 yıl	yok	-
D'81 17G 47 2 AY	Belirsiz	yok	-

Resim 2

Resim 1

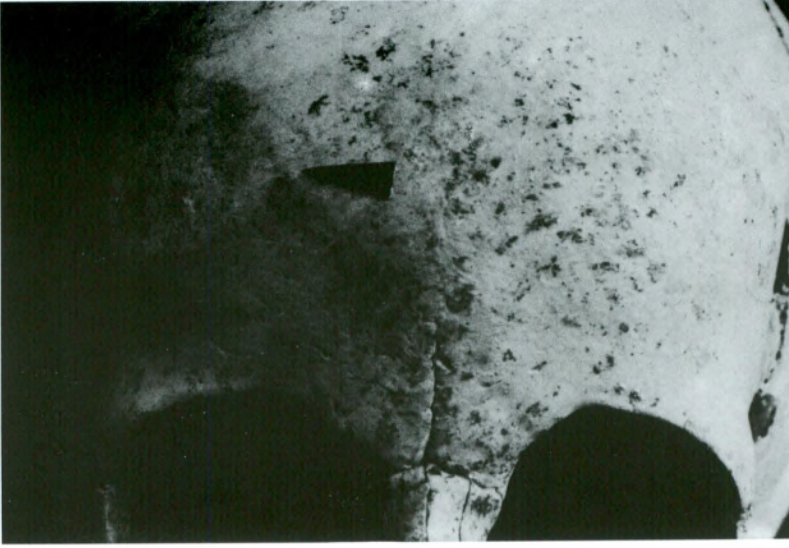
Metin Özbek

Resim 3b

Resim 3a

Resim 3c

Resim 3d (Röntgen)

İKİZTEPE MEZARLIK KAZILARI VE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

2000 ve 2001 Dönemleri*

ÖNDER BİLGİ**

İkiztepe örenyerinde 1974 yılından beri geliştirilmekte olan kazılar¹ sonucunda ortaya çıkarılmış bulunan özellikle İlk Tunç Çağı mezarlığı ile kül-

* Bu çalışmalar İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonunca desteklenmiştir (Proje Numaraları 1415/05052000 ve 1592/30042001).

** İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ 1940 yılında Samsun yakınındaki Dündartepe'de kazı yapan arkeologlar tarafından keşfedilen İkiztepe'deki ilk sistemli kazılar Türk Tarih Kurumu adına merhum Prof.Dr. U. Bahadır Alkım tarafından 1974 yılında başlatılmış ve onun 1981 yılında ölümünden sonra da halen İstanbul Üniversitesi ile Kültür Bakanlığı adına Prof.Dr. Önder Bilgi başkanlığı altında bir heyet tarafından yürütülmektedir. Coğrafi konum olarak İkiztepe örenyeri Orta Karadeniz Bölgesi'nde, Samsun'un 55 km ve Bafra'nın 7 km kuzeydoğusunda olup, bugünkü İkiztepe köyünün sınırları içinde yer alır. Deniz seviyesinden yaklaşık 20 m yükseklikte ve Bafra ovası'nın batısını sınırlayan alçak tepelerden en kuzeydeki uzantısı üzerinde kurulmuştur. Jeolojik veriler, İkiztepe örenyerinin Bafra ovası oluşmadan önce, bir zamanlar Kızılırmak nehrinin Karadeniz'e dökülmüş olduğu sahilde olduğunu göstermiştir.

28 yıldır kesintisiz yapılan çalışmalar sonucunda İkiztepe'nin Geç Kalkolitik Çağ'dan Eski Hitit Devleti'nin kuruluşuna kadar, yani İÖ 4500 yılından İÖ 1700 yılına ve daha sonra da İÖ 650 yılından İÖ 30 yılına kadar süren yerleşmelere sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Günümüzde bile yoğun bir bitki örtüsü ile kaplı olan Bafra Bölgesi'nde İkiztepelilerin yaşamlarını tarımdan ziyade avcılık, hayvancılık ve balıkçılıkla sürdürdüklerini kazılarda ele geçen av ve besi hayvanları kemikleriyle kılıçlardan anlaşılmıştır.

İkiztepelilerin metal eser yapımında kullandıkları metali daha ziyade külçe halinde elde etmiş olmalıdırlar. Çünkü, kazılar sırasında yeterli düzeyde maden filizi kalıntısı veya curuf bulunmamıştır. Metal eserlerin yerleşmenin ortak malı olan ve anıtsal boyutlardaki fırınlara sahip atölyelerde yapılmış oldukları, böyle atölyelerin civarında ele geçen pişmiş toprak pota, taş veya pişmiş toprak kalıp, zımparataşı ve bileyaşlarından açıkça anlaşılmaktadır.

İkiztepelilerin ihtiyaçları olan bakırı Merzifon yakınındaki Tavşan Dağı'nda yer alan Bakırçay'daki bakır yataklarını işleten madencilerden sağladıkları büyük olasılıkla gözükmektedir. Bakırçay'da demir de içeren bakır filizi yatakları ile yüzlerce bin ton ağırlığındaki curuf kalınları ve küçük maden galerileri eski çağ madenciliğinin delilleri olarak kabul edilmektedir. Bakır gibi arseniği de, İkiztepeliler, yine bu bölgede Bakırçay yakınındaki Peynirçay vadisinin batı yamaçlarındaki Bakacak Tepesi Pirasakaya mevkiindeki arsenik cevher filizleri (arsenopirit türü) ile Sinop-Durağan ilçesi yakınındaki Gökdoğan köyü sınırları içinde yer alan, Durağan-Alaçam yolu üzerinde ve hemen Kızılırmak Nehri kenarındaki Çayağzı veya Ahuboğazı mevki-

tür katları ve katlara ait münferit mezarlarda ele geçirilen önemli sayıda arsenikli bakırdan yapılmış silah, alet, takı ve sembol nitelikli eserler² İkiztepe'nin Anadolu arkeolojisinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir. İkiztepe'deki kazılar, ayrıca, Bölgenin geleneksel ahşap mimarisinin kökeninin Geç Kalkolitik Çağ'dan gelişmiş olduğu hususunda aydınlatıcı verileri de ortaya koymuştur. Ele geçen 4000 civarındaki pişmiş toprak dokuma tezgah ağırlıkları ile tarakları (kirkitler) ve ağırşaklar İkiztepe'nin bir dokumacılık merkezi olduğuna da dikkat çekmiştir. Özellikle metal eserler üzerinde görülen şimdi fosilleşmiş dokuma kalıntıları da bu durumu kanıtlamış bulunmaktadır. İskeletler üzerindeki antropolojik ve patolojik incelemelerde kafataslarında görülen farklı biçimlerdeki boşlukların bilinçli ameliyatlardan sonucunda meydana gelmiş olması nedeniyle de Anadolu'nun yaygın ve gelişmiş en eski **trepanasyon**'larının İkiztepe'de gerçekleştirilmiş olduğu ortaya çıkmıştır.

2 büyük, 2 de küçük tepeden oluşan³ İkiztepe'deki yerleşme 375 m x 175 m ebadında 66 dönümlük bir alanı kaplar. Değişik büyüklüklerdeki bu 4 tepenin farklı kültür katlarına sahip olduklarını, 1974-1976, 1978 yıllarında Tepe I ve II'de, 1977 yılında Tepe I, II, III ve IV'de, 1979 yılından 1993 yılına kadar sadece Tepe I'de ve 1994 yılından itibaren de sadece Tepe III'de gerçekleştirilen kazılar ortaya çıkarmıştır. 2000 yılına kadar her yıl yaz aylarında muntazaman gerçekleştirilen kazılarda Tepe I, Tepe II ve Tepe III'de ana toprağa erişilmiştir⁴.

---

indeki arsenik cevher filizleri (realgar ve orpiment türleri) içeren yataklardan elde etmiş olmaları. Arseniğin bu bölgede antik çağda da elde edildiğini antik çağ coğrafyacısı **Strabon** açıkça yazmaktadır.

² Alkım 1983, 29-42; Alkım 1986, 119-132; Bilgi 1984b, 31-96; Bilgi 1990a, 119-219; Bilgi 1990b, 71-77; Bilgi 1999e, 41-50; Bilgi 2000b, 109-127; Bilgi 2001a; Bilgi 2001b, 1-35.

³ En büyük ve en yüksek olan I. Tepe Bafra ovasından 29.42 m yüksekliktedir. Birinci tepenin kuzeyinde yer alan II. Tepe 22.54 m yüksekliktedir. İkinci tepenin hemen kuzeyinde bulunan III. Tepe 12.30 m ve ikinci tepenin batısındaki IV. Tepe ise 16.00 m yüksekliktedir.

⁴ Kazılarda elde edilen sonuçlara göre: **Tepe I**'de İlk Tunç Çağı I (5 mimari tabakalı III. Kültür Katı), İlk Tunç Çağı II (10 mimari tabakalı II. Kültür Katı) ve Geçiş veya Er-Hitit Çağı (6 mimari tabakalı I. Kültür Katı); **Tepe II**'de Geç Kalkolitik Çağ (8 mimari tabakalı III. Kültür Katı), İlk Tunç Çağı I (6 mimari tabakalı II. Kültür Katı) ve İlk Tunç Çağı II (2 mimari tabakalı I. Kültür Katı); **Tepe III**'de İlk Tunç Çağı II (15 mimari tabakalı III. Kültür Katı) ve III (4 mimari tabakalı II. Kültür Katı), Geçiş veya Er-Hitit Çağı (2 mimari tabakalı I. Kültür Katı) ile Geç Demir Çağı ve Helenistik Çağ (0 kültür katı); **Tepe IV**'de Geçiş veya Er-Hitit Çağının izleri saptanmıştır.

Tepe I, İlk Tunç Çağı III zamanında bir mezarlık olarak kullanılmıştır⁵. Tepe'nin merkezi kesiminde 1000 m².den fazla bir alanı kaplayan bu mezarlıkta 631 aded basit toprak tipinde mezar ortaya çıkarılmıştır. Ölüler mezarlara, kolları iki yanda olmak üzere çoğunlukla sırtüstü yatırılmıştır. Mezarlara ölünün özel eşyası olarak bakır yada arsenikli bakırdan yapılmış silahlar, aletler, takılar, semboller, nadir olarak altın, gümüş veya kurşun takılar, pişmiş topraktan kaseler, kadın figürinleri, çingiraklar, frit, taş, kemik, bakır boncuklardan oluşturulmuş kolyeler ve/veya bileytaşları bırakılmıştır. Mezarların yüzey toprağından değişik derinliklerde yer almasından mezarlığın uzun bir süre, yani en az 200 yıl süreyle kullanıldığı anlaşılmıştır. Diğer taraftan, İkiztepe'de cenin ve bebeklerin çömlere konularak da gömüldüğü görülmüştür. Bu tür gömü örneklerine ev içlerinde de ve Geç Kalkolitik'ten Orta Tunç Çağ sonlarına kadar rastlanmıştır.

Yukarıda genel hatları ile tanıtılan özgün ve yerel kültürel gelişimi ortaya koymuş bulunan İkiztepe insanların fiziki özelliklerini ortaya çıkartmak amacıyla antropolojik ve sosyo-ekonomik yapılaşmalarını öğrenebilmek için de sosyal antropolojik açılarından daha ayrıntılı olarak değerlendirilmelerini yapabilmek için 2000 ve 2001 yıllarını kapsayan ve birbirini tamamlayan iki proje çerçevesinde kazı ve laboratuvar çalışmaları gerçekleştirildi. Bu projeler çerçevesinde, bu arada, İlk Tunç Çağı mezarlığının sınırlarının belirlenmesine de devam edildi. İlaveten, mezarlıkta daha önce ortaya çıkarılmış bulunan gömüler ile münferit olarak Geç Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı sonuna kadar olan kültür katlarında bulunanlar derlendi ve bu projeler çerçevesinde açığa çıkan mezarların da katılmasıyla elde edilen verilere dayanarak İkiztepe, dolayısıyla Orta Karadeniz Bölgesi'nin ölü gömme geleneklerinin aydınlatılmasının yanısıra iskeletlerinin patolojik açıdan incelenerek o dönem hastalıklarının ve ölüm nedenlerinin saptanmasına çalışıldı. Ayrıca, Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer alan İkiztepe örenyerinde Protohistorik Çağ'da yani İÖ 4500 ile İÖ 500 yılları arasını kapsayan yaklaşık 4000 yıllık bir zaman sürecindeki ölü gömme geleneklerinin Anadolu'daki yeri ile komşu ülkelerin çağdaş kültürleri ile olan ilişkileri de belirlenmeye çalışıldı.

⁵ Alkım/Alkım/Bilgi 1988, 80-83; Alkım 1979, 151-157; Alkım 1984, 46-51; Backofen 1985, 421-428; Backofen 1987, 175-182; Bilgi 1983, 49-54; Bilgi 1984a, 87-91; Bilgi 1985, 55-64; Bilgi 1986, 111-118; Bilgi 1987, 149-156; 169-180; Bilgi 1988, 169-180; Bilgi 1989, 201-210; Bilgi 1997, 145-161; Bilgi 1999a, 137-165; Bilgi 1999b, 167-190; Bilgi 1999c, 191-230; Bilgi 1999d, 485-505; Bilgi 2000a, 381-396; Schultz 1985, 5-20; Schultz 1989, 28-33; Schultz, 2003, 223-234.

2000 Dönemi Projesi Çalışmaları

2000 yılı projesinin amaçlarını gerçekleştirebilmek için kazılar 14 Temmuz ile 10 Eylül tarihleri arasında geliştirildi⁶.

1975 - 1987 tarihleri arasında Tepe I'de ve 1988 ile 1999 tarihleri arasında Tepe I ve Tepe III'de geliştirilmiş kazılarda ortaya çıkarılmış bulunan İTÇ mezarlığının sınırlarını belirlemek için ilk önce Tepe I'de kazı çalışmaları başlatıldı. Tepe I'in kuzey yamacındaki 200 m².lik bir alana⁷ "M" açması (**Plan 1**) adı verilerek, höyüğün formasyonuna paralel olarak geliştirilen kazılarda değişik seviyelere kadar derinleştirildi (**Res.1**).

Bu derinleşme sonucunda 12 mezar ortaya çıktı. Bu mezarlardan iki adedi çömlek, on adedi de basit toprak tipindedir (**Plan 1**). Bebeklere ait olan çömlek 2 mezar (Sk.637=b.3657=**Res.2**, Sk.638=b.3658= **Res.3**) D 2/IV 9 plankaresinde açığa çıktı. Basit toprak mezarlar D 1/IV 8 plankaresinde bir aded (Sk.647=b.3676), D 1/IV 9 plankaresinde iki aded (Sk.639=b.3661 ve Sk.641=b.3665), D 2/IV 8 plankaresinde iki aded (Sk.644=b.3673 ve Sk.646=b.3675), C 20/IV 9 plankaresinde iki aded (Sk.642= b.3666 ve Sk.643=b.3669), C 19/IV 9 plankaresinde bir aded (Sk.640=b.3663), C 20/IV 9 plankaresinin henüz kazılmayan seviyesindeki kesitte bir aded (Sk.649=b.3679) ve D 2/IV 9 plankaresinin 21.00 m seviyesindeki kesit içinde bir aded (Sk.645= b.3674=**Res.4**) ortaya çıktı.

Basit toprak mezarlardan beş adedi hediyelidir; Sk.643'de tunç bir iğne (İ/2000-150), Sk.646'da beş aded kurşun küpe (İ/2000-191 ve İ/2000-193) ile tunç bir boncuk (İ/2000-192), Sk.647'de beş aded tunç küpe (İ/2000-194 ve İ/2000-197), Sk.649'da tunç kınlı tunç bir hançer (İ/2000-12) ve Sk.645'de ise tunç iki mızrakucu (İ/2000-184 ve İ/2000-186) ile bir hançer (İ/2000-183=**Res.5**) ele geçti.

⁶ Kazı çalışmalarına proje yardımcı elemanları olarak Arş.Gör. Dr. Şevket Dönmez, antropolog Med.Dr. Nuran Salar ve Melbourne Üniversitesi doktora öğrencisi antropolog Elizabeth Parr ve heyet üyesi⁷ olarak da, arkeolog-desinatör Burhan Gülkan, arkeolog Esra Ceylan, arkeolog Hilal Kömbe ile İstanbul Üniversitesi stajyer lisans öğrencileri Pınar Onataslan, İpek Bilgi, Peyman Saygınoğlu, Murat Türkteki, Tuba Eser, Damla Karataş katıldı. Bakanlık uzmanı olarak Tokat Müzesi araştırmacılarından Ekrem Anaç kazıda görev aldı.

⁷ "M" Açması C 19/IV 8, C 20/IV 8, D 1/IV 8, D 2/IV 8, C 19/IV 9, C 20/IV 9, D 1/IV 9 ve D 2/IV 9 plankarelerini kapsar.

Bu mezarlardan çömlek tipi olanlar (Sk.637 ve Sk.638) Geçiş Çağı'na ve basit toprak mezarların 8 adedi İTÇ III (Sk.639, Sk.640, Sk.641, Sk.642, Sk.643, Sk.644, Sk.646 ve Sk.647) ve 2 adedinin de İTÇ II'ye (Sk.645 ve Sk.649) tarihlenmelerinin gerektiği, ortaya çıktıkları seviyelerin içinde buldukları kültür katları ile içerdikleri mezar eşyalarından anlaşıldı.

Diğer taraftan, Projeye daha sonra katılan Melbourne Üniversitesi doktora öğrencisi antropolog Elizabeth Parr 1988 ile 1993 tarihleri arasında Tepe I'in değişik dönemlerine ait kültür katları ile İlk Tunç Çağı mezarlığında geliştirilmiş olan kazılar ile 1994 ile 1999 tarihleri arasında Tepe III'de gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkmış bulunan 25 iskelet üzerinde antropolojik ve patolojik incelemeler yapıldı.

Antropolojik inceleme:

- Sk. 609 nolu iskeletin 1 yaş + 4 aylık bir bebeğe,
- Sk. 610 nolu iskeletin 5 yaşında bir çocuğa,
- Sk. 611 nolu iskeletin 2 yaş + 6 aylık bir çocuğa,
- Sk. 612 nolu iskeletin kemiklerin çok tahrip olmuş bulunması nedeniyle yaşı saptanamayan bir kadına,
- Sk. 614 nolu iskeletin 12 aylık bir bebeğe,
- Sk. 615 nolu iskeletin 1 yaş + 4 aylık bir bebeğe,
- Sk. 617 nolu iskeletin yeni doğmuş veya 3 aylık bir bebeğe,
- Sk. 618 nolu iskeletin 6 aylık bir fetüse,
- Sk. 620 nolu iskeletin 25 - 30 yaşları arasındaki bir erkeğe,
- Sk. 621 nolu iskeletin 25 - 30 yaşları arasındaki bir kadına,
- Sk. 622 nolu iskeletin kemiklerin çok tahrip olmuş bulunması nedeniyle yaşı belirlenemeyen yetişkin bir kadına (?),
- Sk. 623 nolu iskeletin 20 - 25 yaşları arasındaki bir kadına,
- Sk. 624 nolu iskeletin 35 - 45 yaşları arasındaki bir erkeğe,
- Sk. 625 nolu iskeletin 5 yaş + 16 aylık bir çocuğa,
- Sk. 626 nolu iskeletin 4 yaş + 12 aylık bir çocuğa,
- Sk. 627 nolu iskeletin 45 yaşlarında bir erkeğe,
- Sk. 628 nolu iskeletin 45 - 50 yaşlarındaki bir erkeğe,
- Sk. 629 nolu iskeletin 25 - 30 yaşlarındaki bir kadına,

- Sk. 630 nolu iskeletin yeni doğmuş + 6 aylık bir bebeğe,
Sk. 631 nolu iskeletin 25 - 35 yaşlarındaki bir kadına,
Sk. 632 nolu iskeletin 45 - 50 yaşlarındaki bir kadına,
Sk. 633 nolu iskeletin 25 - 35 yaşlarındaki bir kadına,
Sk. 634 nolu iskeletin yaşı belirlenemiyen yetişkin bir erkeğe,
Sk. 635 nolu iskeletin 35 - 45 yaşlarındaki bir erkeğe,
Sk. 636 nolu iskeletin 2 yaş + 8 aylık bir çocuğa, ait olduğu saptandı.

Patolojik bulgular:

- Sk. 615 nolu çocuk iskeletinin alt çene kemiğinde mandibula (beslenme bozukluğu) ve alt çene kemiğinde malnütrisyon (gözenekler) ,
Sk. 622 nolu kadın iskeletinin ayaklarında osteoarthritis (kireçlenme) ,
Sk. 624 nolu erkek iskeletinin kafatasında trepanasyon (ameliyat) ve squatting facets (çömelmeye faseti),
Sk. 625 nolu çocuk iskeletinde periyodontitis (diş eti hastalığı),
Sk. 626 nolu çocuk iskeletinde intracranial haemorrhage (kafatasında iç kanama)
Sk. 628 nolu erkek iskeletinde edge-to-edge bite (dişlerde üst üste binme) ,
Sk. 631 nolu kadın iskeletinde pregnancy pitting (leğen kemiklerinde doğum nedeniyle gelişen çukurluklar),
Sk. 632 nolu kadın iskeletinde osteoarthritis (dizlerinde kireçlenme) ,
Sk. 633 nolu kadın iskeletinde pregnancy pitting (leğen kemiklerinde doğum nedeniyle gelişen çukurluklar),
Sk. 635 nolu erkek iskeletinin radius kemiğinde olasılıkla bakır bir alet/silahla yaralanma nedeniyle kalmış metal parçası ve ulna kemiği çıkığı gibi patolojik bulgular saptandı.

2001 Dönemi Projesi Çalışmaları

2001 yılı projesini gerçekleştirebilmek için İkiztepe'deki çalışmalar 28 Temmuz ile 8 Eylül tarihleri arasında geliştirildi⁸.

2001 Dönemi kazıları da, 2000 yılında kazılmasına devam edilen Tepe I'de kuzey yamaçta yer alan ve 2000 döneminde "M" açması adı verilerek (**Plan 2**) kazılmaya başlanılan 200 m².lik alanda geliştirildi (**Res.6**). Bu kazılarda, Tepe'nin yine formasyonuna paralel olarak 2000 döneminde durdurulan yüksekliklerden değişik seviyelere kadar daha da derinleştirildi⁹.

Bu derinleşme sonucunda 16 adet basit toprak mezar daha ortaya çıkarıldı (**Plan 2**). Bu mezarlardan altı adedi C 19/IV 9 plankaresinde (Sk.659=b.3721, Sk.660=b.3726, Sk.661=b.3727, Sk.662=b.3729, Sk.663=b.3730=**Res.10**, Sk.664=b.3733), altı adedi D 1/IV 9 plankaresinde (Sk.651=b.3705, Sk.653=b.3707, Sk.654=b.3708, Sk.655=b.3713, Sk.656=b.3714, Sk.657=b.3717), iki adedi D 2/IV 8 plankaresinde (Sk.648=b.3703, Sk.652=b.3706), bir adedi D 2/IV 9 plankaresinde (Sk.658=b.3718=**Res.7 ve 8**) ve bir adedi de D 1/IV 8 plankaresinde (Sk.650=b.3704) saptandı.

Bu mezarlardan oniki adedi hediyelidir; Sk.651'de bir adet frit boncuk (İ/2001-041), Sk.653'de tunç iki küpe (İ/2001-061, İ/2001-062) ile kavkı bir pandantif (İ/2001-065), Sk.654'de kurşun iki küpe (İ/2001-063), Sk.655'de frit bir kolye (İ/2001-131), Sk.656'da tunç iki küpe (İ/2001-134, İ/2001-135), Sk.657'de kurşun bir küpe (İ/2001-148), Sk.658'de tunç üç mızrakucu (İ/2001-151, İ/2001-152, İ/2001-153=**Res.9**), bir ustura (İ/2001-150=**Res.9**), bir zıpkıncu (İ/2001-149=**Res.9**) ve bir adet frit kolye (İ/2001-328=**Res.9**), Sk.659'da kurşun iki bilezik (İ/2001-275, İ/2001-276) ile üç küpe (İ/2001-277, İ/2001-279, İ/2001-280) ve tunç bir küpe (İ/2001-278), Sk.660'da tunç üç küpe (İ/2001-325, İ/2001-326, İ/2001-327), Sk.662'de tunç iki küpe

⁸ 2001 yılı projesi çerçevesinde kazı çalışmalarına heyet üyesi olarak antropolog Doç.Dr. Yılmaz Erdal, Arş.Gör.Dr. Şevket Dönmez, Arş.Gör. Sabahattin Ezer, antropolog Dr.Med. Nuran Salar, arkeolog-desinatör Burhan Gülkan, restoratörler Behçet Erdal, Eda Eyinç, İlkey İvgin ile İstanbul Üniversitesi stajyer lisans öğrencileri Pınar Onataslan, İpek Bilgi, Peyman Saygınöz, Damla Karaçam, Pınar Hacı, Cem Erdoğan, Özgür Parlak, Tuğba Eraslan, Burcu Arman, Şeyma Gamgamoğlu, Deniz Uygun, Meral Başaran, Tuğba Güngör ve Japon arkeolog Junko Yamamoto katıldı. Bakanlık uzmanı olarak Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü araştırmacılarından arkeolog Lale Çukurkavaklı kazıda görev aldı.

⁹ bkz. dipnot 7.

(İ/2001-374, İ/2001-375), Sk.663'de tunç iki küpe (İ/2001-372, İ/2001-373) ve Sk.664'de frit kulak süslemeleri (İ/2001-389=**Res.11**) ele geçti.

Bu mezarlardan 6 adedi İTÇ III (Sk.659, Sk.660, Sk.661, Sk.662, Sk.663 ve Sk.664) ve 10 adedinin de İTÇ II'ye (Sk.648, Sk.650, Sk.651, Sk.652, Sk.653, Sk.654, Sk.655, Sk.656, Sk.657 ve Sk.658) tarihlenmelerinin gerektiği, ortaya çıkukları seviyelerin içinde buldukları kültür katları ile içerdikleri mezar eşyalarından anlaşıldı.

Diğer taraftan, antropolog Dr. Yılmaz S. Erdal iskeletler üzerinde antropolojik ve patolojik incelemeler yaptı. Dr. Erdal ilk önce bu dönemde ortaya çıkan yeni iskeletler üzerinde çalıştı ve aşağıdaki sonuçları ortaya koydu.

Antropolojik inceleme:

- Sk.648 nolu iskeletin 6 aylık bir bebeğe,
- Sk.650 nolu iskeletin 35-40 yaşlarında bir erkeğe,
- Sk.651 nolu iskeletin 3-4 yaşlarında bir çocuğa,
- Sk.652 nolu iskeletin 50-55 yaşlarında bir kadına,
- Sk.653 nolu iskeletin 7-8 yaşlarında bir çocuğa,
- Sk.654 nolu iskeletin 35-40 yaşlarında bir kadına,
- Sk.655 nolu iskeletin 15 yaşında bir çocuğa,
- Sk.656 nolu iskeletin 2-3 yaşlarında bir bebeğe,
- Sk.657 nolu iskeletin 8-10 yaşlarında bir çocuğa,
- Sk.658 nolu iskeletin 35-40 yaşlarında bir erkeğe
- Sk.659 nolu iskeletin 3-4 yaşlarında bir çocuğa,
- Sk.660 nolu iskeletin 4.5-5 yaşlarında bir çocuğa,
- Sk.661 nolu iskeletin 9 yaşında bir çocuğa,
- Sk.662 nolu iskeletin 5 yaşında bir çocuğa,
- Sk.663 nolu iskeletin 1-1.5 yaşlarında bir bebeğe,
- Sk.664 nolu iskeletin 20-22 yaşlarında bir kadına, ait oldukları saptandı.

Patolojik bulgular:

- Sk. 648 nolu bebek iskeletinde enfeksiyon, anemi,
- Sk. 651 nolu çocuk iskeletinde hipoplazi (dişlerde gelişim bozukluğu),
- Sk. 652 nolu kadın iskeletinde arthritis, osteoporoz (yaşlanmaya bağlı kemik erimesi), enfeksiyon, diş absesi, diş aşınması,

Sk. 657 nolu çocuk iskeletinde anemi,

Sk. 659 nolu çocuk iskeletinde anemi gibi patolojik bulgular saptandı.

Dr. Erdal daha sonra 2000 döneminde ve 1988 ile 1993 tarihleri arasında Tepe I'in değişik dönemlerine ait kültür katları ile İlk Tunç Çağı III mezarlığında geliştirilmiş olan kazılar ile 1994 ile 1999 tarihleri arasında Tepe III'de ortaya çıkartılmış bulunan iskeletleri bir kez daha inceledi ve daha önce elde edilenlere aşağıdaki bulguları ilave etti¹⁰:

Antropolojik inceleme:

Sk.598 nolu iskeletin 12-14 yaşlarında bir çocuğa,

Sk.599 nolu iskeletin 20-30 yaşlarında bir erkeğe,

Sk.600 nolu iskeletin 5-6 yaşlarında bir çocuğa,

Sk.602 nolu iskeletin 35-40 yaşlarında bir erkeğe,

Sk.604 nolu iskeletin 3-4 aylık bir bebeğe,

Sk.605 nolu iskeletin 6-7 yaşlarında bir çocuğa,

Sk.606 nolu iskeletin 2.5-3 yaşlarında bir bebeğe,

Sk.607 nolu iskeletin 4 yaşında bir çocuğa,

Sk.637 nolu iskeletin 0-2 aylık bir bebeğe,

Sk.638 nolu iskeletin yeni doğmuş bir bebeğe,

Sk.639 nolu iskeletin 9-12 aylık bir bebeğe,

Sk.640 nolu iskeletin 1.5-2 yaşlarında bir bebeğe,

Sk.641 nolu iskeletin 1.5-2.5 yaşlarında bir bebeğe,

Sk.642 nolu iskeletin 25-30 yaşlarında bir kadına,

Sk.643 nolu iskeletin 40-50 yaşlarında bir erkeğe,

Sk.644 nolu iskeletin 16-18 yaşlarında bir kadına,

Sk.645 nolu iskeletin 35-39 yaşlarında bir erkeğe,

Sk.646 nolu iskeletin 50-55 yaşlarında bir erkeğe,

Sk.647 nolu iskeletin 3 yaşında bir çocuğa,

Patolojik bulgular:

Sk. 599 nolu erkek iskeletinde enfeksiyon, arthritıs,

Sk. 600 nolu çocuk iskeletinde enfeksiyon,

¹⁰ Ankara Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Biyolojik Antropoloji Bölümü öğretim üyesi Doç.Dr. Yılmaz S. Erdal'a projemize yapmış olduğu katkılar için teşekkür ederiz.

- Sk. 602 nolu erkek iskeletinde kafa travması, anemi, sinüzit,
Sk. 604 nolu bebek iskeletinde enfeksiyon,
Sk. 605 nolu çocuk iskeletinde anemi, sinüzit,
Sk. 606 nolu bebek iskeletinde enfeksiyon,
Sk. 607 nolu çocuk iskeletinde anemi, hipoplazi (dişlerde gelişim bozukluğu),
Sk. 610 nolu çocuk iskeletinde anemi,
Sk. 611 nolu çocuk iskeletinde menenjit,
Sk. 612 nolu kadın iskeletinde arthriti,
Sk. 614 nolu bebek iskeletinde enfeksiyon, menenjit,
Sk. 617 nolu bebek iskeletinde anemi, enfeksiyon,
Sk. 620 nolu erkek iskeletinde anemi,
Sk. 621 nolu kadın iskeletinde kafa travması, kol kırığı, maxillada kemik tümörü,
Sk. 623 nolu kadın iskeletinde kafa travması, anemi, enfeksiyon,
Sk. 625 nolu çocuk iskeletinde yeniden yapılan incelemede raşitizm, anemi,
Sk. 626 nolu çocuk iskeletinde yeniden yapılan incelemede anemi,
Sk. 627 nolu erkek iskeletinde arthriti, travma, enfeksiyon,
Sk. 628 nolu erkek iskeletinde yeniden yapılan incelemede anemi,
Sk. 630 nolu bebek iskeletinde anemi,
Sk. 631 nolu kadın iskeletinde yeniden yapılan incelemede , Schmorl nodülü (eklem kırıkdağının fazla gelişimiyle meydana gelen eklem rahatsızlığı)
Sk. 632 nolu kadın iskeletinde yeniden yapılan incelemede arthriti, anemi, bacak kemiği kırığı,
Sk. 633 nolu kadın iskeletinde yeniden yapılan incelemede anemi, diş aşınması,
Sk. 635 nolu erkek iskeletinde anemi, enfeksiyon, arthriti, kırık kol,
Sk. 636 nolu bebek iskeletinde iskorbüt, enfeksiyon,
Sk. 637 nolu bebek iskeletinde menenjit, enfeksiyon,
Sk. 639 nolu bebek iskeletinde anemi,

Sk. 640 nolu bebek iskeletinde anemi, enfeksiyon,

Sk. 641 nolu bebek iskeletinde enfeksiyon,

Sk. 643 nolu erkek iskeletinde arthritis, kafa travması, diş kaybı,

Sk. 644 nolu kadın iskeletinde anemi,

Sk. 645 nolu erkek iskeletinde arthritis, kafa travması, şiddetli ön diş aşınması,

Sk. 646 nolu erkek iskeletinde arthritis, osteocondritis dissecans (eklem hastalığı),

Sk. 647 nolu çocuk iskeletinde iskorbüt, enfeksiyon gibi bulgular saptandı.

SONUÇLAR

İkiztepe Tepe I'de 2000 ve 2001 dönemi projeleri çerçevesinde¹¹ geliştirilen kazılarda yeni ortaya çıkartılan 28 aded mezar değerlendirildiğinde D 1/IV 9 ve D 2/IV 9 plankarelerinde, İlk Tunç Çağı II dönemi yerleşimi üzerinde yer alan Geçiş Çağı dolgusu içinde kalan ve 25.80 m seviyelerde görülen çömlek iki mezarın Orta Tunç Çağı'na (Sk.637 ve 638) ait olduğu ve bunların 1976 yılında gerçekleştirilen kazılarda D 3-4/IV 11-12 plankarelerinde bulunanların devamını oluşturdukları anlaşıldı. Yeni bulunan bu çömlek mezarların da bebek iskeletleri içerdikleri ve herhangi bir eşyaya sahip olmadıkları görüldü.

D 1-2/IV 8-9 ve C 19-20/IV 8-9 plankarelerinde 25.20 ile 22.50 metreler arasında ortaya çıkan 14 aded basit toprak mezarın¹² İlk Tunç Çağı III'e tarihlenen mezarlığa ait oldukları, 27.00 ile 22.00 metre derinlikler arasında görülen ve doğu ile kuzeye doğru eğim yapan bu mezarlığın kuzeye doğru hala devam ettiği saptandı.

¹¹ Araştırma projelerinin gerçekleşmesinde büyük katkıları bulunan, başta yardımcı araştırmacı Dr. Şevket Dönmez olmak üzere heyet üyeleri ile araştırma izinlerini veren Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, gerekli alt yapı desteği ve izinleri sağlayan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na, bürokratik işlemlerde yardımcı olan Bafra Kaymakamlığı'na ve ellerinden gelen her türlü yardımı esirgemeyen Samsun Müzesi Müdürlüğü'ne teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, bu araştırmanın yayına hazırlanmasında büyük emeği geçen Dr. Şevket Dönmez'e içten teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

¹² Sk.639, Sk.640, Sk.641, Sk.642, Sk.643, Sk.644, Sk.646, Sk.647, Sk.659, Sk.660, Sk.661, Sk.662, Sk.663, Sk.664.

D 1-2/IV 8-9 plankarelerinde 22.70 ile 21.00 m seviyelerde ortaya çıkan 12 mezarın¹³ ise İlk Tunç Çağı II'ye ait olduğu ve böylece daha seyrek dağılım gösteren bu mezarların da mezarlığın en erken örneklerini oluşturduğu anlaşıldı. Böylece, İlk Tunç III olarak tarihlendirip, değerlendirdiğimiz mezarlığın ilk kullanımının İlk Tunç Çağı II döneminde başladığı anlaşıldı.

Basit toprak türü mezarlarda bulunan iskeletlerde yatış yönü birliği olmadığı ve hepsinin sırtüstü kollar genellikle yanda gömülmüş oldukları gözlemlendi. Mezarlardan onyedisinde ele geçen buluntuların incelenmesinden eşyaların hediye olarak değil de sahip oldukları mallar olarak mezara bırakıldıkları, herbirinin değişik türde ve sayıda olmalarından anlaşıldı. Çok silahlı ve farklı seviyelerde ortaya çıkan ve 35 - 40 yaşlarındaki erkek iskeleti içeren Sk.645 (**Res.4**) ile Sk.658 (**Res.7 ve 8**) numaralı mezarların yerleşmenin farklı dönemlerinin liderlerine ait oldukları düşünüldü .

İkiztepe'de görülen basit toprak İlk Tunç Çağı II ve III gömü geleneğini yansıtan mezarların çağdaş Anadolu kültürleri arasında ender olarak sadece Orta Karadeniz Bölgesinde tercih edildiği¹⁴, diğer kültürlerde taş sanduka¹⁵ veya odanın¹⁶, özellikle küplerin¹⁷ mezar olarak kullanıldığı bilinmektedir.

¹³ Sk.645, Sk.649, Sk.648, Sk.650, Sk.651, Sk.652, Sk.653, Sk.654, Sk.655, Sk.656, Sk.657, Sk.658.

¹⁴ Tekkeköy (Kökten/Özgüç/Özgüç 1945, 384-386; Özgüç 1948b, 408-410), Horoztepe (Özgüç/Akok 1958), Kalınkaya (Mellink 1972, 169-170; Mellink 1974, 109)

¹⁵ Sarıket (Seeher 1991, 97-124; Seeher 1992, 5-17; Seeher 2000), Balıbağı (Süel 1989, 145-163; Süel 1991, 205-214; Süel 1992, 129-146), Kültepe (Özgüç 1950; Özgüç 1953, 101-108; Özgüç 1954, 357-372; Özgüç 1955a, 55-63; Özgüç 1955b, 445-452; Özgüç 1959, Özgüç 1986), Bakla Tepe (Özkan/Erkanal 1999, 17-19), Kaklık Mevkii (Topbaş/Efe/İlslı 1998, fig.25-27), Iasos (Pecorella 1984: 11-42).

¹⁶ Alaca Höyük (Arık 1937; Koşay 1938; Koşay 1951; Özgüç 1948a; Akyurt 1988).

¹⁷ Karataş-Semayük (Mellink 1967, 251-267; Mellink 1968, 243-259; Mellink 1969, 330; Mellink 1986, 289; Warner 1994, Pl.93/a-b, 94/a-b, 95/a-c, 96/a-b, 124/a 134/b), Gündürle/Harmanören (Özgüç 1944, Özgüç 1948a; 407-418; Ünlüsoy 1993, 291-322; Kaya 1994, 129-146; Özsait 1997, 457-474; Özsait 1998, 607-626; Özsait 1999, 467-483; Özsait 2000, 371-380), Yortan (Kamil 1982), Babaköy (Bittel 1939, 1-31), Ovabayındır (Akurgal 1958, Taf.XXVI/a-b, XXVII/a-b), Sarıket (Seeher 1991, 97-124; Seeher 1992, 5-17, Seeher 2000), Küçük Höyük (Gürkan/Seeher 1991, 39-96), Balıbağı (Süel 1989, 145-163; Süel 1991, 205-214; Süel 1992, 129-146), Alışar (Schmidt 1932, 182; Osten 1937, 84, 91, 129-130, dx33-34, fig.78; Akyurt 1998), Yenihayat (Yıldırım, 2001, 1-8), Kazankaya (Özgüç 1978, 19-30) Göller (Özgüç 1978, 30), Oymaağaç (Özgüç 1978, 30-31), Bakla Tepe (Özkan/Erkanal 1999, 17-19), Kaklık Mevkii (Topbaş/Efe/İlslı 1998, fig.20-24, 28-29), Gordion (Mellink 1956), Çavlum (Bilgen 2001, 399-408), Yanarlar (Emre 1978), Acmhöyük (Öztan 1995, 191-192; Akyurt 1998), Konya-Karahöyük (Alp 1956, 36).

Anadolu dışında İkiztepe tipi basit toprak mezarların benzerleri Karadeniz'in batı kıyısında ve bugün Bulgaristan'ın sınırları içinde yer alan Varna¹⁸, Durankulak¹⁹ gibi ev-dışı mezarlıklarda bulunmuştur. Bu mezarlarda da eşya ele geçmiştir. Ancak, bu eşyalar arasında görülen bilezik ile yüzük biçimli pendants dışındakiler nitelik ve nicelik bakımından İkiztepe'dekilerden çok farklı gözükmektedir.

¹⁸ Ivanov 1978; Ivanov 1991, 125-149; Todorova 1992, 255-269.

¹⁹ Todorova 1989; Todorova/Dimov 1989, 291-309; Pernicka/Begemann/Schmitt-Strecker/ Todorova/Kuleff 1997, 42-180.

KAYNAKÇA

AKURGAL, E.

- 1958 "Forschungen in Phrygen und Yortankultur-Siedlung in Ovabanyndır bei Balıkesir", *Anatolia (Anadolu) III*, Ankara, 145-164

AKYURT, İ.M.

- 1998 *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara, TTKY

ALKIM, H.

- 1986 "İkiztepe Kazılarında Saptanan Kültür Katları ve Elde Edilen Madeni Eserlerden Örnekler", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Cilt I, Ankara, 119-132

ALKIM, U.B.

- 1979 "İkiztepe Kazısı: İlk Sonuçlar". *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt I, Ankara, 151-157
- 1983 "Einige charakterische Metallfunde von İkiztepe", *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien Festschrift für Kurt Bittel*, Mainz, 29-42
- 1984 "İkiztepe Kazısının Arkeolojik Sonuçlarına Toplu Bir Bakış", *TÜBİTAK Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri I*, Ankara, 46-51

ALKIM, U.B./H. ALKIM/Ö. BİLGİ

- 1988 *İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları/The First and Second Seasons' Excavations (1974-1975)*, Ankara, TTKY

ALP, S.

- 1956 "Konya-Karahöyük Hafriyatı", *Türk Arkeoloji Dergisi VI-1*, 35-37

ARIK, R.O.

- 1937 *Alaca Höyük Hafriyatının İlk Neticeleri*, İstanbul

BACKOFEN, U.W.

- 1985 "Anthropologische Untersuchungen Der Nekropole İkiztepe Samsun", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 421-428
- 1987 "Paleodemography of The Early Bronze Age Cemetery of İkiztepe-Samsun", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 175-182

BİLGİN, A.N.

- 2001 "1999 Yılı Çavlum Köyü Mezarlık Kazısı",

22. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, 399-408

BİLGİ, Ö.

- 1983 "1981 Dönemi İkiztepe Kazıları",
IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 49-54
- 1984a "İkiztepe Kazılarının 1982 Dönemi Sonuçları".
V. Kazı Sonuçları Toplantısı, 87-91
- 1984b "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 6, 31-96
- 1985 "İkiztepe Kazılarının 1983 Dönemi Sonuçları"
I. Kazı Sonuçları Toplantısı, 55-64
- 1986 "İkiztepe Kazılarının 1984 Dönemi Sonuçları",
II. Kazı Sonuçları Toplantısı, 111-118
- 1987 "İkiztepe Kazılarının 1985 Dönemi Sonuçları",
VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, 149-156
- 1988 "İkiztepe Kazılarının 1986 Dönemi Sonuçları",
IX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, 169-180
- 1989 "İkiztepe Kazılarının 1987 Dönemi Sonuçları ve Çevre Araştırmaları", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 201-210
- 1990a "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 9-10, 119-219
- 1990b "1974 ile 1986 Kazı Dönemlerinde Bulunan Tunç Silahların Işığı Altında İkiztepe'nin Önasya'daki Yeri", *X. Türk Tarih Kongresi*, Cilt I, Ankara, 71-77
- 1997 "İkiztepe Kazılarının 1995 Dönemi Sonuçları",
XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, 145-161
- 1999a "Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları, 1993 ve 1994 Dönemleri Sonuçları",
Anadolu Araştırmaları XV, 137-165
- 1999b "Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III1 Çalışmaları, 1995 Dönemi Sonuçları",
Anadolu Araştırmaları XV, 167-190
- 1999c "Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları, 1996 Dönemi Sonuçları ve Genel Değerlendirme",
Anadolu Araştırmaları XV, 191-230

- 1999d "İkiztepe Kazılarının 1997 Dönemi Sonuçları",
XX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, 485-505
- 1999e "İkiztepe'de Ele Geçen Son Buluntuların Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt I, Ankara, 41-50
- 2000a "İkiztepe Kazılarının 1998 Dönemi Sonuçları",
XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, 381-396
- 2000b "Metal Worker of the Central Black Sea Region of Turkey in the Early Bronze Age. A New Perspective on the Question of the Indo-Europeans' Original Homeland", *Proceedings of the First International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Roma, 109-127
- 2001a *Protohistorik Çağda Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri. Hind-Avrupalıların Anavatanı Sorununa Yeni Bir Yaklaşım/Protohistoric Age Metallurgists of the Central Black Sea Region. A New Perspective on the Question of the Indo-Europeans' Original Homeland*, İstanbul
- 2001b "Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi", *Belleten LXV/242*, 1-35
- BİTTEL, K.
1939 "Ein Gräberfeld der Yortan-Kultur bei Babaköy", *Archiv für Orientforschung* 13, 1-31
- EMRE, K.
1978 *Yanarlar. Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı*, Ankara, TTKY
- GÜRKAN, G./J. SEEHER
1991 "Die Frühbronzezeitliche Nekropole von Küçükhöyük bei Bozüyük", *Istanbul Mitteilungen* 41, 39-96
- IVANOV, I.
1978 *Treasures of the Varna Chalcolithic Necropolis*, Sofya
1991 "Der Bestattungsritus in der chalcolithischen Nekropole von Varna", *Die Kupferzeit als historische Epoche. Beiträge Altertumskunde Saarbrücken* 55 (Ed. J. Lichardus), 125-149
- KAMİL, T.
1982 *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, BAR Int. Series 145, Oxford

KAYA, D.

- 1994 "1992 Yılı Gündürle Erken Tunç Çağı Mezarlığı Kurtarma Kazısı", *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 129-146

KOŞAY, H.Z.

- 1938 *Alaca Höyük 1936. Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı. 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor.* Ankara TTKY
- 1951 *Alaca Höyük 1937-1939. Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı. 1937-1939'daki Çalışmalar ve Keşiflere Ait İlk Rapor.* Ankara TTKY

KÖKTEN, K/N. ÖZGÜÇ/T. ÖZGÜÇ

- 1945 "1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Sam-sun Bölgesi Kazılarının Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bulleten IX/35.*, 361-400

MELLINK, M.J.

- 1956 *A Hittite Cemetery at Gordion, Philadelphia*
- 1967 "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1966", *American Journal of Archaeology 71*, 251-267
- 1968 "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1967", *American Journal of Archaeology 72*, 243-259
- 1969 "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1968", *American Journal of Archaeology 73*, 319-331
- 1972 "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology 77*, 169-173
- 1974 "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology 78*, 105-130
- 1986 "The Remains of Second Millennium B.C. Habitation at Karataş-Semayük", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 287-291

OSTEN, H.H. von der

- 1937 *The Alishar Hüyük. Seasons of 1927. Part II (OIP XXXIX)*, Chicago

ÖZGÜÇ, T.

- 1944 "Öntarihte Isparta Ovası Kültürü ve Yeni Buluntuları", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi II/3*, 407-418

- 1948a *Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Gelenekleri*. Ankara TTKY
- 1948b "Samsun Hafriyatının 1941-1942 Yılı Neticeleri", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 393-416
- 1950 *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948.*, Ankara TTKY
- 1953 "Kültepe'de 1950 Yılında TTK Adına Yapılan Kazılar Hakkında Ön-Rapor", *Bellekten XVII/65*, 101-108
- 1954 "Kültepe'de 1953 Yılında Yapılan Kazılar", *Bellekten XVIII/71*, 57-372
- 1955a "Kültepe Hafriyatı 1954 I. Kat Eserleri", *Bellekten XIX/73*, 55-63
- 1955b "Kültepe Hafriyatı 1954 II. Kat Eserleri", *Bellekten XIX/76.*, 445-452
- 1959 *Kültepe Kaniş. Assur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*. Ankara TTKY
- 1978 *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*. Ankara TTKY
- 1986 *Kültepe Kaniş II. Eski Yakınoğunun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*. Ankara TTKY
- ÖZGÜÇ, T./M.AKOK
- 1958 *Horoztepe. Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri*. Ankara TTKY
- ÖZKAN, T/H. ERKANAL
- 1999 *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi*, İzmir
- ÖZSAİT, M.
- 1997 "1995 Yılı Harmanören Mezarlık Kazısı", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 457-474
- 1998 "1996 Yılı Harmanören Mezarlık Kazısı", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 607-626
- 1999 "1995 Yılı Harmanören (Göndürle) Mezarlık Kazısı", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 467-483
- 2000 "1998 Yılı Harmanören (Göndürle Höyük) Mezarlık Kazısı", *21. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 371-380

ÖZTAN, A.

- 1995 "1993 Acemhöyük Kazıları".
XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, 189-192

PECORELLA, P.E.

- 1984 *La Cultura Preistorica di Iasos in Caria.*, Roma

PERNICKA, E/F. BEGEMANN/S. SCMMİDT-STRECKER/H. TODOROVA
/I. KULEFF

- 1997 "Prehistoric Copper in Bulgaria". *Eurasia Antiqua* 3, 42-180

SCHMIDT, E.F.

- 1932 *The Alishar Hüyük. Seasons of 1928-1929, Part I (OIP XXIX)*,
Chicago

SCHULTZ, M.

- 1985 "Erkrankungen Der Kinder In Der Frühen Bronzezeit", *Informationen Georg-August-Universität Göttingen* 3, 5-20

- 1989 "Erkrankungen Des Kindesalters In Der Bronzezeit". *Neder-sachsische Ärzteblatt* 9, 28-33

- 2003 "İkiztepe Infant Skeletons", *İkiztepe II*, (U.B.Alkım/H.Alkım/
Ö.Bilgi), Ankara, 223-234, TTKY

SEEHER, J.

- 1991 "Die Nekropole von Demircihöyük-Sarıket", *Istanbuler Mitteilungen* 41: 97-124

- 1992 "Die Nekropole von Demircihöyük-Sarıket", *Istanbuler Mitteilungen* 42: 5-17

- 2000 *Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihöyük-Sarıket*, Tübingen

SÜEL, M.

- 1989 "Balıbağı/1988 Kurtarma Kazısı",
Türk Arkeoloji Dergisi XXVIII, 145-163

- 1991 "Balıbağı/1989 Kurtarma Kazısı",
I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 205-214

- 1992 "Balıbağı/1990 Kurtarma Kazısı",
II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 129-146

TODOROVA, H.

- 1989 *Durankulak 1*, Sofya

- 1992 "Die symbolischen Bestattungen des Gräberfeldes Varna I", *Balkanica* 23, 255-269

TODOROVA, H./T. DİMOV

- 1989 "Ausgrabungen in Durankulak 1974-1987",
Varia Archaeologica 2, 291-309

TOPBAŞ, A/T. EFE/A. İLASLI

- 1998 "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlements of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii", *Anatolia Antiqua* VI, 21-94

ÜNLÜSOY, İ.

- 1993 "Isparta İli Atabey İlçesi Harmanören (Göndürle) Kurtarma Kazısı 1989- 1999",
III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 291-322

WARNER, J.L.

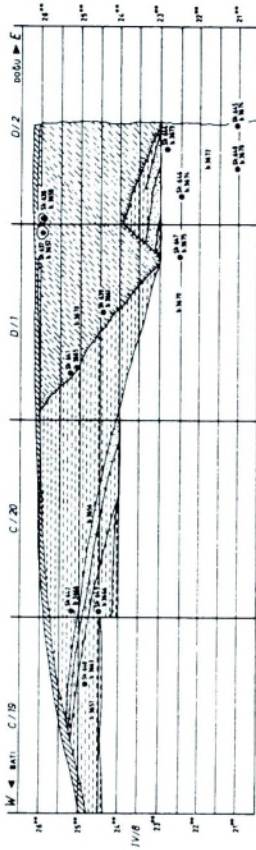
- 1994 *Elmalı Karataş II. The Early Bronze Age Village of Karataş*. Bryn Mawr

YILDIRIM, T.

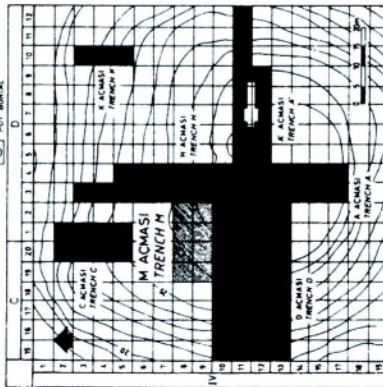
- 2001 "Yenihayat Eski Tunç Çağı Mezarlığı",
Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi 2, 1-8

İKİZTEPE I - 2000
M AÇMASI - TRENCH M

- NİŞEK YERİNDEN
GROUND SURFACE
- KESTİRİLMİŞ VE
WOODEN CAP
- NİŞEK
DEBRIS
- SKELETT
SKELETON
- ÇÖMÜR MEZAR
POT BURIAL
- YANIK TABAKA
BURNT FLOOR
- ÇÖP ÇUKURU
REFUSE PIT

SECTION A - A, KESİTİ

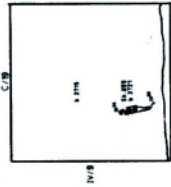
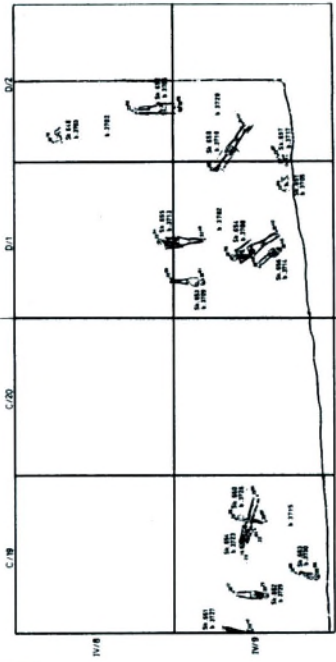
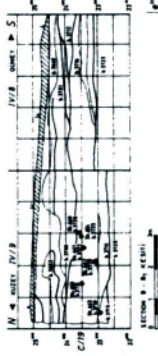
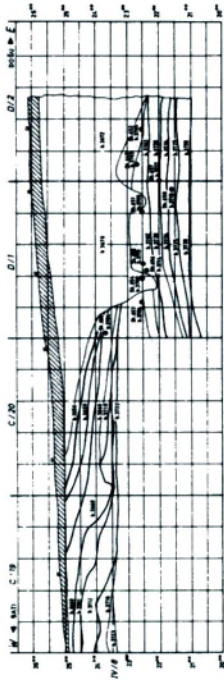
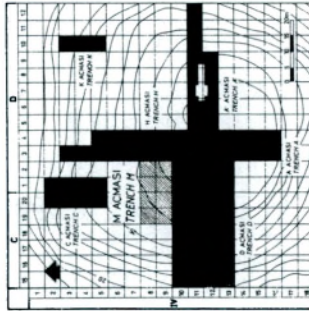
Plan 1

İKİZTEPE 1 - 2001

M. AKMAŞI - TRENCH M

- HEVİ KONAŞI
- YOL YÜZÜ
- SU
- MANOLUK
- İSKELET
- SINIR

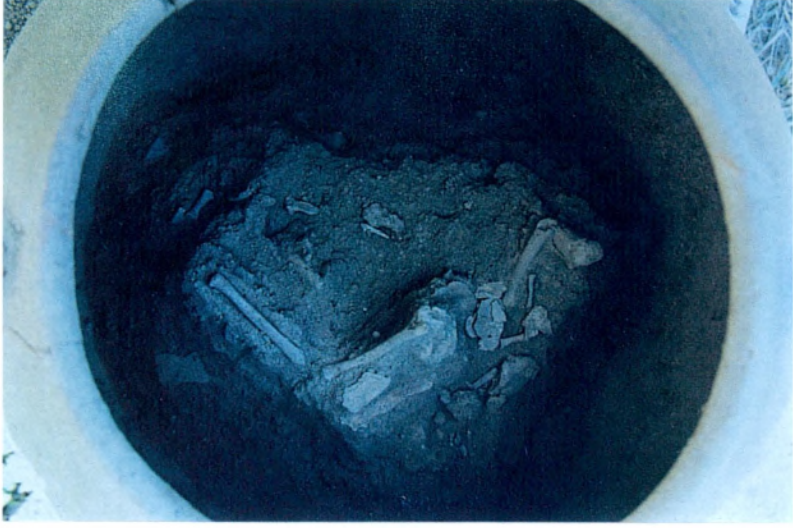
Plan 2

Res. 1 - Tepe I, C 19-20/IV 8-9 ve D 1-2/IV 8-9 plankarelerini kapsayan "M" Açması'nın güneydoğudan görünüşü, 2000 Dönemi

Res. 2 - D 2/IV 9 plankaresinde ortaya çıkan Sk.637 nolu çömlek mezar, OTÇ

Res. 3 - D 2/IV 9 plankaresinde ortaya çıkan Sk.638 nolu çömlek mezar içindeki bebek iskeleti, OTÇ

Res. 4 - D 2/IV 9 plankaresinde ortaya çıkan Sk.645 nolu mezarın iskeleti, İTÇ II

Res. 5 - Sk.645 nolu mezarda ele geçen iki adet tunç mızrakucu (İ/2000-184 ve İ/2000-186) ile tunç hançer (İ/2000-183), İTÇ II

Res.6: Tepe I, C 19-20/IV 8-9 ve D 1-2/IV 8-9 plankarelerini kapsayan "M" Açması'nın güneydoğudan görünüşü, 2001 Dönemi

Res. 7 - D 2/IV 9 plankaresinde ortaya çıkan Sk.658 nolu mezarın iskeleti, İTÇ II

Res. 8 - D 2/IV 9 plankaresinde ortaya çıkan Sk.658 nolu mezarın iskeleti, İTÇ II

SK 658

Res. 9 - Sk.658 nolu mezarda ele geçen üç adet tunç mızrakucu (İ/2001-151, İ/2001-152 ve İ/2001-153), bir adet tunç ustura (İ/2001-150), bir adet tunç zıpkıncucu (İ/2001-149) ile frit boncuklu kolye (İ/2001-328), İTÇ II

Res. 10 - C 19/IV 9 plankaresinde ortaya çıkan Sk.663 nolu mezarın iskeleti, İTÇ III

Res.11: C 19/IV 9 plankaresinde ortaya çıkan Sk.664 nolu mezarda ele geçen frit boncuklardan oluşan kulak süslemeleri (İ/2001-389), İTÇ III

MARMARİS MÜZESİNDEN ÜÇ UZUN CAM UNGUENTARIUM

EMEL ERTEN

Son yıllarda, Marmaris Müzesi tarafından, yerel bir satıcıdan üç adet uzun cam unguentarium satın alınmıştır. Bunların buluntu yeri bilinmemekle birlikte, çok benzer ölçülere, form ve cam özelliklerine sahip olmaları bakımından aynı mezar konteksti içinde, bir arada ele geçmiş olmaları gerekmektedir (Res. 1a-b, 2a-b, 3a-b, kat. no. 1-3).

Unguentarium, (özellikle tüp biçimli ve şamdan biçimli tipler) cam üflemeceğinin yaklaşık olarak İ.Ö. 25 yılında icat edilmesinden sonra Roma camcılığında en yaygın görülen form haline gelmiştir¹. Roma günlük yaşamında sıkça kullanılan kokulu yağların, parfümlerin, merhemlerin yani, "unguent"lerin saklanması için bu isimle tanınmaktadır². Unguentarium, iç kalıp tekniği ile üretilmiş olan cam formların (aryballos, alabastron, amphoriskos, oinokhoe) üfleme tekniğinde yapılmış karşılığı olarak değerlendirilebilir. Basit cam formu olarak Roma İmparatorluğu'nun batı ve doğu topraklarında geniş bir yayılım gösterir.

¹ Cam üflemeceğinin bulunuşu ve yayılımı konusunda bkz.: Avigad, N. "Expedition at Nahal David", *Israel Exploration Journal* XII (1962), s. 169-183 ; Avigad, N. "Excavation in the Jewish Quarter of the Old City of Jerusalem", *Israel Exploration Journal* XXII (1972), s. 193-200 Mazar, B. - Dunayevsky, I. "Ein Gedi -Third Season of Excavations, *Israel Exploration Journal* XIV (1964), s. 121-130 ; Israeli, Y. "The Invention of Blowing", *Roman Glass - Two Centuries of Art and Invention* (ed. M. Newby - K. Painter), London 1991, s. 46-55, özellikle Stern, E. M. "Roman Glassblowing in a Cultural Context", *American Journal of Archaeology* 103.3 (1999), s. 441-484.

² İçerdiği orijinal madde ile bir arada saptanmış çok fazla sayıda unguentarium bulunmakla birlikte (bkz.: Crivelli, A. *I Vetri Romani di Locarno*, 1979, p. 26 veya Greenewalt Jr., - C. H. - Sullivan, D. G. -Ratté, C. J. - Howe, T. H. "Sardis 1981 and 1982" *Türk Arkeoloji Dergisi* XXVI.2 (1983), s. 182-183), unguent'lerin içerdiği maddeler konusunda elimizde yeterli yazılı kaynaklar vardır : Plinius, *Historia Naturalis*'te (XIII.1-25) bu konuda ayrıntılı bilgilere yer verir. Unguent yapımında en çok kullanılan otlar safran, mercanköşk, kına, süsen ve nanedir Buna ek olarak, çeşitli gül türleri, bal ve yabani üzüm bile unguent üretiminde kullanılmıştır. Unguent ve ilaç yapımında kullanılan otlar konusunda ayrıntılı bilgi için: bkz. Scarborough, J. "Drugs and Medicines in the Roman World", *Expedition* 38.2 (1996), s. 38-51.

Ölümden sonra yaşam konusundaki Roma inancına göre, ölen kişinin mezarında kendini evinde hissetmesi için çaba harcanmaktadır³. Bu, Roma mezarlarında unguentarium ele geçmesinin nedenlerinden biridir. Öte yandan, diğer bir amaç da mezarların güzel kokmasını sağlamak olarak açıklanmaktadır⁴.

Uzun unguentarium tipi, sivri ve masif ayakları ile tümüyle ayakta duramaz özelliktedir. Bu durumda, işlevlerinin "unguent" saklamak kadar taşımak olduğu da anlaşılmaktadır. Bugün bile ayakta duramayan parfüm şişesi geleneği hala bir ölçüde yaşamaktadır (Res. 4). Roma'da Villa Farnesina'da saptanan bir duvar resmi üzerinde elinde iki şişe ile parfüm döken bir kadın betimlenmiştir (Res. 5)⁵. Figürün sol elinde tuttuğu parfüm şişesinin bir uzun tipte bir unguentarium olması mümkün görünmektedir. Marlupo'daki bir mezarda yer alan duvar resminde de bir geniş gümüş kase içine yerleştirilmiş cam unguentarium örnekleri bulunmaktadır (res. 6)⁶. Bütün bunlar, Roma günlük yaşantısında bu formun yaygınlığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, uzun unguentarium tipinin mezar armağanları olarak da sunulmuş olması gerekmektedir. Marmaris Müzesi örneklerinin bu denli iyi korunabilmiş olmaları, onların bir yerleşim yerinde değil, bir mezarın korunaklı ortamı içinde günümüze ulaştıklarını düşündürmektedir.

C.Isings, uzun unguentarium tipinin (Form 9-a) oldukça ender görüldüğünü belirtmekle birlikte, batı Roma buluntu yerlerinden ele geçen örneklerin yer aldığı bir sıralama yapmıştır⁷. Bu tip, ne tüp ne de şamdan biçimli unguentaria kadar yaygın değilse de, günümüzde C.Isings'in listesine eklenecek yeni örnekler de saptanmıştır. Ancak, ne yazık ki, bunların çoğunun buluntu yerleri bilinmemektedir⁸.

³ Toynbee, J. M. C. *Death and Burial in the Roman World*, Baltimore and London 1996, s. 37-38.

⁴ Hayes, J. W. *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, London 1997, s. 84.

⁵ Ramage, N. H. -Ramage, A. *Roman Art - Romulus to Constantine*, New Jersey 1991, fig. 3.28, s. 98.

⁶ Naumann-Steckner, F. "Depictions of Glass in Roman Wall Paintings", *Roman Glass- Two Centuries of Art and Invention* (ed. by M. Newby - K. Painter) London 1991, pl. XXIV.a , s. 88, 94.

⁷ Isings, C. *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen 1957, s. 24-25.

⁸ Auth, S. H. *Ancient Glass at the Newark Museum*, Newark 1976, no. 359, s. 204 (cam ipiği süslemeli); von Saldern, A. - Nolte, B. - La Baume P. - Haevernick, T.E. *Gläser der Antike - Sammlung Erwin Oppenländer*, no. 639, s. 220; Hayes, J.W. *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto 1975, no. 103, pl. 10, s. 52; Crivelli, p. 29 (Muraltto Necropolis'inden bir buluntu, Villa Liverpool); *The National Archaeological Museum - Naples* 1982

Uzun unguentarium tipinin doğudan tanınan örnekleri ise, Kıbrıs⁹, Hırvatistan'daki Cautat (Epidaurum)¹⁰ ve belki de Suriye-Filistin bölgesinden gelmektedir¹¹. Özellikle de Epidaurum unguentarium'u Marmaris Müzesi örnekleri ile form, renk ve ölçüleri bakımından yakın benzerlik göstermektedir (Res. 7)

Anadolu'da da aynı tipin saptanmış bazı örnekleri bulunmaktadır. Afyon Müzesi cam koleksiyonunda ağız kısmı korunamamış olan bir benzer unguentarium yer almaktadır¹². Bu eserin buluntu yeri belli olmamakla birlikte, yine bir Anadolu buluntusu olması gerekmektedir. Bir diğer benzer unguentarium ise, İstanbul'da Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. koleksiyonundadır (Res. 8)¹³. Yine İstanbul'daki Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda da üç adet uzun unguentarium yer almaktadır¹⁴. Berlin'deki Staatlichen Museum'da bulunan uzun unguentarium'un da bir Anadolu buluntusu olduğu söylenmektedir¹⁵. Bütün bu örnekler aslında, Marmaris'tekilerden

(müze rehberi), no. 3, s. 80-81; Özyiğit, S. "Hellenistik ve Roma Dönemlerinden bir Kap Formu: Unguentarium" *Tombak* 4 (1995), no. 6, s. 20; Harden, D. B. - Hellenkemper H. - Painter, K. - Whitehouse, D. *Glass of the Caesars*, Milan 1987, no.52, s.120 (Cumae, İtalya'dan); *Shining Vessels - Ancient Glass from Greek, Roman and Islamic Times* (Fortuna Fine Arts Ltd. - Satış Kataloğu), New York 1991, no. 163, s. 88-89; Fleming, S.J. "Early Imperial Glass at the University of Pennsylvania Museum", *Expedition* 38.2 (1996), fig. 15 A,B, s. 22 (koyu mavi üzerine beyaz spiral süslemeli).

⁹ Vessberg, O. "Roman Glass in Cyprus" *Opuscula Archaeologica* 7 (1952), pl. VII. 43-45, s. 132, 135.

¹⁰ *Trasparenze Imperiali -Vetri Romani dalla Croazia* (katalog), Rome - Milan 1997, no. 61, s. 83, 121.

¹¹ Bir örneğin Suriye kökenli olduğu ve Lübnan'da satın alındığı söylenmektedir: *Glass from the Ancient World - R. W. Smith Collection*, New York 1957, no. 157, p. 92-93; bir diğeri ise, Emesa buluntusudur: Barag, D. *Glass Vessels of the Roman and Byzantine Periods in Palestine*, Jerusalem 1970 (yayınlanmamış tez, İbranic), pl. 21. I, 94, Lightfoot, C.S. *A Catalogue of Glass Vessels in Afyon Museum*, BAR International Series 530, Oxford 1989, s. 24; Ashdod kazılarında bir kaide parçası saptanmıştır: Barag, D. "The Glass Vessels", in: Dothan, M. *Ashdod II-III, The Second and Third Seasons of Excavations 1963, 1965: Soundings in 1967*, Atiqot (English Series) 1971, no. 13, fig. 105, s. 204.

¹² Lightfoot 1989, no. 5, pl. 1, s. 24, 74.

¹³ Canav, Ü. *Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu*, İstanbul 1985, no. 37, s. 44. Aynı eserin bir diğer resminin yer aldığı yayın: Küçükerman, Ö. *Cam ve Çağdaş Tasarım İçindeki Yeri - Glass and its Place in Contemporary Design*, İstanbul 1978, no. 21, s. 70.

¹⁴ Bu unguentarium örnekleri daha önce Kocabaş koleksiyonunda yer almaktaydılar: Y. Akat, N. Fıratlı, H. Kocabaş, *Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Cam Eserler Kataloğu / Catalogue of Glass in the Hüseyin Kocabaş Collection*, İstanbul 1984, no. 164-165-166, res. 66, 67-a, 67-b, s. 28,59.

¹⁵ Kunisch, N. "Neu erworbene antike Gläser der Antikenabteilung der Staatlichen Museen Berlin", *Archaeologischer Anzeiger* (1967), abb. 10, p. 184-185.

biraz farklı özelliklere sahiptirler. Boyunları ile gövdelerinin birleştiği yerde bir boğum bulunmamaktadır. Ayrıca, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. koleksiyonundaki unguentarium parlak mavi renkte camdan yapılmıştır. Bu, Roma Erken İmparatorluk Dönemi için tipik bir özellik olmakla birlikte, Afyon ve Marmaris örneklerinin doğal ya da renklendirilmemiş camdan yapılmış oldukları görülmektedir. Buna karşılık, Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonu örnekleri de renkli band ya da cam ipliği süslemelerine sahiptirler. Bu farklılıklara karşın, genel form özellikleri bakımından, her birini yine de aynı genel tip (Isings, Form 9-a) kapsamında değerlendirmek olasıdır.

Uzun cam unguentarium tipinin tüm örnekleri, İ.S. 1. yüzyıla veya 2. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Bu, cam üflemeçiliğinin artık ticari bir etkinlik durumuna geldiği ve Roma İmparatorluğu çapında bir girişimcilik alanı niteliği taşımaya başladığı bir dönemdir. Artık camcılık Suriye-Filistin bölgesine özgü bir yerel el sanatı olmaktan çıkmış ve evrensel bir hal almıştır¹⁶.

İ.S. 1. ve 2. yüzyıllarda doğuya oranla batı Roma topraklarında camcılığın daha gelişkin olduğu genel olarak kabul edilmektedir¹⁷. Ancak yine de form ve süsleme bakımından daha gösterişsiz ürünler vermekle birlikte, doğuda da dönemin teknik ve artistik yaklaşımlarını bir ölçüye kadar izlemek ve kesintisiz bir cam üretiminin varlığını saptamak olasıdır.

Bu genel çerçeve içinde, Marmaris Müzesi uzun cam unguentarium örnekleri, batı Roma topraklarında da iyi tanınan ve kimi zaman gösterişli süslemelere de sahip olan bir tipin, daha sade (süslemesiz olmaları renklendirilmemiş camdan yapılmaları bakımından) Roma erken imparatorluk dönemine ait doğulu temsilcileridir.

¹⁶ Stern 1999, s. 442.

¹⁷ Stern, E.M. *Ancient Glass at the Fondation Custodia - Collection Frits Lugt -Paris, Groningen* 1977, s. 155; örneğin, batı kökenli uzun unguentaria arasında bir cameo cam örnekler bile bulunmaktadır. Bunlardan biri şimdi İspanya'da Ortüz koleksiyonundadır: Whitehouse, D. "Cameo Glass", *Roman Glass - Two Centuries of Art and Invention* (ed. by M. Newby- K. Painter) London 1991, pl. VI, VII a-b, p. 25, 29; diğeri ise İtalya'daki Torre di Siena'da bulunmuştur ve Floransa Museo Archeologico Nazionale koleksiyonundadır: Whitehouse 1991, s. 25, Fleming 1996, fig. 18, s. 23.

KATALOG

1. Marmaris Müzesi Env. No.: 9.10.99

Res. I a-b

Yükseklik: 9.5 cm.; çap (ağız): 2 cm.

Doğal yeşil cam, yüzeyde kahverengi ve gökkuşağı irizasyon ve aşınmalar.

Ağız kenarı içe doğru katlandıktan sonra düzleştirilmiş; silindir boyun altta bir boğumla uzun ve damla biçimli gövdeye bağlanmakta. Sivri ve içi dolu bir damlacık biçiminde dip.

Serbest üfleme.

Süslemesiz.

2. Marmaris Müzesi Env. No.: 9.11.99

Res. 2 a-b

Yükseklik: 9.5 cm.; çap (ağız): 2 cm.

Doğal yeşil cam, yüzeyde kahverengi ve gökkuşağı irizasyon ve aşınmalar.

Ağız kenarı içe doğru katlandıktan sonra düzleştirilmiş; silindir boyun altta bir boğumla uzun ve damla biçimli gövdeye bağlanmakta. Sivri ve içi dolu bir damlacık biçiminde dip.

Serbest üfleme.

Süslemesiz.

3. Marmaris Müzesi Env. No. : 9.12.99

Res. 3 a-b

Yükseklik : 10.5 cm. ; çap (ağız) : 2 cm.

Doğal yeşil cam, yüzeyde kahverengi ve gökkuşağı irizasyon ve aşınmalar.

Ağız kenarı içe doğru katlandıktan sonra düzleştirilmiş; silindir boyun altta bir boğumla uzun ve damla biçimli gövdeye bağlanmakta. Sivri ve içi dolu bir damlacık biçiminde dip.

Serbest üfleme.

Süslemesiz.

GLASS UNGUENTARIA OF ELONGATED TYPE FROM MARMARIS MUSEUM

EMEL ERTEN

Three glass unguentaria of elongated type have recently been purchased by Marmaris Museum from a local dealer. Though their findspot is unknown, the unguentaria must have been found together, probably in the same tomb context as they share very similar dimensions, forms and glass characteristics (Fig 1a-b, 2a-b, 3a-b; cat. no. 1-3).

Glass unguentaria (especially tubular and candlestick types) became one of the most common among all vessel types soon after the invention of glassblowing in ca 25 B.C.¹ They were mainly containers for scented oils, perfumes, ointments, i.e. "unguents"². Unguentaria can be regarded as the blown counterparts of earlier core-formed glass containers (aryballoi, alabastra, amphoriskoi or oinochoai). They were simple but mass-produced items showing a wide distribution both in the western and eastern provinces of the Roman Empire.

¹For the invention and spread of glassblowing see: Avigad, N. "Expedition at Nahal David", *Israel Exploration Journal* XII (1962), p. 169-183 ; Avigad, N. "Excavation in the Jewish Quarter of the Old City of Jerusalem", *Israel Exploration Journal* XXII (1972), p.193-200 Mazar, B. -Dunayevsky, I. "Ein Gedi -Third Season of Excavations, *Israel Exploration Journal* XIV (1964), p. 121-130 ; Israeli, Y. "The Invention of Blowing", *Roman Glass -Two Centuries of Art and Invention* (ed. by M. Newby -K. Painter), London 1991, p. 46-55, esp. Stern, E. M. "Roman Glassblowing in a Cultural Context", *American Journal of Archaeology* 103.3 (1999), p. 441-484.

²Though we do not have many specimens of unguentaria with their contents preserved (see: Crivelli, A. *I Vetri Romani di Locarno*, 1979, p. 26 or Greenewalt Jr., C. H.- Sullivan, D. G. -Ratté, C. J. -Howe, T. H. "Sardis 1981 and 1982" *Türk Arkeoloji Dergisi* XXVI.2 (1983) , p. 182-183 , there are enough written sources on the ingredients of unguents. Pliny gives detailed information in his *Natural History* (XIII.1-25). The most popular herbs used for unguent production were saffron, marjoram, henna, iris, bee balm etc. In addition to the herbs, different types of rose, honey or wild grape were used for the production of unguents: Fleming, S.J. *Roman Glass, Reflections of Everyday Life*, Philadelphia 1997, p. 27-35. For more information about the plants used for production of unguents and drugs in antiquity see: Scarborough, J. "Drugs and Medicines in the Roman World", *Expedition* 38.2 (1996), p. 38-51.

According to the Roman beliefs about the afterlife, there was a certain "attempt to make the dead feel at home in the tomb"³. That should be one of the reasons for the existence of glass unguentaria in graves. On the other hand, another reason for their presence in burials was explained as "to create sweet smells" in tombs⁴.

Elongated unguentaria with their pointed, solid toes were completely unable to stand. In this case, they must have functioned not only to keep but to "carry" unguents as well. Even today, the tradition of non-standing perfume flasks seems to still exist (fig. 4). On a wall painting from Villa Farnesina in Rome, a girl pouring perfumes had been depicted (fig. 5)⁵. The flask she holds in her left hand can easily be an elongated unguentarium. On another wall painting from a tomb at Marlupo, there is a group of the same type of glass unguentaria placed within a larger silver bowl (fig. 6)⁶. These may show the frequency of the type in Roman everyday life. Elongated versions, like the other types of glass unguentaria, were also modest, yet elegant grave gifts. The excellent state of preservation of the Marmaris examples suggests that they were found in a grave context rather than the living quarters of a settlement.

According to Isings, elongated unguentaria (Form 9-a) are rather rare, but she gives a list of recorded specimens from western findspots⁷. This type is not as frequent as tubular or candlestick unguentaria, yet today there are more recorded examples both from the east and west. Unfortunately, many of them are without known provenances⁸.

³ Toynbee, J. M. C. *Death and Burial in the Roman World*, Baltimore and London 1996, p. 37-38.

⁴ Hayes, J. W. *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, London 1997, p. 84.

⁵ Ramage, N. H. -Ramage, A. *Roman Art -Romulus to Constantine*, New Jersey 1991, fig. 3.28, p. 98

⁶ Naumann-Steckner, F. "Depictions of Glass in Roman Wall Paintings", *Roman Glass- Two Centuries of Art and Invention* (ed. by M. Newby- K. Painter) London 1991, pl. XXIV.a, p. 88, 94.

⁷ Isings, C. *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen 1957, p. 24-25.

⁸ Auth, S. H. *Ancient Glass at the Newark Museum*, Newark 1976, no. 359, p. 204 (with thread decoration); von Saldern, A. -Nolte, B. -La Baume P. -Haevernick, T.E. *Gläser der Antike -Sammlung Erwin Oppenländer*, no. 639, p. 220; Hayes, J.W. *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto 1975, no. 103, pl. 10, p. 52; Crivelli 1979, p. 29 (a find from Muralto Necropolis, Villa Liverpool); *The National Archaeological Museum - Naples 1982* (guidebook), no. 3, p. 80-81; Özyiğit, S. "Hellenistik ve Roma Dönemlerinden bir Kap Formu : Unguentarium" *Tombak* 4 (1995), no. 6, p. 20; Harden, D. B. Hellenkemper H. -Painter, K.

Recorded examples from the east come from Cyprus⁹, Cautat (Epidaurum) in Croatia¹⁰ and perhaps from Syro-Palestian area¹¹. In particular, the Epidaurum unguentarium has a close resemblance to those from Marmaris (fig. 7).

A couple of examples of elongated unguentaria have been recorded in Asia Minor. There is one unguentarium of this type with its rim missing in Afyon Museum's collection of glass¹². Its exact findspot is unknown, but should surely be in Asia Minor. Another specimen is in İstanbul, in the collection of Turkish Glassware Industries Co. (fig. 8)¹³. Again, in İstanbul in the collection of Sadberk Hanım Museum, there are three examples of the same type¹⁴. In Staatlichen Museum in Berlin, there is another one. Its provenance was recorded as Asia Minor¹⁵. Both have some differences from the Marmaris examples. Unlike the Marmaris unguentaria, they do not have constriction at the base of neck. Unguentarium in the Collection of the Turkish Glassware Industries Co. was made of brightly coloured blue glass, which is typical for the early

---

-Whitehouse, D. *Glass of the Caesars*, Milan 1987, no. 52, p. 120 (from Cumae, Italy); *Shining Vessels - Ancient Glass from Greek, Roman and Islamic Times* (Fortuna Fine Arts Ltd. - Sale Catalogue) New York 1991, no. 163, p. 88-89; Fleming, S.J. "Early Imperial Glass at the University of Pennsylvania Museum", *Expedition* 38.2 (1996), fig. 15 A,B, p. 22 (with white spiral decoration on dark blue).

⁹Vessberg, O. "Roman Glass in Cyprus" *Opuscula Archaeologica* 7 (1952), pl. VII. 43-45, p. 132, 135.

¹⁰ *Trasparenze Imperiali - Vetri Romani dalla Croazia* (catalogue), Rome and Milan 1997, no. 61, p. 83, 121.

¹¹ One example in a private collection is probably from Syria and it was acquired in Lebanon: *Glass from the Ancient World - R. W. Smith Collection*, New York 1957, no. 157, p. 92-93; the other is from Emesa: Barag, D. *Glass Vessels of the Roman and Byzantine Periods in Palestine*, Jerusalem 1970 (unpublished thesis in Hebrew), pl. 21. I, 94, Lightfoot, C.S. *A Catalogue of Glass Vessels in Afyon Museum*, BAR International Series 530, Oxford 1989, p. 24; a base fragment has been recorded as an excavation find from Ashdod: Barag, D. "The Glass Vessels", in: Dothan, M. *Ashdod II-III, The Second and Third Seasons of Excavations 1963, 1965: Soundings in 1967*, Atiqot (English Series) 1971, no. 13, fig. 105, p. 204.

¹² Lightfoot 1989, no. 5, pl. 1, p. 24, 74.

¹³ Canav, Ü. *Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu*, İstanbul 1985, no. 37, p. 44. The same vessel was illustrated in: Küçükerman, Ö. *Cam ve Çağdaş Tasarım İçindeki Yeri - Glass and its Place in Contemporary Design*, İstanbul 1978, no. 21, p. 70.

¹⁴ These unguentaria were formerly in Kocabaş Collection: Akat, Y. - Fıratlı, N. - Kocabaş, H. *Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Cam Eserler Kataloğu / Catalogue of Glass in the Hüseyin Kocabaş Collection*, İstanbul 1984, no. 164-165-166, pic. 66, 67-a, 67-b, p. 28, 59.

¹⁵ Kunisch, N. "Neu erworbene antike Gläser der Antikenabteilung der Staatlichen Museen Berlin", *Archaeologischer Anzeiger* (1967), abb. 10, p. 184-185.

imperial period. The unguentaria in Sadberk Hanım Museum Collection also have glass thread and band decoration. Despite these differences, along with the Marmaris examples, it is still possible to consider all these unguentaria as the versions of same general type (Isings Form 9-a).

All recorded examples of the elongated unguentaria dated to the 1st or early 2nd century A.D. At this is the time glassblowing practice became a commercial activity and turned into an "empire-wide enterprise" rather than a local Syro-Palestinian craft¹⁶.

It is usually accepted that the western glass centers had more advanced products compared with the east in this period¹⁷. Though less elegant in respect to shape and decoration, it is still possible to identify many of the technical and artistic fashions in glass products of the east as well.

Within this framework, the three elongated unguentaria in Marmaris Museum must be regarded as modest (they do not bear any decoration, they were made of natural, uncolored glass) eastern examples of a type which was well-known and produced in the west either.

¹⁶ Stern 1999, p. 442.

¹⁷ Stern, E.M. *Ancient Glass at the Fondation Custodia -Collection Frits Lugt -Paris*, Groningen 1977, p. 155; for example, among the elongated unguentaria from the west, there are even a *cameo glass* examples: One of them is now in Ortiz collection in Spain: Whitehouse, D. "Cameo Glass", *Roman Glass -Two Centuries of Art and Invention* (ed. by M. Newby- K. Painter) London 1991, pl. VI, VII a-b, p. 25, 29-30; the other one was found in Torre di Siena in Italy and in Museo Archeologico Nazionale in Florence: Whitehouse 1991, p. 25, Fleming 1996, fig. 18, p. 23.

CATALOGUE

1. Marmaris Museum Inv. No.: 9.10.99

Fig. 1 a-b

height: 9.5 cm.; diameter (rim): 2 cm.

Natural green glass, rainbow and brown iridescence and weathering on the surface.

Rim folded inwards and flattened, cylindrical neck with constriction at base, bulbous body, drop-shaped, solid base.

Freeblown.

No decoration.

2. Marmaris Museum Inv. No.: 9.11.99

Fig. 2 a-b

height: 9.5 cm.; diameter (rim): 2 cm.

Natural green glass, rainbow and brown iridescence on the inner and outer surfaces.

Rim folded inwards and flattened, cylindrical neck with constriction at base, bulbous body, drop-shaped, solid base.

Freeblown.

No decoration.

3. Marmaris Museum Inv. No.: 9.12.99

Fig. 3 a-b

height: 10.5 cm.; diameter (rim): 2 cm.

Natural green glass, rainbow, yellow, brown iridescence and weathering on surface.

Rim folded inwards and flattened, cylindrical neck with constriction at base, bulbous body, drop-shaped, solid base.

Freeblown.

No decoration.

Res. 1a - Unguentarium- Marmaris Müzesi Env.
No. 9.10.99.

Fig. 1a - Unguentarium - Marmaris Museum Inv.
No. 9.10.99.

Res. 1b - Unguentarium- Marmaris Müzesi Env.
No. 9.10.99.

Fig. 1b - Unguentarium - Marmaris Museum Inv.
No. 9.10.99.

Res. 2a - Unguentarium- Marmaris Müzesi Env.
No. 9.11.99.

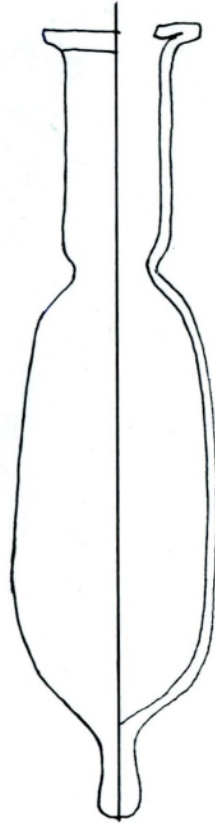
Fig. 2a - Unguentarium - Marmaris Museum Inv.
No. 9.11.99.

Res. 2b - Unguentarium- Marmaris Müzesi Env.
No. 9.11.99.

Fig. 2b - Unguentarium - Marmaris Museum Inv.
No. 9.11.99.

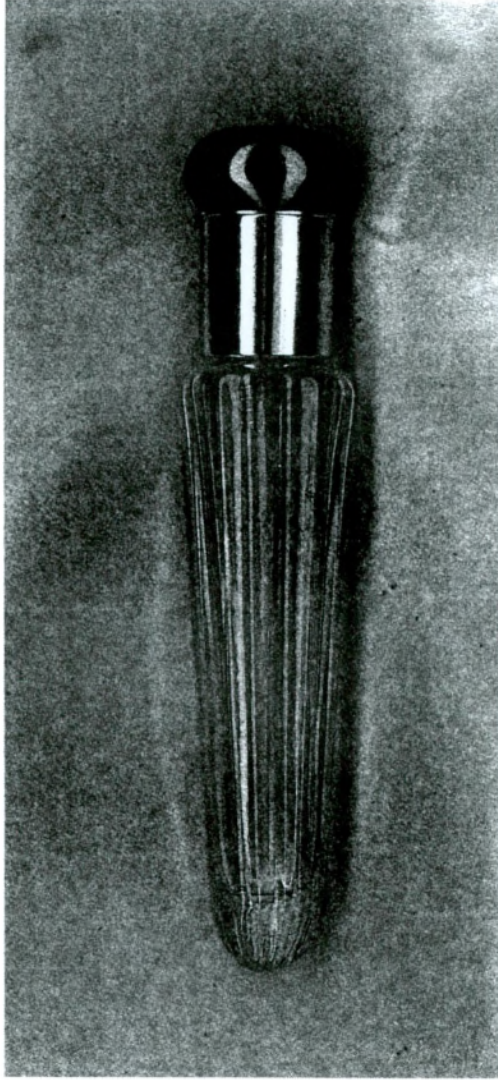
Res. 3a - Unguentarium- Marmaris Müzesi Env.
No. 9.12.99.

Fig. 3a - Unguentarium - Marmaris Museum Inv.
No. 9.12.99.

Res. 3b - Unguentarium- Marmaris Müzesi Env.
No. 9.12.99.

Fig. 3b - Unguentarium - Marmaris Museum Inv.
No. 9.12.99.

Emel Erten

Res. 4 - Modern Parfüm Şişesi ("Victoria", Victoria's Secret-Eau de Cologne).
Fig. 4 - A Modern Perfume Flask ("Victoria", Victoria's Secret- Eau de Cologne).

Res. 5 - Roma-Villa Farnesina Duvar Resmi (Ramage 1991, fig. 3.28, s. 98).
Fig. 5 - Wall painting excavated in Villa Farnesina, Rome (Ramage 1991, fig. 3.28, p. 98).

Res. 6 - Marlupo Mezari Duvar Resmi (Naumann-Steckner 1991, pl. XXIVa, s. 93).
Fig. 6 - Wall painting from Marlupo Tomb (Naumann-Steckner 1991, pl. XXIVa, p. 93).

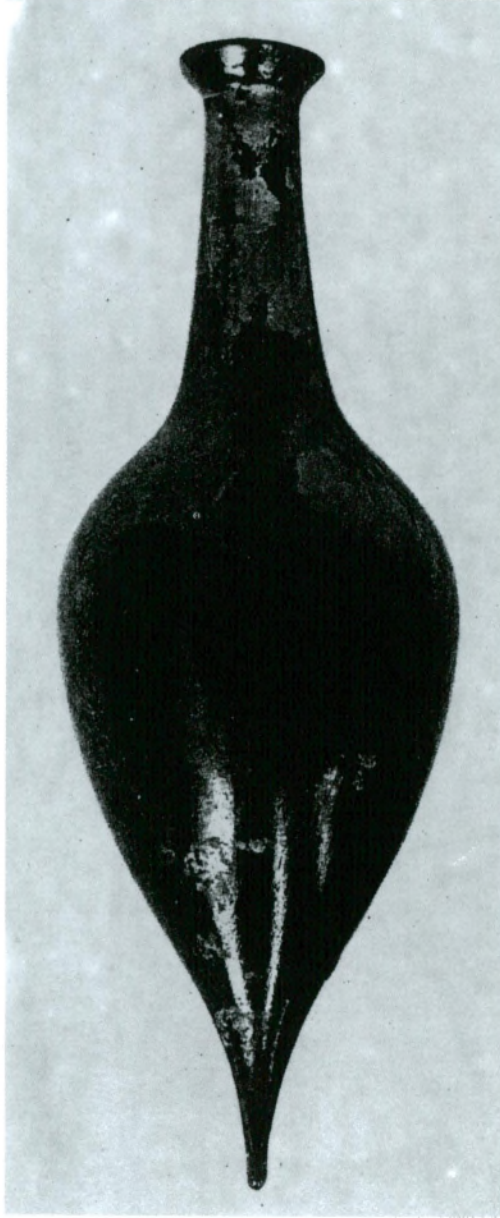

Res. 7 - Epidaurum buluntusu Unguentarium (Trasparenze Imperiali 1997, no.61,p.121).

Fig. 7 - Unguentarium from Epidaurum (Trasparenze Imperiali 1997, no. 61, p. 121).

Emel Erten

Res. 8 -Unguentarium- Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş Koleksiyonu-İstanbul (Küçükerman 1978, no.21, s.70).

Fig. 8 - Unguentarium in the Collection of Turkish Glassware Industries Co., Istanbul (Küçükerman 1978, no. 21, p. 70).

DIE CHRISTLICHE ARCHITEKTUR IN KILIKIEN UND ISaurIEN AM BEISPIEL DER KIRCHE VON DEMİRCİÖREN*

AYŞE AYDIN

Kilikien liegt am südöstlichsten Mittelmeergebiet Kleinasiens und ist durch den Taurus und Antitaurus im Norden, das Mittelmeer im Süden, Korakesion im Westen und das Amanos Gebirge im Osten begrenzt. Kilikien ist landschaftlich in einen gebirgigen Westteil, die Kilikia Tracheia und einen ebenen Ostteil, die Kilikia Pedias gegliedert¹.

Seit dem 4. Jt. v. Chr. ist diese Region besiedelt und insbesondere im 5. und 6. Jh. sind in Kilikien und Isaurien in vielen Siedlungen Kirchen, Häuser, Nekropole und Zisternen errichtet worden. Dies scheint sich an Beispielen wie Emirzeli, Korykos, Tapureli, Kanlıdivane zu bestätigen.

Die Kirchen zeigen sowohl lokale Eigenschaften als auch Einflüsse aus anderen Regionen; dies ist anschaulich am Beispiel von Demirciören.

Der Ort Demirciören befindet sich in Kilikia Tracheia. Er liegt 3 km nördlich von Korykos. Die Siedlung ist mit einem kurzen gepflasterten Weg an die römische Straße von Korykos nach Olba angeschlossen.

Demirciören war von römischer bis in frühbyzantinische Zeit bewohnt. In der Siedlung befinden sich noch zahlreiche Reste von Häusern und rechteckigen, unterirdischen Zisternen für die Wasserversorgung².

* Yrd. Doç. Dr. Ayşe Aydın, Universität Mersin, Archeologisches Institut, 33169 Mezitli-MERSİN. Dieser Aufsatz wurde anlässlich des Zweiten Europaforums an der Ionischen Universität Korfu vorgetragen. (Oktober 2000).

¹ Strabon, Erdbeschreibung - durch Anmerkungen erläutert Erdbeschreibung - durch Anmerkungen erläutert von Dr. A.Forbiger- Bd. V, Buch 13-15, 1858, XIV, 5, 1-2.

² F. Hild- H. Hellenkemper, Kilikien und Isaurien, TIB 5, Bd. I-II, 1990, 237; H. Hellenkemper-F. Hild, Neue Forschungen in Kilikien, 1986, 67.

Beschreibung der Kirche

Inmitten der Siedlung liegt eine dreischiffige Kirche, die bisher in der Literatur wenig erwähnt wurde³. Sie entspricht dem basilikalen Typus (Abb. 1). Die Wände der Kirche sind außer der Westwand des Narthex gut erhalten. Das Mauerwerk besteht aus Kleinquadern, einem Zwei-Schalen-Werk mit Mörtelhinterfüllung. Für die Wandzungen und die Ecken wurden große geschnittene Steine verwendet (Abb. 2).

Im Westen ist der Kirche ein Narthex vorgelagert. Die Südseite des Narthex öffnet sich mit einem Bogen (Abb. 3). Dagegen ist die Nordseite aus Kleinquadern mit Mörtel aufgemauert. Von der Westseite ist nur die Ecke erhalten. In der Ostwand des Narthex sind drei Eingänge vorhanden, von denen die zu dem nördlichen Seitenschiff gehörende Tür zerstört ist. Ihre Türgewände bestehen aus monolithen Kalksteinblöcken. In die Wände des Narthex sind Konsolen für die Empore eingesetzt.

Der Naos besteht aus drei Schiffen. Sie waren durch zwei Säulenreihen voneinander getrennt, aber heute ist die innere Säulenstellung verloren.

Die Wandzunge an der Westwand sind teilweise erhalten, an der Ostwand dagegen sind sie zerstört.

In der Nordwand der Kirche befindet sich eine Tür. Ihr Gewände besteht aus monolithen Kalkstein Blöcken. An beiden Außenseiten des Quaderrahmens der Tür sind zwei vorkragende Konsolen in die Wand eingelassen. Auf ihnen war ein steinernes Schutzdach aufgelegt. Außer dieser Tür hat die Nordwand der Kirche keine Öffnung.

Die Südwand ist unten von einem Eingang, der sich in der Mitte der Wand befindet, oben von je doppelbogige Fenster durchbrochen. Das westliche doppelbogige Fenster ist teilweise zerstört.

In die Längswände der Seitenschiffen sind Konsolen für die Emporen eingesetzt. Ihre Auflagefläche sind noch durch einen Rücksprung in der Wand auf gleicher Höhe vergrößert.

³ O. Feld, Bericht über eine Reise durch Kilikien, *IstMitt* 13/14, 1963/1964, 101; J. Keil-A. Wilhelm, *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, MAMA III, 1931, 119f. ; Hild-Hellenkemper 1990, 237; Hellenkemper- Hild 1986, 67; F. Hild- H. Hellenkemper- G. Hellenkemper-Salies, *Kommagene - Kilikien- Isaurien*, RBK IV, 1990, 222ff. Abb. 16; S. Hill, *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*, 1996, 144ff. Fig. 24.

Das Mittelschiff endet in der Hauptapsis (Abb. 4). Sie besteht aus kleinen Quadern bis in die Apsishalbkuppel. Für die Apsishalbkuppel wurden große sorgfältig geschnittene Steine verwendet. In der Apsismauer existiert ein Doppelfenster, das hufeisenförmig ist.

Die Seitenschiffe enden in den Räumen im Osten, die sich neben der Hauptapsis befinden.

Die Türen der Räume sind vorhanden, aber ihre Wände sind größtenteils zerstört. Sie haben je eine halbkreisförmige Apsis im Osten.

Die Apsis und die neben ihr vorhandenen Nebenräume sind durch eine geradlinige Mauer im Osten abgeschlossen. Neben dem südlichen Nebenraum befinden sich Annexräume. Die Funktion der Nebenräume und Annexräume sind umstritten⁴.

Die Stellung der Kirche in Demirciören innerhalb Kilikiens und Isauriens

Die Kirche in Demirciören vertritt den basilikalen Typus, der für die Kirchen in Kilikien und Isaurien im 5.-6. Jh. vorherrschender Typus war. Meistens wurden dreischiffige Säulenbasiliken wie in Demirciören errichtet⁵.

Diese Kirchen haben in der Regel einen Narthex. Dieser Narthex hat meistens einen Eingang mit drei Arkaden, der auf zwei Säulen ruht, wie der Eingang der Kirche I und IV in Kanlıdivane⁶, in Işıkkale⁷, die Kathedrale und die Querschiffkirche in Korykos⁸, die Zenonkirche in Meryemlik, die Tempelkirche in Uzuncaburç⁹ und die Südkirche in Yanıkhan¹⁰. Die Westwand der Kirche in Demirciören ist auch mit einem solchen Eingang rekonstruiert¹¹.

⁴ Dazu A. Aydın, Emirzeli: Eine hellenistische bis spätantike Siedlung im Rauhen Kilikien, 1999, 98ff.

⁵ Doch existieren auch wenige Pfeilerkirchen wie die Kirche in Hasanaliler, die Kirche in İmamli, die Kirche in Kızılaliler und die Nordkirche in Hierapolis-Kastabala.

⁶ S. Eyice, Die Basiliken von Kanlıdivan (Kanytelides-Kanytelles) in: ZDGM Supp IV, 1980, 491 Abb. 1-4.

⁷ S. Eyice, Ricerche e Scoperte Nella Regione di Silifke Nella Turchia Meridionale, in: *Milioni* I, 1988, Taf. VII Abb. 2.

⁸ Hill 1996, Abb. 17-18.

⁹ Hild- Hellenkemper- Hellenkemper-Salies 1990, 236 Abb. 21 und 246 Abb. 25.

¹⁰ Hill 1996, Abb. 59.

¹¹ Hild- Hellenkemper- Hellenkemper-Salies 1990, 222; Hill 1996, 144.

Meistens wurden doppelbogige Fensterformen für die Südwand der Kirchen in Kilikien und Isaurien gewählt, wie für die Kirche III in Kanlıdivane, die Grabeskirche und die Querschiffkirche in Korykos und die Ostkirche in Alahan.

Wegen der klimatischen Bedingungen der Landschaft ist die Nordkirche der Kirchen meistens fensterlos und fester gemauert¹². Die beide Eigenschaften sind auch bei der Kirche in Demirciören zu sehen.

Über dem Narthex, den Seitenschiffen und den Nebenräumen befanden sich Emporen.

Dieses ist für die kilikischen und isaurischen Kirchen charakteristisch. Ebenso typisch ist das ortsübliche Kleinquadernwerk in zwei Schalen für die Kirchen.

Die frühchristliche Kirchen in dieser Region haben ein dreigeteiltes Sanktuarium im Osten. Bei der Kirche in Demirciören ist dieser Teil durch eine geradlinige Mauer im Osten abgeschlossen, wie beide Ostkirche und der Westkirche in Alahan, der Kirche in Batusandal, der Kirche in Cambazlı, der Kirche in Çukurkeşlik, der Kirche I und III in Kanlıdivane, der Kirche in Kızılaliler, der Marienkirche in Korykische Grotten, der Kirche C in Tapureli, der Tempelkirche in Uzuncaburç zu sehen sind. Diese Variation für den Ostabschluß ist eigentlich für Kirchen in Syrien typisch¹³.

Bei der Kirche in Demirciören fehlen Bauinschriften. O. Feld fand bei seiner Reise ein Kapitellfragment in der Kirche. Es zeigt die Pfeilerkapitelle der Grabeskirche von Korykos als Parallele für diese Kapitellfragmente und datiert deshalb die Kirche um die Mitte des 6. Jh. Wegen der einfachen Form des Apsisfensters mit Hufeisenbögen ist sie am Anfang des 6. Jhs. zu datieren¹⁴.

Man nimmt an, daß Kilikien eine Mittlerstellung zwischen dem anatolischen Hochland und dem syrischen Raum eingenommen hat. Kilikien weist zu verschiedenen Zeiten Entwicklungszüge auf, die teils mehr die kleinasiatischen, teils stärker die syrischen Beziehungen betonen¹⁵.

¹² Hild- Hellenkemper- Hellenkemper-Salies 1990, 273.

¹³ Für die Beispiele s. H.C. Butler, *Early Churches in Syria 4th -7th*, 1929, 26 Abb. 21, 29 Abb. 26, 35 Abb. 33, 50 Abb. 47, 62 Abb. 60 usw.

¹⁴ Hild- Hellenkemper- Hellenkemper-Salies 1990 222.

¹⁵ Hild-Hellenkemper 1990, 98 f.

Dies trifft auch auf der Architektur zu. Das dreigeteilte Sanktuarium ist eine Übernahme aus dem syrischen Raum. Über den Nebenräume, dem Narthex und den Seitenschiffe existieren Emporen, die auf hauptstädtischen Einfluß deuten. Der basilikale Typus, das Mauerwerk, der dreigeteilte Eingang des Narthex zeigt lokale Eigenschaften der Kirchen in Kilikien und Isaurien.

Özet

Anadolu'nun Doğu Akdeniz bölümünde yer alan Kilikia ve Isauria, erken dönemlerden başlayarak yerleşim görmüştür. Bu bölgelerdeki Erken Hıristiyanlık dönemi kiliseleri yerel özellikler yanı sıra, Suriye ve İstanbul gibi merkezlerinde bazı mimari etkilerini yansıtır. Yerel özellikler içinde kiliselerin bazilikal planı, duvar örgüsü, kuzey cephede hava koşulları nedeniyle pencere açıklıklarına yer verilmemesi ve batıda nartheksin üç arkadlı girişi sayılabilir. Kiliselerin doğusunda yer alan ortada bema ile kuzey ve güneyindeki birer yan odadan oluşan üç mekanlı düzen, yan odalardaki galeriler Suriye kiliselerinin, nartheks ve yan nefler üzerindeki galeriler ise İstanbul kiliselerinin Kilikia ve Isauria'ya yaptığı mimari etki olarak kabul edilmektedir.

Bu etkilerin yansıtıldığı bir örnek 6. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilecek Demirciören kilisesidir. Yukarıda anılan özelliklere ek olarak doğudaki üç mekanlı düzenin dıştan bir duvarla sınırlandırılmış olması da Suriye bölgesi kiliselerinde karşımıza çıkan bir özelliktir.

Böylece Kilikia ve Isauria bölgelerinin Anadolu, İstanbul ve Suriye arasındaki "köprü" konumu, kurulan ilişkiler sonucunda bazen Anadolu ve İstanbul, bazen de Suriye bölgesinin ağır bastığı bir mimari anlayışı "sentezi" göstermesi açısından önemlidir.

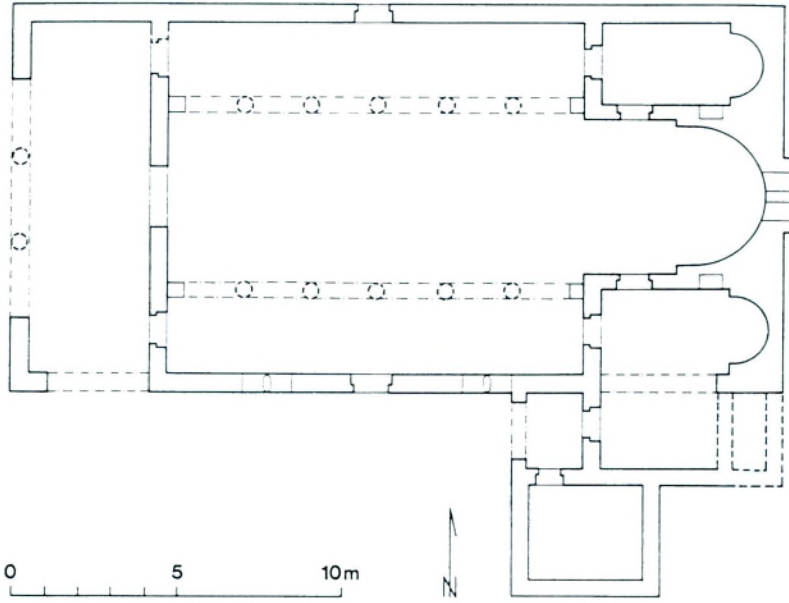

Abb. 1

Abb. 2

Ayşe Aydın

Abb. 3

Abb. 4

BAZI İSLÂM ŞEHİRLERİNDE HANGİ DEVLETLER SİKKE KESMİŞ VE BU ŞEHİRLERE NE GİBİ İSİMLER VERİLMİŞ*

İBRAHİM ARTUK-CEVRİYE ARTUK

Sikkeler, kaybolmuş eserlerin, yıkılmış olan ve izleri bile kalmamış binaların varlıklarını, devletlerin zenginliklerini, göç yollarını, şehirlerin kat'i yerlerini, devletlerin sikke kesip kesmediklerini, binaların kat'i yapılış ve onarım tarihlerini, devlet büyüklerinin yaptıkları işlerini, şehirlerde yapılmış olan şenlikleri bildirirler.

Şimdi sikkelerin bize öğrettiklerine kısaca temastan sonra, konumuza girecek olursak:

Abunan, Abavan, Mısır'da Dimyat yakınında bir şehirdir. Bu şehire Sorette denilmektedir.

Abbasiler

Medineti Abuan

Açeh, Sumatra'da

Bender el-İslâm: Selâm Limanı

Agmir, Hindistan'da bir şehirdir.

Delhi Sultanları

Mustakarru'l-hilâfe: Devlet Evi

Agra, *Ekber Abâd*, Hindistan'da Delhi Sultanları

Dâru'l-Hilâfe : Hilâfet Sarayı, evi

Dâru'l-Amân : Güven Sarayı, evi

* Konumuzun bu kısmını, Brüksel'deki "Milletlerarası Nümizmatik Kongresi"ne sunarken ileride bir kitap halinde yayımlamaya çalışacağımızı bildirmiştik. Dinleyenlerimizden bazıları da kitabı bekleyeceklerini söylemişlerdi; biz de o zaman, onlara istediklerini gerçekleştireceğimiz haberini vermiştik. Çalışmamızın mükemmel olduğunu söyleyemeyeceğiz, ama biraz olsun, bu sahada çalışanlara fayda sağladık ise sevineceğiz.

Bizlere yardımcı olan ve huzurlu, sağlıklı çalışmamızı sağlayan, değerli Prof. Dr.'lar Hüsrev Hatemi, Aytekin Erdağ, Ergin Eker, Ertuğrul Göksoy, Halil Pazarlı, Nevzat Baban, Ertuğrul Taşan, Ayten Altuntaş, Zuhâl Özaydın, Hanzâde Doğan, İbrahim Süve, Mithat Bıyıklı, İbrahim Sertel, Yahya Baca, Başhemşire İlknur Yılmaz ve arkadaşlarına ve Hemşire Emine Erol'a teşekkür etmeyi kendilerine ödenmesi gerekli bir borç biliriz.

Dâru'l-Adl : Adalet Sarayı, evi
 Mustakarru'l -Hilâfe: Hilâfet Karargâhı
 Beldetü'l-Agra: Agra Şehri
 Kal'atü'l-Agra: Agra Kalesi

Ahlat, Kara Koyunlular, İran Moğolları, Ermen Şahlar

Kubbetü'l-İslam: İslâm'ın Kubbesi

Ahmet Abâd, Bu şehir Gücerat Hindistan'dadır.

Delhi Sultanları, Gücerat Kralları
 Şehri Muazzam: Büyük Şehir
 Dâr'ül-Hilâfe: Hilâfet Sarayı
 Ziyetü'l-Bilâd: Süslü Beldeler

Ahmet Nagar, Hindistan'dan Gücerat'ta

Gücerat Kralları, Delhi Sultanları
 Şehri Mihanur: Büyük aydınlık şehir

Ahmet Şahî, Kandahar'da olup Duranî'lerin bir şehridir.

Eşrefü'l-Bilâd: Çok asil şehir

Ahsanabâd, Hindistan'da bir şehirdir.

Delhi Sultanları
 Hazret-i Ahsanabâd

Aksaray, Benî Eratna, Rum Selçukluları

Dâru'z-Zafer: Zafer Evi
 Dâru'c -Cihâd: Sava Evi
 Dâru'r-Riât: Hacı veya Kervansaray evi
 II. Kılıç Arslan'ın askerî üssü olduğu ve hayır müesseseleri kurduğu için bu unvanları almıştır.

Akşehir, Selçuklular, İran Moğolları

Dârü'l- Nüzne: Temizlik Evi

Alâiye, *Alanya*, Alâiyye Beyleri

Dâru'l- aman Alaiyye: Selâmet Şehri

Alınca, İran ve Celâyir sikkeleri basılmıştır.

Kâl'a-yı Alınca: Alınca Kalesi

Amasya, İran Moğolları, Osmanlılar

Dâru'l-izzet: Şeref Evi

Medinetü'l-Hükema: Alimeler veya hekimler şehri

Âmid (Diyarbakir) Akkoyunlular, Abbâsiler, Buveyhîler, Mervanîler, Artuklar, Eyyubîler, Osmanlılar

Kara Âmid

Dâru'l-Fahr: İftihar edilecek ev

Dâru's-Sürûr: Sevinç Evi

Dâru'l-Mahrusati Âmid: İyi korunmuş Âmid Sarayı

Ani, Celâyirîliler, İran Moğolları, İlhanlılar, Ak-koyunlular

Medineti Ani : Ani Şehri

Ankara, Rum Selçukluları, İlhanlılar, İran Moğolları, Osmanlılar

Dâru'l-hısn: Müstahkem Ev

Antakya, Abbasîler, Tulunîler, Selçuklular

Dâru's- Suger: Hudut Evi

Antalya, Anadolu Selçukluları

Medinet-i Antalya: Antalya Şehri

Dâru's- Suger: Hudut Evi

Azak, Altınordu, Osmanlılar

Azak Şehri

Azaku'l- Mahrûsa: Korunmuş Azak

Azimabâd, Hindistan'ın Delhi İmparatorluğu'ndadır.

Delhi Sultanları

Mustakarrü'l-Mülk: Hükümdar Evi

Bahavalpur, Hindistan'da Pencap bölgesinde,

Delhi Sultanları

Dâru'l- İslâm: İslâm Evi

Bağdat, Abbasî Devleti'nin merkezi olan Bağdat sulh, selâmet ve cennet anlamına gelmektedir. Bu şehrin temeli 145 (762)'de atıldı ve 146 (763)'de tamamlandı. Bu şehrin 4 kapısı vardı:

- Bir yolcu Hicaz'dan gelirse Kûfe Kapısı'ndan,
- Bau tarafından gelirse Şam Kapısı'ndan,
- Ehvaz, Basra, Vasıt Yemame ve Bahreyn'den gelirse Basra Kapısı'ndan,
- Eğer doğu tarafından gelirse Horasan Kapısı'ndan şehre girmiş olurdu.

Abbasîler, Emîrül-ümerâ, Hamdanîler, Buveyhîler, Selçuklular, Celâyirîliler, Osmanlılar

Dâru'l-Selâm: Selâmet evi

Medinetü's- Selâm: Selâmet Şehri (Resmî vesika ve sikkeler üzerinde görülmektedir)

Kubbetü'l- İslâm: İslâmın kubbesi

Balansya (Valencia) İspanya'da bir şehirdir.

Amirîler, Murabitûler

Medinetü'l- Balansya: Balansya Şehri

Balsiah, İspanya'dadır.

Murabitûler

Medineti Balsiah: Balsiah Şehri

Banares, Hindistan'da,

Delhi Sultanları

Mehmet Abâd

Basra, Ermevîler, Abbasîler, Buveyhîler, Selçuklular, Mervanîler, İlhanlılar, Celâyirîliler ve İran Şahları

Ümmi Bilâd: Memleketlerin Annesi

Bayburt, Anadolu ve Rum Selçukluları, Benî Eratna, İlhanlılar

Dâru'n- Necât: Kurtuluş Evi

Dâru'c-Celâl: Ululuk Evi

Maden Bayburt

Şehir Bayburt

Bedehşan, Afganistan'da

Samanîler, Çağatay Hanları, Timurîleri, İdrisîler
Beledi Rahşan

Beledi Özkent, Türkistan'dadır.

Abdülmelik b. Mervan namına sikke basılmıştır.
Fî Vilâyeti Abdülmelik
Belde-i Özkent

Belde-i Sultaniye, Marmara ile Adalar Denizi arasında bir boğaz olup uzunluk, genişlik ve tabii durumu itibarıyla dünyanın birinci boğazı sayılabilir. Boğaz güney-batıdan, kuzey-doğuya doğru 67 km. olup en dar yeri Çanakkale ile Kilitbahir arasıdır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde burada gümüş (akçeler) basılmıştır.

Belgrat, Tuna ile Sava'nın birleştiği yerde, kuzey ve Orta-Avrupa'yı Karadeniz ile Ege Denizi'ne bağlayan tabii yollar üzerinde olup önemli bir şehirdir.

Osmanlılar

Belh, Horasan'da bir şehirdir.

Ermevîler, Abbasîler, Samanîler, Gaznevîler, Selçuklular,
Şeybanîler, Janid, Barakzai.
Medineti Belh: Belh Şehri,
Ümmi Belh: Anne Belh,
Ümmi Bilâd Belh: Beldelerin Annesi Belh

Berda'a, Ermenistan'da

Abbasîler, Celâyirîler, Sajidler, Saffarîler, İlhanlılardan Ebû Saîd Bahadır Han tarafından Medineti Berda'a- Berda'a Şehri, diye sikke basılmıştır.

Berhanpur, Hindistan'da Kandeş eyaletindedir.

Delhi İmparatorluğu
Belde-i Fâhire
Dârü's- Sürur

Bijapur, Hindistan'da Dekan bölgesinde.

Delhi Sultanları

Dârü'z-Zafer: Zafer Evi

Borgulu, Isparta'nın 40 km. kuzeyinde, havası güzel, bağlık ve bahçelik yerdir.

Burada III. Gıyaseddin Mes'ut b. Keykubat bir dirhem bastırmıştır.

Medineti Borgulu: Borgulu Şehri

Bajayah, Bicaye, Cezayir'de

Muvahhidîn, Benî Hafz, Benî Merin

Medineti Bicaya: Bicaye Şehri

Buhara, Türkistan'da Zerefşan'ın aşağı mecrası üzerinde

Abbasîler, Tahirîler, Büyük Selçuklular, Şeybanîler Harezmsâhlar, Janidler, Mangıtlar

El-Beldeti- Buhara: Buhara Şehri

El- Fahireti - Buhara: Buhara'nın gururu

Medineti- Buhara: Buhara Şehri

Şerif Buhara

Belde-i Fâhire: Övünülecek, lüks

Dârü's- Surur: Mutlu Ev

Dârü's- Saltana: Saltanat Sarayı

Dârü'n-Nasr: Başarı Şehri

Burucird, Luristan şehirlerinden biri olup Hemedan'ın güneyindedir.

Kâküvîler, Kaçarlar

Bursa, Osmanlılar

Dârü's- Saltana: Saltanat Sarayı, Evi

Bust, Afganistan'da

Tahirîler, Saffarîler

Medineti Bust: Bust şehri

Caipur, Hindistan'da

Delhi İmparatorları

Hıttâ-i Müteberrike: Kutsal bölge

El- Mecid

Suvay

Canpanir, Hindistan, Gücerat'ta

Delhi Sultanları, Gücerat Kralları

Feth- Alınmış

Şehr-i Mükerrerem: Asil Şehir

Şehrü'z-Zaman: Zamanın Şehri

Cava, Malay Adalarının en büyüğüdür.

Cezireti Cavaü'l-Kebir: Büyük Ada Cava

Cey, Medineti Cey, Eski İsfahan

Abbasiler, Emeviler

Medineti Cey: Cey Şehri

Cihanabâd, Bengal'de, Delhi İmparatorluğu'na aittir.

Delhi İmparatorları

Dâru'l- Hilâfe Bengal: Halife yeri Bengal

Cizre, Mardin'in bir kazasıdır.

İlhaniler

Cezireti Ömer

Codhipur, Hind Rajputanası'nda

Delhi Sultanları

Dâru'l-tusur

Dâru'l-Mecid

Dâru'l-Mansur

Dâru'l- Hilâfe: Hilafet sarayı

Canpur, Hindistan'da,

Delhi Sultanları, Canpur Kralları

Hittati Canpur: Bölge Canpur

Dârü'l-Mansur

Dâr ü'l- Hilâfe: Hilâfet Evi

Hittat-i Müteberrike: Kutsal Bölge

Şehri Müteberrike: Kutsal Şehir

Cummun, Keşmir'de

Delhi İmparatorları

Kalemru

Dâru'l- Amân: Güven Evi

Cürcan, Taberistan'da

Abbasîler, Samanîler, Buveyhîler, Ziyarîler, İlhanlılar, Tahirîler,

Medineti Cürcan: Cürcan Şehri

Cüzcan, Horosan'da,

Gaznevîler, Ziyarîler,

Damar,-(Zamar), Yemen'de,

San'a İmamları,

Kürsi Zamar

Daniye, İspanya'da,

Daniye Kralları Muvahhidîn,

Medineti Daniye: Daniye Şehri

Dârü'l- İlm Şiraz, İran'da, İsfahan'ın güneyinde

Abbasîler, Buveyhîler, Atabeğler, İran Moğolları, Celayirler,

Timurîler, Muzafferîler, Çağataylar,

Ak-koyunlular, İran Şahları,

Medineti Şiraz: Şiraz Şehri

Dârü'l- İlm Şiraz: İlim Evi, Sarayı Şiraz

Dârü'l- Mülk Şiraz: Saltanat Sarayı Şiraz

Dahar, Hindistan'da

Delhi Kralları

Dehrz Dahar

Dihistan, Mezandaran'dadır.

İran Şahları

Beledi Dehistan: Beldi Dihistan

Delhi, Hindistan'da

Delhi Sultanları

Hazret Delhi

Dârü'l- İslâm: İslâm Sarayı, Evi

Dârü'l-Mülk: Hükümdarlık Sarayı

Devlet Abâd, Hindistan'da Dekan bölgesinde

Delhi İmparatorluğu

Taht-ı Gâh

Devlet Abâd

Diyokir, Dekan'da Delhi Sultanlığı'na bağlı bir yerdir.

Delhi Sultanları

Kubbetü'l-İslâm: İslâmın Kubbesi

Hazreti Diyokir

Kal'a Diyokir

Dımaşk (Damaskus), Abbasîler, Emevîler, Tulonîler, İhşidîler, Fatimîler,
Selçuklular, Zengîler, Eyyubîler, Bahri Memlûkler, Burcu Memlûk-
lar, Osmanlılar

Dâru'l- Bagy: Asi Ev

Dımaşku'l- Mahrûsa: Korunmuş, müstahkem

Dogam, Orta Asya'da, Nampara yakınında

Delhi Sultanları

Dârü's- Selâm: Selâmet Sarayı, Evi

Dârü'l- İslâm: İslâm Sarayı, Evi

Dârü'l- Hilâfe: Hilâfet Sarayı, Evi

Düneysir (Koçhisar, Tel- Ermen, Kızıltepe)

(Mardin'in takriben 15 km. güney batusındadır)

Burası Artukoğulları zamanında ticaret merkezi idi. Aynı zamanda
muazzam bir iskân yeri.

Artukoğulları, Mervanîler

Damgan, Kuzey-İran'da, Horasan'a giden yol üzerindedir.
İran Moğolları, Çağatay, Timurîler, İran Şahları
Medineti Damgan: Damgan Şehri

Ekber Abâd (diğer adı Agra), Hindistan'da
Delhi Sultanları
Dârü'l- Hilâfe: Hilâfet Sarayı
Mustakarru'l- Hilâfe: Hilâfet Karargâhı

Elbad (Derbed), Hazar Denizi'nin batı kıyısında, Kafkas Dağları'nın
eteğinde
Emevîler
Medineti- Babü'l- ebvâb

Elcezire, Mezopotamya'nın bir adıdır.
Emevîler, Abbasîler, Mervanîler, Hamdanîler, Zengîler, İlhanlılar,
Karakoyunlular
Medinetü'l- Cezire: El- Cezire Şehri

Ed- Deylem, Azerbaycan'da
Kürsi'd- Deylem
Kasru'd- Deylem

El- Haremeyni'ş-Şerifeyn, Mekke ve Medine'dir.
Osmanlılar

El- Kahire (Cairo), Mısır'ın Başşehri
Fatimîler, Zengîler, Eyyubîler, Memlûkler, Osmanlılar,
Kahiretü'l- Muizziyete
Kahiretü'l- Mubareke
Kahiretü'l- Mahrûsa

El- Kitava, (Lektava), Fas'ta
Şurefai Sadiye
Hazretü'l-Kitava
Beldetü'l- Kitava: Kitava Şehri

El- Kûfe, Irak'ta, Kûfe "yuvarlak bir kum tepsi" anlamında
Emevîler, Abbasîler, Buveyhîler, Hamdanîler
Medinetü'l- Kûfe: Kûfe Şehri

El-Şaş, zamanımızda bu şehre Taşkent denilmektedir.

Abbasîler, Samanîler, Çağatay Hanları,
Beldetü'l- Şaş: Şaş Şehri,
Medineti Şaş: Şaş Şehri

Erdebil, Azerbaycan'da

Abbasîler, Benî- Saç, İlhanlılar, Çağatay, Atabeyler, Celâyirîliler,
İran Şahları
Dârü'l Erşid

Erzincan, Akkoyunlular, Benî Eratna, Celâyirîliler, Danişmentîler, İlhanlılar,
Karamanoğulları, Mengüçlüklüler, Rum Selçukluları, Timurîler,
Saltuklar, Osmanlılar

Dâru'n-Nasr: Yardıma Mazhar Ev

Erzurum, Anadolu, Selçukluları, Benî Eratna, İlhanlılar, Saltuklular, Osmanlılar

Dârü'l- Celâl- Büyüklük Evi

Esterebâd, Mazenderan'dadır.

Ziyarîler, İran Moğolları, Serbedarîler, Timurîler, İran Şahları
Dârü'l- Mü'minîn: Mü'minler Evi
Medineti Esterebâd: Esterebâd Şehri

Fas, Afrika'nın kuzey-batısında

İspanya Ermevîleri, Murabitîler, Muvahhidler, Merinler,
Mursiyeler, Osmanlılar
Hazret-i Fas
Medineti Fas: Fas Şehri

Fetih Abâd, Bengal'dedir

Delhi İmparatorları, Bengal Kralları
Dârü'n-Nasr: Yardım Evi

Fetih Pur, Hindistan'da Agra yakınındadır.

Delhi İmparatorları
Dâru's-Saltanatu'l- Fetih Pur: Saltanat Evi Pur

Firuz Abâd, Bengal'de

Bengal Kralları

Firuz Abâdi'l- Mahrusa: korunmuş Firuz Abad

El- Beldeti Firuz Abâd

Hazreti Firuz Abâd

Gazne, Afganistan'da

Gaznevîler, Harizmîler, Delhi Kralları, Barakzailer

Beldetü'l-Gazne: Gazne Şehri

Beledi Gazne

Gırnata, İspanya'da

İdrisîler, Zirîler, Benî Nasr, Benî Humud, Murabitîler

El- Hamra

Medineti-Gırnata: Gırnata Şehri

Halep, Abbasîler, Emevîler, Hemdanîler, Zengîler, Eyyubîler, Fatimîler,

Mirdasîler, Memlûllüler, Celâyirliler, Osmanlılar

Halebu'l- Mahrûsa: Korunmuş Halep

Halebu'l- Şehba: Beyaz Halep

Medineti Halep: Halep Şehri

Hamat (Hama), Suriye'de

Eyyubîler, Memlûklüler

Hamatu'l-Mahrûsa: Korunmuş Hama

Harbirt (Harput), Artuklular, Çağatay, İnan Moğolları, İlhanlılar,

Osmanlılar

Dârü'l- Fevz: Selâmet Evi

Hısın Ziyad: Ziyad Kalesi

Haydar Abâd, Hindistan'da Deccan bölgesidir.

Delhi Sultanları

Dârü'l- Cihat- Haydar Abâd

Ferhunde- Haydar Abâd

Bünyad- Haydar Abâd

Hukand, Tatory'dedir.

Mahallî Sultanlar
Dârü's- Saltanatî'l- Hukand
Lâtif- Hukand
Dârü'l- Mülk: Saltanat Sarayı

Huttan, Türkistan'da

İran Moğolları
Lâtif Huttan

Hârizm, Alunordu, Çağataylar, Timurîler

Dârü's- Saltana: Saltanat Sarayı
Dârü'l- Mübarek Hârizm
Beldetü'l-Hârizm: Hârizm Şehri
Dârü'l-İslâm Hârizm: İslâm Evi Hârizm
Madenü'l- Füzela Hârizm

Hoy, Azerbaycan'da

İran Moğolları, Altunordu, Celâyirliler, İran Şahları
Dârü's- Safa Hoy: Saga Evi Hoy

İsfahan, Abbasîler, Tahirîler, Büveyhîler, Selçuklular, İlhanlılar, Karakoyun-
lular, Timurîler, Çağatay ve İran Şahları

Dârü'l- Amân: Güven Evi
Dârü's- Saltanatî'l- İsfahan: Saltanat Evi, Sarayı İsfahan

İstanbul, Osmanlılar

Dârü's- Saltanatî'l: Aliyye Yüksek Saltanat Evi, Sarayı
Dârü's- Saltanatî'l- Seniyye
Dersaadet: Saadet Kapısı

Kâbil, Afganistan'da

Delhi İmparatorluğu, İran Şahları, Duranîler, Barakzaîler
Dârü's- Saltanatî'l-Kâbil: Saltanat Evi, Sarayı Kâbil
Dârü'l- Mülk Kâbil: Saltanat Evi Kâbil

Kal'a-i Câber, Rakka ile Balis arasında, Fırat Nehri'nin sol kıyısında bir kale
arasında, Fırat Nehri'nin sol kıyısında bir kale olup eski ismi Dev-

ser'dir. 499'da Sultan Celâlü'd-Devle Melikşah tarafından alınmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah b. Kutalmış 5 Haziran 1086 senesinde Halep civarında şehadetinin karıştırılmış olmasından meydana gelen bir rivayete zemin olmuştur. Şöyleki:

Türk Mezarı, Osman Bey'in büyük babası Süleyman Şah Fırat'ı geçerken boğulup gömüldüğü yer sayılmaktadır.

Hattâ bu mezar II. Abdülhamit tarafından mükemmel bir tarzda onarılmıştır. 20 Teşrinievvel (Ekim) 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Fransa arasında imzalanan Ankara İtilâfnâmesi müzakereleri sırasında, Türk Mezarı Abidesi'nin orada bulunması dolayısıyla muahedenin 9. maddesi hükmüne göre, Türkiye sınırı 100 km. kadar uzakta ve Suriye arazisi içinde olmasına rağmen, orası Türk toprağı sayılmış ve burada muhafız bulundurmak ve bayrak çekmek hakkı Türkiye'ye verilmiştir.

Eyyubiler

Kal'atü'n-Necm, Suriye'nin kuzeyinde, Fırat Nehri'nin sağ kıyısında, Ortaçağda Mezopotamya'ya giden kervanlar buradan geçirdi.

Ünlü Köprüsü'nün Hazret-i Osman tarafından yapılmış olduğu rivayet edilmektedir.

Eyyubiler

Kal'ati Eyyub, Calatayud, İspanya'da

Calatayud Kralları (Endülüs Tevâif-i Mülûkü)

Kandahar, Afganistan'da

Timurîler, Delhi İmparatorluğu, İran Şahları

Dâru's-Saltanatı'l- Kandahar- Saltanat Evi, Sarayı Kandahar

Kayırvan (el- Kayırvan), Tunus'ta (Afrika)

Fatimîler, Ağlebîler, Benî Zirî

İzzü'l- İslâm: İslâmın izzet ve şerefi

Kâşan, İran'ın Irakı- Acem dahilinde İsfahan'a 3 günlük ve Kum'a 12 fersah uzaklıkta bulunan eski bir şehir olup Halife Harunü'r Reşid'in eşi Zübeyde tarafından ihya edilmiş olduğu söylenmektedir.

İran Moğolları, Muzafferîler, Timurîler, Çağatay Hanları, Akkoyunlular, Karakoyunlular, İran Şahları

Dârü'l- Müminîn- Kâşan: Müminler Evi Kâşan

Medineti Kâşan: Kâşan Şehri

Kaşgar, Doğu-Türkistan'ın en önemli merkezlerinden biridir.

Türkistan Hakanları, Osmanlılar, Atalikler, Çağataylar

Lâtif- Kaşgar: Hoş Kaşgar

Dâru's- Saltanatı'l Kaşgar: Saltanat Evi, Sarayı Kaşgar

Kayseri, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Anadolu Tevaif-i Mülûkü

Medineti Kayseriye: Kayseri Şehri

1. Dârü'l- Feth

2. Dârü'l- Mülk: Saltanat Sarayı

Birincisi, Sultan I. Alâeddin'in fetihlere burada hazırlandığı, ikincisi de Konya'dan sonra merkez olduğu için bu unvanları almıştır.

Kazvin, Irak-ı Acem'de Tahran'dan 150 km. uzaklıkta, Elburuz Dağlarının güney eteğinde, 1.320 metre yükseklikte bir şehirdir.

Abbasîler, Büveyhîler, İran Moğolları, Muzafferîler, Çağataylar, Celâyirler, Timurîler, İran Şahları

Dâru's-Saltanatı'l- Kavin: Saltanat Evi, Sarayı Kazvin

Dârü'l-Bab- Kazvin

Kemah, Akkoyunlular

Dârü'l- Mescid: Mescit Evi

Keşmir, Himalaya'nın kuzey-batı kısmı üzerindedir. 135 km. uzunluk ve 32-40 km. genişliğindedir.

Keşmir Kralları, Duranîler

Hıttâ-i Keşmir: Keşmir Bölgesi

Kırım, Altınordu, Osmanlılar, Kırım Hanları

Kırımü'l- Mahrusa: Korunmuş Kırım

Beldetü'l- Kırım: Kırım Şehri

Kirman, İran'da bir eyalet merkezidir.

Abbasîler, Emevîler, Atabeğler, İlhanlılar, Muzafferîler,
Çağataylar, Timurîler, Akkoyunlular, İran Şahları
Medineti Kirman: Kirman Şehri
Beledi Kirman: Kirman Şehri
Dârü'l- Amân Kirman: Emniyet yeri Kirman

Kirmanşah, İran Yaylası'nı güney- batıya çeviren dağlar arasında bulunan bir şehir.

İran Şahları
Beldeti Kirmanşah: Kirmanşah Şehri
Dârü'd- Devleti Kirmanşah: İmparatorluk yeri Kirmanşah

Konke, İspanya'da,

Murabitler
Medineti Konke: Konke Şehri

Konya, Anadolu Selçukluları, Anadolu Tevaif-i Mülûkü, İlhanlılar, Karaman-oğulları, Anadolu Selçukluları, Osmanlılar

Dârü'l- Mülk: Saltanat Sarayı

Kortoba, İspanya'da

Abbasîler, Endülüs Emevîler, Murabitîler, Benî Cümhur
Medineti Kortoba:- Kortoba Şehri

Kum, İran'da,

Abbasîler, Samanîler, Büveyhîler, Çağataylar, Timurîler, Tahirîler,
Akkoyunlular, İran Şahları
Dâru's- Saltana Kum: Saltanat Sarayı Kum.

Lâdik, Anadolu'da, sularının güzelliği ve bolluğu, mansulatının çok ve iyi oluşu sayesinde Rum'un Anadolu Dimaşkı unvanını almıştı.

Anadolu Selçukluları, İnançoğulları
Medineti Lâdik: Lâdik Şehri

Lahcan, İran'da

Timurîler, Karakoyunlular, İran Şahları
Dârü'l- Muruz Lahcan

Lahor, Pakistan'da

İran Şahları, Delhi İmparatorluğu, Duranîler
 Dâru'l- Hilâfe Lahor: Hilâfet Evi Lahor
 Dâru's- Saltanati'l- Lahor: Saltanat Evi Lahor
 Beldeti Lahor: Lahor Şehri

*Lülüe, Önceleri Bizans İmparatorluğu'nun en önemli yeri iken bugün Ulu-
kışla'nın doğusunda bulunan Hasangazi isminde bir köydür.*

Anadolu Selçukluları, İran Moğolları
 Medineti Lülüe: Lülüe Şehri

Malatya, Anadolu Selçukluları, Danişmentler

Dârü'l- Rifat: Asalet ve üstünlük evi
 Medinet-i Malatya: Malatya Şehri

*Mardin, Abbasîler, Artuklar, Akkoyunlular, Eyyubîler, İlhanlılar, İran Şah-
ları, Karakoyunlular, Osmanlılar*

Mardinü'l-Mahrusa: Korunmuş Mardin

*Medinetü'l-Atîka, Dicle Nehri'nin sağ tarafında Bağdat şehrinin bir mahal-
lesi idi. Burası Bağdat binasından evvel vardı.*

Abbasîler, Emirü'l-Ümera, Emevîler

Medineti Mayorka, İspanya'nın doğu kıyası karşısında en büyük adadır.

Muvahhidîler, Mayorka Kralları
 Medineti Mayorka: Mayorka Şehri

Medinetü'l- Mütevekkiliyye, Irakı Arab'da

Abbasîler, Emirü'l-Ümera, Tahirîler
 Medinetü'l-Mütevekkiliyye: El- Mütevekkiliyye Şehri

Malka, Malaka, İspanya'da,

Hudidler, İdrisîler, Muvahhidîler, Granada Kralları
 Medineti Malka: Malka Şehri

Meraga, Azerbaycan'ın eski İdare Merkezi

Benî Saç, İlhanlılar, Celâyirler, Akkoyunlular, İran Şahları
 Medineti Meraga: Meraga Şehri
 Meragatü'l-Mâmûre

Merakeş, Fas ülkesi şehirlerindedir.

Murabitiler, Muvahhidiler, Meriniler, Muradiler, Şurefai Sadiyeler,
Şurefai Fulaliler

Medineti Merakeş: Merakeş Şehri

Merakeşü'l-Mahrusa: Korunmuş Merakeş

Merv, Türkistan'da, Büyük Selçuklular zamanında gelişti. Sultan Sencer burasını merkez yaptı.

Abbasiler, Emeviler, Tahiriler, Selçulular, Şeybaniler, Saffariler,
Timuriler, İran Şahları

Medineti Merv: Merv Şehri

Miltan, Hindistan'da, bir Arap Merkezi, Hindistan'da İsâmiyetin ileri karakolu rolünü oynadı.

Delhi İmparatorları, Duraniler

Dârü'z- Zehep: Altın Evi

Dârü'l- Amân Miltan: Emniyet yeri (evi, sarayı) Miltan

Mürsiye, İspanya'da Segura (Beyaz Irak) Irmağı'nın suladığı Mürsiye bahçelerinin ortasında bir şehirdir.

Murabitiler, Muvahhidiler, Mürsiye Kralları

Medineti Mürsiye: Mürsiye Şehri

Niğde, Moğollar, Karamanoğulları

Dârü'l- Pehliviye: Pehlivan Evi

Nihavent, İran'ın eski Hemedan Eyâleti dahilindedir, 1931'de Fransız Arkeolog Contenau'nun yaptığı kazı sonucunda, burasının tarih öncesi devirlerden beri iskân edilmiş olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Abbasiler

Medineti Nihavent: Nihavent Şehri

Niksar, Tokat İli'ne bağlı çok şirin bir yerdir, 1083(476)'da burası Sultan

Melik Gazi tarafından alındı.

Danişmentliler, İlhanlılar

Dârü'l-İkbal Niksar: İkbal Evi Niksar

Nusaybin, Mardin'e bağlı olup 75 km. uzaklıktadır. Birinci Cihan Harbi'ni takip eden mütareke devrinde şehir İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiş. Ankara Muahedesi'nin 21 Teşrinievvel (Ekim) 1921 imzasından sonra Türkiye'ye iade edilmiştir.

Abbasîler, Emevîler, Hamdanîler, Ukaylîler, Mervanîler, Zengîler, Eyyubîler, Atabeyler

Medineti Nusaybin: Nusaybin Şehri

Nişabur, Horasan'ın 4 başşehirinden (Nişabur, Merv, Herat ve Belh) en önemlisi ve Ortaçağ'da İran şehirlerinin en büyüklerinden biridir. Burası Erdeşir'in oğlu I. Şahpur tarafından kurulmuştur.

Abbasîler, Gaznevîler, Samanîler, Selçuklular, Timurîler, İran Moğolları, İran Şahları, Hârizmler

Medineti Nişabur: Nişabur Şehri

Ordu-yu Humâyûn, Osmanlı Padişahı II. Mustafa 1109 senesinde ordu ile Rusya seferine çıktığı zaman kurmuş olduğu kamptır.

Osmanlılar

Palarm, Sicilya'da,

Sicilya Kralları, Benî Ağlep

Medineti Palarm: Palarm Şehri

Patnah, Bengal'de,

Delhi İmparatorluğu

Mustakarrü'l-Mülk- Patnah: Krallığın istirahat yeri Patnah

Azim Abâd Patnah

Re'sü'l - Ayn, Türkiye Suriye arasında bir hudut şehridir.

Abbasîler

Reşt, İran'da, Gilan eyaletinin merkezidir. Doğuda, Siyahrudbar veya Saygala ve batıda Govher-rud adını taşıyan iki küçük nehrin arasındadır.

İran Moğolları, Akkoyunlular, İran Şahları

Dârü'l- Mürz Reşt: Sınır Bölgesi Reşt

Rey (el- Muhammediye), İran'da,

758-768(141-152)'de Mehdi, Rey şehrini "Muhammediye" ismi ile yeni baştan inşa etti.

Abbasîler, Emevîler, Büyük Selçuklular, Gaznevîler, İran Moğolları

Saharnapur, Hindistan'da,

Delhi İmparatorluğu

Dâru's- Sürûr: Mutluluk Yeri

Sakaliye, Sicilya'da,

Fatimiler, Ağlebiler

Medineti Sakaliye: Sakaliye Şehri

Samasur (*Maden Samasur*), Anadolu Selçukluları,

Medineti Samsur: Samsur Şehri

Samsun, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar,

Dâru'l- Sugr: Hudut Evi

Medineti Samsun: Samsun Şehri

Sebte (*Sabta*), Afrika'nın kuzey-batısında ve kendi adı ile tanınan Cebel-i

Tarık Boğazı kıyısındadır.

Emevîler, Benî Humud, Muvahhidiler, Muravîler, Benî Merin, Hurîler,

Medineti Sebte: Sebte Şehri

Mahrusa-i Sebte: Korunmuş Sebte

Sarakusta, İspanya'da

Benî Hud, Muravîler

Medineti Sarakusta:-Sarakusta Şehri

Satganon, Bengal'dedir.

Delhi Sultanları

Hazreti Satganon

Arsa Satganon

Sebzevar, Horasan'da, Nişabur'un batısında, 103 km. uzağındadır.

İlhanîler, Serbadarîler, Timurî Vasalları

Medineti Sebzevar: Sebzevar Şehri

Semerkant, Türkistan'da,

Abbasîler, Tahirîler, Samanîler, Büyük Hakanlar, Türkistan

Hakanları, Hârizm, Timurîler, Şeybanîler

El-meşrik Semerkant

Medineti Semerkant: Semerkant Şehri

Medinetü'l- Mahfuza Semerkant: Muhafaza edilmiş şehir

Surra min raa, Irak'tadır. Bugünkü Semerra şehridir.

Abbasiler, Büveyhiler,

Surra min Mülkeha

Sağnak, Gürcistan'dadır.

Beledi Sağnak: Memleketi Sağnak

Sicilmasa, Fas'ta, Fas'ın takriben 315 km. güney-doğusunda Büyük Sahra kenarındadır.

İspanya Emevîleri, Murabîtî, Muvahhidîler,

Benî Merin.

Beledi Sicilmasa

Hazreti Sicilmasa

Medineti Sicilmasa: Sicilmasa Şehri

Simnan, İran'da, Hemedan'dan Horasan'a giden anayol üzerinde, Tahran ile Damgan arasında

Büveyhiler, Timurîler, Çağatay, İran Şahları

Medineti Simnan: Simnan Şehri

Sinop, Anadolu Selçukluları, Anadolu Tevaif-i Mülûki, İlhanlılar, İsfendiyar Oğulları

Lezûetu'l- Uşşak: Aşıklar Adası

Sipih, Dâru'n- Nasr: Yardım Evi

Dâru'l Sugr: Hudut Evi

Sircan, Kirman'a yakın bir yerdedir. Vaktiyle Kirman'ın İdare Mekezi idi.

Büveyhiler, İran Moğolları

Sivas, Anadolu Selçukluları, Altınordu İran Moğolları, Karamanlılar

Dârü'l- Ulemâ: Âlimler Evi

Dârü'l- Alâ: Yücelik Evi

Medineti- Sivas: Sivas Şehri

Siirt, İlhanlılar, Akkoyunlular,
Medineti Siirt: Siirt Şehri

Surat, Hint Cüceratı'nda
Delhi İmparatorluğu
Bender Mübarek Surat

Sunargaon, Bengal'de
Delhi Sultanları, Bengal Kralları
Hazret- Sunargaon
Celâl-Sunargaon

Sultaniye, Irak Acem'de
İlhanîler, Celâyirîler, Benî İncu, Timurîler, İran Şahları
Beledi Sultaniye
Dârü'l- Mülk Sultaniye: Saltanat Evi Sultaniye
Sultaniyyetü'l-Mâmüre: Onarılmış Sultaniye

Şad-i Abâd, Hindistan'da
Malva ve Gücerat Kralları,
Dârü'l- Mülk Şad-i Abâd: Saltanat Evi Şad-i Abâd,
Hazreti- Şad-i Abâd
Celâli- Şad-i Abâd

Şah Cihan Abâd, Hindistan'da Delhi İmparatorluğu'na aittir.
Delhi İmparatorluğu
Dârü'l-Hilâfe Şah Cihan Abâd: Hilâfet merkezi Şah Cihan Abâd

Şamahi, Celâyirler, Altınordu Şirvan Şahlar, Karakoyunlular, İran Şahları,
Osmanlılar
Dâru's- Saltanatü'l- Şamahi: Saltanat Evi Şamahi

Şehristan, İlhanlılar
Ruşdu Şehristan

Talanga, Hindistan'da
Delhi Sultanları
Melik Talanga

Taberistan, Elburuz Dağları'nın kuzeyinde, İran'ın Mazenderan Eyaleti'ne verilen isimdir.

Abbasîler, İran Şahları

Dârü'l-Mülk Taberistan: Saltanat Evi Taberistan

Tağlakpur, Bengal'de

Delhi Sultanları

Arka Tağlakpur

Nüzhet Tağlakpur

İklim Tağlakpur

Tahran, Celâyirîliler, İran Şahları

Dârü's- Saltanatı'l- Tahran: Saltanat Evi Tahran,

Dârü'l-Hilâfetü't-Tahran: Hilâfet Evi Tahran

Taiz, Yemen'de

Eyyubîler, Benî Resul, San'a İmamları

Hıns Taiz: Taiz Kalası

Taraz, Türkistan'da

İlğ Hanlar, Samanîler

Beledî Taraz

Tattah, Hindistan'da

Delhi Sultanları, Duranîler

Dârü'c- Cihad Tattah: Savaş Yeri Tattah

Tartusa, İspanya'da

Tartusa, Dania Kralları

Medineti Tartusa: Tartusa Şehri

Tebriz, İran'da

Dârü's-Saltanatı Tebriz: Saltanat Evi Tebriz

Medineti Tebriz: Tebriz Şehri

Tekrit, Dicle'nin sağ kıyısındadır.

Medineti Tekrit: Tekrit Şehri

Tercan, Erzurum'un güney-batısındadır.

İran Moğolları

Dârü'l- Amân Tercan: Emniyet yeri Tercan

Tel Ermen, (Koçhisar, Kızıltepe), Düneysir'in doğusundadır.

Artuklar, Mervanîler,

Tiflis, Gürcistan'da

Zentler, Abbasîler, Emevîler, İran Moğolları, İran Şahları,

Osmanlılar

Şehri Tiflis

Medineti Tiflis: Tiflis Şehri

Tilimsan, Cezayir'de

Muvahhidî, Marinîler, Zıyanîler, Osmanlılar

Medineti Tilimsan: Tilimsan Şehri

Tirmiz, Özbekistan'ın güneyinde, Amuderya'nın kuzey-doğusunda

Abbasîler, Samanîler, Çağataylar, Timurîler

Medinetü'r- Rical Tirmiz: Erkekler Şehri Tirmiz

Tokat, Benî Eratna, İran Moğolları, Osmanlılar

Dârü'n- Nusret: Yardım Evi

Tuleyula, Toledo, İspanya'da Madrid'in 91 km. güney-doğusunda

İspanya Kralları, Toledo Kralları

Ucayin, Hindistan'da

Delhi Sultanları

Dârü's-Sah

Udapur, Hindistan'da

Delhi Sultanları

Mehmed Abâd

Urfa (Ruha, Edessa), Güney-doğu Anadolu'da, Diyarbakır'ın 145 km. güney batısında, 2 tepe arasındadır.

Emevîler, Abbasîler, Eyyubîler, Osmanlılar

Utrar (Otrar), Türkistan'da

İran Moğolları, Çağataylar

Medineti Utrar: Utrar Şehri

Beled Utrar

Beledeti Utrar

Yezd, İran'da, İsfahan'ın 329 km. güneydoğusunda

Timurîler, Çağataylar, Atabeğler, Akkoyunlular, İran Şahları

Dârü'l- İbade Yezd: İbadet Evi Yezd

Zehra (Ez- Zehra), İspanya'da Cordova yakınında

İspanya Emevîleri

Medinetü'z- Zehra: Zehra Şehri

Zencan, İran'da

İran Şahları

Dârü's- Saadet Zencan: Mutluluk yeri Zencan

Zerenc, Sicistan'da

Emevîler, Abbasîler, Saffarîler, Tahirîler, İran Moğolları

Medineti Zerenc: Zerenc Şehri

BİBLİYOGRAFYA

- AHMET HAMİT - MUSTAFA MUHSİ, *Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1926.
- AHMET TEVHİT, *Meskûkât-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu*
- ADNAN ERZİ, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I", *Belleten*
Cilt XIV, Sayı 53, 1950.
- ANTONIO PRIETS, *Y. Vives les Reyes de Taifas*, Madrid, 1926.
- _____, *Daire-i el-Maarif el-İslâmiye*, Cilt 5.
- EMİR ŞEKİP ARSLAN, *Hulasat el- Tarih el-Endülüs*, Lübnan, 1983.
- E. VON ZAMBAUR, *Die Münzprägungen des Islams*, Wiesbaden, 1968.
- _____, *Hatib-i Bağdadi*, Cilt 1.
- HALİL EDHEM, "Anadolu'da İslâmi Kitabeler", *Tarih-i Osmanî Encümeni*
Mecmuası, 5, Numara 27.
- _____, *T.O.E.M.*, Cilt 1 Karamanoğulları.
- _____, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2,3,6,7,12/1,13.
- İBRAHİM H. KONYALI, *Alanya*, 1946.
- İBRAHİM-CEVRİYE ARTUK, *İstanbul Arkeoloji Müzesi Teşhirdeki İslâmî Sik-
keler Kataloğu*,1974.
- _____, *İbn el-Esir, el-Kâmil Fi't Tarih*, Cilt 5.
- _____, *İbn el-Batuta Seyahatnâmesi* 2. Tab'ı, 1322 Mısır Basması, Cilt 1.
- _____, *İbn el- Batuta Tuhfet el-enzar fi Garaib el- Emsar ve Acaib el-Esfar*, 2.
Tab'ı, Cilt 2, Mısır, 1322.
- İSMAİL GALİB, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye*, 1307.
- KADI AHMET NİĞDELİ, *El-Veled el-Şefik*, Fatih Kütüphanesi, Numara 4519.
- S. LANE-POOL, *Düvel-i İslâmiye*, Mütercimi Halil Edhem, İstanbul 1927.
- _____, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Denizli.
- W.H. VALENTINE, *Modern Copper Coins of the Muhammedan States*,
London, 1911.
- _____, *Aynı Eser*, Part 1 ve 2, 1322, London, 1914.
- YAKUT-U HAMAÎ, *Mucemu'l-Buldan*, Beyrut, Darsadır, Cilt 2.

İSKİLİP ŞEYH YAVSİ CAMİİ'NİN ORJİNAL PLANI ÜZERİNE BİR RESTİTÜSYON DENEMESİ

ÖMER İSKENDER TULUK*

Bu çalışmada, İskilip Şeyh Yavsi Camii'nin ilk bakışta XIV. yüzyılın Zaviyeli cami tipolojisini çağrıştıran sıra dışı mekânsal ve strüktürel anlayışı üzerinde durulmuş, yapı hakkındaki mevcut çalışmalarda yetersiz ve özellikle mekânsal oluşum hakkındaki yanlış ve yüzeysel yargılar, belgeler ışığı altında yeniden ele alınmıştır¹. Buna bağlı olarak yapının, iç mekân, son cemaat revakı ve türbe kısmını da içeren orijinal planı hakkında bir restitüsyon denemesine girişilmiştir.

Osmanlı şeyhülislamı Ebüssuud Efendi'nin (ö. 1574), memleketi İskilip'te babası Şeyh Yavsi adına yaptırdığı cami, İskilip'in en eski yapısıdır. Cami, 1569 tarihli Ebüssuud Efendi'ye ait vakfiyeye (İlter, 1992) göre köprü, bedesten, mektep ve handan oluşan külliyenin ayakta kalan tek yapısıdır².

Caminin kitabesinin olmaması kimin, ne zaman yaptırdığı konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cami hakkındaki az sayıda çalışmalardan birinde İlter (1992), yapının Şeyh Muhyiddin Yavsi'nin ölüm tarihi olan 1516'dan önce kendisi tarafından yaptırıldığını yazmaktadır. Bir başka çalışmada ise Kılıcı (1983), Şeyh Yavsi'nin 1500 tarihli vakfiyesinde cami veya benzeri bir vakfiyeden bahsedilmediğini, fakat bu vakfın tesisinden sonra camiye yaptırıp ek bir vakfiye düzenlemiş olma ihtimaline karşı yapılan araştırmalara rağmen başka bir vakfiye bulunmadığını belirtir. Zaten caminin, onun sağlığında kendisi tarafından yaptırılmış olmasına rağmen vakfiyelerde geçmemiş olması zayıf bir ihtimaldir. Nitekim oğlu

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü Öğretim Görevlisi, 61080 Trabzon.

¹ Bu makale, cami hakkında bir ön araştırma niteliği taşıyan "İskilip Şeyh Yavsi Camii" (*Çorum Çevre Dergisi*, Sayı: 9, s. 64-67, Çorum, 2001) isimli çalışmamızda ortaya koyduğumuz fiziksel verilerin, bir analiz çalışması anlayışı içerisinde irdelenmesiyle ortaya çıkmıştır.

² Caminin arkasında kalan kırma çatılı, önu arkadlı kare yapının mektep olduğu tahmin edilse de kesin değildir. Bkz. A. Kılıcı, İskilip Şeyh Yavsi Camii Külliyesi, *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, No:5, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 47-63, Ankara, 1983.

Ebüssuud Efendi'nin vakfiyesinde (1569), babası adına bir cami yaptırdığı şu sözlerle de açıkça ifade edilmiştir: "...ve hasenatın cümlesi müşarüni leyh vakfın doğduğu yer olan İskilip kasabası mahallatından Meydan mahallesinde merhum pederinin kabrine muttasıl olarak ... ve binasını Cenabıhakkıdan ittika üzre te'sis edüp Cenabıhakkı kıyamen ve kuuden zikreden ve ana mescidlerde Ruku ve sücud ile ibadet edenlere vakfettiği kubbesi yüksek ve revakı çevrili ve biri birine benzemez mehasini behiyye ve bedayii mi'mariyeyi haiz bulunan mescid Cami."³

Söz konusu metinde caminin yapıldığı yer; "*pederinin kabrine muttasıl* (bitişik)" olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla caminin, XVI. yy. ortalarında, Şeyh Yavsi'nin ölüm tarihi olan 1514'ten sonra (1514 ile 1569 arası) oğlu Şeyhülislam Ebüssuud Efendi tarafından yapıldığı açıktır. Bugün caminin güneyine bitişik olan türbenin, camiden önce mi yoksa sonra mı yapıldığı ise tartışmalıdır⁴.

Yapı, plan düzleminde kuzeyde eşit büyüklüklerde kubbeli iki kare mekân ile güneyde bunlara orta aks üzerinde birleşen daha küçük kubbeli bir mekân ve son cemaat yerinden oluşan ters T biçimli bir yapıdır (Şekil 1). Yapı, bu biçimlenişle Erken Devir Osmanlı camilerinin "*Zaviyeli cami*" denen çok işlevli Fütüvvet cami karakteristlik şekillenişini göstermesine rağmen iç mekân organizasyonu, yapının ayakta kaldığı 450 yıllık süreç içerisinde tadilatlarla ve eklerle son halini aldığını göstermektedir. İç mekân organizasyonunda gözlenen aksaklıklara, karakteristlik Osmanlı cami mimarisinin verdiği kriterler ve vakfiyelerden elde edilen ipuçları da eklenince, yapının söz konusu değişim süreci ve niteliği hakkında bir takım yargılara varmak ve orijinal planı üzerine fikir üretmek mümkün olacaktır.

Nitekim bunlardan birisi, çalışmanın sonucunda ortaya konulacak restitüsyon planının doğruluğunu destekler nitelikte olan, yapının başlangıçta cami veya zaviye olarak planlanıp planlanmadığı konusudur.

³ Vakfiye, F. İlter tarafından *Bir Anadolu Kenti İskilip*, Ankara, 1992 adlı çalışmasında Türkçe olarak yayımlanmıştır (s. 107-125).

⁴ İlter (1992); kesin bir yargıyla "eskiden varolan camiye türbenin sonradan eklendiği, öncelikle birbirini tutmayan duvar düzlemlerinden, sonrada yapı tekniği özelliklerinden açıkça anlaşılmaktadır" demektir (s. 43). Oysa, duvar düzlemlerinin birbirini tutmaması ve farklı yapı teknikleri her iki yapının farklı zamanlarda yapıldığını kanıtlar, fakat türbenin sonradan eklendiği konusunda yeterli ipuçlarını vermez. Bu konu çalışmanın ilerleyen aşamalarında, yapının orijinal planına yönelik yorumlar ortaya konurken detaylıca açıklanacaktır.

İlter (1992), Ahilik (Fütüvvet) kavramının Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Çorum ve İskilip yöresinde de önemli olduğunu, Ahilik teşkilatı içindeki esnafın ibadet dışında örgüte ilişkin çeşitli konuları görüşüp tartışmak için Fütüvvet camileri denen bu tür camileri kullandıkları bilgisine dayanarak, bu caminin de bu amaçla inşa edilen bir Fütüvvet cami (Zaviyeli, Çok Üniteli, Bursa Tipi Cami) olduğu yargısına varmaktadır. Oysa Kılıcı'nın da (1983) ifade ettiği gibi yapının cami olarak inşa edildiği, Ebüssuud Efendi vakfiyesinde (1569), söz konusu yapıya görevli olarak imam, hatip ve müezzin görevlendirilmesi şartının koşulması, herhangi bir şeyhin tayini hakkında bir şey söylenmemesinden anlaşılmaktadır. Ancak, yapının zaviyeli cami tipini çağrıştıracak biçimde strüktürel yapısının aşırı zorlanması, yapıldıktan bir süre sonra eklerle söz konusu işlevin yapıya yüklenilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Yapının orijinal şekillenmesinin tek üniteli bir mekân kurgusuna sahip olduğunu gösterir ciddi kanıtlar vardır. Nitekim bunlardan biri, söz konusu vakfiyede caminin "...kubbesi yüksek ve revakı çevrili..." olarak tanımlanmasıdır⁵. Burada "kubbesi yüksek" deyiminden tek kubbeli bir yapıdan söz edilmektedir. Bunun yanında tek üniteli mekân kurgusunu gösterir asıl kanıtlar caminin yapısal özelliklerinden kaynaklıdır; Caminin mevcut iki mihrabından en gösterişli ve anıtsal olanının girişin açıldığı hacimde yer alması, doğuya doğru bir miktar kaymasına rağmen hem de giriş ekseninde bulunması, asıl mekânın burası olduğu izlenimini vermektedir (Resim 9). Nitekim cami, plan düzlemindeki bu biçimlenişle karakteristik Erken Devir Osmanlı camilerinin tek üniteli tipini tekrarlamaktadır.

Bu devrin tek kubbeli, kübik kitleli camilerinde olduğu gibi bu camide de kubbeli bir son cemaat revakının varolmuş olabileceğinden söz edilebilir. Nitekim, caminin giriş kapısının mihrap aksından doğuya doğru kayması, genelde katı bir simetrisinin hakim olduğu devrin camilerine aykırı gibi görünse de, son cemaat yerinde kubbeli bir revakın varlığına işaret etmektedir. Giriş kapısı, minare pabucunun da yer aldığı revakın meydana getirdiği cephenin orta aksına açılmıştır. Dolayısıyla söz konusu katı simetri, iç mekan oluşumunda değil ama giriş cephesi şekillenmesinde sağlanmıştır. Benzer son cemaat revakı biçimlenmesine Kargı'da Oğuz Köyü (XVI. yy. başı), Ma-

⁵ Vakfiye için Bkz. F. İlter, *Bir Anadolu Kenti İskilip*, s. 109, Ankara, 1992.

nisa'da Hacı Yahya (1474), İvaz Paşa (1484), Dilşikar Hatun (1579-80) ve Hatuniye Camiilerinde (1488) rastlanmaktadır⁶ (Şekil 2,3,4,5,6).

Manisa'daki Hacı Yahya Camii'nde giriş kapısı mihrap eksenini üzerinde olmasına rağmen, minare kaidesinin yapı kitlesine eklenmesiyle 3 birimli son cemaat revak cephesinin bausında yer almıştır.

Yine Manisa'da, İvaz Paşa Camii'nde ise giriş, ne son cemaat revakının orta noktasına, ne de iç mekanda mihrap eksenine oturtulmuştur. Her iki düzende de giriş, birimlerin bausına doğru bir miktar kaymıştır. Bunun nedeni, 4 birimden oluşan son cemaat revak kubbelerini taşıyan 5 sütundan ortadakinin, hem mihrap hem de son cemaat orta aksına denk düşmesidir. Orta sütunu duvara bağlayan kemerin ayağına açılmayan giriş, batıya doğru kaydırılmıştır.

Kargı'daki camiyle birlikte, Manisa'da Dilşikar Hatun ve Hatuniye Camiilerinde ise harime giriş noktasını, minareyle birlikte düşünülen son cemaat revak düzeni belirlemiştir. Orijinal son cemaat revakının yok olduğu bilinen Kargı Oğuz Köyü ve Manisa Dilşikar Hatun Camiilerinde mihrap eksenine göre batıya kayan giriş noktaları, kubbeli bir düzene işaret etmektedir⁷. Hatuniye Camii'nde ise giriş kapısı, minarenin bitiş noktasına kadar uzanan 5 kubbeli son cemaat revakının orta aksına konmuştur. İç mekan şekillenmesinde minare elemanı dikkate alınmadığından mihrap aksına göre giriş kapısı batıya doğru kaymıştır.

Şeyh Yavsi Camii'nde de, orijinal ilk yapının tek üniteli olabileceği dikkate alındığında benzer bir uygulamanın gerçekleştirilmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda tek üniteli orijinal planlı caminin son cemaat revak cephe uzunluğu dikkate alındığında, bugün mevcut olan ahşap strüktürlü son cemaat revak derinliğinin kubbeli bir strüktür için fazla olduğu dikkati çekmektedir (Resim 4). Nitekim İlter (1992), Vakıflar Genel

⁶ İskilip Şeyh Yavsi Camii'nde olduğu gibi Kargı'daki Oğuz Köyü Camii'nde de ahşap strüktürlü son cemaat revakı, yıkılan muhtemel kubbeli revakın yerine yakın zamanda yapılmış olmalıdır. Bu konuda Bkz. Ö.İ. Tuluk, Kargı Oğuz Köyü Camii - Osmanlı Dini Mimarisindeki Yeri ve Önemi, Çorum Çevre Dergisi, sayı:7, Çorum, 2000. M. Sözen tarafından bu caminin değinildiği diğer çalışmalar; "Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan", s. 67, İstanbul, 1975. ve "Hacı Hamza'daki Türk Eserleri", s. 113-134, Anadolu Araştırmaları 2, İTÜ Mim. Fak. Mim. Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul, 1970.

⁷ Manisa Dilşikar Hatun Camii için Bkz H. Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, s. 202-209, Ankara, 1999.

Müdürlüğü'nün 1973 yılı onarımlarında, son cemaat yerinde açılan sondajlarla bu bölümün bugün bilinen derinliğinden daha az olduğunun ortaya çıktığını söylemektedir.

Gerçektende caminin planında, girişin açıldığı tek üniteli mekân dik-kate alındığında minare kürsüsünden tek üniteli birimin bittiği duvara kadar olan kısımda son cemaat revakı birbirine eş kare mekânlara ayrılabilmektedir. Üç ayrılabilen bu kare mekânların derinlikleri de, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün hazırlamış olduğu Restorasyon Projesinde de işlendiği gibi zemini orijinal alüven tuğlalarla kaplı olan ve girişin doğusunda minare kürsüsünden uzayan ve son cemaat revakının doğu kenarını kapatan duvarın bittiği noktaya kadar olmalıdır⁸ (Şekil 1) (Resim 3). Orijinal biçimlenmesinin bu şekilde olduğu düşünülen son cemaat revakının birbirine eş üç kare mekâna ayrılması kubbeli bir strüktüre işaret etmektedir. Bunu destekler bir bulgu, 1973-74 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen son cemaat yeri onarımında (Kılıcı, 1983) ortaya çıkan ve burada kubbeli bir strüktürün varlığına işaret eden duvardaki izlerdir⁹.

Son cemaat revakını örten üç birimli böyle bir strüktür, revakın yanları açık olduğu düşünülürse 4, kapalı olduğu düşünülürse ortada 2 sütun ile taşınabilir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1973 yılı restorasyon çalışmalarında-daha önce bahsi geçen- son cemaat revakında açılan sondajlardan yanların kapalı olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır (İler, 1992). Bu durumda mevcut caminin ahşap strüktürlü son cemaat revakının üç sütunundan iki tanesi orijinal tek üniteli yapıya ait olmalıdır¹⁰. Nitekim bu sütunlardan en batıda olanı diğer ikisine göre oval kesitlidir ve diğerleriyle benzerlik göstermez (Resim 5).

Bu durumda son cemaat revakının, cami ilk yapıldığında üç birimden oluşan, yanları kapalı, ortada iki sütunla taşınan bir kubbeli strüktür olduğu (Şekil 7), bir süre sonra cami ana kitlesine batıda benzer bir ünite eklendikten sonra ya yıkıldığı, ya da depremle kendiliğinden yıkıldığı ve bunun yerine, iki sütun daha eklenerek dört sütunla taşınan ahşap strüktürlü ve eski-

⁸ A. Kılıcı, "İskilip Şeyh Yavsi Camii Külliyesi", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, No:5, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 63, Ankara, 1983.

⁹ Fotoğraf için Bkz. A. Kılıcı (1983)

¹⁰ İler (1992), Gökoğlu'nun "Paphlagonia" adlı kitabından hareketle yapının 4 sütununun olduğunu, bunlardan birisinin yıkılmayla onarım arasında geçen zamanda kaybolduğunu yazmaktadır (s. 40). A. Gökoğlu, Paphlagonia, Kastamonu, 1953.

sinden daha derin bir son cemaat yeri inşa edildiği söylenebilir. Uzun yıllar son cemaat yeri bu şekilde kullanıldıktan sonra yakın zamanda, İltar (1992)'in de bahsettiği gibi sütunlardan birinin 1973 yılı restorasyonu sırasında kaybolduğu, bu nedenle son cemaat revakının sağ ucunda yer alması gereken sütunun yerine, son cemaat revakı yan duvarının uzatılmış olduğu söylenebilir (Resim 4).

Yapının iç mekân kurgusu ve strüktürel biçimlenmesi de tek üniteli bir yapıdan türetilen bir kitlenin izlerini taşımaktadır. Yapı, tek üniteli olarak yapıldıktan bir süre sonra yanına aynı büyüklükte ve karakterde eş bir birimin eklenmesiyle iki birimli, enlemesine bir karakter kazanmıştır (Şekil 8). Bu haliyle yapı, karakteristik Osmanlı cami mimarisine aykırı bir plan düzeyine bürünmüştür. Gerek Anadolu Selçuklularının çok üniteli, düz çatılı, gerekse de Erken Devir Osmanlılarının eş büyüklükteki çok üniteli, kubbeli camilerinde mihrap aksı koridoru ayaklarla veya sütunlarla bölünmeden boş bırakılmıştır. Bu, enlemesine planlamada yapının 3, 5, 7 gibi tek sayılardan oluşan birimlerle oluşturulması demektir. İki eş birimin yan yana gelmesiyle oluşturulan bir düzende ise, mihrap orta aksa konulduğunda doğal olarak iki kubbe arasındaki kemerin ayağı içine denk gelmektedir. Üstelik mihrap aksı üzerine konma eğilimi kuvvetli olan devrin camilerinin aksine bu tür bir yapıda giriş kapısı, kemerin diğer bir ayağına denk geldiği için, mihrap aksının sağına veya soluna konmak zorundadır. Bu nedenlerle Osmanlı cami mimarisinin Erken Devrinden başlayarak özellikle Klasik Dönemde ve sonrasında bu tür bir planlamadan daima kaçınılmıştır.

Bursa'da, XV. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen (Kuran, 1964) Abdal Mehmed Camii ve İstanbul'da Mimar Sinan'ın olgunlaşma yıllarında yaptığı Haseki Sultan Camii (1538-39) nadir örneklerdendir (Şekil 9,10). Bunlardan Abdal Mehmed Camii'nin orijinal planının da bugünkü biçimiyle iki üniteli olduğu¹¹ düşünülürse, orijinal planının tek üniteli olduğu ve yapıldıktan bir süre sonra cemaate dar geldiğinden 1602'de doğusuna bir kubbeli birim daha eklendiği bilinen (Kuran, 1986) İstanbul'daki Haseki Sultan Camii (Şekil 11), çalışmanın konusu Şeyh Yavsi Camii'nin mekânsal değişim aşama-

¹¹ Söz konusu caminin orijinal planının iki üniteli olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgi olmamasına rağmen, yapısal birtakım özellikler orijinal olduğunu düşündürmektedir. Cami hakkında daha fazla bilgi için Bkz. E. H. Ayverdi, "Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)", İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Ens. No: 65, Baha matbaası, İstanbul 1972, s. 275-278.

larının en azından ilk adımını göstermektedir. Yalnız, bir taşra yerleşmesi olan İskilip'te yapılan Şeyh Yavsi Camii'nin aksine Haseki Sultan Camii'nde bu ek son derece profesyoneldir; İki birim arasındaki ortak duvar kaldırılarak, yerine ortada iki sütuna oturan üç kemer konulmuş, mihrap eski yerinden kaldırılarak ortadaki kemerin ayağına açılmıştır. Şeyh Yavsi Camii'nde ise, Haseki Sultan Camii'nde olduğu gibi ortak duvarın yerine iki sütun koyma ve bunları kemerlerle birbirine bağlama imkanı, mekân derinliğinin ve yüksekliğinin yeterli olmaması nedeniyle mümkün olmamıştır.

İç mekân yüksekliğinin, güneyde mihrap, kuzeyde de son cemaat revak duvarına oturacak bir askı kemerinin yayının ulaşacağı yükseklikten az olması, aradaki duvarın sadece bir kısmının yıkılmasına ve dolayısıyla kemerin daha küçük tutulmasına neden olmuştur. Aradaki ortak duvar tamamen kaldırılmadığından, Haseki Sultan Camii'nde olduğu gibi mihrap, kemer ayağına taşınmamış, eski yerinde kalmış olmalıdır.

Bir süre bu şekilde kullanıldıktan sonra, daha önce de bahsedildiği gibi, yapının Zaviyeli bir cami gibi kullanılma isteği düşüncesi, bu işlevin devrin Bursa tipi denen camilerine fiziksel olarak benzetilme isteğini de doğurmuş olmalıdır. Dolayısıyla, iki birimli yapının güneyine, orta aks üzerinde daha küçük kubbeli bir birim eklenmiştir (Şekil 12). Bu ekleme, söz konusu Zaviyeli camilere benzetilme uğruna yapının strüktürünün aşırı zorlanmasına neden olmuştur. Nitekim bu mekân, eklendiği iki eş kubbeli strüktürü ayakta tutan ortak askı kemerinin güneyde oturduğu duvar parçasının kaldırılmasını gerektirmiş, bunun yerine yuvarlak bir sütun konularak eşine neredeyse hiç rastlanılmayan yarım bir kemerle, eklenen küçük birimin ağızındaki tudor kemerinin kilit taşına bağlanmıştır (Resim 12).

Sonradan eklenen bu birimin sınırlarını, önceden yapılmış olduğunu düşünebileceğimiz türbenin batı duvarı belirlemiş olmalıdır¹². Gerek camide

¹² 1569 tarihli Ebüssud Efendi vakfiyesinde caminin "pederinin kabrine muttasıl (bitişik)" olarak yapıldığının belirtilmesi, kabrin bir süre sonra türbe haline getirildiğini yani bir türbe yapısının bu tarihlerde söz konusu yerde bulunduğunu, dolayısıyla caminin bu yapıya bitişik olarak inşa edildiğini düşündürmektedir. Öte yandan 1412'de Aksaray'den "Bayrami" tarikatu şeyhliğini devralan Hacı Bayram-ı Veli'nin öldüğü H. 833/M. 1429-30 yılında, önceden yapılmış olan caminin güneyine defnedildiği ve türbesinin de aynı yıl içinde inşa edildiği bilinmektedir (S. Başkan, Ankara Hacı Bayram-ı Veli Camii ve Türbesi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998). Yavsi'nin de "Bayrami" tarikatu şeyhi olması, benzer biçimde, öldükten sonra kabrinin kısa bir sürede türbeye çevrilmiş olması ihtimalini güçlü kılmaktadır. F. Unan, Yavsi'nin "Bayrami" tarikatu şeyhi olduğu bilgisini "XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetim Kademesi

ve gerekse de türbede, kubbeye geçişte kullanılan geçiş elemanlarının niteliği, hangi birimin önce yapıldığı konusunda ipuçları vermektedir. Buna göre, trompların kullanıldığı türbe ve kuzeydeki iki eş büyüklükteki birimler, daha geç bir dönemin temsilcisi olan pandantüfin kullanıldığı güneydeki küçük birimden daha önce inşa edilmiş olmalıdır. Yani, caminin tadilatlarla genişletildiği süreç içerisinde, güneydeki küçük birim eklenmeden önce türbenin, iki eş birimli kitlenin güney duvarına bitişik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun yanında, cami ile türbenin birbirini tutmayan güney duvar yüzeyleri ve bozuk örgülü duvar yapısı, hangi birimin önce yapıldığı konusuna olmasa bile, en azından, güneydeki küçük birimle türbenin farklı zamanlarda yapıldığına işaret etmektedir (Resim 7). Ayrıca türbenin, caminin güneyindeki ek birim konulmadan önce varolduğu, buradaki biçimlenişle bu ek birimin doğu sınırını çizdiği, fakat bu birimin kubbeli kare bir mekân olması ve mevcut iki üniteli birimin orta aksına oturması gerektiğinden dolayı güney sınırının türbeye göre biraz içerde tutulmak zorunda kalındığı da mantıklı bir düşünce olsa gerektir. Nitekim türbenin, caminin bu ters T biçimli halini aldıktan sonra eklenmiş olduğunu düşünmek, yapı ustalarının türbe duvarını örerken, caminin doğu duvarını hizalamalarına rağmen neden güney duvarını hizalamadıkları sorusunu akla getirmekte ve bunun pek de mantıklı bir davranış olmayacağını düşündürmektedir.

Fakat asıl sorun, geçiş öğeleri benzer olan türbe ile orijinal olduğu düşünülen tek üniteli cami hariminden hangisinin önce yapıldığına dair asıl kanıtların ortaya konmasındadır. Nitekim her iki birimde de kubbeye geçişler, alttaki kare birimlerin kubbe eteklerinde sekizgene dönüştürülmesiyle, basık sivri kemerlerle desteklenen bu sekizgen kuşağın köşelerde tromplara oturtulmasıyla sağlanmışır. Bunlar arasındaki tek fark ise, cami harimindeki trompların içinin istüridye kabuğu gibi, türbede ise yatayda birbirine paralel 3 kademe ile biçimlendirilmiş olmalarıdır (Resim 14-15).

Bu noktada geçiş öğelerinden elde edilemeyen ipuçlarını, farklı nitelikli duvar yapım tekniklerinde aramak doğru bir davranış olur. Nitekim, tuğla hatullı ve kaba yonu taş örgülü cami beden duvarlarındaki almaşık teknik, türbede moloz taş duvar örgüsüne dönüşmüştür. Almaşık duvar tekniğine göre daha ekonomik olan, boyut ve ölçek bakımından da genelde daha mü-

---

İçerisinde Ebüssud Efendi Âlisi" adlı çalışmasında (Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri, s. 231-239, Çorum, 1991) I. Atay'ın "Müstakimzade Süleyman Saadeddin, Devhatü'l-Meşayih (Neşr. Z. Kazıcı), İstanbul, 1978." adlı çalışmasından aktarmaktadır.

tevası yapılarında kullanılan moloz taş duvar örgüsü, en erken Anadolu Selçuklu yapılarına kadar inen tarihsel derinliği ile almaşık duvar tekniğine göre daha erken bir duvar yapım tekniğidir (Tanyeli, Tanyeli, 1997). Buna göre, moloz taş duvar örgülü türbe birimi mevcut yapı topluluğunun en eski yapısıdır denilebilir.

Sonuç olarak, söz konusu caminin, Şeyh Yavsi'nin ölüm tarihi olan 1514'te sonra, XVI. yüzyılın ortalarında, oğlu Şeyhülislam Ebüssuud Efendi tarafından babasının kabrinin bitişiğine, üç birimli son cemaat revaklı ve tek üniteli olarak yaptırıldığı, bir süre sonra muhtemelen cemaata dar geldiğinden yanına eş büyüklükte ikinci bir ünite daha eklendiği, bu arada yıkılan veya yıktırılan kubbeli son cemaat revakının yerine, revak derinliği artırılarak ve iki sütun daha eklenerek ahşap strüktürlü bir son cemaat yeri yapıldığı ve yine bir süre sonra caminin çok işlevli kullanılma isteğinden dolayı Zaviyeli cami tipini çağrıştıracak biçimde iki eş üniteli yapının güney duvarının orta aksına kubbeli küçük bir birimin daha eklendiği söylenebilir. Bu halile yapı, dış kitle biçimlenmesi bakımından XIV. yüzyılın Zaviyeli camilerini çağrıştırmaya rağmen, iç mekân oluşumu bakımından tek üniteli birimden türetilmiş sıra dışı bir yapı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

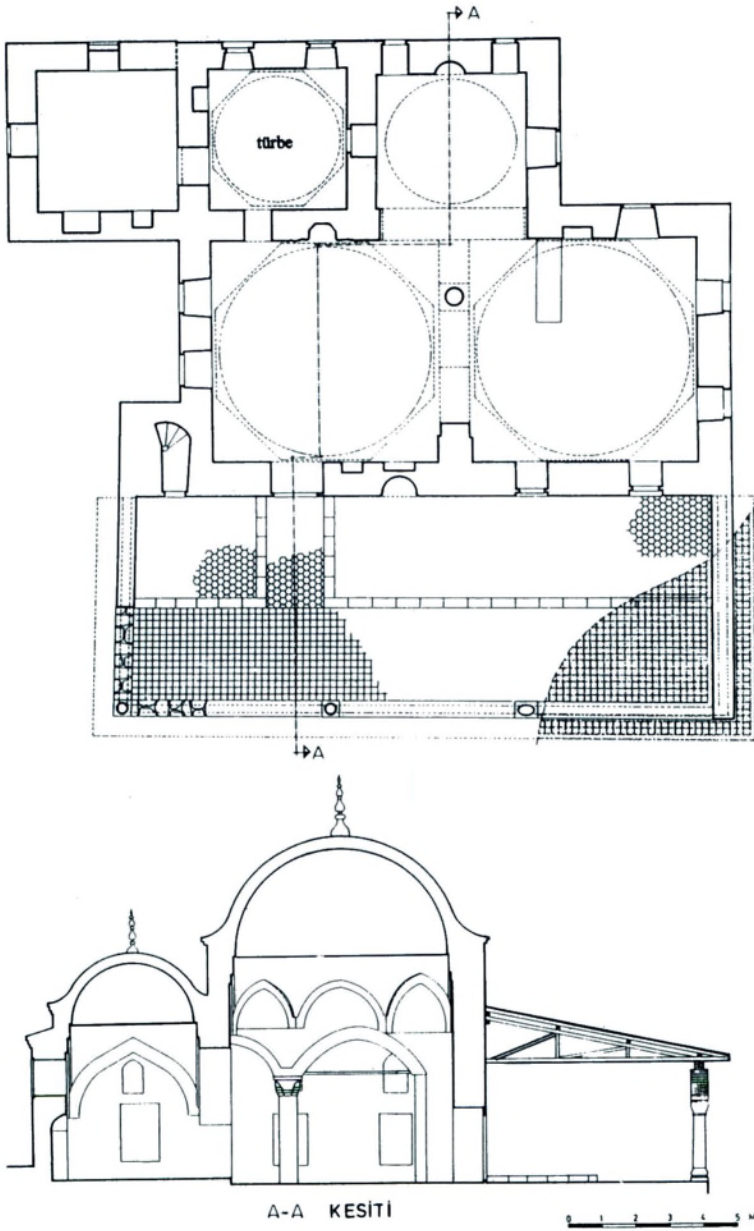
- BAŞKAN, S. (1998), *Ankara Hacı Bayram-ı Veli Camii ve Türbesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BATUR, A. (1970), "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine", *Anadolu Araştırmaları* 2, s. 135-230, İTÜ Mim. Fak. Mim. Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul.
- İLTER, F. (1992), *Bir Anadolu Kenti İskilip*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KILCI, A. (1983), "İskilip Şeyh Yavsi Camii Külliyesi", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, No: 5, s. 47-63, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- KURAN, A. (1964), *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, ODTÜ Mimarlık Fak. Yayını, Ankara.
- KURAN, A. (1986), *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- SÖZEN, M. (1970), "Hacı Hamza'daki Türk Eserleri", *Anadolu Araştırmaları* 2, s. 113-134, İTÜ Mim. Fak. Mim. Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul.

- SÖZEN, M. (1975), *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul.
- TANYELİ, G., TANYELİ, U. (1997), "Yapım Teknikleri" maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt: 3, s. 1921-1922, İstanbul.
- TULUK, Ö. İ. (2000), "Kargı Oğuz Köyü Camii - Osmanlı Dini Mimarisindeki Yeri ve Önemi", *Çorum Çevre Dergisi*, Sayı: 7, s. 70-74, Çorum.
- TULUK, Ö. İ. (2001), "İskilip Şeyh Yavsi Camii", *Çorum Çevre Dergisi*, Sayı: 9, s. 64-67, Çorum.

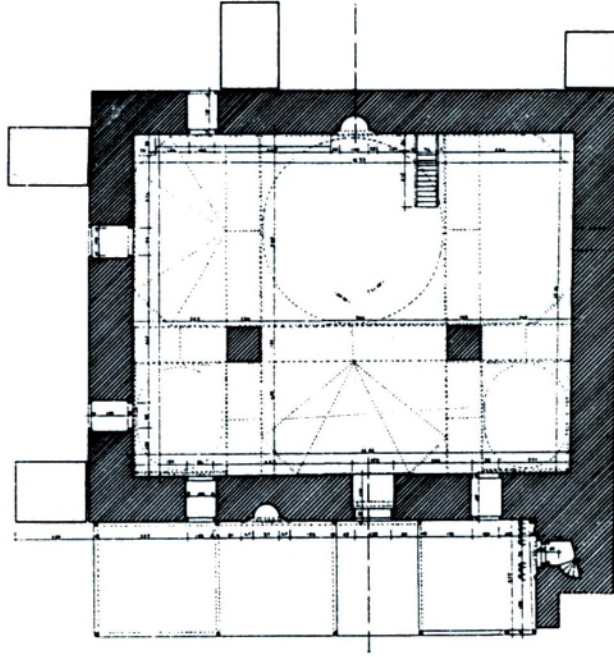
Not:

- Fotoğraflar Dr. Ömer İskender Tuluk'un özel arşivindedir.

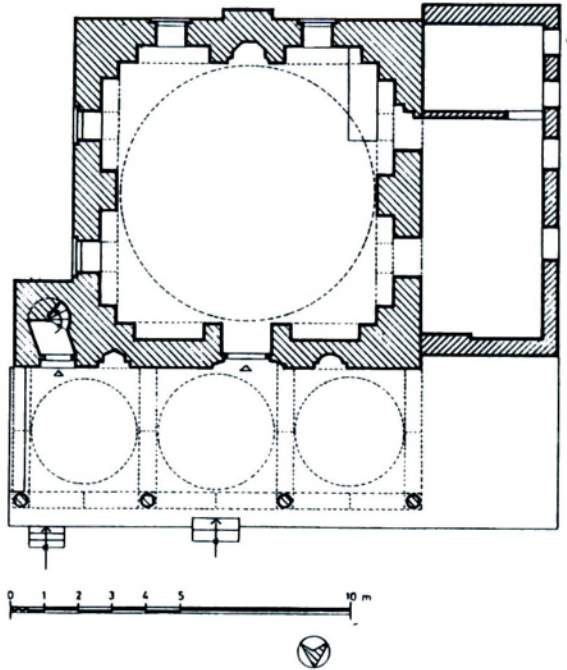

Şekil 1 - İskilip Şeyh Yavsi Camii plan ve kesiti (A. Kılıcı'dan)

Ömer İskender Tuluk

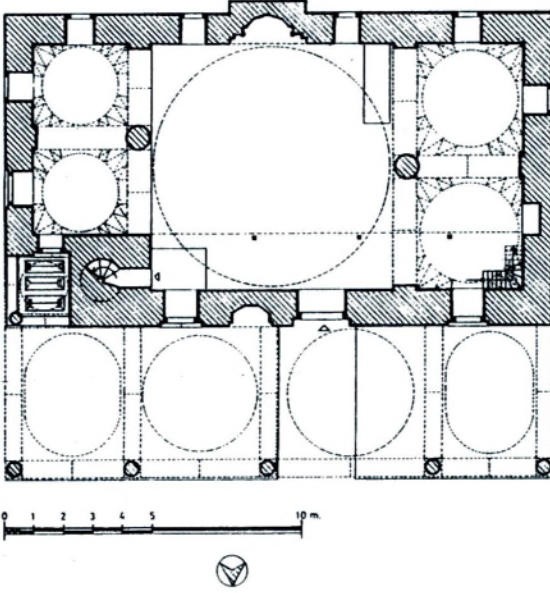

Şekil 2 - Kargı Oğuz Köyü Camii planı (V.G.M. arşivinden)

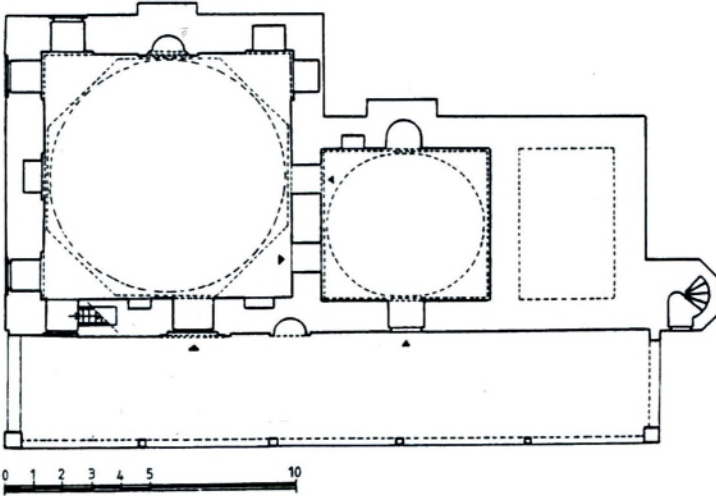

Şekil 3 - Manisa Hacı Yahya Camii planı (H. Acun'dan)

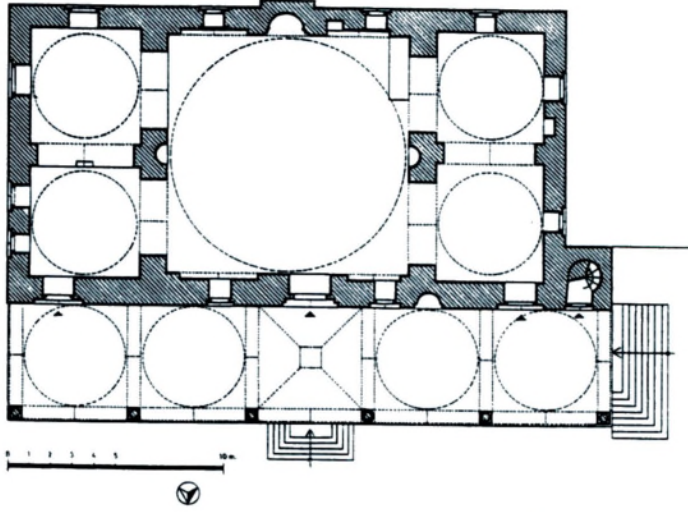

Şekil 4 - Manisa İvaz Paşa Camii planı (H. Acun'dan)

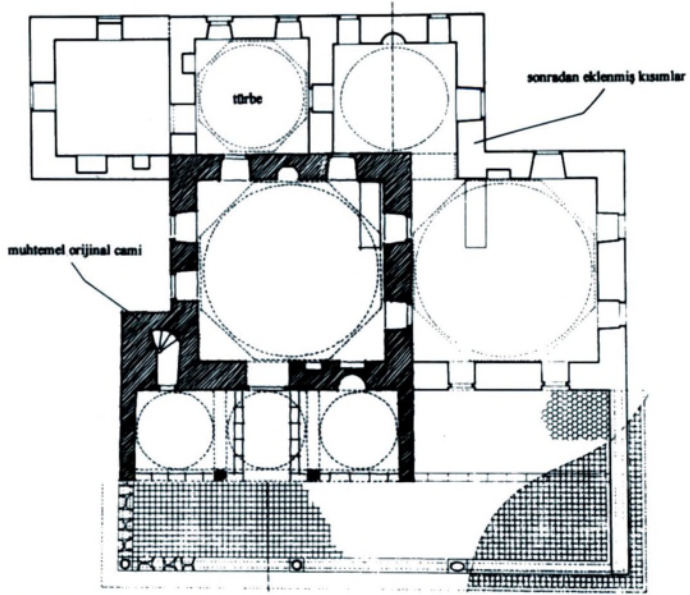

Şekil 5 - Manisa Dilşikar Hatun Camii planı (H. Acun'dan)

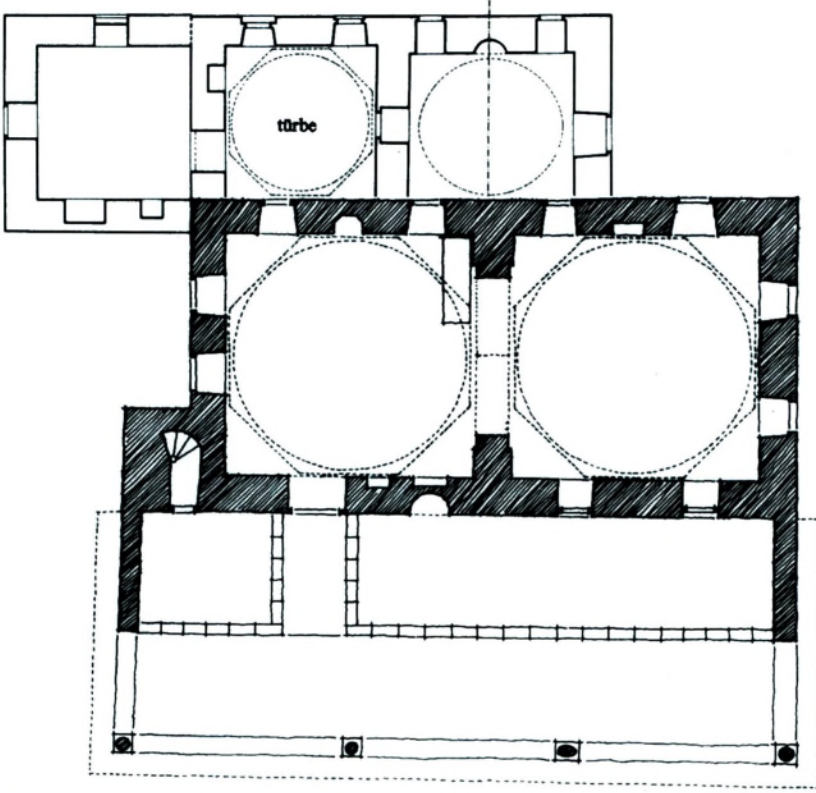
Ömer İskender Tuluk

Şekil 6 - Manisa Hatuniye Camii planı (H. Acun'dan)

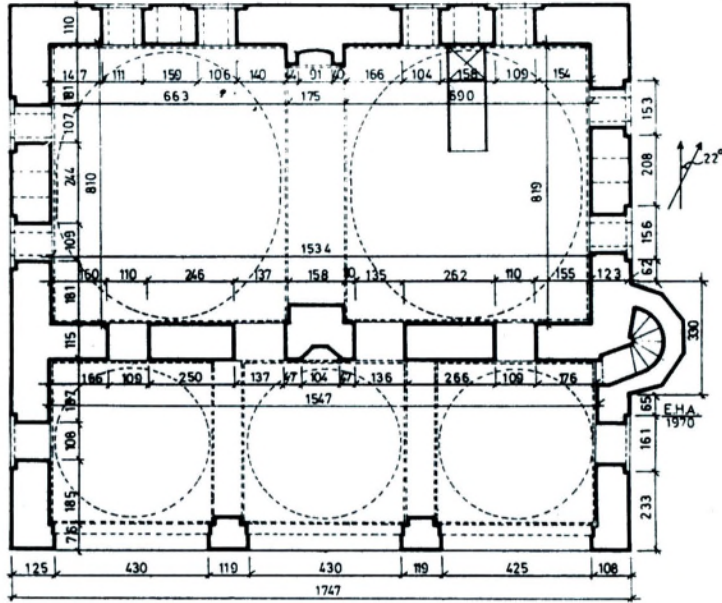

Şekil 7 - Şeyh Yavsi Camiinin tek üniteli, üç kubbeli son cemaat revaklı muhtemel orijinal planı

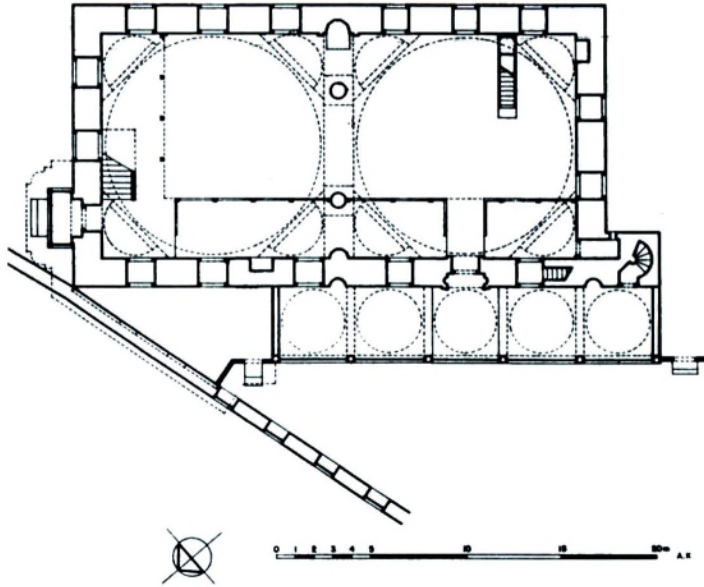

Şekil 8 - Caminin tek üniteli ana kitlesine eş büyüklükte ikinci bir birim eklendikten sonraki muhtemel planı

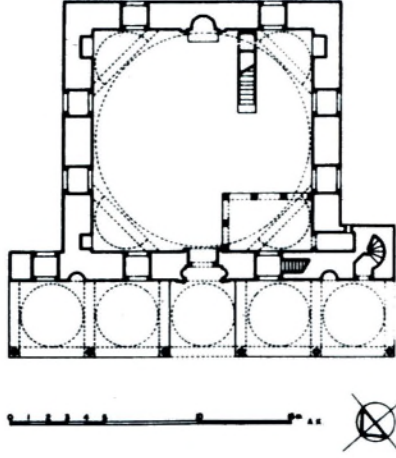

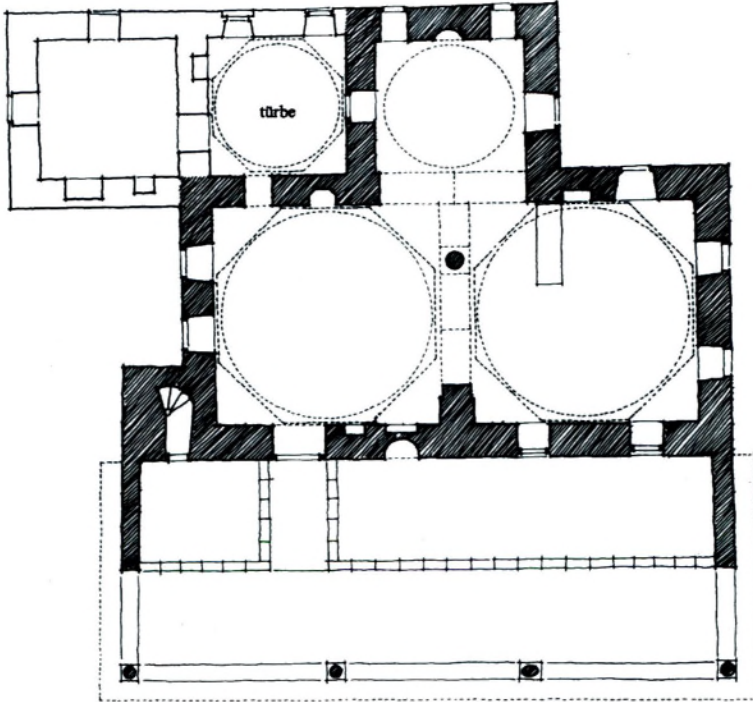
Şekil 9 - Bursa Abdal Mehmed Camii planı (E.H. Ayverdi'den)

Şekil 10 - İstanbul Haseki Sultan Camii planı (A. Kuran'dan)

Şekil 11 - İstanbul Haseki Sultan Camiinin orijinal tek üniteli planı (A. Kuran'dan)

Şekil 12 - Caminin değişim sürecinin ikinci aşamasını oluşturan ve "Zaviyeli cami" tipolojisine benzetilme kaygısının gözlemlendiği mevcut son durum

Ömer İskender Tuluk

Resim 1 - İskilip Şeyh Yavsi Camiinin genel görünüşü

Resim 2 - Yapının, biri kubbeli diğeri kırma çatılı iki birimden oluşan türbe kısmıyla birlikte doğu görünüşü

Resim 3 - Yapı beden duvarı -minare pabucu- son cemaat revakı ilişkisi

Ömer İskender Tuluk

Resim 4 - Üç sütunlu son cemaat revakı

Resim 5 - Son cemaat revakı

Resim 6 - Yapının türbe ile birlikte güney görünüşü

Resim 7 - Güneyde türbe ile cami beden duvarı birleşme detayı

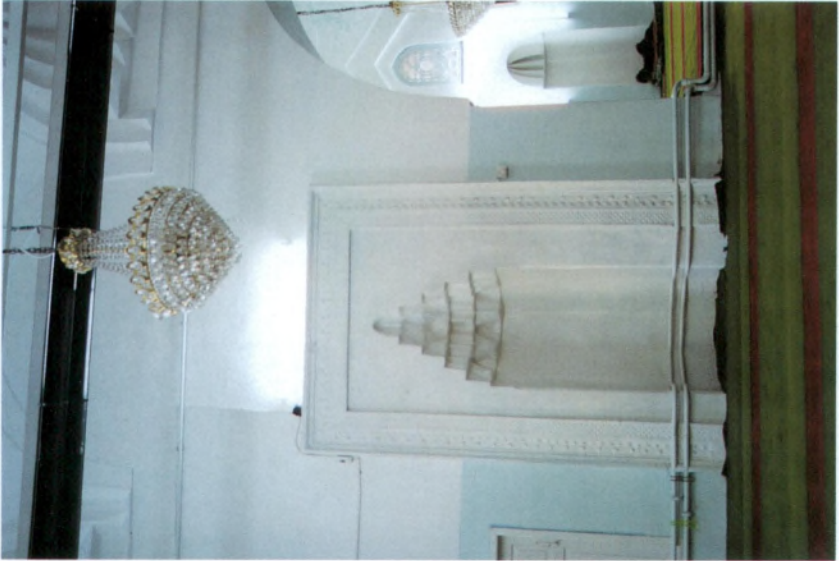
Resim 8 - Son cemaat revakı duvar yüzeyi biçimlenmesi

Resim 9 - Ahşap giriş kapısı ve iç mekanda, karşıda eski mihrap

Resim 11 - Kuzeyde iki üniteli birime güneyde açılan kubbeli küçük birim

Resim 10 - Solda kullanılan eski mihrap, sağda ise yeni mihrap

Ömer İskender Tuluk

Resim 12 - Orta aks üzerinde askı kemerinin oturduğu sütun ve onu, güneyde eklenen küçük birimin bu mekana açıldığı tudor kemerinin kilit taşına bağlayan ilginç yarım kemer uygulaması

Resim 13 - Bu ilginç birleşimden ayrıntı

Resim 14 - Camide, kubbeye geçişte kullanılan istiridye kabuğu biçimli tromp

Resim 15 - Türbede kullanılan tromp geçiş elemanı

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNE AİT HİLÂFET TARTIŞMALARIYLA İLGİLİ YAYINLAR*

FERHAT KOCA**

Osmanlılar döneminde, bazı müellifler, devlet kurumlarının hızlı, verimli ve adaletli bir şekilde çalıştırılabilmesi konusundaki görüşlerini, “nasihâtnâme” veya “siyâsetnâme” türündeki eserlerinde dile getirdikleri gibi, özellikle bürokrasi tecrübesine sahip bazı devlet adamları da nizâm-ı devletin ıslahı konusunda çeşitli lâyiha ve arzular kaleme almış¹; hatta bizzat yöneticiler de devlet kurumlarının işleyişiyle ilgili birtakım şikayetlerin giderilebilmesi için zaman zaman eyaletlere çeşitli adâletnâmeler göndermişlerdir². Ancak bütün bunlar, özellikle devletin alt birimlerinin işleyişine yönelik bazı önerilerden ibarettir. Bizzat padişah/halifelerin yetkileriyle ilgili tartışmalar ise, özellikle 1839 Gülhâne Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile başlamış ve bu durum 1876 Kânûni Esâsi'sinde açık bir şekilde kendisini göstermiştir.

Osmanlı sultanlarının, dolayısıyla da halifelerin yetkilerinin daraltılmasıyla ilgili bu süreç, Osmanlı saltanat ve hilâfetinin ilga edilerek, yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla tamamlanmıştır.

1876'dan 1924'e kadar yaklaşık yarım asırlık süre içerisinde, Osmanlı hilâfetiyle ilgili Türkçe, Arapça ve çeşitli Batı dillerinde pek çok makale ve ki-

* Bu makalenin hazırlanması sırasında, Osmanlıların son döneminde yapılan hilafet tartışmalarıyla ilgili çeşitli kaynaklardan beni haberdar eden ve kendilerindeki eserleri benimle paylaşan Doç. Dr. Azmi Özcan, Doç. Dr. Şit Tufan Buzpınar ve Doç. Dr. İsmail Kara Beylere en derin şükranlarımı sunarım

** Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Çorum İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Öğretim Üyesi.

¹ Türkçe nasihâtnâme, siyâsetnâme ve lâyhalar hk.bk. Ağâh Sırrı Levend, “Siyaset-nameler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1962 (Ankara 1963), s. 167-194. Ayrıca, genel anlamda siyasetle ilgili eserlerin bir listesi için bk. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Siyâsete Mütâalâk Âsâr-ı İslâmiyye*, İstanbul 1332, Kader Matbaası, 24 s.; Halil Uysal - Mehmet Harmancı, “Osmanlı Çağı Türkçe Siyâset Kitâbiyâtı”, *Makâlât*, II (Konya 1999), s. 109-130.

² Adâletnâmeler hk.bk. Halil İnalçık, “Adâletnâmeler”, *Belgeler* (Türk Tarih Kurumu), II-3-4 (Ankara 1967), s. 49-145; Yücel Özkaya, “XVIII'inci Yüzyılda Çıkarılan Adâlet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, *Türk Tarih Kurumu Belleten* (TTK Belleten), XXXVIII/151 (Ankara 1974), s. 445-491.

tap yazılmıştır³. Uluslararası makale bibliyografyaları, kitap ve kütüphane katalogları taranarak bu eserlerin tespit edilmesi ve bir “Osmanlı Hilâfeti Bibliyografyası”nın meydana getirilmesi, Osmanlı tarihi ve kurumları yanında, başta fıkıh ve kelam olmak üzere, bazı temel İslam bilimleri açısından da önemli bir hizmet olacaktır. Biz burada, böyle bir bibliyografya çalışmasına mütevâzı bir katkıda bulunmak için, Osmanlıların özellikle son elli yılında, hilâfet merkezli olarak kaleme alınan, ancak içerisinde meşrutiyet, Kanûn-i Esâsî ve meşveret gibi konulara da yer veren Osmanlıca/Türkçe kitapları tespit ederek, onlar hakkında tanıtıcı kısa bazı bilgiler vermek istiyoruz. Ancak, tekrar belirtelim ki, elinizdeki bu makale, konuyla ilgili yapılmış çalışmaların son ve mütakâmil bir listesini değil, yalnızca ulaşılabildiğimiz kitaplardan meydana gelen bir listeyi içermektedir⁴.

Öte yandan, hilâfetle ilgili bu sınırlı sayıdaki eserler okunduğu zaman bile, İslâm dini ile özdeş hâle getirilmeye çalışılan “hilâfet” veya “hilâfet-i İslâmiyye” adlı yönetim biçiminin, sadece üzerine “din şalı” örtülmüş bir saltanat ve mutlâkiyet rejiminden ibaret olduğu ve İslâm dininin yüzyıllar boyu

³ Osmanlı hilâfetiyle ilgili tartışmaları içeren ilk eserlerden biri Sadrâzam Lütfî Paşa'nın (1488-1563) *Risâletü Halâsî'l-ümme fi ma'rifeti'l-'imme* adlı eseridir. Bu eserin bazı yazma nüshaları için bk. İstanbul Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2876 (Farsça), 2877 (Arapça). Ayrıca bu iki nüshanın satır aralarında kısa Türkçe tercümelere de bulunmaktadır. Adı geçen eserin özeti için bk. Hulûsi Yavuz, *Siyaset ve Kültür Tarihi Açısından Osmanlı Devleti ve İslâm*, İstanbul 1991, İz Yayıncılık, s. 97-108. Öte yandan, Osmanlılar devrinde yazılan hilâfet veya saltanatla ilgili eserlerde genellikle saltanat ve hilâfetin fazileti ile sultana itaatın önemi vurgulanmıştır. Örnek olarak bk. Şeyhülislam Yâsincizâde es-Seyyid Ahmed Abdülvehhâb Efendi (ö. 1249/1834), *Hülâsâtü'l-bürhân (Tergîbü'n-nâs) fi itâati's-sultân*, İstanbul 1247, Matbaa-i Âmire, 31 s., eserin s. 2-15 arası Arapça, s. 16-31 arası ise Türkçe'dir; Berzencizâde Hâfız Ahmed Faiz b. Mahmud, *Evdahu'l-beyân fi vücûbi itâati's-sultân* (trc. Abdülhamid Hamdi Balaban), İstanbul Üniv. Merkez Ktp., Türkçe, nr. 9913, 10 vr.; Osmanlıların son elli yılına tesadûf eden hilâfet tartışmalarıyla ilgili çeşitli dillerde yazılan eserlerden bazıları için bk. Muhammed Reşid Rıza, *el-Hilâfe*, Kahire 1341 (1922); yeni baskı, Kahire 1408/1988; T. W. Arnold, *The Caliphate*, Oxford 1924; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, Eser Matbaası, V, 1628-1629; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması* (1923-1931), Ankara 1981, Yurt Yayınları, s. 64-67; Hulûsi Yavuz, *Siyaset ve Kültür Tarihi Açısından Osmanlı Devleti ve İslâm*, s. 76-78; İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul 1994, İz Yayıncılık, s. 189; İhsan Süreyya Sırma, “II. Abdülhamid'in Hilâfeti Hakkında Yazılmış Arapça Bir Risâle ve Bununla İlgili Kırk Hadis”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* (Fâtiht Sultan Mehmed'e Hatura Sayısı), XXXIII (1980-1981), İstanbul 1982, s. 375-400; ayrıca bk. A.mlf., *Birkaç Sahife Tarih*, Konya 1991, Esra Yayınları, II. Baskı, s. 81-96.

⁴ Osmanlılar'ın son döneminde yapılan hilâfet tartışmalarıyla ilgili eserleri inceleyen elinizdeki makalenin hazırlanmasından sonra, bu konudaki eserleri bir araya getiren yeni bir çalışma yapılmıştır. Bk. İsmail Kara, *Hilâfet Risaleleri I-II*, İstanbul 2003.

nasıl bir iktidar aracı olarak kullanıldığı (istismar edildiği) açık bir şekilde anlaşılacaktır.

1. Esad Efendi, *Hükûmet-i Meşrûta*, İstanbul 1293, Mihran Matbaası.

Mekteb-i İdâdî-i Şâhâne Kitâbet muallimlerinden ve Ticâret-i Bahriyye Meclisi zabıt kâtibi olan Esad Efendi'nin⁵ *Hükûmet-i Meşrûta* adlı risalesi, Osmanlı siyasal ideolojisinde soyut ve mutlak hükümdar tipi yerine; somut ve tabanı halk olan bir kurum fikrini, yani meclisi önermesi itibariyle, Osmanlılar döneminde yazılmış ilk Anayasa Hukuku çalışmalarından biri olarak değerlendirilebilir⁶.

Soru ve cevap şeklinde yazılan risalede, "Hükûmet-i meşrûta ile hükûmet-i mutlaka beyinde ne fark vardır? Ve hangisi hayırlıdır?" sorusuna şöyle cevap verilmiştir:

"Hükûmet-i mutlakanın muâmelât-ı umûmiyesi kanunla mukayyed değildir. Meselâ, bir hükümdâr ne kadar fatîn ve mülk ve teb'asına ne kadar hayırhah olsa yine mesâlih-i umûmiyenin kâffesini bizzat tesviye edemez. Birtakım memurlar istihdâmına mecbur olur. Memurların harekât-ı umumiyesi ise bir nizâm tahtında olmayıp her biri alehltak keyfince hareket eder. O halde, yalnız hükümdârın ehliyet ve hüsnü niyeti idareyi temin edemez. Bu cihetle idarede intizâm hâsıl olamaz. Bilfarz olsa bile, o hükümdârın bekâsıyla kâim ve sonradan zâil olur. Hükûmet-i meşrûta ise böyle olmayıp memûrînin kâffesi muayyen olan kanun dairesinde hareket ederler. O halde, idarenin intizâmı şahıs ile tebeddül etmez. Demek oluyor ki, hükûmet-i meşrûta gerek devletin terakkî-i şükûh ve şevketi ve gerek milletin husûl-i feyz ve saadeti için elbette hükûmet-i mutlakadan a'lâ ve hayırlıdır. Çünkü memur bir kanun-ı mes'uliyetle mukayyet olmayıp da ef'âlinde keyfine tâbi olur ise ve her ne zaman bir fenalık etse bir tarafa intisâb sayesinde cezadan kurtulursa, bu cür'eti sâirlerine dahi sirâyet eder. Böyle adamların idaresinde bulunan memleketlerde emniyet olamaz. Emniyet olmayan memlekette saadet umulmaz."⁷

⁵ Esad Efendi'nin hayatı hk. bk. Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve 'Hükûmet-i Meşrûta'", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşerî Bilimler*, VI (İstanbul 1978), s. 229.

⁶ Adı geçen risale, Tarık Zafer Tunaya'nın değerlendirmesi ve Zafer Toprak'ın transkripsiyonu ile neşredilmiştir Bk. Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve 'Hükûmet-i Meşrûta'", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşerî Bilimler*, VI (İstanbul 1978), s. 227-237.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, a.g.m., s. 230.

“Bizim hükümetimiz nasıl hükümettir?” sorusuna ise şöyle cevap verilir:

“Bizim hükümetimiz esâsen şeriatla mukayyed olduğundan hükümet-i İslâmiyye’dir. Binaenaleyh hükümet-i meşrûtadır. Lâkin, bir vakitten beri ahkâm-ı şer’iyyeye lâıykıyla riâyet olunmadığından hükümet-i mutlaka yolunu tutmuştur. Bizde esasen pâdişahların vezâifi bile şeriatla mahduttur. Yani, kavâid-i şer’iyyedendir ki, pâdişahın tasarrufât-ı umûmiyyede ef’al ve harekâtı menfaat-i âmmeyi istilzâm ile mukayyedir. Mesela, bir adam mücib-i diyet olur sûretde birini katletse maktûlün vereseği olmasa hakk-ı velâyet pâdişâhındır. Lâkin, pâdişah bu maktûlün diyetini kâtile bağışlayamaz. Yani kâtüli diyetden affedemez. Zira, o diyet beytûlmâle aittir. Pâdişah onu affeder ise beytûlmâle zarar tereddüb eder. Pâdişahın tasarrufât-ı umumiyyesi ise menfaatle mukayyed olduğundan affeder ise bu şartın hilâfına hareket etmiş olur.”⁸

2. Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*,

c. I, İstanbul 1294, Takvîmhâne-i Âmire, 440 s.

c. II, İstanbul 1295, Takvîm-i Vekâyi’ Matbaası, 419 s.

1844-1912 yılları arasında yaşamış olan Osmanlıların üretken yazarlarından, gazeteci, romancı ve nâşir Ahmed Midhat Efendi’nin Sultan Abdülaziz devrinin bir nevi siyasi tenkidi sayılabilecek *Üss-i İnkılâb* adlı kitabı, doğrudan hilâfete olmamakla beraber, özellikle Kânûn-i Esâsî çerçevesinde yapılan tartışmaları ayrıntısıyla vermesi sebebiyle, Osmanlı padişah/halifelerinin yetkileri konusunda bazı düşünceleri içermektedir.

Eserin birinci cildinde, Devlet-i Aliyye târihine dâhilen bir nazar (s. 8) ve Avrupa’nın Osmanlıya mukâbelesi (s. 38) adında iki mukaddime yer alır ve Kırım Muhârebesinden cülûs-i hümâyûna kadar geçen dönem on iki fıkra altında incelenir (s. 64). Ayrıca, bu cildin sonunda Birinci Kısmâ Mahsûs Olan Eczâ-yı Mütümme-i Müzile (s. 277) adıyla bir ek bulunmaktadır.

Eserin ikinci cildinde ise, cülûs-i hümâyûndan itibaren bir sene içerisinde meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. Bu cildin kapağında yer alan şu ifadeler, o günkü yazarların padişah/halifeler hakkında ne tür takdim ve tezkiye ifadeleri kullanmak zorunda olduklarını göstermesi bakımından ilgi çekicidir:

⁸ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.m.*, s. 231.

“Hürriyet şîâr ebû'l-ahrâr fârûk-ı iktidâr zıllullah fi'l-ard şevketlü kudretlü azametlü metbû-ı meşrû ve mukaddesimiz ‘Sultân Gâzî Abdülhamîd Hân-ı Sâni’ Efendimiz Hazretlerinin teb’a-i sâdıka-i Osmâniyyeleri haklarındaki zılliyyet-i semâviyye-i adâletperveri ve hürriyet gösterilerinin zâhirde tecessüm ve teşekkül eylediği kânûn-i hürriyeti meşhûn ve adâleti mazmûn hümâyunlarını bu millet-i necibe-i Osmâniyyeye mahz bir yâdigâr ve lutfı ebedi-i şehriyârileri olmak üzere, mücerred kendülüklerinden olarak ne sûretle ihsân buyurmuş oldukları ve binâenalâ zâlik ve tabîaten bir hükümdâr-ı âlem-i mutâ’ olduktan mâadâ, kânûnen ve siyâseten dahî şu mutâiyyet-i şer’iyye ve tabîyelerini ile’l-ebed ne sûretle tahkîm ve te’yîd buyurmuş oldukları menâkıb-ı celilesi bu cild-i âcizi tezyîn iyleyen en mühim münderecâtandır. Hemân Cenabı Allah ol pâdişâhı hikmet-i iktinâh-ı adâlet ve hürriyet-i umûmiyye ile berâber ebed müddet buyurarak sâye-i merhamet ve şefkat-i şehriyârlarında cümlemizi müstazal ve mesûd ve bahtiyâr eylesün.”⁹

Ahmed Midhat Efendi’nin bu eserinin özellikle ikinci cildinin 156-417. sayfaları tamamıyla Kânûn-i Esâsî’yle ilgili tartışmalara ayrılmıştır. Bu sayfalarda bulunan Kânûn-i Esâsî ve hatt-ı hümâyun-ı Abdülhamid (s. 156), İstanbul’da Kânûn-i Esâsî mebahisi (s. 177), Kânûn-i Esâsî’nin ilânı ile teferruâtı sâiresi (s. 203), Kânûn-i Esâsî hilâfkîrânından bazılarının nefyine dâir ilân (s. 291), Kânûn-i Esâsî hakkında bazı evrâk (s. 313) konularında saltanat ve hilâfete ilgili zengin tartışmalar yer almaktadır.

Ahmed Midhat Efendi’nin bu konudaki görüşlerini yansıtmaları bakımından şu sözleri dikkate değer niteliktedir:

“Bir Kânûn-i Esâsî’nin hukûk-ı hazret-i pâdişâhiyi tahdîd ideceği kazıyyesine gelince; müdakkikîn-i erbâb-ı siyâset buna âdetâ istiğrâb iderler. ‘Hukûk-ı pâdişâhî’ lafzıyla ta’bir olunan hukuk eğer devlet ve millet için muzır şeyler ise onları makâm-ı celil-i pâdişâhîde bulunan zât-ı şerîfin kendisi dahî kabul itmek tabiidir. Zira, zât-ı hümâyunlarının şa’şaa-i şevketi devlet ve milletinin mes’ûdiyet ve terakkîsi ile derece-i kemâle vâsıl olacağı derkâr olub bunlar için muzır olan cebr u istibdâdkârâne ise kendi mühr-i münîr-i şevketini sehâb-ı tedennî ve teahhur ile setr ider ve maâzallahu Teâlâ ol sûret-i cebbârânenin devâmıyla bütün bütün münhasif eylemek dahî pek müsteb’ad değildir. Hukûk-ı hazret-i pâdişâhî devlet ve millet için nâfi’ ise-

⁹ Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*, İstanbul 1295, Takvîm-i Vekâyi’ Matbaası, İkinci cildin kapak sayfası.

ler, çünkü Kânûn-i Esâsî'den maksad-ı aslî def'-i mazarrat ve celb-i menâfî' olacağı cihetle, hukûk-ı mezkûrenin kâffesi Kânûn-i Esâsî'ye derc olunduktan sonra, hukûk-ı pâdişâhî tahdid edilmiş olmaz, te'yîd ve te'mîn edilmiş olur."¹⁰

3. Muhiddin Efendi, *Arıza*, 27 Cemaziyelâhir 1314/4 Aralık 1896.

Cem'iyet-i İlmiyye-i İslâmiyye Vekili Şeyh Ali-zâde Hoca Muhiddin Efendi'nin 27 Cemaziyelâhir 1314 (4 Aralık 1896) tarihinde yazdığı bu arıza, II. Abdülhamid'e sunulmak üzere hazırlanmıştır¹¹.

Osmanlı hilâfetini, meşrûtiyet ve Kânûn-ı Esâsî'yi savunan, istibdada ve Osmanlılarda yaşanan çeşitli idarî, ilmî ve siyasî haksızlıklara karşı çıkan bu arıza, muhtemelen Genç Osmanlılar tarafından bastırılıp çeşitli yerlerde dağıtılmıştır. Eser, devlet aygıtının verimli işlemesi ve mevcut bozuklukların giderilmesi için nelerin yapılması gerektiğine dair bir lâyihadır.

4. Nazif Surûrî, *Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye*, Kostantuniyye 1315, Mâlûmât Gazeteleri ve Tâhir Bey Matbaası, 23 s.

Âmidi-i Divân-ı Hümâyûn Hulefâsından Nazîf Surûrî'nin *Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye* adlı eserinin girişinde şöyle denilmektedir:

"Emîru'l-mü'minîn ve halife-i Resûl-i Emîn Efendimiz Hazretlerine âmme-i ehl-i tevhîd ve îmânın inkıyâd ve mutâvaatla memûr ve mükellef oldukları vâreste-i îzah ve beyândır.

Bu farıza-i celilenin dînî ve dünyevî ve maddî ve manevî fezâil-i celilesi ve hudânkerde aks-i hâl ve hareketin mazarrât-ı azîme ve ukûbât-ı elîmesi hakkında fem-i mübârek-i Hazreti Peygamber'den şerefsünûh ve sudûr buyrulmuş ve sıhâh-ı sitte-i mu'teberede ruvât-ı sâdika-i kirâmın künye ve esâmi-i muhteremeleriyle muharrer ve menkûş bulunmuş olan ba'z-ı ehâdis-i şerîfenin bu mecele-i mücmeleye kayd ve sebtine ibtidar kılındı. Ehâdis-i şerîfe-i mezkûrenin zirlerinde muharrer meal-i münîfleri efâhım-i ulemây-i İslâmiyy-

¹⁰ Ahmed Midhat, *a.g.e.*, II, 187.

¹¹ Muhiddin Efendi'nin bu layihası, Hayri Mutluçağ tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Bk. Hayri Mutluçağ "Abdülhamit'e Unutamayacağı Dersi Veren Bir Yigit Hoca", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1 (İstanbul 1967), s. 8-19; ayrıca bk. R. Yücel Özkaya, "Tanzimat'ın Siyasi Yönden Meşrutiyete Etkileri ve Cemiyet-i İslamiye Başkan Vekili Muhiddin Efendi'nin Meşrutiyet Hakkındaki Düşünceleri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989*, Ankara 1994 (Türk Tarih Kurumu Basımevi), s. 301-321 (Arıza metni, s. 310-321).

ye'den merhûm Abdülvehhâb Efendi tarafından tahrîr kılınmış ve âcizleri cânibinden dahî nef'an li'l-İslâm tab' ve neşrine ihtimâm olunmuştur. Fer-mân-ı celîl-i İlâhî ve emr-i şerîf-i risâletpenâhî ile hârisü'l-kibleteyn ve Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn Şevketlü Pâdişâhımız Halife-i Resûl-i Emîn Efendimiz Hazretlerine cümlemiz cânibinden arzı makrûn olan sadâkat ve mutâvaatın umûm ve husûs mülâhazasıyla âlem-i İslâmiyet'e bahş ideceği fevâid-i cezîle-i âliyye gayr-i kâbil-i vasf ve ta'dâd olmasına binâen, can ve gönülden salavât-ı seniyye-i Hazreti Seyyidi's-sekaleyni tekrâr ve da'avât-ı hayriyye-i Cenâb-ı Emîri'l-mü'minîni tîlavet ve tezkâr eylerim."¹²

Eserde hilâfet, halife, sultan ve sultana itaat gibi konularla ilgili toplam 22 hadisın metni, "Hadîs-i Şerîf-i Nebevî" başlığı altında verilmiş, daha sonra "Meal-i Münîfi" başlığı altında ise bu hadislerin Türkçe tercümeleri yapılmıştır. Hadislerin râvîleri ve senet zincirleri verilmediği gibi, kaynakları da belirtilmemiştir.

Eserin sonuç (hâtîme) kısmında ise şöyle denilmektedir:

"İmdi âyâtullahdan ve châdis-i Resûlillah'dan anlaşıldığı üzere emîrü'l-mü'minîn ve halife-i Resûl-i Emîn Efendimiz Hazretlerine mutâvaat dünyada ve âhiretde mûcib-i necât ve saâdetdir.

İmâmü'l-müslimîn, Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn, hârisü emânâtı sey-yidi'l-kevneyn ve hâfizu bünyânı dîn-i mübîn Şevketlü Pâdişâhımız Gâzi-i âlî Büyük Abdülhamîd Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretleri min kubeli'r-Rahmân hâiz-i hilye-i muallâ-yı hilâfet buyruldukları cihetle kâffe-i ehli tevhîd ve îmânın eb-i müşfik-i mededresi ve veliyyü'l-emr-i mukaddesidir.

Cümlesi bir ana ve babadan doğmuş öz karındaş gibi olan bütün müslümanlar zât-ı âli-i cenâb-ı hilâfetpenâhîlerinin yed-i hümayunlarına vedîa-i ilâhîdir. Cem'iyet-i celîle-i İslâmiyye'nin izdiyâd-ı kuvvet ve mikneti ancak anın zîru cenâh-ı şevket ve adâletinde bâ-kemâl-i sıdk ve mutâvaat bulunmakla hâsıldır. Peygamber-i zîşânımızın emr-i celîli vechile zât-ı mübârek-i pâdişâhîlerine hemîşe-i arz u ta'zîm ve mutâvaatla nâil-i niam-i dû cihân olmağa ihtimâm akdes vezâif-i İslâm'dır. Rabbimiz Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Habîb-i Ekrem'i hürmetine sey-yie-i adem-i mutâvaatla hudûd-ı cem'iyet-i İslâmiyye'den mehçûriyyet beliyyesine dūçâr olmakdan cümlemizi masûn

¹² Nazif Surûri, *Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye*, Kostantuniyye 1315, Mâlûmât Gazeteleri ve Tâhir Bey Matbaası, s. 3-5.

ve mahfûz ve kalblerimizi envâr-ı mütemeyyine-i tav' ve rızâ ile dâimâ mü-never ve mahfûz buyursun."¹³

5. Muhammed Ubeydullah, *Lâyihâ: Meşrûtiyet, İdâre Yâhûd Parlamento Usûlü, Meclis-i Mebûsân, Kânûn-ı Esâsî, 20 Rebîülâhir 1316-26 Ağustos 1314.*

Dönemin muhafazakar ilim adamlarından Muhammed Ubeydullah Efendi'nin 1898'de padişaha sunduğu 18 sayfalık bu *Lâyihâ*'da¹⁴, mekteplerde yetişen öğrencilerin hiçbir geçim yoluna başvurmuyarak devlet hazinesine yük oldukları ve içlerinde devlet görevi edinemeyen bazılarının ise yabancı ülkelere kaçarak, yaptıkları neşriyatla fesada yol açtukları, usûl-i meşrûtiyet ve Meclis-i Mebûsân gibi yaygaralara giriştikleri anlatılmaktadır. Şeriat, akıl ve tecrübenin önemli olduğunu savunan Muhammed Ubeydullah, bu lâyhada parlamento usulünün şer'e, akla ve tecrübeye uygun olmadığını çeşitli örneklerle anlatmaya çalışmaktadır. Meclis-i Mebûsân'ın açılması halinde, saltanaun İslamlıktan çıkacağını, Jön Türkler ve Avrupalıların isteklerinin de bu olduğunu, bunun ise Osmanlı devletinin sonu olacağını ileri süren Muhammed Ubeydullah, Meclis-i Mebûsân'ın kurulması halinde, çeşitli milletlere mensup kişilerin buna katılacağını ve toplum arasındaki derece farkının kaybolacağını, hatta sırf İslamlardan kurulu bir Meclis-i Mebûsân kurulsa bile, yine de parlamento usulünün geçerli olmayacağını ve ekseriyetle alınan kararlardan fayda çıkmayacağını ileri sürmektedir.

6. Ulûm-i Zâhire ve Bâtunada Yed-i Tûlâ Sâhibi Bir Zat, *İmâmet ve Hilâfet Risâlesi, Kahire 1316, Osmanlı İttihad ve Terakkî Cem'iyeti Matbaası, s. 49.*

Eserin dış kapağında, onun 1316 yılında Kahire'de, Osmanlı İttihad ve Terakkî Cem'iyeti Matbaası'nda basıldığı yazılıyorsa da iç kapakta Mısır'da Kânûn-ı Esâsî Matbaası'nda 1315 yılında basıldığı belirtilmektedir. Yine eserin kapağında, onun Ulûm-i Zâhire ve Bâtunada Yed-i Tûlâ Sâhibi Bir Zat tarafından *Risâle-i Hilâfet ve İmâmet ve Rehber-i Necât-ı Ümmet* ismi altında, *Kânûn-ı Esâsî* gazetesinde yayımlandıktan sonra risâle şeklinde neşredildiği söylenmektedir.

¹³ Nazif Surûrî, *a.g.e.*, s. 21-23.

¹⁴ Bu lâyiha için bk. Yücel Özkaya, "Birinci Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usulü Hakkında Bir Layiha", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* (Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı), XXXI/1-2 (Ankara 1987), s. 397-415 (Lâyihanın metni, s. 400-415).

Eserin mukaddimesinde, İslâm tarihinin ilk dönemlerinde hükûmet-i İslâmiyenin adâlet ve meşverete dayalı uygulamaları sebebiyle, "hükûmet-i fâzıla ve mahkeme-i âdile" unvanını aldığı belirtilerek, daha sonra bu ilkelerden vazgeçildiği anlatılmakta ve şöyle denilmektedir:

"Fakad hayfâ ki sonradan zuhûr iden mülûk-i mütegalibe bunı sû-i isti'mâl itdiler. Huzûzât-ı nefsâlarına mağlûb olub ibrâz-ı saltanat ve icrâ-yı sefâhet dâiyesine düşdiler. Şerîatımızla kâbil-i tevfiik olmayan bu aġrâz-ı hûdpe-sendânelerini icrâyâ vesîle için de erbâb-ı rezâlet ve denâeti i'lâyâ ve ashâb-ı hamîyyet ve diyâneti dahî imhâyâ başladılar. Nihâyet ġbda-bahş-ı cihân olan o hükûmet-i mukaddesemiz, o usûl-i meşrûamız bi'l-küllîyye esâsından çıkdı. Âdetâ bir hükûmet-i vahşîyye hâline girdi. O millet-i necîbemiz bir vâdi-i ce-hâletde kalub hilâfet ve imâmeti mülûk-i zalemeye mahsûs bir idâre-i keyfiyyeden ve ülü'l-emre itâati de mülûk-i mezkûreye 'ale'l-umyâ inkıyâddan ibâret zan itdiler. Bu cihetle mâlen ve bedenen taht-ı esârete alınub her dürlü ni'metden ve âsâr-ı medenîyyetden mahrûm kaldılar."¹⁵

Eser mukaddimeyle (s. 2-5) birlikte, iki babdan meydana gelmektedir. Birinci babda imâmetin tanımı (s. 6), nasb-ı imâmın vücûbı (s. 7), şurût-ı imâmet (s. 11); ikinci babda ise ülü'l-emre itâat (s. 24) ve usûl-i meşveret (s. 32) konuları işlenmektedir. Risâlede uzunca bir hâtîme kısmı (s. 35-46) ve mütâlaa-i mahsûsa (s. 46-48) adlı bir açıklama yer almaktadır.

Eserin hâtîme kısmında okuyucuya şöyle seslenilmektedir:

"Ey ehl-i İslâm! İşte kütüb-i diniyyemizin en muteberlerinden bi'l-iktübâs imâmet ve hilâfet ve ülü'l-emre itâat ve usûl-i meşveretin ne demek olduğunu bu risâlede size beyân itdim. Binâenaleyh aklınızı başınıza alınız! İttihâd ve ittîfâk idiniz! Eimme-i din tarafından beyân olunan şurût-ı imâmeti câmi' bir zat arayınız! Eğer bulabilirseniz anı halife nasb idiniz. Ve eğer bulamaz iseniz Hazret-i Ömer'in yaptığı gibi 'şûrâ-yı millet' yani 'cumhûriyyet' teşkil eyleyiniz."¹⁶

Risâlenin mütâlaa-i mahsûsa kısmının başında ise şöyle denilmektedir:

"İki cihanda selâmet ve saâdet kavâidîn temhîd ve beyân iden dîn-i mübîn-i İslâm'ın teşkil itdiği hükûmet hadd-i zâtında şûrâ usûl-i müstahsenesine

¹⁵ Ulûm-i Zâhire ve Bâunada Yed-i Tülâ Sâhibi Bir Zat, *İmâmet ve Hilâfet Risâlesi*, Kahire 1316, Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti Matbaası, s. 2-3.

¹⁶ Ulûm-i Zâhire ve Bâunada Yed-i Tülâ Sâhibi Bir Zat, a.g.e., s. 35-36.

müstenid bir nev'-i cumhûriyyet dimek olduğına şüphe yok ise de vâ-esefâ ki birtakım mülûk-i mütegalibe ve cebâbire o usûl-i müstahsene-i dîniyyeyi kendi istübdâdlarına kurbân idivirmişler ve birtakım ikbâl-perest ulemâyı âlet ittihâz iderek ezhân-ı umûmiyye-i İslâmiyyeden külliyyen silmeğe muvaffak olmuşlardır. Hatta cumhûriyyet ve bizim şûrâ dimek istediğimiz meşrûtiyyet kelimeleri elsine-i İslâm'da âdetâ birtakım elfâz-ı efrenciye makâmında telakkî idilmekte bulunmuşdur."¹⁷

7. Tezkire-i Ulemâ: Ulemâ-yı Arab'ın Hilâfet Hakkında Şer-i Mübîn ve Ahbâr-ı Sahîhadan İktibasları ve Dâmâd Mahmûd Paşadan Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'ye Mektub, Mısır 1316, Matbaa-i Osmâniye, 15 s.

Bu risâle iki müstakil bölümden meydana gelmektedir. Birincisini *Ulemâ-yı Arab'ın Hilâfet Hakkında Şer-i Mübîn ve Ahbâr-ı Sahîhadan İktibasları* (s. 3-9), ikincisini ise *Dâmâd Mahmûd Paşadan Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'ye Mektub* (s. 10-15) konusu teşkil etmektedir.

Risâlede, onun müellif veya tertip edeni hakkında herhangi bir açıklama yer almamaktadır.

Eserin birinci kısmında, İslâm toplumlarındaki şahıs merkezli ve onları övmeye dayalı tarih anlayışı eleştirilerek, hilâfet konusuyla ilgili Hâricîlerin, Şîilerin, Mutezile ve Ehl-i sünnetin görüşleri özetlenmiştir. Burada Ehl-i sünnete isnat edilen görüş şu şekilde dile getirilmektedir:

"Ehl-i sünnet ve cemâat ise, halifenin mutlaka kabîle-i necibe-i Kureys'-den âdil, ahkâm-ı şer'e vâkif, Kur'ân'dan ve sünnet-i Muhammediyyeden istinbât-ı evâmire kâdir, fûnûn-ı siyâsete muttali', harbe mukaddim, şedâide mukâvim, hudûd-ı şer'îati hâmî bir insan olmasına ve maazâlik bu şerâitun kâffesini zâtında cem' iden halifenin hilâfetinin sıhhat ve meşrûtiyetini ehl-i hal ve akdîn yanî evliyâ-yı umûr-ı cumhûrın tensîb-i ârâsına havâle eylemişlerdir.

Umûr-ı müslimîni rû'yete memûr olan bir halifede bu şartlardan velev biri mevcûd olmadığı halde mütegalibdir. Elbette ana itâat câiz değildir."¹⁸

¹⁷ Ulûm-i Zâhire ve Bâtınada Yed-i Tülâ Sâhibi Bir Zat, a.g.e., s. 46-47.

¹⁸ *Tezkire-i Ulemâ: Ulemâ-yı Arab'ın Hilâfet Hakkında Şer-i Mübîn ve Ahbâr-ı Sahîhadan İktibasları ve Dâmâd Mahmûd Paşadan Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'ye Mektub*, Mısır 1316, Matbaa-i Osmâniye, s. 8-9.

Risâlenin ikinci kısmında ise *Dâmâd Mahmûd Paşadan Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâniye Mektub* adıyla bir mektup bulunmaktadır. 27 Ağustos 1900 tarihinde yazılan ve başından sonuna kadar II. Abdülhamid'in tenkit edildiği mektuba, Dâmâd Mahmud Paşa şöyle başlar:

“Zât-ı âli makâm-ı şâhâneleri bir hilâfetin umûm-ı ehl-i İslâm'a meşmûli i'tikâdındadırlar. Halbuki her fırka-i müslimenin başka başka i'tikadları olduğu melfûf '*Tezkire-i ulemâ*' mealinden anlaşılacağı gibi bir sultân-ı câirin, bir melik-i zâlimin hilâfetinin 'inde'ş-şer' sahîh olamayacağı müteaddid ehâdis-i nebevî delâletiyle ve akvâl-i ulemâ ile sâbitdir.

Zât-ı hümâyunları doğru söyleyen ve dalkavukluk itmeyen ehl-i İslâm'ı habs ve nefy-i katl ve mallarını müsâdere ve hâne ve hânümânlarını târümâr itdikleri ve ahâlîye tahammüllerinin fevkinde virgiler tarh iderek diğer taraftan isrâf-ı beytül-mâlin son derecesine vardıkları, donanmayı mahv, hürriyet-i ahâlîyi selb, yalanlar icâd, müslimîne hamr ikrâm, muhadderât-ı İslâmiyyeyi bilâ-setûre kabûl itdikleri ve daha buna mümâsil birçok zulüm ve isâet ve isyânı irtikâb buyurdukları meydanda duruyor.”¹⁹

8. Hoca Şâkir Efendi, *Ulemâ-yı İslâm -enârallâhu berâhînehüm- Taraflarından Virilen Fetâvâ-yı Şerife* (nşr. Doktor Abdullah Cevdet), Mısır 1325, Matbaatü İctihâd, II. Baskı, 22 s.

Hilâfet ve halifenin tasarruflarına dair toplam 16 fetvanın bulunduğu bu risâlenin başında, Dr. Abdullah Cevdet'in "Müslümanlara" başlığı ile yazdığı bir mukaddimesi yer almaktadır.

Fetvaların soru ve cevap kısımları klasik fetva formunda olup, cevaptan sonra, verilen cevabın gerekçesi Türkçe olarak anlatılmakta ve söz konusu cevaba kaynaklık eden bazı ayet ve hadisler ile fıkıh kitaplarından deliller getirilmektedir. Eserdeki fetvaların genel karakteri ise, halife ve hilâfetin yetkilerinin daraltılması ve hatta görevini yerine getirmeyen ya da getiremeyen halifenin görevden azledilmesi doğrultusundaki yönlendirici niteliğidir.

Risâlenin kapağında "Tenbih" başlığı altında şu uyarı yer almaktadır:

"Bu fetâvâ-yı şerife bir çok ahkâm-ı nusûs-ı Kur'âniyye'yi muhtevîdir. Binâenaleyh evrâk-ı muzırta dimek ve yahud bilâd-ı İslâmiyyeye dühûlüne mâni' olmak hiçbir müslim için câiz olmaz."

¹⁹ *Tezkire-i Ulemâ*, s. 10-11.

Bu uyarıdan, söz konusu risâlenin o gün için zararlı bir yayın kabul edildiği ve ülkeye sokulmasının yasaklandığı anlaşılmaktadır.

Eserin girişinde Dr. Abdullah Cevdet, “Müslümanlara” başlığı altında sunları söylemektedir:

“Bu fetvalar, vaktiyle, İstanbul’da fahru’l-ulemâ-yı dîn Hoca Şâkir Efendi merhum tarafından, ikâz-ı müslimîn maksadıyla cem’ ve tertûb ve o zaman Avrupa’da bulunan matbaamızda tab’ olunmuşdu. Zâten ma’dûd olan nüshâ-ı mevcûdesi az bir zamanda tükenmiş olduğundan, ey müslümanlar, sizler için tekrar tab’ ve neşr idiyoruz. Sizler ki yüzbinlerce ma’sûm ‘ibâdullahın ve ezcümle kavmimizin hâdimi olmak haysiyeti ile seyyidi olan Midhat Paşa’nın kanına giren Sultan Abdülhamid-i Sâniye emîrû’l-mü’minîn nazarıyla bakmakdasınız. Sizler ki “Lâ tâate li’l-mahlûkı fi ma’siyeti’l-hâlikı” yani “Hakdan nükûl iden kimseye itâat olunmaz” hük-m-i bülendini anlamıyorsunuz; anlamak ve muktezâsını icrâ itmek isteyemiyorsunuz. Sizler ki Yezdân’ın, vicdanın, Kur’ân’ın emr itdiği bir vazîfeyi îfâya teşebbüs idecek kadar olsun cesâret-i rûh göstermiyorsunuz. Sizler ki bu acîbe-i hilkatî bir sülûs asırlık bir müddet esnâsında vatânı yıkmaya, mülk-i İslâm’ı yıkmaya, ırzımızı, haysiyetimizi, vicdanımızı, irfânımızı yıkmaya terk itdiniz. İyi biliniz ki sizler, ey mü’minim diye fahr iden benim miskin, benim gibi miskin, âtl kardaşlarım, sizler, adl ve dâde değil, zulm ve istibdâde iman idiyorsunuz ve bir îmân-ı hayvânî ile îmân idiyorsunuz. Bu fetâvâ-yı şerîfeyi okuyunuz, anlayınız, ki emîrû’l-mü’minîn dediğiniz bu cebbâr-ı anîd, nazar-ı şerîatde lâ-yuad def’a idâma mahkûm olmuşdur. Bu halde onu yaşamaya, tahrîb-i hukûk-ı ibâda devam itmeye bırakan mü’minler neye îmân idiyorlar?

İmân-ı sahîh erbâbının ne dürlü amelde bulunmaları lâzım gelir?

Bu sūâlin âteşin ve kâtu’ cevâbını virsin, virsin bî-pervâ ruhlar!”²⁰

Bu risâlede yer alan fetvalardan 13 numaralı fetvayı örnek olarak nakle ediyoruz:

“Emîrû’l-mü’minîn bulunan Zeyd’in makâm-ı imâmetde bekâsı mülk ve millete muzır olub azline teşebbüs dahî fitneyi müeddi olacak olsa fakad bekâsındaki mazarrat mülk ve milletün büsbütün mahvını mücib olacak, azli te-

²⁰ Doktor Abdullah Cevdet, *Ulemâ-yı İslâm -enârallâhu berâhînehüm- Taraflarından Virilen Fetâvâ-yı Şerîfe*, Mısır 1325, Matbaatü İctihâd, II. Baskı, s. 3-4 (mukaddime).

şebbüsünde melhûz olan fitne ana nisbetle ehven kalacak olsa müslimînin ne vechile hareket itmeleri lâzım gelür?

el-Cevâb: Bu halde zuhûrı melhûz olan fitnenin mazarratına bakılmayub her ne esbâba mevkûf ise bir an evvel teşebbüs iderek heman azl eylemeleri lâzım olur.”²¹

9. Ömer Ziyâuddîn (Dağüstânî), *Hadîs-i erbain fi hukûk-ı selâtin*, İstanbul 1326, 31 s.

II. Abdülhamid devrinde yazılan ve II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yeniden gözden geçirilen ve “muhtura” ile “mukaddime”sinde, Abdülhamid ile İttihat ve Terakkî’nin birlikte methedildiği bu risalede, sultana itaat etmekle ilgili 40 hadisin metin, tercüme ve kısa açıklamaları yer almakta ve bu çerçevede hilâfet kurumunun kutsallığı incelenmektedir.

Eserin başındaki “Muhtura” başlıklı yazıda şöyle denilmektedir:

“Elhamdülillah, bu kerre devlet-i ebed müddet İttihad ve Terakkî cem’i-yet-i celilesinin ve millet-i necibe-i Osmânî’nin arzuları vechile hürriyet, adalet, müsâvât, uhuvvet ve şûrâ-yı ümmetin teşkili gibi milletin hukukunu bir gûnâ itiraz ve uygunsuz hâlâta meydan virmeksizin millete bahş ve ihsan ve Kânûn-ı Esâsî’nin mevkî-i tatbîke vaz’ıyla iâdeten Meclis-i Mebûsân’ın teşkiline emr ve fermân buyurduğu cümlelerin malûmudur. İmdi, devlet böylece milletin hukukuna riâyet ittikçe millet de gerek şer’an ve gerek kânûnen lâzım gelen hukûk-ı mukaddes-i hazreti pâdişâhiye derece-i nihâyede riâyet ve hakk-ı mülûkânelerinde fevka’l-âde ta’zîm ve hürmet itmeli ve dâimâ hayır dua ile yâd ve tezkâr ve hayırhâhâne ma’rûzâtta bulunmalıdır. Zira, Kânûn-ı Esâsî’nin dördüncü maddesinde dahî musarrah olunduğu vechile ebi müşfikımız zât-ı hazreti pâdişâhi hasbe’l-hilâfe dîn-i İslâm’ın hâmîsi ve bi’l-cümle teba-i Osmâniye’nin hükümdâr ve pâdişâhidir. Beşinci maddesinde dahî musarrah olduğu üzere zât-ı hazreti pâdişâhinin nefsi-i nefis hümâyunları mukaddes ve gayri mes’uldür.

Ve yedinci maddesiyle mevâdd-ı sâirede mevcut bi’l-cümle hukûk-ı pâdişâhiye riâyete kânûnen mecbûr olduğumuz gibi, şer’an dahî hukûk-ı selâtime riâyet ve emr ü fermân-ı hümâyunlarına itâat ve inkıyâd ile me’mûr ve mukellefiz ve hâkezâ, taraf-ı pâdişâhidin bi’z-zat ve bi’l-vâsita mansûb bi’l-cümle vükelâ ve vüzerâ ve erkân ve ümerâ-yı askerîye ve me’mûrine dahî itâat ile

²¹ *Ulemâ-yı İslâm -enârallâhu berâhînehüm- Taraflarından Virilen Fetâvâ-yı Şerife*, s. 18.

şer'an ve kânûnen mükellefiz. Şer'an olan hukûk-ı selâtin neden ibâret ise ehâdis-i şerife ile inşallahu Teâlâ risâlemizde mufassalan beyân olunacaktır."²²

Eserde hadislerin ilk râvîlerinin isimleri ve nakledildikleri kaynakları belirtilerek, Türkçe tercümeleri verilmiş ve kısa şerhleri yapılmıştır. Eserin sonunda (s. 30-31), içerisinde idare ve yönetimle ilgili bazı hadis ve güzel sözlerin bulunduğu bir ilave (lâhika) kısım yer almaktadır. Söz konusu risaledeki hadislerin çoğununun kütüb-i sitte dışındaki kaynaklardan alındığı söylenebilir²³.

10. Fâzıl Mustafa Paşa, *Bir Eser-i Siyâsî*, Dersaadet 1326, Değirmenciyan Edeb Matbaası, 27 s.

Risalenin kaplığında bulunan, "Paris'te ikâmet ettiği sırada merhum Fâzıl Mustafa Paşa tarafından zât-ı şâhâneye takdim olunan arızadır" ifadesi, onun içeriğini tanıtıcı niteliktedir. Arızanın müellifi olan Fâzıl Paşa, Osmanlı devletinin çeşitli yapısal sorunları hakkındaki görüşlerini, özellikle Avrupa'da edindiği bilgi ve tecrübeler ışığında devrin padişahına sunmuştur.

Devlet düzeninin ıslahı konusunda, zamanına göre ileri görüşler savunan Fâzıl Mustafa Paşa, eserinin daha ilk paragrafında; "Pâdişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur. Onların etrafında bulunan kimseler doğruluğu kendilerinden bile saklarlar. Çünkü bunlar hasran nazar eyledikleri hükümet lezzeti içinde ve merkezinde yaşadıklarından ahâlinin çektiği zahmet yine ahâlinin tenbelliklerinden zan iderler ve devletlerin za'fa düşmesi, çâresi bulunmayan vukûât-ı kevnîyededir zu'munda bulunurlar."²⁴ diyerek, Osmanlıların yapması gereken zorunlu değişimleri yalın ifadelerle dile getirir.

Fâzıl Mustafa Paşa'nın bu eseri, doğrudan doğruya hilâfetle ilgili olmakla beraber, özellikle padişahın yetkisiyle ilgili olarak şu görüşleri dikkat çekicidir:

"Şevketlü Pâdişâhım! Tebdil-i usûl-i idâre ile devleti kurtarınız, nizâmât-ı serbestâne ile tezyîn iderek şunu halâs idiniz, lâkin öyle nizâmât-ı serbestâne

²² Ömer Ziyâüddin (Dağıstâni), *Hadis-i erbaîn fi hukûk-ı selâtin*, İstanbul 1326, s. 2-3.

²³ Ömer Ziyâüddin'in bu eserinin değerlendirilmesi hk.bk. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, s. 157-158.

²⁴ Fâzıl Mustafa Paşa, *Bir Eser-i Siyâsî*, Dersaadet 1326, Değirmenciyan Edeb Matbaası, s. 3.

ki, sahîh ve vâsi' ve münbit ola ve gerek hîn-i icrâsında ve gerek bilâ-tegayyür devâmında iktizâ iden her türlü te'mînât ile ihâta idile. Evet, pâdişâhım, ol nizâm-ı serbestâne İslâm ve Hıristiyanların kâffe-i hukukda ve vezâifde müsâvâtını mutazammın olacağından Avrupahlıların hâkim ve mahkûm beyninde icrâsını muhâl zan itdikleri i'tidâli husûle getürecektir.

Ah Şevketlü Efendim! Şimdiden görüyorum ki, sizin müsteşarlarınız olan hâinler ve câhillere nizâm-ı serbestâne lafzını ne türlü manalara çekeceklerdir. Onlar 'Nizâm-ı serbestâne pâdişâhın isüklâl ve kudretini elinden alub âlet menzilesine tenzîl ider' sözüyle, 'Zât-ı şâhânelerini ve müslümanlara en sevgili olan dinlerini ve elbiselerine kadar bile âdetlerini terk ve tebdîle icbâr ider' diyerek halkı aldatup kandırmağa çalışacaklardır. Bu müsteşarlar câhil ya hâin her ne ise siz onların re'yelerini tahkîr idiniz ve ahâlî dahî anların ilkââtına kulak virmesünler. Nizâm-ı serbestâne denilen şey yalnız kuvvet-i istiklâliyyeyi mahdûd kılar. Yani bir müstakîl kuvvetin lüzumundan ziyade olan cihetlerini kahr ider ve pâdişâhdan ancak şu hâli ref' ider ki, pâdişâh aldanmaz ve fenâlık itmez olur ve millet hakkında nizâm-ı serbestâne milletin nâmûs ve salâhına mugâyir hiçbir şeyi cebr itmez ve belki malı ve mülki hıfz itdiği gibi, din-i mukaddesi dahi vikâye ider ve mekanda emniyet hâsıl itirdiği gibi, hürriyet-i şahsiyyeye dahi kâfil ve dâmin olur."²⁵

Fikir ve düşünce hürriyetinin padişahın yetkilerini sınırlandırmayacağını savunan Fâzıl Mustafa Paşa, din ve mezhep hükümlerinin uygulanması hususunda da şunları söyler:

"Ancak, Pâdişâhım Efendim! Zât-ı şâhâneniz benden daha ra'nâ bilürsünüz ki, din ve mezhep ruha hüküm ider ve bize niam-i uhreviyye va'd ider. Şu kadar ki, milletlerin hukukını tahdid ve tayin iden din ve mezhep değildir ve din hakâyık-ı ezeliyye makamında durub kalmazsa yani umûr-ı dünyeviyyeye dahi müdâhele iderse, cümleyi itlâf ider ve kendüsi dahi telef olur.

Şevketlü Efendim! Hıristiyanlığın başka ve müslümanlığın başka politikası yoktur. Zîra, adalet dünyada bir nev'dir, politika dediğimiz adalet-i sahihadır."²⁶

²⁵ Fâzıl Mustafa Paşa, a.g.e., s. 15-17.

²⁶ Fâzıl Mustafa Paşa, a.g.e., s. 23-24.

11. Naım Gregor, *Hilâfet*, Genève ts., yayınevi yok, 12 s.

Adres olarak Paste Restante a Genève'nin verildiği eserin girişinde şöyle denilmektedir:

“Sultan Hamîd’in halife olduğunu ve Türkler’in pâdişâhı denilmeğe sezâ olsa dahî müslimîn üzerine halife addedilemeyeceğini Dâmâd Mahmûd Paşa’nın mektubu tercümesini mütezammın olan ikinci risâlemizde beyan ve bu bâbda birkaç söz söylemeyi va’d itmiş bulunduğumuzdan, şu bahsin be-râat-i istiklâli olması üzere, ‘*Hilâfet*’ ser levhası altında, işbu risâlemizi neşretmek sûretiyle va’dimizi infâz ediyoruz.”²⁷

Eserde, “Hilâfet veyâhûd imâmet-i kübrâ” (s. 1) başlığı altında, hilâfetin tanımı yapıldıktan sonra, halife olabilmenin şartları sayılarak, bunların en önemlisinin Kureyşilik olduğu ileri sürülmektedir. Daha sonra ise, diğer şartlardan, “adâlet ve şartları” (s. 2) konusu geniş bir şekilde incelenmektedir.

Başından sonuna kadar, Sultan II. Abdülhamid’in tenkit edildiği bu küçük risale, şu ifadelerle sona ermektedir:

“Şimdilik, adâletin imâm-ı müsliminde bulunması lazım gelen şerâitden biri olduğu halde, Sultan Hamîd’de adâletin hiçbir eseri bulunmadığını isbât ittik ve şu’ubât-ı hükûmete nakl-i kelâmla birinci risâlemizde mücmelen îrâd ettiğimiz edilleyi tafsîl eylemek istedik ise de bunu bi-mennihî Teâlâ yakın bir vakte kadar tehir ve yalnız a’zâ-yı bedeninin başı ile kıyas idilmesini ve bu münasebetle ‘Ev sahibi def çalınca bütün ev halkı raks ider!’ manasında olan Arapça bir beytin hâtıme olarak dercini münâsib gördük.”²⁸

12. Mehmed İzzet (Akçâbâd Müftüsü), *Mir’ât-ı Meşrûtiyet*, Trabzon 1326, Meşveret Matbaası, s. 29.

Meşrûtiyet idâresini savunan eserlerden biri olan *Mir’ât-ı Meşrûtiyet*’in mukaddimesinde, müellif Akçâbâd müftüsü Mehmed İzzet, “Hakkımda hüsn-i zan iden bir iki ihvânın emr ve ihtarları üzerine nâil olduğumuz hükûmet-i meşrûtamızı ve ana müteallik mesâili mübeyyin bir risâle yazmağa icti-sâr eyledim.”²⁹ demektedir.

²⁷ Naım Gregor, *Hilâfet*, Genève ts., yayınevi yok, s. 1.

²⁸ Naım Gregor, a.g.e., s. 12.

²⁹ Mehmed İzzet (Akçâbâd Müftüsü), *Mir’ât-ı Meşrûtiyet*, Trabzon 1326, Meşveret Matbaası, s. 2.

İlk konu olarak hükümet meselesini inceleyen müellif, “Hükümet-i meşrûtanın hükümet-i İslâmiyyeye mugâyir olmaması” konusunda şunları söylemektedir:

“Bâlâda arz olındığı üzere kânûn-ı istişâre üzerine teessüs ve icrâ-yı hüküm itmekle meşrût bulunan hükümet-i meşrûta hükümet-i İslâmiyyeye mugâyir değildir.

Çünkü hükümet-i İslâmiyye dahî aynı kanun ve şerâita tâbi’dir. İslâmiyyet âhâd-ı ahâliyi kendi umurlarında istişâre ile memûr ve mükellef kıldığı halde umûr-ı ma’dilât-ı hükümetin istişâreye hatta en muhkem ve metin usûl ve kavâid üzerine müteesses olan istişâreye tâbi’ olmamasını müsâmaha ider mi? Umûr-ı cüz’iyye-i âhâd-ı re’y-i hûd ve tedbîr-i zâtî ile tecvîz itmeyen İslâmiyyet, umûr-ı külliyye-i hükümeti bir hâkim-i mutlakın re’y ve tedbîr-i müs-tebidânesine vâbeste kılmayacağı âşikârdır.”³⁰

Mir’ât-ı Meşrûtiyet’in ana başlıkları şunlardır: Hükümet (s. 3), hükümet-i mutlaka (s. 4), hükümet-i meşrûta (s. 4), hükümet-i meşrûtanın hükümet-i İslâmiyyeye mugâyir olmaması (s. 4), meşveretin müteallâkı ve envâi ve keyfiyyet-i icrâsı (s. 9), hürriyyet (s. 15), latîfe (s. 16), müsâvât (s. 16), istidrâd (s. 19), uhuvvet (s. 23), hükümetin vazifesi (s. 26), hükümete karşı ahâlinin vazifesi (s. 27).

13. Konyalı Mehmed Zeynelâbidîn Efendi, *Meşrutiyet ve İslâmiyet*, İstanbul 1327, Arşak Garoyan Matbaası, 70 s.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticilerinden Konyalı Mehmet Zeynelâbidîn Efendi (1886-1939) tarafından yazılan *Meşrutiyet ve İslâmiyet*³¹, meşrûti idarenin İslâm’a uygun bir yönetim tarzı olduğunu ispat amacıyla kaleme alınmıştır.

Eserin mukaddimesinde müellif şöyle demektedir:

“Henüz meşrûtiyetin ne olduğunu anlayamayan ahâlimiz ortada bir çok kötü haller ve yakışıksız şeyler görüyor. Bunların çoğunu da meşrûtiyetperver kimselerde buluyor. Kendi kendine düşünüb taşınıyor.

³⁰ Mehmed İzzet, a.g.e., s. 5-6.

³¹ Bu eser, Ahmet Atalay tarafından Latinize edilerek, Osmanlıca orijinal metniyle birlikte yeniden neşredilmiştir. Bk. Mehmed Zeynelâbidîn Efendi, *İslâmiyet ve Meşrutiyet* (nşr. Ahmet Atalay), Konya 1999, Damla Ofset Matbaacılık.

Bütün bu kötülükleri meşrûtiyetin doğurduğuna kanıyor. Sonra, meşrûtiyet iyi bir şey değildir, hükmünü virüb işin içinden çıkıyor. Ve birbirine de yana yakıla anlatub inandırmağa çalışıyor. Ve ne kadar da söz söylesek hiç de kulağına girmiyor.

Buna merak idüb tasalanmamak mümkün değildir. Fakad bunu doğrutmak için ne yapmalı? O ahâlîye meşrûtiyetin ne olduğunu anlatmalı. Din-i İslâm'a muvâfık olduğunu bildirmeli. Bu kötülüklerin nereden geldiğini ve kimlerin sebep olduğunu göstermeli.

İşte ben de bu hayırlı işe delâlet itmek istedim ve düşündüm. Ahâlîmizin anlayabileceği dil ve söz ile şu kitabcağızı yazub kardeşlerime hediye itmeği kurdum.”³²

Eserin ilk konusu olarak hükümet meselesini ele alan müellif, hükümeti mutlak ve meşrûti olmak üzere iki kısma ayırarak, hükümet-i mutlaka hakkında şöyle demektedir:

“Hükümet-i mutlaka, başıboş, şartsız, bağısız bir hükümet dimektir.

Bu hükümet, millet hakkında icrâ ideceği kanunları, nizamları kendi kendine yapar. Kimseye danışmaz, millet ile müşâvere itmez, milletten istediği kadar virgü alır. İsteddiği kadar memur kullanır. Millettin paralarını boş yerlere harcar, israf ider. İki âdemin bir araya toplanmasına râzı olmaz. Bir cem'iyet ve bir dernek gördü mi derhal dağıtır. Milleti kasub kavurub köle gibi kullanır bir hükümetdir. Çokdan beri bizim hükümetimiz de bu rengi almış ve bu kılığa girmişdi.”³³

Meşrutiyet ve İslâmiyet'in ana başlıkları şunlardır: Hükümet (s. 2), hükümet-i meşrûta şer'-i şerîfe muvâfık mıdır, değil midir? (s. 6), Virilen söz giru alınabilir mi? (s. 10), Hakk-ı siyâsî (s. 17), mebûsân meclisi ve ne yapacağı (s. 19), Mebûs nasıl olmalı ve nasıl seçmeli? (s. 24), İyi mebûs intihâb yapmağa mâni' olanlar nedir? (s. 33), Mebûsları göndermekle işi bitirmiş olur muyuz? (s. 38), Toplanmak kaç türlü Olur? (s. 42), Odalarda ne yapacağız? (s. 55), Nelerden sakınacağız? (s. 63).

³² Konyalı Mehmed Zeynelâbidin Efendi, *Meşrutiyet ve İslâmiyet*, İstanbul 1327, Arşak Garrayan Matbaası, s. 1.

³³ Konyalı Mehmed Zeynelâbidin Efendi, a.g.e., s. 2.

14. Mustafa Zihni, *İslam'da Hilâfet, Kostantuniye 1327, Matbaa-i Ebüz-ziyâ, 133 s.*

Eski Adana valisi Mustafa Zihni'nin (ö. 1348/1929), sünnî hilâfet teorisini ele aldığı *İslam'da Hilâfet*³⁴ adlı kitabının başında bulunan "İfâde-i Mah-sûsa"da;

"Cennetmekân Sultân Abdülazîz Hân'ın inhilâi ve Murâd-ı Hâmis'in hükûmetten husûl-i ferâgî ve şu ferâga istinâ idilen hâkân-ı mahlû Abdülhamîd Hân'ın cülûsını teâkub iden Kânûn-ı Esâsî'nin i'lânı zamânına bir nazar-ı ric'i atf itmenin bu eserimizi mutâlaa için lâzımdır"³⁵ denilerek, dönemin iç ve dış siyasetiyle ilgili bazı olaylar anlatılmakta ve daha sonra şunlar söylenmektedir:

"Doksan üç tarihinde neşr olunan Kânûn-ı Esâsî aleyhinde bulunan fikirler bugün ya külliyyen nâbûd ve mefkûd veyâhûd pek mahdûd bir derecede ise de her halde Kânûn-ı Esâsî'nin ve usûl-i meşveret ve meşrûtiyetin ahkâm-ı celîle-i İslâmiyye'ye muvâfık ve mutâbık olduğunu şer'an ve naklen isbat itmek bekây-ı hürriyyet-i Osmâniyye için ehem ve elzem olduğundan ve hükûmet-i Osmâniyye hilâfet-i İslâmiyye makâmına kâim bulunduğundan bu kazıyye-i mühimmenin vâzih ve gayr-i kâbili'l-i'tirâz bir sûretle isbât idilmesi vücûdıyla müftahir olduğum diyânet-i celîle-i İslâmiyye ve efrâdından bulunmakla mübâhât ettiğim tâbi'iyet-i Osmâniyye sevkıyla tensîb olunarak 'İslâm'da Hilâfet' nâmıyla şu risâleyi tahrîr itim."³⁶

"İçindekiler" bölümü bulunmayan *İslam'da Hilâfet* adlı kitap, sekiz ana bölümden meydana gelmekte olup, konu başlıkları şunlardır: İfâde-i mah-sûsa (s. 3).

Mebhas 1 (s. 8), Bu nutkun meal-i âlisi (s. 13).

Mebhas 2: Hükümetlerin suret-i teşekküli, Hilâfet-i İslâmiyye'nin sûret-i teessüsi (s. 16).

Mebhas 3: Hilâfet ve imâmet-i İslâmiyye bidâyeten ne sûretle teessüs itmiş ve ne sebebe mebnî diyânet-i celîle-i İslâmiyye'nin erkân-ı mühimesi cümlesinden bulunmuşdur? (s. 21), Hazreti Sa'din Nutkı (s. 22), Hazreti

³⁴ Bu eser, Sadık Albayrak tarafından *Hilâfet ve Halifesiz Müslümanlar* (İstanbul 1980, Medrese Yayınları, 136 s.) adıyla sadeleştirilerek yayımlanmıştır.

³⁵ Mustafa Zihni, *İslam'da Hilâfet, Kostantuniye 1327, Matbaa-i Ebüzziyâ, s. 3.*

³⁶ Mustafa Zihni, a.g.e., s. 3.

Sıddîk'ın nutukları tercümesi (s. 24), Hazreti Fârûk'ın cevâbı (s. 26), müşârun ileyhimânın beyânâtı (s. 27), hilâfet-i Hazreti Sıddîk'ın sıhhat ve hakkıyetini isbat iden delâyl-i nakliyye ve akliyye (s. 31), Hazreti Fârûk'ın nutkı meali (s. 31), Hazreti Fârûk'ın beyânâtı (s. 36), bu hutbenin meali (s. 37), bu ifadenin meali (s. 40), hutbenin meali (s. 42), Hazreti İbn Mesûd'un rivâyeti aynen budur (s. 44), meali (s. 44), iki şahsın suâli (s. 46), İmam Ali Efendimiz Hazretlerinin bu suâle virdikleri cevab (s. 47), Hazreti Şâh-ı Velâyetin şu hutbe-i cevâbiyyeleri meali (s. 48), Nutk-ı Âli-i Haydarî (s. 53), meali âlisi (s. 54), İmâm Şâfiî Hazretlerinin beyanları (s. 51), meali (s. 51), Hazreti Sıddîk'ın ma'zeretü (s. 60), Hazreti Süfyân'ın ifâdesi (s. 67), istidrâd (s. 67), Eimme-i Ehl-i Beyt'in akvâlî (s. 70).

Mebhas 4: Hilâfet-i Hazreti Sıddîk'a delâlet iden âyât-ı Kur'âniyye (s. 80).

Mebhas 5: Hazreti Sıddîk'ın hilâfetini müsbit olan ehâdis-i celîle-i Nebeviyye kesir ise de bir kısmı burada beyan ve tadvîh olunur (s. 91).

Mebhas 6 (s. 103).

Mebhas 7: Meşveretin meşrûiyeti (s. 111), mezkûr hadîs-i şerîfin meali münîfi (s. 114), meşvereti âmir olan ikinci âyet-i kerîme (s. 119).

Mebhas 8 (s. 123), Bu hadîs-i şerîfin meali âlisi (s. 125).

15. Ömer Lütî, *Nazar-ı İslâm'da Makâm-ı Hilâfet*, Selanik 1330, Asr Matbaası, 88 s.

Selanik Adliye Müdürü Ömer Lütî'nin hilâfetin tanımını, tarihçesi, hali-fenin şartları ve görevlerinden bahsettiği *Nazar-ı İslâm'da Makâm-ı Hilâfet*'in girişinde; "Meâşir-i müslimîne göre mes'ele-i hilâfet, sâir mesâi-i hayâtiyye ve ictimâiyyenin şânen ehemmi, makamen a'zamıdır. Cidden dakîk ve amîk ve o nisbetde sezâvâr-ı ihtimâm ve itinâ olan bu mes'ele-i mühimmeye dâir îrâd-ı kelâm olunurken telmih ve imalara, îhâm ve ibhamlara kesret üzere mürâcaat, mes'elenin iktizâ eylediği ciddiyet-i lisân ve vuzûh-ı beyâna gayr-i muvâfik olmakla beraber son derece de muzırdır, hatarnâkdir."³⁷ denilerek, Tokad Sancağı sâbık mebusu (Şeyhülislam) Mustafa Sabri Efendî'nin, Meclisi Mebûsân'ın dördüncü senesi, otuz altı ve otuz yedinci celselerine ait zabıtlarına geçen, hilâfete dair konuşması ele alınarak, çeşitli açılardan değerlendirilip tenkid edilmiştir.

³⁷ Ömer Lütî, *Nazar-ı İslâm'da Makâm-ı Hilâfet*, Selanik 1330, Asr Matbaası, s. 4.

Eserin hâtime (sonuç) kısmında ise şöyle denilmektedir:

“Hukûk ve evsâf-ı hilâfet hakkında kütüb-i şer’iyyede münderic bulunan ahkâm -istikrâen- ancak bu dâire dâhilinde dâirdir. Bizim, Mustafa Sabrî Efendi Hazretlerine karşı ta’rizkârâne bir sûrette idâre-i lisân edişimiz, bir fırka gayretine tâbi olarak ibtâl-i hak ve bâtıla nusret için değildir; nusret-i hak ve daht-ı bâtul içündür. Kendilerinin hukûk-ı ümmeti muhâfazatan sarf buyurdıkları sözleri tebcil ideriz. Ancak, ba’zı sakadât-ı irâeyi de farz bildik. Fırkalar fânîdir. Hak arayanlar, bâtul takib edenler de fânîdir. Vakt-i mukadere kadar bâkî kalacak, ancak hey’et-i mükerrerme-i İslâmiyyedir. Hilâfetden istifâde hakkı bizler ile beraber fenâ bulacak değil, evlâd ve ensâl-i müslimîne intikâl idecektir.”³⁸

Eserin ana konuları arasında imâmet-i kübrâ-yı İslâmiyye hakkında me-bâhis-i umûmiyye (s. 47), şerâit ve evsâf-ı imâmet (s. 64), bîat (s. 70), imâmü’l-müslimînin mes’ûliyeti (s. 71), inhilâl-i akd-i imâmet (s. 76) ve hâtime (s. 84) başlıkları yer almaktadır.

16. Abdülaziz Çâviş, *Hilâfet-i İslâmiyye*, İstanbul 1334, el-Adl Matbaası, 20 s.

XX. asrın meşhur ilim ve hareket adamlarından biri olan Mısırlı Abdülaziz Çâviş’in³⁹ *el-Hilâfetü’l-İslâmiyye* adlı Arapça eseri, *Hilâfet-i İslâmiyye* adıyla Türkçe’ye tercüme edilmiş ve Arapça’sıyla birlikte basılmış, ancak eserin üzerinde mütercimnin adı belirtilmemiştir⁴⁰. Abdülaziz Çâviş’in bu eseri, ayrıca Mehmed Akif tarafından da tercüme edilerek *Sebîlürreşâd* mecmuasında neşredilmiştir⁴¹.

Eserin Osmanlıca’sının ilk sayfasında, “Hilâfet-i İslâmiyye meselesine dair bugünlerde Fransa ve İngiltere cerîdelerinin yazdığı şeylere reddin Şeyh Abdülaziz Çâviş Efendi Hazretleri tarafından Arapça tahrir olunup Türkçe tercüme olunmuştur”⁴² denilmektedir. Bu tanıtım yazısından da an-

³⁸ Ömer Lütfi, a.g.e., s. 84-85.

³⁹ Abdülaziz Çâviş’in hayatı ve eserleri hk. bk. Ömer Rıza Doğrul, “Abdülaziz Çâviş”, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, II, 365-371; Muhammed Eroğlu, “Abdülaziz Çâviş”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 187-188.

⁴⁰ Bu eserin Arapça ve Osmanlıca’sı ile bugünkü Türkçe’ye sadeleştirilmiş hali bir arada neşredilmiştir. Bk. Şeyh Abdülaziz Çâviş, *Hilâfet-i İslâmiyye ve Âl-i Osman* (nşr. Muhammed Sâfi), İstanbul 1993, Bedir Yayınevi.

⁴¹ Bk. Abdülaziz Çâviş, “Hilâfet-i İslâmiyye”, *Sebîlürreşâd*, XV/353 (İstanbul 1332), s. 113-120.

⁴² Abdülaziz Çâviş, *Hilâfet-i İslâmiyye*, İstanbul 1334, el-Adl Matbaası, s. 1.

laşılacağı üzere eser, halifeliğin ve Osmanlı hilâfetinin savunması niteliğindedir.

Eserin girişinde; “Bilâd-ı İslâmiyye ahâlisi, eğer Âl-i Osmân olmasa idi vücûd-i siyâsileri safahâtunun kapanacağını, geçen ümem-i hâliye gibi zevâle inkılâb edeceklerini dehrin gözleri önüne koyduğu cihetle müstağrak buldukları derin hâb-ı gafletten uyanıp hazm ve hikmeti iltizâm ve hilâfet-i Osmânîyye habl-i metnîne temessük emrinde itihad eyledikleri takdirde oralarda Fransa ve İngiltere hükümetlerinin istikbâli ne olacağından bahs eden makâlât ile gazeteler imlâ-yı sûtûn idiyorlar”⁴³ denilerek, Fransız ve İngilizlerin, özellikle “halifenin Kureyşîliliği” konusundan hareketle, Osmanlı hilâfetinin meşrû olmadığına dair iddiaları çürütölmeye çalışılır.

Bu konu çerçevesinde öncelikle hulefâ-yı râşidînin seçim şekillerini inceleyen Abdülaziz Çâviş, “Mâdem ki hilâfetden maksad, bâlâda zıkr eylediğimiz gibi, müslümanlar arasında ikâme-i adl, onlar da hudud ve hukûkun himâyesi, İslam’dan ezânın def’i, ümem-i sâireden erbâb-ı tama’ın sedd-i gârâtu ve tard-ı hücumâtıdır. O halde asırlardan beri emr-i hilâfete, Kostantiyye tahtında câlis bulunan Benî Osman’dan daha müstehak kim vardır?”⁴⁴ sorusunu sorar.

“Osmanlı pâdişâhının hilâfet-i İslâmiyye’de istihkâkı her müslimin kalbinde bir akîde-i râsiha”⁴⁵ olduğunu belirten Abdülaziz Çâviş, bu eserde “Hilâfe-i İslâmiyye meselesindeki hakâyık-ı ilmiyye ve eseriyyeyi bast ve temhîd ile müslümanları hilâfet-i Osmânîyye’ye temessükden çevirmeye çalışanların bâtulı tervîce ve müstahîli icrâyâ sarf-ı mesâi ettiklerini izah ve beyân eyledik”⁴⁶ demektedir.

17. Muhmûd Ma’n, *Hicaz’da Saltanat Te’sîsini Din-i İslâm Men’ Eder, İstanbul 1337, Ali Şukri Matbaası, Selâmet-i Beşer Külliyyâtı, no. 1, s. 7.*

İbn Ma’n el-Hâc Mahmûd Nedîm’in Berlin’de 2 Cemâziyelevvel 1337 (3 Şubat 1919) tarihinde yazdığı *Hicaz’da Saltanat Te’sîsini Din-i İslâm Men’ Eder* adlı risale ashında kısa bir makaledir.

Eserin başında; “Ahîran Paris’de mün’akid konferansa Şerîf Hüseyin Paşa’nın üçüncü mahdûmı Şerîf Faysal Bey’in murahhas sıfatıyla dâhil olduğunu

⁴³ Abdülaziz Çâviş, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁴⁴ Abdülaziz Çâviş, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁵ Abdülaziz Çâviş, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁶ Abdülaziz Çâviş, *a.g.e.*, s. 18.

ve Hüseyin Paşa'ya Hicaz Kralı denildiğini gazetelerde okudum. Birçok müs-lümana hâkim bulunan İngiltere hükümetinin Kur'ân-ı Kerîm'de emr-i ilâhî ile memnû' bir teşkilâta muvâfakat eylesine hayret itdim. Çünkü, bu teşkî-lâta teşebbüsle İngiltere hükümeti bütün müslüman teb'ası nazarında Kur'an'ın ahkâmını tağyîre kâsîd tanınarak infiâli celb idecek ve Hüseyin Paşa ise Allah'ın emrini değiştirmeğe kalkışan bir müslim sıfatıyla ehl-i İslâm tara-fından hürmetsizlikle yâd olunacaktır. Bu meseleyi tenvîr itmek ve her iki tarafı yanlış yoldan çevirmek için bu makâleyi yazıyorum"⁴⁷ denilmiştir.

İslâm'da hilâfetin yeri ve öneminin ele alındığı eserde, insanlığın de-mokrasilere yöneldiği bir dönemde, İngilizler'in siyasi amaçlarla, Hicaz böl-gesinde yeni bir krallık kurmaya çalışmaları, "insanlığın umumi hislerini ha-fife almak" şeklinde nitelenmiştir. Müellif, eserin sonunda şöyle demiştir:

"Binâenaleyh, Arabistan'da bir hânedân hükümeti teşkil etmemek, Al-lah'ın emrini muhafaza için pek lâzım ve akâid-i İslâmiyye'ye pek muvâfıktır ki, İngiltere hükümetinin dîn-i İslâm'a açıktan açığa taarruzda bulunma-yacağı me'mûldür. Şâyed ehl-i İslâm'ın pek merbûd bulunduğu bu emr-i ilâh-îye karşı hükümet-i müşârun ileyhâ muârız bir hareketde bulunmak arzû-yı şedîdini hâsil iderse, ekseriyeti teşkil iden teb'asının hissiyatını okşamak için bu hânedânın 'Evlâd-ı Hüseyin'den olmasını tercih itmeldir. Yoksa, ile-ride yine başı ağrıyacak İngiltere hükümeti ve kanı dökülecek İslâm milleti-dir. İ'tilâf hükümetlerinin -âtide tekevün idecek fecâati nazar-ı itibâra ala-rak- bu mühim mes'ele-i dîniyyeye hırs-ı intikâm sâikasıyla keyfe mâ yeşâ müdâhele itmemeleri selâmet-i beşeriyye nâmına me'ûl ve müntazardır. Zâ-ten, bütün âlemin demokrasi idâre tarafdârı oldukları bir asırda yeniden hâ-nedân-ı hükümet teşkiline kalkışmak hissiyat-ı umûmiyye-i beşeriyyeyi istihfâf etmekden başka bir şey olmayacaktır."⁴⁸

18. Said Halim Paşa, *İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiyye*

Said Halim Paşa'nın⁴⁹ (ö. 5 Aralık 1921) *İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiyye* adlı eseri, Mehmed Akif tarafından tercüme edilerek *Sebîlürreşâd* dergisinde ya-

⁴⁷ Mahmûd Ma'n, *Hicaz'da Saltanat Te'sisini Din-i İslâm Men' Eder*, İstanbul 1337, Ali Şukrî Matbaası, Selâmet-i Beşer Mülliyâtu, no. 1, s. 2.

⁴⁸ Mahmûd Ma'n, a.g.e., s. 7.

⁴⁹ Said Halim Paşa'nın hayatı ve eserleri hk.bk. Eşref Edib, "İslam Âlemi İçin Pek Büyük Bir Kayb: Prens Said Halim Paşa Hazretlerinin Şehâdeti", *Sebîlürreşâd*, XIX/492 (Ankara 1922), s. 256-259; İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul 1986, Risâle Basın Ya-yın Ltd., I, 73-174; Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (nşr. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1998, İz Yayıncılık, III. Baskı, s. XIII-XXXVII (nâşirin girişi).

yımlanmıştır⁵⁰. Bu eser ayrıca Fransızca ve İngilizce olarak da neşredilmiştir⁵¹. Said Halim Paşa'nın bu kitabını M. Ertuğrul Düzdağ, *İslam Devletinin Siyasi Yapısı* adıyla sadeleştirerek yeniden yayımlamıştır⁵².

Said Halim Paşa, bu eserinde İslâm'ın ictimâî yapısı, sosyal hayatın kanunları, millî iradenin hâkimiyet ilkesi, dinin hâkimiyet ilkesi ve sonuçları, mutlu fert ve toplumlar, müslümanların gerileme sebepleri, gerilikten kurtulmanın çareleri, toplumsal sınıflar, yürütme ve yasama yetkisi, İslâm'ın siyaset metodu ve İslâm'da yürütme ve yasama hakkı ve çeşitli meclisler gibi konuları incelemiştir.

"İslam dini, sahip olduğu en yüksek anlayış ve hakikatlerle, insanlığın en yüce dinidir. En doğru ve en mükemmel olarak tasavvur edilebilecek olan bir medeniyetin sadece yardımcısı değil, o medeniyetin bizzat da kendisidir. Onun dışında bir kurtuluş yolu ve selâmet bulmak da mümkün değildir."⁵³ diyen Said Halim Paşa, "İslâmiyet'in birtakım zümrelerin kendi heves ve çıkarları için uydurdukları ve içlerinden bazılarına insan-üstü kudretler yakıştırmak suretiyle, insanları sindirip, onların üzerinde siyasî, sosyal ve ahlâkî baskılar kurdukları yalancı hâkimiyetlerin saltanatına ebediyen son verdiğini"⁵⁴ ileri sürmekte ve müslüman aydınların "şeriaun hâkimiyeti ilkesi" yerine "millî irâdenin hâkimiyeti ilkesini" tercih etmelerini yanlış bularak, "Millî irâdenin hâkimiyeti ilkesi daha dün doğmuştur, fakat yanılmaz ve sorumsuz sayılmaktadır. Henüz hiçbir yerde kesin sonuç alamamıştır, fakat tam bir kudretin sahibi sanılmaktadır. Batı toplumunun refâhı ve maddî gücü müslüman aydınların gözlerini kamaşturmakta ve gözleri kamaşanların sayısı gitgide artmaktadır. Aydınlarımız, kendilerini sonsuz bir hayranlığa düşüren bu üstünlüğü, 'millî irâdenin hâkimiyeti' prensibinin 'mucizevî' sonucu olarak göstermekten zevk alıyorlar."⁵⁵ demektedir.

Millî irâdenin hâkimiyeti ilkesine sert eleştirilerini sürdüren Said Halim Paşa, "Millî irâdenin hâkimiyeti ilkesi, yanlış bir düşüncenin geliştirilmesinden doğmuştur. Bu gelişmenin devamı ile de kendinden önceki hâkimiyet

⁵⁰ *Sebilürreşâd*, sy. 439 (İstanbul 1338), s. 264-265; sy. 495, s. 2-5; sy. 496, s. 16-17; sy. 498, s. 38-39; sy. 499, s. 50-51; sy. 500, s. 62-63; sy. 501, s. 74-75.

⁵¹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (nşr. M. Ertuğrul Düzdağ), s. XXX (nâşirin girişi).

⁵² Said Halim Paşa, a.g.e., s. 223-289.

⁵³ Said Halim Paşa, a.g.e., s. 227.

⁵⁴ Said Halim Paşa, a.g.e., s.231.

⁵⁵ Said Halim Paşa, a.g.e., s. 237.

görüşleri gibi yok olmaya mahkûmdur. Zaten 'millî irâde' denen şey, aslında milletin çoğunluğunu temsil ettiği çok şüpheli olan bir topluluğun irâdesidir. Bu topluluğun hatta milletin yarısını temsil ettiği bile şüphelidir."⁵⁶ diyerek sözlerine devam eder.

Müslüman milletlerin idarelerindeki zaaflar konusunda; ortaya çıkan kötü istibdâd idareleri ve yapılan adaletsizliklerin dinden doğmadığını, bunlardan ne devlet, ne kanunlar ve ne de müesseselerin sorumlu olmadığını, bu kötülüklerin idare kuvvetini eline geçiren ve kanun adına hareket ettiklerini iddia eden şahısların kötülüğünden doğduğunu ileri süren⁵⁷ Said Halim Paşa'nın bu görüşlerinin tartışılması, makalemizin sınırlarını ve amacını aşmaktadır.

Millî irâdenin hâkimiyeti prensibine en yüksek değerin verilmesine karşı çıkmakla beraber, Said Halim Paşa, yine de "Müslüman memleketinde, devlet reisinin millet tarafından seçilmesi ve hâkimiyetini tesirli şekilde yürütebilmek için de bütün hak ve imtiyazlara sahip olması icab etmektedir."⁵⁸ diyerek, "verâset usûlüyle elde edilen bir saltanat" yerine, seçimle gelen bir devlet başkanı fikrini ileri sürmüştür ki, bizim bu makalede incelediğimiz, hilâfet ve özellikle de Osmanlı hilâfetiyle ilgili en önemli değişiklik önerisi de burasıdır.

19. Lütî Fikri, *Meşrûtiyet ve Cumhuriyet, İstanbul 1339, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 41 s.*

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, hilâfet ve saltanatla ilgili konularda hararetle tartışmalar yapan kişilerden biri olan, II. Meşrutiyet dönemi Dersim mebusu Ömer Lütî Fikrî⁵⁹ (ö. 1934), bu kitabının, "Cumhuriyet Fırkasının Mücâdelât-ı Müstakbelesi" başlıklı bölümünde, Millî Mücadelenin ilk yıllarında Mustafa Kemal'in hilâfet ve saltanatın korunacağı

⁵⁶ Said Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 239.

⁵⁷ Said Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 243.

⁵⁸ Said Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 278.

⁵⁹ Ömer Lütî'nin hayatı ve eserleri hk.bk. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-1969, Mars Matbaası, III, 450-454; Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, İstanbul 1988, Arba Yayınları, s. 187-194; Murat Çulcu, *Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütî Fikri Davası*, İstanbul 1992, Kastaş Yayınları, I, 283-289; II, 16-21, 65-79, 101-107, 165-271; *Dersim Mebusu Lütî Fikri Bey'in Günlüğü "Daima Muhalefet"* (nşr. Yücel Demirel), İstanbul 1991, Arma Yayınları, s. 192-200. Ayrıca, Lütî Fikri Bey'in hilâfet konusunda halifeye yazdığı bir açık mektup için bk. *Dersim Mebusu Lütî Fikri Bey'in Günlüğü "Daima Muhalefet"*, s. 161-166.

yönünde yaptığı konuşmaları hatırlatarak, hilâfetin saltanattan ayrılıp ayrılamayacağı ve hilâfetin bir şahıs yerine, bir meclise verilip verilemeyeceği hususlarında, aslen din bilgini olan bazı mebusların yazdığı eserlerden nakiller yapar ve daha sonra konuyla ilgili kendi görüşlerini şöyle dile getirir:

“Biz burada meseleyi münhasıran millet ve memleketimizin teâlisi nokta-i nazarından tedkikle diyoruz ki: Şimdiye kadar a’sâr-ı sâbıkadaki muvaffakiyetlerimizin, zaferlerimizin bir mirası hükmünde olarak Türkiye padişahlarına bütün âlem-i İslâm, aynı zamanda kendi halîfesi nazarıyla bakıyordu ve bu sûreti telakkiden dolayı biz Türkiye ahâlisi umum dünyadaki mevkiimiz itibâriyle pek çok istifâde ediyorduk. Nüfusca maalesef on milyon geçmediğimiz halde, pâdişahlarımıza umum âlem’in “Halîfe-i İslâm” adıyla alâkadâr olması, bize kırk, elli milyonluk memleketlerin bile nazar-ı istirkâkla bakabilecekleri bir mevki-i bülend veriyorlardı. Binâenaleyh, bizim menfaatimiz, bu mîrâs-ı mühimmin hiçbir noktasına ilişmemek ve hatta karşımıza, hilâfetin bizim elimizden çıkmasını arzu edecek müslim ve gayr-i müslim millet-i sâire çıkarsa, bunların elini bu emânete zinhar dokundurmamaktır. Halbuki biz şimdi kendi elimizle bu sûret-i telakkîyi, bu manevî müesseseyi yıkıyoruz ve padişahlığı kaldırarak hükümeti ve onunla beraber olan ve ondan ayrılamayan hilâfeti Millet Meclisi’ne veriyoruz.”⁶⁰

20. Hoca İsmail Şükrü, *Hilâfet-i İslâmiyye ve Büyük Millet Meclisi, Ankara 1339, Ali Şükrü Matbaası, s. 28.*

Kara Hisâr-ı sâhib mebûsu Hoca İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi, hilâfetin ilga edilmesinden bir hafta kadar önce neşrettiği *Hilâfet-i İslâmiyye ve Büyük Millet Meclisi*⁶¹ adlı eserinin mukaddimesinde şöyle demektedir:

“Görülüyor ki, Büyük Millet Meclisi’nin hilâfet ve saltanat hakkında iki maddeyi ihtivâ iden 1 Teşrin-i sâni 338 (1922) tarihli kararı gerek dâhilde ve gerek bütün âlem-i İslâmda azîm tesirler husûle getirmiş, bu sebeple efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyye tereddüt ve ızdırâbâta düşmüştür. Bu hususta aktâr-ı

⁶⁰ Lütfi Fikri, *Meşrûtiyet ve Cumhuriyet*, İstanbul 1339, Ahmed İhsan ve Şürekâsi Matbaası, s. 38-39 (Murat Çulcu, *Hilâfetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası*, İstanbul 1992, II, 19-20’den naklen).

⁶¹ Bu eserin Osmanlıca orijinali ve yeni harflerle neşri için bk. Şükrü Hoca, *Hilâfet-i İslâmiyye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi*, İstanbul 1993, Bedir Yayınevi; ayrıca sadeleştirilerek neşri için bk. Ferhat Koca, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Hilâfet Tartışmaları”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Siyaset ve Değer Tartışmaları* (ed. Ferhat Koca), İstanbul 2000, Rağbet Yayınları, s. 293-308.

muhtelifedeki neşriyyât ve bazı zevâtın beyânâtundan anlaşıldığına göre, meselede büyük bir sû-i tefâhüm hâsıl olmuş. Bazı taraflarda öyle zan idilmiş ki: Büyük Millet Meclisi, şeriat-i İslâmiyenin ahkâm-ı celîlesini bir tarafa bırakarak makâm-ı celîl-i hilâfeti vaz'-ı aslîsinden çıkarmış, Katolik âlemindeki Papanın mevki gibi yeni bir vaz'iyet husûle getirmiş!

Bütün İslâm efkâr-ı umûmiyesini temin ideriz ki o kararı ısdâr iden Büyük Millet Meclisi a'zâ-yı muhteremesi kat'iyen böyle bir tasavvurda bulunmamış, böyle gayr-i şer'î bir vaz'iyet husûle getirmeyi hâtırına bile getirmişdi. İlga olunan şey -âtîyen tafsîl olunacağı vechile- tahakküm ve tasallut-ı şahsîdir ki, zaten İslâmiyet bunu kabul itmemektedir. İbkâ olunan şey de aynı hükümet olan hilâfet-i celîle-i İslâmiyedir ki, bunun manâ-yı aslîsini, hukuk ve vezâif-i şer'îyesini iptal etmek hiç bir kimsenin, hiç bir meclisin elinde olmadığı, bütün müslümanlarca malumdur. Böyle iken, o kararı yanlış tefsir itmeye mahal var mıdır?

... Hiç şüphe yok ki bu vaz'iyet muvakkatdır ve inşallah çok gecikmeksizin hâl-i aslî ve tabii avdet idecektir. İslâm efkâr-ı umûmiyesi yakînen bilmedir ki, Büyük Millet Meclisi ile Meclisin intihâb ve biat itdiği halife-i müsli-mîn arasında hiçbir ayrılık gayrılık yoktur. Halife Meclisin, Meclis Halife-nindir.

Lâkin mâdâm ki, her ne sebebe mebnî olursa olsun, efkâr-ı İslâmiyede böyle bir tereddüt ve ızdırab hâsıl olmuşdur. O halde, bu husustaki bazı ulemâ-yı kirâm arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, kütüb-i şer'iyede mevcut, muayyen ve müstekar ahkâm-ı İslâmiyeyi neşr iderek, yanlış neşriyyât ile tağlît idildiği maalesef görülen efkâr-ı İslâmiyeyi tenvîr itmeği en mütehattem bir vecibe telâkkî itdik. Ümîd ideriz ki, bu izâhatımızla meclis ile meclisin mukarrerâtı hakkında hâsıl olan her dürlü sû-i tefâhümler zâil olacak ve Büyük Millet Meclisi'nin şeriat-i celîle-i İslâmiyeyi te'yid ve tarsinden başka bir şey düşünmediği bütün müslümanların nazarında tahakkuk idecektir.⁶²

Eserine öncelikle Hz. Peygamber'in tasarruflarını çeşitli açılardan değerlendiren başlıyan Hoca Şükrü Efendi, daha sonra hilâfetin tanımını ve şartlarıyla ilgili bazı tartışmaları ve hilâfetin kısa bir tarihçesini anlatarak, hilâfet ile saltanatın birbirinden ayrılmasının geçici olduğunu, içinde bulun-

⁶² Hoca Şükrü, *Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi*, Ankara 1339, Ali Şükrü Matbaası, s. 3-4.

lan şartlar değiştikten sonra, hilâfetle saltanatın tekrar birleştirilmesi gerektiğini, halifeye meclisten çıkan kanunları -geri çevirme yetkisi olmaksızın- imzalaması imkanının verilmesini, bağımsızlığına kavuşan İşlam devletlerinin elçilerinin halifeye bağlı olmasını, halifenin yeni kurulan veya bağımsızlığına kavuşan İşlam devletlerine, mürâcaatları halinde, birer “emirlik fermanı (menşûr-i emâret)” vererek bu devletlerle ilişkilerin kuvvetlendirilebileceğini ve halifenin, hac ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini savunmuştur.

Hoca şükrü Efendi'nin bu eserdeki görüşleri, yayımlandığı sırada büyük tartuşmalara sebep olmuş ve ona reddiye olarak pek çok yazı kaleme alınmuřtur⁶³. Siirt Mebusu Hoca Halil Hulki, Muş Mebusu Hoca el-Hâc İlyas Sâmî ve Antalya Mebusu Hoca Râsih'in yazdıkları ve aşağıda anlalacak olan *Hâkimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İşlâmiye* adlı eser de Hoca şükrü'nün bu risâlesine reddiye olarak yazılmıştır.

Hoca şükrü Efendi'nin söz konusu eseri hakkındaki en sert tepkiyi ise, Mustafa Kemal Atatürk göstermiştir. Atatürk'ün *Nutuk*'unda Hoca şükrü ve görüşleri hakkında geniş bir bölüm bulunmaktadır⁶⁴. Bu konuda, Atatürk şöyle demektedir:

“Hoca şükrü Hoca ve rüfekâsı ‘halife Meclisin, Meclis halifenindir’ saf-satasıyla Millet Meclisini halifenin heyet-i meşvereti ve halifeyi Meclisin ve dolayısıyla devletin reisi gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.”⁶⁵ “Arz etmeliyim ki, şükrü Efendi Hoca ve onu ve imzasını ileri süren politikacılar, sultan veya padişah unvanını taşıyan bir hükümdar yerine, unvanı halife olan bir hükümdar koyarak beyanat ve müddeayâtta bulunmuşlardır.”⁶⁶ “şükrü Hoca'ların ne kadar manasız, mantıksız ve kaabiliyet-i icrâiyeden mahrum efkâr ve ahkâm savunduklarını anlamamak için cidden, Hoca Efendi gibi Allahlık denilen mahlûkâttan olmak lâzımdır.”⁶⁷ “Muhterem Efendiler, şükrü Hoca Efendi'nin ve siyasetçi arkadaşlarının, maksad-ı siyasîlerini açıktan açığa izhar etmeyip, bunu, bütün âlem-i İşlâm'a teşmil etmek

⁶³ Temel olarak Hoca şükrü Efendi'nin görüşlerini tenkit amacıyla yazılan çeşitli makaleler, *Hilâfet ve Millî Hâkimiyet* (Ankara 1339, Matbûât ve İştühbârât Matbaası, 240 s.) adlı kitapta toplanmuştur.

⁶⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul 1973, Millî Eğitim Basımevi (Türk Devrim Tarihi Enstitüsü), II, 705-717.

⁶⁵ Kemal Atatürk a.g.e., II, 705.

⁶⁶ Kemal Atatürk a.g.e., II, 707.

⁶⁷ Kemal Atatürk a.g.e., II, 709.

istedikleri dinî bir mesele halinde mevzu-ı bahs eylemeleri, hilâfet oyuncağının, ortadan kaldırılmasını tesrîden başka bir netice vermemiştir.”⁶⁸

21. *Hilâfet ve Millî Hâkimiyet*, Ankara 1339, Matbûât ve İstihbârât Matbaası, 240 s.

Eserin kapağında, “Hilâfet ve millî hâkimiyet mesâili hakkında muhtelif zevâtın makâlât ve mütâlaâtundan mürekkebe bir risâledir” denilmektedir.

Kitapta, hilâfetin saltanattan ayrılışını olumlu bulan ve destekleyen, çeşitli yazar ve düşünce adamlarının yazıları yer almaktadır.

Beş kısımdan meydana gelen eserin birinci kısmında; hilâfetin mahiyeti, vazifeleri, tarihçesi ve geçirdiği devrelere ait yazılar yer almaktadır (s. 5-62). Bu kısımda Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmed Bey, Hoca Râsih Efendi ve Hoca Ubeydullah Efendi'nin makaleleri bulunmaktadır.

İkinci kısımda; hilâfetin saltanattan tefrîki, hilâfetle saltanatın ictimâındaki (aynı şahısta birleşmesi) mahzurlar anlatılmaktadır (s. 63-126). Burada Ağaoğlu Ahmed Bey, Yunus Nadi Bey, Ahmed Emin Bey, Falih Rıfkı Bey, Necmeddin Sâdik Bey, M. K. Bey ve Celal Nuri Beyin makaleleri yer almaktadır.

Üçüncü kısımda; hilâfet ve âlem-i İslâm, hilâfetin son şeklinin âlem-i İslâm üzerindeki tesirleri incelenmektedir (s. 127-164). Burada Ağaoğlu Ahmed Bey ve A. Sünnî'nin makaleleri ile Hind Hilâfet Komitesi'nin mukarrâtı (kararları) bulunmaktadır.

Dördüncü kısımda; hilâfet mesâili (konuları) hakkında münakaşalar anlatılmaktadır (s. 165-207). Bu bölümde Ahmed Emin Bey, Necmeddin Sâdik Bey, F. C., Hoca İlyas Sâmî Efendi, Ağaoğlu Ahmed Bey'in makaleleri ile Kangırı mebûsu Tevfik Efendi'nin Büyük Millet Meclisindeki açıklamaları yer almaktadır.

Beşinci kısımda ise (s. 208-240, hilâfetin son şekli hakkında selâhiyattâr (yetkili) zevâtın (kişiler) beyânâtları bulunmaktadır (s. 208-240). Bunlar arasında özellikle Refet Paşa ile Şeyh Senûsî'nin açıklamaları önemlidir.

⁶⁸ Kemal Atatürk a.g.e., II, 710.

22. Seyyid Bey, *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, yy, 1339, 78 s.

Eserin üzerinde müellifi, basım yeri, tarihi ve basıldığı matbaanın adı belirtilmemiştir. Ancak, eserin içeriğinden, onun müellifinin, hilâfetin ilga edildiği sırada Adliye Vekili olan, usûl-i fıkıhçı Seyyid Bey olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Seyyid Bey, *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi* adlı aşağıda tanıtılacak olan konuşmasının başında, bu kitabın kendisine ait olduğunu açıkça söylemektedir⁶⁹.

Eserin mukaddimesinde müellif şöyle der:

"Hilâfet mefhûmını tarîf ve tavzîhe girişmezden evvel şu mühim ciheti arz ideyim ki, 'hilâfet' mes'elesi hadd-i zâtında mesâil-i fer'iyye ve fıkhiyye-dendir, millete âid hukûk ve mesâlih-i âmme cümlesindedir. İ'tikâda taallûkı yoktur, binâenaleyh mesâil-i i'tikâdiyyeden değildir. Vâkıan i'tikâdiyyâta dâir olan âsâr-ı İslâmiyyede dahî bu mes'eleden uzun uzadıya bahs olunuyor. Fakad bu, hilâfet mes'elesinin akâid-i İslâmiyyeden ma'dûd olduğu için değil, belki bu mes'ele etrafında bilâhere toplanmış olan birtakım hurâfât ve efkâr-ı bâtulayı cerh ve ibtâl içündür.

... Hatta 'hilâfet' mes'elesi, dinî bir mes'ele olmadıktan ziyâde dünyevî ve siyâsî bir mes'eledir ve doğrudan doğruya milletin kendi işidir. Bunun içündür ki, nusûs-ı şer'iyede bu mes'ele hakkında tafsîlât yoktur.

... Zamanımızda diğer birçok hakâyık-ı şer'iyede olduğu gibi, bu hilâfet mes'elesi hakkında da pek yanlış fikirler ve lüzumsuz taassuba tesâdüf idilmekde olduğundan, hem bu babda ezhân ve efkârı tashîh ve tenvîr itmek, hem de bu mes'elenin mâhiyet-i şer'iyesini ve üzerine terettüb iden ahkâmı bildirmek maksadıyla işbu risâle kaleme alınmıştır."⁷⁰

Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye'nin başlıkları şunlardır: Hilâfetin tarîf ve izâhı (s. 6), hilâfetin taksimi (s. 13), hilâfetin şerâitü (s. 18), hilâfetin sûret-i iktisâbı (s. 25), hilâfetin gayesi ve halifenin vazife ve mes'ûliyeti (s. 32), velâyet-i âmme, hâkimiyet-i milliye (s. 36), hukûk-ı hilâfetin takyîdi yâhûd saltanatın hilâfetden tefrîki (s. 41), netîce (s. 55), hâtime (s. 67-78).

⁶⁹ Seyyid Bey, *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi*, Ankara 1340, Büyük Millet Meclisi Matbaası, s. 3.

⁷⁰ Seyyid Bey, *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, yy, 1339, s. 1-5.

23. Seyyid Bey, *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi*, Ankara 1340, Büyük Millet Meclisi Matbaası, 63 s.

Eser, hilâfetin ilga ve iptal edilmesi konusunun tartışıldığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mart 1340/1924 tarihli toplantısında, Adliye Vekili Seyyid Bey'in yaptığı konuşmayı içermektedir⁷¹. *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliyeye* adlı kitabındaki görüşleri açık ve net bir şekilde tekrarlayan Seyyid Bey, konuşmasının başında şöyle der:

“Muhterem efendiler! Müsâade buyurursanız bendeniz de bu hilâfet meselesi hakkında biraz izâhât vireyim. Mesele pek mühim olduğundan ve hatta târihimizde ve belki de bilumûm hâdisât-ı ictimâiyye arasında en büyük bir inkılâb demek olduğundan bu babda ne kadar söz söylene yine azdır. Anın içün sabrınızı sû-i istumâl idersem beni mazûr görünüz. Benden evvelki hatibler, husûsiyle Eskişehir mebûsı Abdullah Azmi Efendi Hazretleri bu babdaki kanâatini beyân itdiler. Pek güzel ve pek samîmî söylediler. Bendeniz de bu meseleye dâir uzun senelerden beri icrâ itdiğim tettebbuât neticesinde hâsıl olan kanâatimi beyân itmek isterim. Nitekim geçen sene hilâfet hakkında *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliyeye* unvânıyla bir de kitab neşr etmiş idim. Didiğim gibi, târîh-i İslâm'da azîm bir inkılâb yapıyoruz. Diyebilirim ki bundan daha büyük inkılâb olamaz. Bu inkılâbın azametindedir ki zihinler bununla pek meşguldür. Kalbler endîşe ve tereddüd içindedir. Onun için cümlemizin vicdân ve iz'ânı arzu idiyor ki mesele tamamıyla tavazzuh itsün. Yâr ve ağ-yâr ne yaptığımızı ve ne yapmak istediğimizi bilsün. Şuurlu bir sûretde mi, yoksa şuursuz bir halde mi yapıyoruz, anlasun. Meclis-i âlî, hilâfet meselesinin mâhiyet-i şer'iyeye ve siyâsiyyesini bilerek mi itihâz-ı karar idiyor, yoksa bilmeyerek mi? Bu cihetler tamamıyla tavazzuh itsün. Çünkü tekrar idiyorum mesele hakikaten gâyet mühimdir. Âlem-i İslâm'da, belki kürre-i arzda vâkî olan inkılâbâtun en büyüğü, en mühimmidir. Bunun için ezhânda, efkârda şübheler, tereddüdlere bulunmak lâzım gelir. Meseleyi bilerek hal itmek icâb ider. Gerek dînî ciheti ve gerek siyâsî ciheti etrâfiyla bizim bilmemiz lâzım gelir.”⁷²

⁷¹ Bu eser, Suphi Menteş tarafından Latinize edilmiştir. Bk. Seyyid Bey, *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi* (nşr. Suphi Menteş), İstanbul 1969, Menteş Matbaası, 62 s.

⁷² Seyyid Bey, *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi*, Ankara 1340, Büyük Millet Meclisi Matbaası, s. 3-4.

24. Siirt Mebusu Hoca Halil Hulki, Muş Mebusu Hoca el-Hâc İlyas Sâmî ve Antalya Mebusu Hoca Râsih, *Hâkimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslâmiye*, Ankara 1341, Yenigün Matbaası, 37 s.

Hoca Şükrü'nün yukarıda adı geçen, *Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi* adlı eserine reddiye olarak yazılan *Hâkimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslâmiye*'nin⁷³ müellifleri, bu reddiyelerine uzunca bir mukaddime ile başlamış ve burada hilâfet konusuna yaklaşım biçimlerini ve metotlarını ortaya koymuşlardır (s. 1-10).

Eserin mukaddimesinde şöyle denilmektedir:

“Bundan takrîben bir ay evvel, hilâfet meselesine dair bizce malûm biri tarafından yazılmış bir muhturayı görmüştük. Bu muhtura mealinde, Afyonkarahisârî mebuslarından Hoca İsmâil Şükrü Efendi'nin nâmı ile dûn bir risale intişâr itdi. Bu risaledeki fikr-i irticâa biz, Kur'ân-ı azamet-i beyân ile müsellah olarak cevap vireceğiz.

Bu risale doğrudan doğruya Teşkilât-ı Esâsiye kânunumuzla ve buna binâen hâkimiyet-i milliyemizle müteârizdir. Ve Şükrü Efendi Hoca bu esrinde fikirlerine bir din süsü virmişdir. Sâfderûn ve câhil olanları bu üslub belki iğfâl ider. Neticede, az düşünenler 'hâkimiyet-i milliyemiz ile şeriat arasında bir uçurum var' zehâbında bulunurlar. İşte, mahzâ iğfâlâtın önüne geçmek maksadıyla, kendisine cevap vermeye lüzûm görüyoruz.

Hâkimiyet-i milliyemiz, şer'-i enverden, hakk-ı inkılâbdan, hükûk-ı tabiiye ve sarfeden, maslahatdan doğmuş, kan dökülerek alınmış ve fi sebîlillah Türk ve Kürt millet-i muvâhidesinin mücâhedesıyla iktisâb-ı zafer ve gâlibiyet itmişdir. Hâzâ min fazl-ı Rabbî.

Sâhib-i risâle ile bu fikri taşıyanlar iyice bilmelidirler ki, bir zâde-i inkılâb olan saltanat-ı milliyeye, ondan kuvvetli bir mukâbil kıyâm ile alınır. Yoksa, muğfil risalelerle kolay kolay feda idilemez:

Mâdem ki, şer'-i irticâa âlet idiyorlar, biz de bu efendilere münhasıran o lisanla cevap vireceğiz. Mesâil-i dîniye ile müteveggil olmayanların zihinlerini hazırlamak için bu makamda bir tavgüye lüzûm görüyoruz.”⁷⁴

⁷³ Bu eser sadeleştirilerek neşredilmiştir. Bk. Ferhat Koca, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Hilâfet Tartışmaları”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları* (ed. Ferhat Koca), İstanbul 2000, Rağbet Yayınları, s. 309-335.

⁷⁴ Siirt Mebusu Hoca Halil Hulki, Muş Mebusu Hoca el-Hâc İlyas Sâmî ve Antalya Mebusu Hoca Râsih, *Hâkimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslâmiye*, Ankara 1341, Yenigün Matbaası, s. 3-4.

Mukaddimededen sonra, İslam'da hükümetin ne olduğu ve nasıl kurulacağını anlatan ve yeni hükümet şeklinin İslâm'a uygun olduğunu savunan müellifler, Hoca Şükrü Efendi'nin hilâfete bakış tarzı ile Papalık arasında mukayese yapmışlardır. Hoca Şükrü Efendi'nin arkasında kimlerin olabileceği konusunda da çeşitli spekülasyonlara girişen yazarlar, onun bazı çelişkilerine işaret ederek, padişahlık kurumunun doğuş ve gelişme süreci hakkında kısa bir özet vermişlerdir.

Eserin ana başlıkları şunlardır: Mukaddime (s. 1-10), İslam'da hükümet nedir ve nasıl teşekkül eder? (s. 11), hilâfet, hükümet demektir (s. 13), şekli hükümetimizin İslamiyet'e tetâbukı (s. 15), bugünkü hilâfetin vaziyet-i umûmiyesi (s. 18), Papalık ve Hoca Şükrü Efendi (s. 24), perdenin arkasında neler var? (s. 25), bu iki iddia arasında tenâkuz-ı azîm mevcuttur (s. 28), padişahlık hakkında bir istidrâd (s. 31), birbirine uygun zihniyetler (s. 32).

25. Müşîr Hüseyin Kıdavay, *Türkiye İslam İmparatorluğunun İstikbâli*, Lonra ts., Londra Cem'iyet-i Merkeziye-i İslâmiyesi, 68 s.

Türkiye İslam İmparatorluğunun İstikbâli adlı kitap, Hindistan'da bulunan Huddâmü'l-Ka'be Cem'iyet-i Merkeziyesi kurucularından Müşîr Hüseyin Kıdavay'ın İngiltere'deki Cem'iyet-i Merkeziye-i İslâmiye (The Central Islamic Society) tarafından neşredilen *The Future of The Muslim Empire Turkey* adlı eserinin, yine aynı kurum tarafından yaptırılan Türkçe tercümesidir.

Eserin başında, "Vatandaşlar, Müslüman Kardeşler" başlığı altında kitabın mahiyeti, yazılış ve Türkçe'ye tercüme ediliş sebepleri anlatılarak; "Hindistan Cem'iyet-i Merkeziye-i İslâmiye'si kâtib-i umûmi-i fahrîsi muhterem Şeyh Müşîr Hüseyin Kıdavay kardaşımız tarafından İngilizce olarak yazılıb Londra'da tab' ve neşr idilen bu mühim kitabı müstâinen bi-tevfîkîhî Teâlâ tercüme ve tab' ediyoruz. Bu kitabı neşirden maksadımız, senelerden beri devam idegelen dâhilî ve hâricî bir çok musibetlerin tesiri altında ezilen, bunalan vatandaşlarımızın büyük bir kısmında maalesef müşâhede ittîğimiz âsâr-ı ta'ab ve ye'se karşı bir reşha-i teselliyet hâsil itmek ve onlara istikbâl için bir nefha-i azm ve îmân virmekdir"⁷⁵ denilmektedir.

⁷⁵ Müşîr Hüseyin Kıdavay, *Türkiye İslam İmparatorluğunun İstikbâli*, Lonra ts., The Central Islamic Society, s. 2.

Müterciminin adının belirtilmediği ve beş bin adet basılıp, ücretsiz olarak dağıtılan eserin yazarı Hüseyin Kıdavay, bu kitabı kaleme almadaki amacını şöyle açıklar:

“Devlet-i Osmâniyye'nin âtîdeki şekli-siyâsisi, pâyitahtı İstanbul olmak ve halîfe-i İslâm'ın, meşrûtiyetperver hükümdâr-ı Osmânî'nin hâkimiyeti altında bulunmak üzere bir müttahid veyâhûd müttefik hükûmetler hey'eti olmalıdır. Bu hey'ete, kıymetsiz bir kağıt parçası addedilmekle harb tohumlarının ekilmesine sebebiyet verilen beyne'l-milel Berlin Muâhedesinden mukaddem Türkiye'nin emlâki adâdında olan bütün memleketler muhtâriyet sâhibi birer cüz-i mürekkebe olarak dâhil olacağı gibi, Çar ve asker-i istibdâdındaki Rusya hükûmetinin anavatandan cebren koparub aldığı Türkçe konuşan ehl-i İslâm dahî hâric kalmayacaktır.

Cem'iyet-i akvâm bu hükûmât-ı Müttahide-i İslâmiyye'ye muvakkaten ehliyetli müşâvirler ve müdirler virmek sûretiyle bidâyet-i emirde muânet itmelidir. Hatta cemiyet, bu babda bir devlet-i muazzamaya vekâlet de virebilir ve bu devlet de hükûmât-ı müttahideye te'mîn-i salâh ve hâkimiyet ve vahdet yolunda bir vasî yâhûd bir hâmî gibi değil, bir dost, müttefik, müşâvir sıfatıyla yardım ider.”⁷⁶

Hüseyin Kıdavay, İslâmiyet ile Türkler arasındaki tarihsel ilişkiyi anlatırken hilâfetin tarihçesini ve Türkler'e geçişini anlatır ve şöyle der: “Halîfe-i İslâm, ahkâm-ı ilâhiyye dâhilinde yalnız müslümanlara karşı mes'ûl bir hükümdâr-ı müstakil olmak lazımdır. Bütün cihân müslümanları -bu mevki-i istiklâlî muhâfaza emrinde kendisine muâvenet- hatta bunun için cihâd ile mükellefdir. İslâm halîfe, hiçbir zaman gayr-i müslim bir devletin mahmûsi olamaz.”⁷⁷

Müslümanlar arasındaki Arapçılık ve Türkçülük gibi milliyetçilik hareketleri hakkında ise, Kıdavay şu değerlendirmede bulunmaktadır:

“Eğer Türkler, Tûrâncılığı İslâmcılığa tercih edecek kadar hamâkat gösterecek olurlarsa buna göre, Türk hükümdârın âlem-i İslâm nazarındaki mevkiini tebdil ve ta'dil itmek hususunda müslümanlara emniyet ve itimad gösterilmelidir. Lâkin Tûrâncılık, herhalde İslâmcılığa muhâlif değildir. Tûrâncılık, belki İslâmcılığı te'yid için ihtiyâr edilmiştir. Fakat, Arabçılık yani Arab ittihâdı menâfi-i İslâmiyyeye külliyyen mugâyirdir. Türkler, Türkçe konuşan bütün nüfusu Türk bir idâre-i hükûm ve hükûmet tahtında cem' ve

⁷⁶ Müşîr Hüseyin Kıdavay, a.g.e., s. 5-6.

⁷⁷ Müşîr Hüseyin Kıdavay, a.g.e., s. 32.

tevhîd itmek arzu ediyorlarsa bu sûretle İslâmiyeti te'yîd ve tahkîm itmeyi istihdâf ediyorlar demekdir. Türkçe konuşan bütün Tûrânîler müslümandır. Hâl-i hâzırda bunlar, ecnebî ve gayr-i müslim idâre altındadırlar. Bunlar eğer Osmanlı halifenin taht-ı idâresine girecek olurlarsa cihân-ı İslâmın halifesine tâbî' bulunmuş olacaklardır demekdir. Halbuki Arabcılık, cihân-ı İslâm'a tefrika sokar ve İslâmiyet'in ilgâ itmiş olduğu millî fırkaları yeniden ortaya çıkarır."78

Hüseyin Kıdaway eserinin sonunda şöyle demektedir:

"Bilâ istisnâ, Hind müslümanlarının müttahidâne sedâsı, müslim Osmanlı Devleti'nin tamâmiyet ve istiklâli mazhar-i hürmet olmak merkezindedir. Yalnız İstanbul değil, bütün bilâd-ı mübâreke-i İslâmiyye dahî Osmanlı halifesi idâresinde bırakılmak lâzımdır."79

Türkiye İslam İmparatorluğunun İstikbâli adlı kitabın ana başlıkları ise şunlardır: Medhal (s. 5), Türkiye ne için düvel-i merkeziyye ile birleşdi? (s. 11), Türkler nasıl harb ittiler (s. 19), Türklerin kabahati (s. 21), Türklere meydan verilmelidir (s. 26), İslâmiyet ve Türkler (s. 30), Devlet-i Osmâniyye hakkında serd edilen adalet ve nasafet mutâlebâtı nelerden ibâretidir? (s. 35), İngiltere ve Devlet-i Osmâniyye (s. 39), Müslümanların hilâfete irtibâtı (s. 41), Türkiye'nin istikbâli, Müslümanların muhurası (s. 44), başvekîlin beyânâtı (s. 45), kendi kendine tayin mukadderâtı (s. 46).

Hüseyin Kıdaway kitabına ek olarak, Feliks Wali'nin "Türklerin Son Mukâvemeti" (s. 49), "Umûm Hindistan Cemiyet-i İslâmiyyesi Kabûl Hey'etinin Reisi Doktor Ensârî'nin hilâfete ilgili geniş konuşması (s. 53), Hind Millî Kongresi'nde özellikle Türkiye ve hilâfete ilgili yapılan bazı konuşma ve mektupları (s. 62-68) koymuştur.

Öte yandan, Hüseyin Kıdaway'ın yine İngiltere'de bulunan Cem'iyet-i Merkeziyye-i İslâmiyye tarafından neşredilen *The Swuord Against Islam or Defence of Standart Bearers of Islam* (London 1919) adlı eseri de, aynı kurum tarafından *İsâm'a Çekilen Kılıç Yahud Alemdarân-ı İslâm'ı Müdâfaa* (London 1919, 108 s.) adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Hindistan müslümanlarının, Hindistan ve İngiltere'de Osmanlı hilâfeti lehinde yaptıkları çeşitli toplantı ve konferanslarla ilgili bilgilerin yer aldığı ve Osmanlıların kültür ve tarihlerinin savunmasının yapıldığı bu eser, *Paris Sulh Konferansı ve Osmanlı'nın Çöküşü*⁸⁰ adıyla yeniden neşredilmiştir.

⁷⁸ Müşîr Hüseyin Kıdaway, a.g.e., s. 32-33.

⁷⁹ Müşîr Hüseyin Kıdaway, a.g.e., s. 48.

⁸⁰ nşr. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 1991, Nehir Yayınları, 158 s.

26. Ali Abdurrâzık, *İslâmiyyet ve Hükümet* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1346/1927, Kitabhâne-i Sevdâ, 110 s.

İslam anayasa ve idare hukukuyla ilgili olarak, İslam dünyasında en çok tartışılan ve büyük yankılar uyandıran Ali Abdurrâzık'ın (ö. 1966) *el-İslâm ve usûlü'l-hüküm*⁸¹ adlı eseri, Ömer Rıza (Doğrul) tarafından, cumhuriyetin kurulmasından ve Osmanlı saltanat ve hilâfetinin ilga edilmesinden sonra, 1927 yılında, *İslâmiyyet ve Hükümet* adıyla Türkçe'ye (Osmanlıca) çevrilmiştir.⁸²

Mütercim Ömer Rıza, kitabın başında, "Mütercimim Mukaddimesi" başlığı altında şunları söylemektedir:

"Son seneler zarfında Şark'da intişar iden eserler arasında en çok mevzu-i bahs olan, etrafında müdhiş vevleler kopan ve leh ve aleyhinde en çok yazı yazılan eser, kârilerimize tercümesini takdim ettiğimiz '*el-İslâm ve Usûlü'l-hüküm*' yani '*İslâmiyyet ve Esâsât-ı hükümet*' unvanlı bu eserdir. Bir seneden fazla bir zaman-ı mukaddem Mısır'ın en kıymetli âlimlerinden Üstad Ali Abdurrâzık Bey tarafından Arapça ile yazılmış ve intişârının ferdâsında mürtecilerin hasmâne hamleleriyle, aynı zamanda teceddüperverlerin en takdîr-kâr tezâhürâtıyla karşılanan bu eserin mevzu-i hilâfet, saltanat, din ve devlet gibi Türk inkılâbının istihdâf ettiği büyük mes'elelerdi. Mısır'da ve sâir İslâm memleketlerindeki din âlimlerinin telâkkiyâtına mübâyin yeni fikirler müdâfaa iden ve Türk inkılâbına ilmî bir ifade virmeğe teşebbüs iden bu eser mürtecilerle teceddüperverler arasında çok şiddetli bir mücâdeleye sebebiyet vermiştir. Eserin intişârını müteâkib bütün din âlimlerinin hücumuna marûz olan muhterem müellif, dinsizlikle itham olunarak her türlü hakârete, her türlü husûmete mukâvemet mecburiyetinde kalmış, gün geçdikçe bu husûmet yumuşayacağına ve bu adâvet harâretini zâyî ideceğine,

⁸¹ Kahire 1324/1925, II. Baskı, Matbaatü Mısır. Ali Abdurrâzık'ın *el-İslâm ve usûlü'l-hüküm* adlı eseri üzerinde yapılan çeşitli tartışmalar için bk. Muhammed Ammâre, *el-İslâm ve usûlü'l-hüküm li-Ali Abdurrâzık* (Dirâse ve vesâik), Beyrut 1972, el-Müessesetü'l-Arabîyyetü li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, s. 55-110. Ayrıca Ali Abdurrâzık'ın eserine reddiye olarak çeşitli kitaplar yazılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Muhammed Bahît el-Mutî'î, *Hakikatü'l-İslâm ve usûlü'l-hüküm*, Kahire 1344, el-Matbaatü's-Selefiyye; Muhammed el-Hıdır Hüseyin, *Nakzu Kitâbi'l-İslâm ve usûlü'l-hüküm*, Kahire 1344, el-Matbaatü's-Selefiyye; Muhammed Ziyâüddin er-Reyis, *el-İslâm ve'l-hilâfetü fi'l-asri'l-hadis: Nakdu Kitâbi'l-İslâm ve usûlü'l-hüküm*, Kahire 1976.

⁸² Ali Abdurrâzık, *İslâmiyyet ve Hükümet* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1346/1927, Kitabhâne-i Sevdâ, 110 s. Ömer Rıza Doğrul'un bu tercümesinin yeni neşri için bk. *İslâm'da İktidarın Temelleri -Bir İdeolojik Devlet Eleştirisi-*, İstanbul 1995, Birleşik Yayıncılık.

bilakis şiddetini artırmış, müellifi İslâm câmiasından tard itmek, medenî, insânî, tabiî bütün hukukdan ıskat etmek için yeni bir hareket başlamış ve bu hareket üstadı muhâkeme idecek dinî bir mahkemenin teşekkülüne müncer olmuştu. Bu mahkemenin huzurunda eserini müdâfaa iden muhterem müellifin aldığı karar, kâdîlikdan azil olunmaktı.”⁸³

“Eser-i hâzırı şimdiye kadar hilâfete dâir yazılan eserlerden tefrik iden diğer mühim bir nokta hilâfetin İslâmî bir müessese olmadığı nazariyesinin îrâd ve isbâtıdır. Mısırlı müellife tekaddüm iden mütefekkirlerin bazıları müslümanlığın bir makâm-ı hilâfet vücûda getirdiğini, yalnız sahîh ve kâmil hilâfetin otuz sene devam iderek sonra saltanata terk-i mevki itdiğini iddia ediyorlardı. Üstad Ali Bey bu nokta-i nazara da muhâlefet iderek müslümanlığın peygambere vekâlet itibâriyle bir hilâfet, dinî veya dünyevî bir riyâset vücûda getirmediğini, esâsen dinin böyle şeylerden müstağnî olduğunu ve peygamberin sûret-i kat’iyyede mevzû-i bahs itmediği bu müessesenin ancak irtihâl-i nebevîyi müteâkib vücûda geldiğini, hilâfetin Kur’an ve Sünnet’de izâh idilmedikten başka, icmâ-ı ümmete de istinâd itmediğini, şeâir-i diniyeyi ifâ nâmına onun bir lüzüm veya fâidesi olmadığını beyan idiyor.

Elhâsıl bu eser, Türk inkılâb-ı muazzamının ilim ve fikir âleminde açtığı yeni ufukda ışıklar serpen bir meş’aledir.”⁸⁴

İslâmiyyet ve Hükümet adlı kitabın konu başlıkları şunlardır:

Birinci Mebhas: Hilâfet ve Müslümanlık, hilâfetin mâhiyyeti (s. 6), hilâfetin hükmü (s. 19), ictimâî nokta-i nazardan hilâfet (s. 27).

İkinci Mebhas: Asr-ı Saâdetde hükümet (s. 42), risâlet ve hükümet (s. 49), hükümdarlık değil risâlet, devlet değil din (s. 64).

Üçüncü Mebhas: Târih nazarında hilâfet ve hükümet, din birliği ve Araplar (s. 84), Arap devleti (s. 93), hilâfet-i İslâmiyye (s. 99).

Öte yandan, Osmanlıların son döneminde hilâfet konusunda yazılan eserlerden biri olan, Sayyâdî-zâde Mehmed Ebü'l-Hedy er-Râfîi'nin *en-Nefhatü'n-nebevîyye fî hidmeti'l-hilâfeti'l-Hamîdiyyeti'l-Osmâniyye* (İstanbul Üniv., Ktp., TY, nr. 4704) adlı kitabına, söz konusu eserin bulunduğu İstanbul Üniversitesi kütüphanesi deprem sebebiyle kapalı olduğu için ulaşılamamıştır.

⁸³ Ali Abdurrâzık, *İslâmiyyet ve Hükümet* (trc. Ömer Ruza Doğrul), s. 3.

⁸⁴ Ali Abdurrâzık, *a.g.e.*, s. 5.

GENESIS OF TURKISH NATIONALISM

M. VEDAT GÜRBÜZ*

As a political thought, nationalism was introduced to the Ottoman Turks and gained acceptance much latter than it did among the Ottoman non-Muslim nationalities. Turkish nationalism was the last link of the Ottoman Empire's reconstruction and Westernization movement chains. When the Ottoman Empire was trying to modernize its institutions, at the same time, it was trying to protect its unity. Pan-Ottomanism and pan-Islamism were, respectively, the Empire's political initiatives designed to maintain unity. Pan-Ottomanism was weakened by pan-Islamism, then, pan-Ottomanism entirely disappeared during the Balkan Wars.

Turkish nationalist thought developed as a part of modernization and Westernization ideologies, then, it became an independent political ideology. Until the Balkan Wars, nationalist thought was very weak among the Turkish intelligentsia, and it was not clearly defended. In those years, there were few publications about Turkish nationalism. The most famous Turkish nationalist, Ziya Gökalp produced his important works after 1911. Yusuf Akçura's article, "Üç Tarz-ı Siyaset," which was published in an infamous newspaper in Cairo in 1904, was republished and gained publicity after 1911.

MODERNIZATION AND WESTERNIZATION IN THE OTTOMAN EMPIRE

In the seventeenth and eighteenth centuries the Ottoman Empire examined numerous reconstruction plans, but the results were not good enough to stop the Empire's decline. In the Ottoman Empire, renovations were introduced from the top, unlike in Europe, where reforms were demanded from the bottom. In the Ottoman Empire almost every reform aimed to strengthen the army but as was customary, the army rebelled against the reforms.

* Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

When the Ottoman self-recovery reforms failed, the Empire turned its face to the West to apply advanced Western military and economic reforms at home. The foreigners, who visited or lived in the Ottoman Empire and the Turkish students, who studied in the West pioneered the introduction of Western thoughts and institutions in the Empire. Already, Christian Ottomans had a variety of transactions with the West, and they were consolidating Western values one way or another.

The reluctance among Muslims to learn a Western language prevented them from actively engaging with the West. The Muslims discredited the learning of foreign languages. The Imperial Translation Office was one of the primary channels of transaction with the West. Until the 1821 Greek Revolution, all of the Imperial interpreters were Greek Ottomans. In 1821, the Imperial Translation Office reformed as the Sublime Porte Translation Office and the Muslims started to serve in this office. When the Greeks were removed from their posts in this office, the government could not find civil servants who had knowledge of Western languages. In the 1840s, there were barely a dozen educated Turks with a competent knowledge of a Western language and some reading in Western books¹. Some Turkish elites learned Western languages in secret. Even Ahmet Cevdet Pasha learned French in secret to escape from public criticism. The Ottoman government first aimed to offer a translation job to the highly respected historian Şanizade Efendi, who knew some Western languages very well, but later the government changed its mind. Offering him this type of position would denigrate him, and there was no doubt that he would reject it. A converted Muslim—Yahya Naci Efendi—and after him another converted Muslim—Başhoca İshak Efendi—were appointed to this position. İshak Efendi, who knew more than five languages perfectly and taught mathematics and physics at the Military Engineering School, trained the Muslim youths in Western languages. The distinguished families of Istanbul competed with each other to send their children to this school. Interestingly, almost all of the last Ottoman Sadrazams including the architect of Tanzimat, Mustafa Reşid Pasha, and many more Western minded sadrazams, such as Ali Pasha, Safvet Pasha, Mütercim Rüşdi Pasha, Fuad Pasha, and Vefik Pasha all began their careers

¹ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1965 p. 86.

in the Translation Office. An important number of Turkish intelligentsia came of age in this institution.

In the eighteenth century, the Ottoman Empire began to send temporary Ambassadors to European capitals to learn about European political and economic structure. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi was the first Ottoman temporary Ambassador, who was sent to Paris in 1720. In 1794, the Ottoman Empire began to send permanent Ambassadors to the European capitals. The establishment of the Turkish embassies in the European countries increased political transactions between the Ottoman Empire and Europe and helped the presence of Western thought in the Empire. In 1827, for the first time the Ottoman Empire sent four students abroad, to Paris, and others followed later². The students, who studied in Europe opened another channel for the Turks' understanding of the West.

THE OTTOMAN INTELLIGENTSIA AND MODERN EDUCATION

Nationalism was not a pure ideology for the Turks in the Ottoman Empire. Modernization, Westernization, and even pan-Ottomanism and pan-Islamism had some sort of nationalistic feeling and character. Modernization and Westernization aimed to create a new type of society, shaping it with scientific and logical values, discarding stagnated traditional social institutions that were deemed to be backward. Pan-Ottomanism aimed to keep the Ottoman society united under the rubric of Ottoman citizenship. Pan-Islamism aimed to unify all the Muslims against the danger of the West. In both these ideologies, the Turks were supposed to have a main role in the organization of both Ottoman and Islamic societies. The ethnic Turks were most interested in the establishment of the Ottoman society, and they would benefit more than any other ethnicity in the formation of the Ottoman society, and, again, the ethnic Turks would play a main role in the establishment of united Islamic society since they possessed almost the only surviving relatively strong Islamic state.

The Ottoman Empire's modernization and Westernization initiatives scientifically and ideologically affected the Turkish intellectuals. The effect of the West on the Turkish language, on the Turkish literature and on the Turkish ideological life was revolutionary. Western types of literature and purification of the Turkish language gave avenues for the Turkish language.

² Lewis, p.82.

Interestingly, nationalism was the weakest influence of the West in the Turkish-Ottoman society. However, nationalism was the pivotal Western ideology, and already the Ottoman minorities adapted nationalism. The Turks reached nationalism very late. Positivism was championed as widely accepted Western thought in the Ottoman political groups.

The establishment of modern schools helped the formation of Turkish intelligentsia and resulted in the influence of some Western political thought, including nationalism, into the Ottoman society. Parallel to the Ottoman governmental reform priorities in the army, the first modern schools were military in nature. In 1734, Hendesehane, a school of geometry and engineering, was opened. In 1773, Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, the naval engineering school, was opened, and Mühendishane-i Berri-i Hümayun, the military engineering school followed it in 1793.

For the first time, modern secondary and elementary schools were opened during the reign of Mahmud II, when he opened some higher educational schools. In 1838, one year before the Tanzimat, elementary Rüşdiyes were opened. During the Tanzimat era, the number of modern primary and secondary schools, Sibyan and Rüşdiyes, were increased. During the Tanzimat, separate male and female teachers' schools were opened almost in every Eyalet center and in some Sanjaks. Sultan Mahmud II opened Mekteb-i Ulum-i Harbiye, the School of Military Sciences, and Muzika-i Hümayun, the Imperial Music School. In 1827, Mahmud II opened Tibbiye-i Şahane, the Medical School. In 1838, Tibbiye was moved into its new building. At the opening ceremony of the new building, the Sultan addressed the students: "You will study scientific medicine in French. My purpose in having you taught French is not to educate you in the French language; it is to teach you scientific medicine and little by little to take it into our language."³

A variety of modern schools was continuously opened during the Islahat era and especially during the Abdulhamit II reign. Abdulhamit II opened the schools in every part of the Empire. Now the people, who lived in small towns had a chance for education. Abdulhamit II even proposed to educate nomadic Kurdish children by forming traveling schools, whose teachers would meet with their pupils on the plateaus of eastern Turkey, where the

³ Lewis, p.83.

nomadic Kurds lived. Interestingly, almost a large number of Abdulhamit's political opponents graduated from the schools, which were opened by the Sultan himself. Now, intellectual and political personalities were not just from Istanbul or from the big cities. Many influential intellectuals, who were educated in Hamidian schools, were coming from small towns. For example—Ziya Gökalp from Diyarbakır and Abdullah Cevdet from Arapgir.

Before the inauguration of Darü'l-Fünun, the University of Istanbul, in August 1900, some college-level schools were opened, and when the University was formed, instructors from these schools became faculty in the University. Darü'l-Fünun was the first university opened in the Islamic world. In 1859, Mülkiye, the School of Public Administration, was opened, followed by Schools of Finance and Law in 1878, Fine Arts in 1879, Commerce in 1882, Civil Engineering in 1884, Veterinary Science in 1889, Police in 1891, Customs in 1892, and a new improved Istanbul Medical School in 1898.

THE LANGUAGE, THE OTTOMAN PRESS AND PUBLICATIONS

As is the case in almost every nationalist effort, Turkish nationalism first aimed to create a language to achieve unity. In this sense, folk language and colloquial languages were chosen to form the national languages. Turkish nationalism also, naturally, followed the same path, trying to create a pure Turkish from the Arabic and Persian languages' influence.

Interestingly, until Tanzimat there was not a language called "Osmanlıca." This term, which identified the Turkish language, was a product of pan-Ottomanist Tanzimat intellectuals. Naturally, pan-Ottomanists, who tried to build up an Ottoman society with all races, religions, and languages existing in the Empire, needed to identify the language, giving credit to no ethnic group. The Turkish language was used among the masses—not only Turks but also a significant number of minorities, who lived in the sea of ethnic Turks. Members of these minorities also spoke Turkish, and an important number of these minorities did not know any other language than Turkish.

The beginning of the Turkish language's mixture with Arabic and Farsi began one millennium before, when the Turks converted to Islam. Soon after the beginning of the Turkish conversion to Islam, Turkish scholars began to produce their works either in Arabic or Farsi. Even the well-known

Turkish dervish, philanthropist, and poet Mevlana—generally wrote his works in pure Farsi, but he openly claimed that he was an ethnic Turk. In the same century, the twelfth, another well-known Turkish dervish, philanthropist, and poet Yunus—wrote his works in pure Turkish. He proved that even religious texts could be written in this language.

During the Ottoman period, the invasion of the Turkish language by Arabic and Farsi, especially starting from the sixteenth century, increased. If we exclude highly sophisticated writings, a Turk had no difficulty understanding the written language as long as he received basic education and had reading and writing knowledge. Unfortunately, power hungry, prestigious, and ambitious scholars made the language difficult to understand in order to show their creative skills. Real difficulty with the Turkish language was/is coming from the Turks' diverse tribal background. There are hundreds of different intonations, even dialects of Turkish in Turkey.

Ali Suavi was one of the first defenders of simplified Turkish. Ali Suavi wrote in his newspaper *Muhbir* (Informer) that there was no language called "Osmanlıca," but only Turkish. Şemsettin Sami also shared this idea. Suavi concluded that whoever speaks Turkish is a Turk⁴. Ali Suavi went so far as to defend the idea of praying in Turkish. According to Şemsettin Sami, the simplification of Turkish was inevitable, because traditional Ottoman literature was dead, and a new literature inspired by the West was in the process of becoming. New ways of thinking could not be expressed by Ottoman Turkish. The new Turkish nation was arising and it needed its own national language⁵. Şemsettin Sami wrote the Turkish dictionary *Kamus-i Turki* in 1901. As a foreword to the dictionary, he wrote that if a nation wants to form its language into a literary medium, it is required to write the language's grammar and dictionary. Şemsettin Sami devoted almost his entire life to Turkish-language studies. His dictionary was considered a masterpiece about the Turkish language.

While the Turkish intelligentsia was trying to simplify the Turkish language, the learning of Western languages became more popular. There

⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979, p. 83.

⁵ Niyazi Berkes, *The Developments of Secularism in Turkey*, McGill University Press, Montreal 1964, p. 320.

was a rigid censorship in Turkish publications, but Western publications were free, and it was easy to obtain them in most bookstores. Abdulhamit II's censorship policy increased the demand for foreign publications. Interestingly, some Turkish intellectuals preferred to write in French, avoiding Turkish. Fatma Aliye, the first Turkish female novelist and daughter of Ahmet Cevdet Pasha, wrote, "After some time, it became easier to read and understand the French books than the Ottoman - Turkish books because the latter required, if anything, more recourse to the dictionary than the French."⁶

Political ideologies and new ideas were represented in the Turkish press. Almost every scientific, political, and literary organization had its own press and publications. The Turkish public opinion was formed and educated by the press. Newspapers aim to inform and educate the people. Press language must be simple in order to be understood by ordinary people. To sell their newspapers and to reach the masses, the Turkish press pioneered the use of simple language in publications in the Empire.

Newspapers were reaching and influencing almost every member of the educated elite. Historical and cultural matters assumed a great importance in the newspapers and magazines⁷. Newspapers and publications were not only distributed in Istanbul. They were also circulated in the other cities and even in towns. Ziya Gökalp educated himself by reading Namık Kemal's publications in Diyarbakır.

The first periodical in the Ottoman Empire was the governmental *Takvim-i Vekayi*, which was first published in 1831. The volumes of the *Takvim-i Vekayi* were published both in Turkish and French. The first non-governmental periodical in Turkish was the weekly *Ceride-i Havadis* (Journal of News). A British journalist, William Churchill, began to publish *Ceride* in 1840. After his death in 1864, his son continued to publish the periodical. The outbreak of the Crimean War brought new opportunities for Churchill. He covered the fighting both for British newspapers and for *Ceride*. His reports "gave the news-hungry Turkish reader a new insight into the function and value of the newspaper in the modern state."⁸. Another important function of *Ceride* was the simplification of the language.

⁶ Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, p. 291.

⁷ David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*, London, 1977, p. 15.

⁸ Lewis, p. 143.

In 1860, Agah Efendi from the Translation Office began to publish his weekly *Tercüman-ı Ahval* (Interpreter of Conditions). İbrahim Şinasi and Ziya Pasha wrote in this newspaper. The government was unsatisfied with *Tercüman*'s writing and shut down the paper. In 1862, Şinasi and Ziya Pasha launched their own newspaper, *Tasvir-i Efkâr* (Illustration of Opinion). İbrahim Şinasi was the first and major figure in the establishment of the Turkish press language. He tried to use language as a tool to give people knowledge and information. For that reason he used simple Turkish in his articles⁹. Şinasi's pupil, Namık Kemal, surpassed his master, and he came under the influence of Lamartine and the romantic school in Paris¹⁰. Under Namık Kemal's editorship, the *Tasvir-i Efkâr* became the first Turkish newspaper to carry sophisticated analyses of foreign affairs¹¹.

Between 1870 and 1876, the Turkish press developed rapidly. For the first time in the Middle East, a public opinion and public spirit came into existence. Newspapers were passed hand to hand by a big number of readers. In 1872, three daily newspapers and a number of weeklies were published in Istanbul. That same year the number of French dailies was six. By 1876, the number of daily newspapers in Istanbul rose to seven¹².

Publications on Turkish history and the Turkish language greatly increased after 1860. Translations from the European languages on a variety of topics started in the 1860s and proved an impressive success. Most of the translations were made by the intellectual society organization "Encümen-i Daniş." To be a member of this society required a complete knowledge of Ottoman Turkish, Arabic, Farsi, and at least one Western language. Some very famous figures were among the Encümen's members: Ahmet Cevdet Pasha, Ahmet Vefik, the famous Austrian historian Hammer, the well-known British dictionary James Redhouse, Bianchi, and some former Translation Office employees. Encümen's translations helped the Turkish intellectuals to improve their visions about Western thought and institutions. Moreover, some publications apart from the translations, were a treasured value for Turkish language and Turkish history. Encümen-i Daniş published the first

⁹ Niyazi Berkes, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, p. 232.

¹⁰ Hans Kohn, *A History of Nationalism in the East*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1929, p. 226.

¹¹ Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton University Press, 1962, p. 27.

¹² Kohn, pp. 227-228.

Turkish language grammar “Kavaid-i Osmaniye” written by Ahmet Cevdet Pasha and Fuad Efendi. Redhouse’s English-Ottoman dictionary was another outstanding publication by the Encümen¹³. In addition to these Western translations, Abdulhamit II supported the scholars in their translation of the works of famous Muslim authors into Turkish. Then, an important number of Islamic classical writings were reproduced in Turkish. All these publications helped the Turkish language become a scientific language.

New publications in the Empire gradually regulated written Turkish. Generally, almost all of the Turkish intellectuals tried to simplify Ottoman Turkish. *Servet-i Fünun* and *Genç Kalemler* were significant periodicals in the process of simplification of the Turkish language and in making Turkish a literature and science language. Authors of these two periodicals led new literary movements in Turkey. These periodicals were considered Turkish Literature schools. *Servet-i Fünun* was first published in 1894. The chief figure in this periodical was Rezaizade Ekrem. Some famous late Ottoman and early Republic authors—such as Tevfik Fikret, Ahmet Rasim, Hüseyin Cahid (Yalçın), Ahmet Şuayb, Mehmed Rauf, and Cenab Şahabettin—began their careers in this periodical. At the beginning, *Servet-i Fünun* proposed to give information about Western sciences, but the periodical turned out to be a literary journal. Some linguistic and literary debates were carried out by *Servet-i Fünun*’s writers. The major debate was the nature of art. How art should be: “art for art” or “art for people.” Positivist-minded *Fünun* authors preferred the idea “art for people,” then a new literary movement, “*Edebiyat-ı Cedide*” (New Literature), came to life using the language for people’s needs, not for poetic beauty.

Genç Kalemler was first published in 1911 and went beyond *Servet-i Fünun* by proposing to use pure Turkish and eliminating Arabic and Farsi words or replacing them with Turkish ones. Kazım Nami, Ömer Seyfettin, and Ali Canip were well-known authors of *Genç Kalemler*. They wrote some nationalist articles for their periodical. For the first time *Genç Kalemler* published Ziya Gökalp’s “Turan” poem:

The fatherland for Turks is not Turkey, nor Turkistan,
The Fatherland is a vast and eternal land: Turan.

¹³ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, p. 229.

Ali Canip argued that Turkish nationalism was not meant to rescue just the ethnic Turks: "Now, many Circassians, Kurds, Albanians, and half-bloods are endeavoring to improve Turkishness since they know that only Turkishness can rescue the Oriental nations from despotism and exploitation by the West."¹⁴

For the first time, publications about the pre-Islamic history of the Turks began to appear in Turkey in the second half of the 1870s. Süleyman Pasha was the first author, who wrote about ancient Turks, in his history book in 1876¹⁵. The students, who were educated in the West, and the Westerners, who resided in Turkey, influenced the Turkish elite to create nationalist thought. European Orientalism and archaeological discoveries about ancient Turkish civilization increased the nationalistic sentiments in Turkey. Hungarian scholar Arminius Vambery—who spent a long time in Turkey and Central Asia—came in contact with many Turkish intellectuals and became a friend of the Sultan himself¹⁶. Vambery preached about ancient Turkish history in Istanbul. A Danish war soldier, W. Thomsen, captured by the Russians, was exiled deep into the steppes. He saw some monumental, written stones along the river Orhon. In 1893, after a period of long and tiresome work, he deciphered the script of the stones. They were seventh-century Göktürk remnants and written in Göktürk Turkish. His discovery was astonishingly speculated about in the West and affected the Turks via Western publications. For the first time, Hayrullah Efendi wrote about modern Western discoveries about ancient Turkish history. Ahmet Vefik Pasha and Ahmet Cevdet Pasha gave some information in their history books. Mizancı Murad, an émigré from Russia, wrote about the mythical hero, Oğuz Han, who was considered the mythological ancestor of Turkey's Turks.

EMERGENCE OF TURKISH NATIONALISM AND ITS DEFENDERS

Development of Turkish Nationalism

Nationalism affected the Ottoman Turks later than it did any other European and Balkan nations. The political situation of the Turks and their culture and religion resulted in the nationalist thought coming late to the

¹⁴ Masami Arai, *Turkish Nationalism in the Young Turk Era*, Leiden, New York, 1992, p. 42.

¹⁵ Berkes, *Secularism*, p. 318.

¹⁶ Kushner, p. 10.

Turks. The Ottoman Turks did not need nationalism. They established the Ottoman Empire, and they were the core of the Empire. Turkish nationalism obviously would hasten the disintegration of the Ottoman Empire. While nationalist movements deeply affected the Balkan Christian elite, they did not have any effect on the Turkish elite and on the Turkish masses at all. Ethnic Turks tried to save the Empire by creating a multi-ethnic Ottoman society. Nationalism in no sense existed among the Muslim Turks. Islam strictly forbids nationalism and vigorously damns racism. At the same time Islam is not opposed to people identifying themselves with names of the tribes to which they belong.

Turkish nationalism came into existence during the devastating wars in the Empire. The Ottoman Empire first lost Christian populated territories then Muslim-populated territories, in the Crimea. Russia and some Balkan states seized the territories with the bulk of their Muslim populations. The Ottoman defeats in Crimea, in the Caucasus, in the Balkans, and in eastern Turkey resulted in dramatic Muslim casualties. During the war in 1877-78 alone, between the Ottoman Empire and Russia, Russian soldiers and Bulgarian bands killed some 200,000 to 300,000 Muslims and uprooted more than a million Muslims, who were living in the territories from the Danube to Istanbul¹⁷. Muslims in Russia began their last long resistance against Russian occupation. Muslim rebels and Muslim intellectuals began to defend first Muslim unity then Turkish nationalism against nationalist Russians. Slavic discrimination against the Turks in Russia helped the growth of Turkish nationalism in Russia. Masses of Muslim émigrés sought a settlement in Turkey to protect their lives. These émigrés, who came from different tribal backgrounds and non-Turkic tribe members easily mixed with Turks in Turkey. Still, Islam was the biggest power among the Turks, and it was the most important element to keep people together. These émigrés carried nationalistic feelings because of their hatred for Russians and the Balkan nationalism.

Defenders of Turkish Nationalism

Namık Kemal(1840-1888) was the chief intellectual who affected almost the entire variety of intellectuals in the Empire. He was the Hegel of the

¹⁷ Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, 1985, p. 49.

Turks. His influence touched almost all enlightened Turks in the Empire, and his works were secretly read by the masses. A generation grew up reading his works. Then, they developed their ideas and political preferences. Even though Namık Kemal was not a nationalist but a populist, he was a great patriot and aware about Turkish history and Turkish culture. Moreover, he more deeply influenced the nationalists than any other ideological groups. In his play "Celaleddin Harzemşah," he created Turkish romanticism. As wasn't true for French romanticism, there existed no borders of Vatan in Kemal's thought. Vatan was both the Ottoman State and the Islamic territory¹⁸.

Namık Kemal represented young Ottoman thought. He opposed to copying Western institutions, yet he tried to adopt their intellectual backgrounds. Desiring to prepare the people for Western institutions and Western thoughts, he combined these new Western thoughts with Islamic traditions and introduced them to the people, using relatively simple language in the press. Namık Kemal was one of the pioneers, who dealt with the language problem. He concluded that language should educate the people and for that reason it should be in a form that people could understand. He opposed the Medical School's policy of offering education in French. He was faced with a terminology problem, when he translated some works from French into Turkish, and he was the first person to use 'Vatan' as the fatherland and the 'Millet' as the nation. Interestingly, some other intellectuals also produced new terms using Arabic-origin words and creating the terms that were never placed in Arabic. İktisat—or economy—and Mefkure—or ideal—are two of these invented terms.

In his article "Avrupa Şarkı Bilmez" (Europe does not know the East), Namık Kemal complained about European misinterpretation of the Ottoman Empire. In his article "İttihad-ı İslam" (Unification of Muslims), Kemal emphasized the lack of transactions among the Muslim societies. The harmony among the Muslims, which had been established since Abbasit Me'mun, had disappeared centuries ago. In his writing "Kavimler Anlaşması" (Social Contract), he pictures the features of Ottoman society, which is made up of individuals equal in the eyes of law, and shared common interests but with different ethnic, religious, and linguistic backgrounds. This society existed for six centuries and, according to Kemal,

¹⁸ Ülken, p. 95.

it could survive in the future with the establishment of a sort of federational-governmental system. The United States served as a good example for establishing a mixed Ottoman Society¹⁹.

Some Azerbaijani nationalists affected the Turkish nationalism in Turkey. The first Azerbaijani figure was Mirza Fethali Ahundov (1812-1878). Ahundov presented the Ottoman government with a plan for the reformation of the Turkish script²⁰. He proposed that the Turks use the Latin alphabet in stead of Arabic. Another important Azerbaijani person in the course of Turkish nationalism was Hüseyinzade Ali Bey. After studying in St. Petersburg, he came to Istanbul in 1889 and started teaching in the Medical School. There, he taught the ideals of Turkish nationalism to interested students. He took part in the establishment of the society of Union and Progress²¹. Another Azerbaijani pan-Turkist, Ağaoğlu Ahmet (1869-1939) was one of the first Azerbaijani students, who studied in the West (Paris). He met with a predominant Turkish positivist, Ahmet Rıza. After the Young Turk Revolution in 1908, Ağaoğlu Ahmet came to Istanbul and worked for the pan-Turkist newspaper "Türk Yurdu"²². A Crimean Tatar, İsmail Gaspıralı was another distinguished pan-Turkist, who affected the nationalists in Turkey. In 1883, he began to publish his newspaper, "Tercüman" (Interpreter), in Bahçesaray. His motto was: "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" (Unity in Language, Thought and Action). He tried to unify the Turks in Russia through the use of the Turkish language. His newspaper was read in the Ottoman Empire and was often quoted by the Turkish press²³.

The predominant nationalist figure among the Russian Turks was Yusuf Akçura. He was born in 1876 in the Volga region; then he immigrated to Istanbul with his mother. İsmail Gaspıralı was his brother-in-law. Akçura graduated from Military School. Because of his opposition to the regime, he was exiled; later, he escaped to Paris. He studied Political Science in Paris. After completing his education in France, he went back to Russia. He worked as a teacher in Kazan and wrote his famous article—"Üç Tarz-ı Siyaset" there in 1904. His article was published in the newspaper "Turk" in Cairo.

¹⁹ Ülken, pp. 96-98.

²⁰ Kushner, p. 12.

²¹ *ibid.*, p. 12.

²² *ibid.*, p. 13.

²³ Kushner, p. 12.

After the Young Turk revolution, Akçura came to Istanbul. He was one of the founders of "Türk Derneği" (Turkish Association) in 1908. A large number of Turkish and foreign intellectuals became members of this organization. In a short time, the association opened branches in Rusçuk, Budapest, İzmir, and Kastamonu²⁴. Türk Yurdu (Turkish Homeland) was the Turkish Association's journal. This journal published some serial articles about the history of the Ottoman Empire and historical and contemporary Central Asia. As is true of every nationalist movement, the language issue was of primary concern for the Türk Yurdu. The journal adopted some words from the peasant language, which was considered vulgar. Meanings of the new words were explained with footnotes. Some articles were written about the Finnish, Hungarian, and Mongol languages, since they belonged to the same Turkish language family. The journal wrote about some little-known Turkic tribes in its publications. The Çuvaş were presented as a forgotten Turkic Tribe. Most of the founders of Türk Derneği were Turkish émigrés from Russia. Its press organ—Türk Yurdu—aimed to generate Turkish national spirit among the Ottoman Turks. The Ottoman Empire was called the "Turkish State" in its publications.

"Üç Tarz-ı Siyaset" was the first publication about Turkish nationalism. Akçura analyzed three types of Ottoman politics—pan-Ottomanism, pan-Islamism and pan-Turkism—in his article. Because it was published in a small journal, his article did not capture a significant amount of attention. Later, he republished his article, when Turkish nationalism was a major political concern in Turkey. Since the Ottoman Empire acquired the desire to develop and regain power inspired by the West, mainly three political paths were followed; 1- to create an Ottoman society from different ethnic peoples; 2- to unify all Muslims politically; and 3 to create a political "Turkish Nation" based on racial criteria. According to Akçura's three types of politics:

1- Osmanlıcılık (Pan-Ottomanism): This idea aimed to unify Muslims and non-Muslims, giving equal rights and obligations, while recognizing the full ideological and religious freedom of the people. In this sense, a society would be created instead of racial and religious differences. The United States was a role model for the proposed Ottoman society. Mainly, Osmanlıcılık targeted protection of the borders of the contemporary

²⁴ Arai, p. 8.

Ottoman Empire. This policy was good for Muslims and Turks, as it was an internal Ottoman policy, but did nothing for the Turks outside the Empire²⁵. Osmanlıcılık might have worked to meet the needs of the Empire, but there were some serious dangers for the Empire in the long term. Giving the same rights to minorities and mixing the real owners of the Empire, the Turks would be assimilated in the Ottoman society, and there would no longer be an Ottoman State, when Turkishness was gone. The Muslims did not want to have equal rights with non-Muslims, and non-Muslims did not want to create a future with Muslims. Recently, non-Muslims were taught that they had their past, their civilizations, and their freedom. No one would want to create a new nationhood by melting into a nation that destroyed their freedom, even though they had plenty of opportunities to do this. So, Osmanlıcılık ended up creating a great fiasco. The gap between the religions was widened, with İslamcılık in reverse of Osmanlıcılık²⁶.

2- İslamcılık (Pan-Islamism): When Osmanlıcılık did not work, young Ottoman idealists, whose slogans were "Vatan" and "Unification," ended up with "Islam," adapting the slogan "Religion and State are United". In other words, Islam in one country. All Muslims should be united in a country. With this ideology, the Empire revitalized and empowered the concept of the religious state, when it had been abandoned by the Tanzimat. İslamcılık opposes any national identity. In Akçura's words, Islam is a mill in which you put people from different racial, linguistic backgrounds. Islam then produces one type of Muslim—with equal rights and standardized thought²⁷.

3- Türkçülük (Pan-Turkism): The idea to create a Turkish nation based on racial values is a very new concept. Neither the Ottoman Empire nor other Turkish states before the Ottoman Empire had the idea of creating a Turkish nation. Now, Türkçülük had a scientific character rather than a political ideology in the Empire. Increasing Ottoman relations with Germany influenced the Turkish youth about German studies concerning their language and their history. Now the Turkish youth created their own intellectual elite, which matched German and French types of scientifically oriented intellectuals²⁸.

²⁵ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, p. 19. (Republished Copy).

²⁶ Akçura, pp. 29-30.

²⁷ *ibid.*, p. 32.

²⁸ *ibid.*, p. 23.

According to Akçura, Türkçülük aimed at unifying all the Turkic people, whose language, culture, and religion were almost the same. Türkçülük at the same time proposed the religious unity through racial unity. Another aspect of Türkçülük was to Turkify semi-assimilated non-Turkic people. Unifying the Turks, who live in the vast areas of Asia and Eastern Europe would give the Ottoman Empire a chance to be a Great power in the area between the "yellows" and the "whites". When the Empire gained power and new territories, it would at the same time lose power and territories in the Arab world²⁹.

Akçura admits that there were many bigger problems to be encountered in unifying the Turks than there were in unifying the Muslims. According to Akçura, Türkçülük was a "new born baby." The idea of Turkish unification and the creation of Turkish literature were very new. There were no strong establishments and no spectacular will for Turkish unification, while both of these existed for the purpose of Islamic unification³⁰.

In Akçura's conclusion, he cannot decide, which politics were most beneficial to the Ottoman Empire: İslamcılık or Türkçülük. He does not count Osmanlılık as an alternative.

Ziya Gökalp, Founder of Modern Turkism

Ziya Gökalp (1876-1924) was the first intellectual to see Turkist ideology as a political thought. He had a very strong Islamic and traditional background. Namık Kemal's works deeply influenced him. His early writings were romantic. He recalled in his memoirs the time, when his father informed Gökalp that his greatest hero, Namık Kemal, died. His father was waiting for the high-school-age Gökalp to talk with him. The father told the son that this day should be the gloomiest of Gökalp's life, because his hero had passed away. Gökalp recalls his bitter pain, when he heard this "black news." The distinguished Turkish historian Niyazi Berkes writes in his foreword to Gökalp's work—*Turkish Nationalism and Western Civilization*—that Gökalp later recognized Namık Kemal as a major obstacle to progress towards the establishment of a modern state³¹. The positivist-

²⁹ Akçura, p. 34.

³⁰ *ibid.*

³¹ Ziya Gökalp, *Turkish Nationalism and Western Civilization*, Translated and introduced by Niyazi Berkes, London 1959, p. 18.

minded Berkes discredited the ideologies with religious and romantic sense and apprised what is expressed in a secular manner. He criticized Namık Kemal for being utopian. Berkes wondered why outstanding nationalists and socialist intellectuals to whom Kemal was introduced in Paris did not influence Kemal. In reality, Gökalp's writings and ideas were changed drastically. Some of his religious sentiments were replaced by secular and purely nationalistic ideas. His intellectual capacity and his ability to organize Turkish Nationalism as a political thought brought him a spectacular reputation. His ideas influenced Mustafa Kemal Atatürk and his revolutions in the Turkish Republic. In addition, his nationalist formulas and concrete conclusions gave opportunities to the nationalists to develop pillars of the Turkish nationalism. Gökalp had an exceptional power over the youth of Turkey and over the politicians. A nationalist was not considered a true nationalist if he did not read Gökalp's works.

Gökalp produced his major works on the nationalism in the years between 1911-1918 and 1922-1924. His writings questioned how the Turks should adopt Western civilization and how they should harmonize the Turks' traditions with their Islamic background. He formulated the future of Turkish civilization: Westernism, democracy, political and economic independence, and secularism³². Islam would provide the moral and legal bases of society, while Western civilization would furnish the material and practical methods and techniques to enable this system to survive in the contemporary world of power and economic progress. Gökalp followed Namık Kemal's moderate view that the non-material aspects of European civilization should not be emulated.

Ziya Gökalp was the first Turkish sociologist. Gökalp, who was deeply influenced by grandiose sociologist Durkheim, had a great faith in sociology as the supreme positivist science. According to Gökalp, the Turks would create a Turkish nation using sociology. He formulated everything to match his sociological approach. Durkheim's assessments about values and ideology (mefkure) influenced Gökalp to formulate his nationalist thought³³. According to Gökalp, ideology was foremost strength of the

³² Gökalp, *Turkish Nationalism and Western Civilization*, p. 12.

³³ Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, Harvill Press, London, 1950, p. 48.

nation in its progressive actions³⁴. He symbolically formulated the “kızıl elma” ideology to keep national spirit alive³⁵. In Gökalp’s view, culture was the most important element of the society. The discovery of the cultural values of the basic social unit would eventually lead to the formation of the nation. The modern nation is a community with a unique complex of cultural values. Only nations have social reality as cultural units. Gökalp examined the concepts of civilization and culture, and he distinguished these concepts from each other. Culture was national and had a tendency not to change, but civilization had an international character, and it had a tendency to change. A full-fledged national culture could come into existence only, when its raw material on an ethnic and folk level was worked with the fresh techniques of a civilization to which many nations had contributed.

Gökalp thought that his formation of the nationalism did not need to completely follow the footsteps of Western nationalism. He rejected Durkheim’s idea that nationalist thought should only contain pure positivist ideology excluding any religious motives. Gökalp concluded that different individuals and nations needed different moral standards³⁶. According to Gökalp, modernized Islam could be easily combined with Turkish nationalism and national culture³⁷. But he rejected the idea that Islam was a civilization and that Western civilization was a Christian civilization. Contemporary Western civilization has nothing to do with either nationality or faith. The confusion on this point is due to a conflation of culture with civilization³⁸. On the other hand Gökalp concluded that Christianity failed to reconcile itself with modern civilization, but Islam is the most modern religion; it in no way conflicts with modern science³⁹.

Gökalp attacked Osmanlıcılık: “The Tanzimatists said you are Ottomans; do not claim a national existence distinct from other nations. If you do, you will cause the destruction of the Ottoman Empire. The poor Turk, scared to lose his fatherland, had to say I am not a Turk, I am nothing but an

³⁴ Heyd, p. 49.

³⁵ Heyd, p. 111.

³⁶ *ibid*, p. 58.

³⁷ *ibid*, 98.

³⁸ Gökalp, *Turkish Nationalism and Western Civilization*, pp. 24-28.

³⁹ *ibid*. p. 214.

Ottoman."⁴⁰ Gökalp believed that Tanzimat failed because it tried to adopt the civilization of Europe without building the national culture. He claimed that revolutionists were against the Ottomans but that they were too conservative for Turkish culture. The Turkish Republic started to change the Ottoman traditions and Ottoman civilization, which was an oriental civilization and had nothing to do with Islamic civilization. It was only an Eastern Roman civilization, and it had begun to be replaced by European civilization. Gökalp asserted that it is religion that separates us from Europe more than anything else. Europe will always remain Christian as we shall remain Muslim. But this will not prevent us from introducing the science from the West⁴¹.

To establish a nationalism requires going to the nation itself. When the Turkish nationalists began to form nationalism, they were faced with a national identity problem. Who were the Turks and on which value the Turks would be united? To find answers to these questions, Turkish nationalists tried to explain the concept of 'Turk' as a nation and formulated Turkishness, relying on cultural and linguistic variables. The Turks, who lived in the countryside, especially the nomadic Türkmens, were portrayed as role model for Turkish language and Turkish culture.

The meaning of the term "Turk" was an important problem for Ziya Gökalp too. He preferred to explain the term as "Türük," the plural form of "Turk," in the meaning "generate." It may be that the Myth of Ergenekon (genesis of the Turks) led Ziya Gökalp to come to this conclusion. Moreover, Arabs called the Muslim Turks, mostly Oğuz Turks, Türkmens, and Europeans called the Turks "Turks." Then, Turkish nationalists used "Turk" to stand for the Turkish nation.

Ottoman culture was city- and town-oriented. High Ottoman culture was developed in some well-known town centers. The Ottomans ignored the villages. The ethnic Turks, who lived in the cities identified them with high Ottoman culture and distinguished themselves with their blood brothers, who lived in the countryside. Ottoman-labeled Turks in the cities often called the Turks in the countryside as "Turk" but in an inferior manner. The Turks in the villages preserved their languages and traditions. The semi-

⁴⁰ *ibid.*, p. 260.

⁴¹ Gökalp, *Turkish Nationalism and Western Civilization*, p. 336.

nomadic Turkmen tribes colorfully lived out their cultural values for the centuries without any drastic change.

Going to the people was one of the fundamental principles of Turkism in Ziya Gökalp's nationalism. The elite had to consolidate a common understanding, recognizing people's cultural values as national dynamics.

Naturally, Gökalp dealt with language problems too. He produced moderate and very useful ideas about Turkish language. Gökalp believed that every word known and used by the Turkish people is Turkish. It is not important to express everything with original Turkish words. "We don't need to adopt dead Turkish words into our language. The language of a people is a living organism composed of its own living organs, not of dead roots. The purification of Turkish should not be based on the extremist claims of the purists. On the other hand, we can adopt the words from other languages, but we should not import their language rules into Turkish."⁴²

Ziya Gökalp formulated the principles of the Turkish language:

1- We should abandon the Ottoman language by replacing it with folk language. We should pronounce the new language with the pronunciation of the women of Istanbul.

2- We should abandon Arabic and Farsi words if we are using their Turkish counterparts.

3- We should regulate Arabic and Farsi-originated words in the Turkish language, spelling and pronouncing them according to Turkish-language rules.

4- Old fossilized Turkish words should not be revived.

5- New terms should be generated in Turkish⁴³.

Gökalp believed that Turkism is not a political movement. Rather, it is a movement scientific, philosophical, and literary in nature. It is a movement of cultural derivation and regeneration⁴⁴. Ziya Gökalp was a defender of cultural nationalism. Feeling Turkish and expressing himself as a Turk were

⁴² Gökalp, *Turkish Nationalism and Western Civilization*, p. 293.

⁴³ *ibid.*, p. 297.

⁴⁴ *ibid.*, p. 305.

enough reasons to be considered a Turk. When he was criticized as a being Kurd, who was defending Turkish nationalism, he answered the criticism in his poem "To The Man, Who Calls Me Not A Turk":

Even if I were a Turk or not
I am friend of the Turk
Even if you are a Turk or not
You are an enemy of the Turk.

Ziya Gökalp's articles in the journal of "Türk Yurdu" were regenerated in the book "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" (To Be Turkified, To Be Islamized, To Be Modernized.) The book's title was chosen from one of Gökalp's articles. In this book, Gökalp compared Turkism, Islamism and Modernism. He concluded that these ideologies don't contradict each other in terms of their application to the Turkish nation.

Gökalp believed that after the ideals of nationalism come to life, they spread to the other nations. Nationalists must sacrifice and work hard in order to achieve their goals. Linguistic, literary, economic, and political developments in nation states attract neighboring states to their notions of progress. In time, neighboring states are influenced by nationalistic movements. The ideology of nationalism first started among the non-Muslims in the Empire and influenced the Albanians, Arabs, and eventually the Turks⁴⁵.

Gökalp sketches the scene of the Turks in the Ottoman Empire in this book. The Turks identified themselves with the state. When social and economic domination were shifted from the Turks' hands, they could not realize their losses, believing they were still the state. They were not jealous of non-Turks, who occupied high scientific and economic positions. The Turks were satisfied with non-Turks' success, realizing that they were good enough for the Empire, and the Turks stayed out of the circle of creativity and prosperity. The Turks were civil servants and farmers. These groups of people were far from creative, since trade and science developed people's creativity. So, Turkishness was stagnated, and the term "Turk" came to identify the peasantry⁴⁶.

⁴⁵ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Hazırlayan İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, p. 2.

⁴⁶ *ibid*, p. 5.

A lack of national ideology prevented Turkish progress in art, science, and economics. Ideals of family were very narrow, and the ideals of the “ümme” were too broad to achieve basic progress goals. The Turks needed nationalism between these two for their success. Turkism represents nationalism, while Islamism represents internationalism. They do not contradict each other. Nationalism needs religion since nationalist feelings empower religious feelings, and Turkism requires some sort of Islamism. When the Turks were defeated in the Balkan wars, there were not Hungarians, Mongols or any non-Muslim Turkic nations, who paid attention to the Turkish defeat. On the other hand while many unknown Muslim tribes in India, Indonesia, Sudan, and China shared the pain of the Turks⁴⁷. Gökalp defends the idea that Turkism needs to have an Ümme program to develop its relations with the Islamic world.

In conclusion, Gökalp described modernization as a technological development. Turkism, Islamism, and Modernism were reality, and they were coming from national necessities. Gökalp proposed a “modernized Muslim Turkism.”⁴⁸

Pre-Islamic Turkish history inspired Gökalp’s nationalist ideas. He learned much about Turkish history and made very successful conclusions about understanding Turkish culture and applying this culture to entire Turkic nations as a social dynamic for their future unification. He lectured about ancient Turkish history at the University, where he worked as a sociology professor. When he was exiled to Malta, he regularly gave lectures about Turkish history and Turkish culture to other political exiles in Malta. In his works “Türk Uygarlığı Tarihi” (History of Turkish Civilization) and “Türk Töresi” (Turkish Tradition), he wrote about the origins of Turkish society and its culture, beginning from the earliest period of Turkish history.

POLITICAL NATIONALISM

The idea of Turkism developed under Ottoman modernization thought. Ziya Gökalp formulated Turkish nationalism as a separate political ideology. Ziya Gökalp and Yusuf Akçura were influenced by a German-type of romantic nationalism. A Turkish national identity was created using language, ethnography, and culture.

⁴⁷ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, pp. 10-11.

⁴⁸ *ibid.*, p. 12.

Political Turkism was the last chain of the Ottoman dissident movements. Opposition to the sultan and his rule led to the establishment of some underground organizations in the Empire. The Kuleli Vakası of 1859 was the first Ottoman dissident movement. A strong opposition movement started with the establishment of the community of the Young Ottomans in 1865. Namık Kemal was one of the founders of this secret organization.

In 1889, four medical students established another influential underground organization, "İttihad-ı Osmani." Five years later, this organization was called the community of "İttihad Terakki." Because of their opposition to the regime, a big number of İttihadists left Turkey for some European countries. Basically, they defended the parliamentary political regime and the concept of self-determination for all Ottoman citizens. The "Hürriyet" became their magical slogan to attract the attention of the masses. In 1908, they achieved their goal through the establishment of the parliamentary regime in Turkey.

In 1908, the elections for 288 seats in parliament took place. Little more than half of the seats, 147 were won by the Turkish deputies; other seats were won by the minority groups. "Hürriyet" and the parliamentary regime did not bring tranquility to the people. After the 1908 revolution, Bulgaria declared its independence from the Ottoman Empire, and the Austro-Hungarian Empire annexed Bosnia and Herzegovina. At home, the Turks were shocked with non-Turkish deputies' demands from the Empire. All these circumstances made positivist İttihadists nationalist. İttihad Terakki first ran the government from behind the curtain, then, it ruled the country as a political party.

İttihad Terakki adopted a nationalist program, one not openly articulated in multi-ethnic Turkey. The most important nationalist action of İttihad Terakki was the declaration of the Turkish language as Turkey's official language. The party required all official correspondences in Turkish and aimed to teach Turkish to all Ottoman citizens. İttihad Terakki introduced its nationalist program under the title of Westernization and secularism.

Beginning with the Balkan war, İttihad Terakki openly defended Turkish nationalism. Most of the high-ranking Ottoman military officers,

including Mustafa Kemal, were İttihad Terakki's members. After the Balkan wars, nationalism was the most popular political thought among the Turkish elite and Turkish military.

The Ottoman Empire was dragged into World War I under Enver Pasha's leadership. Enver Pasha aimed to regain lost Ottoman territories and to establish a Turkish Empire reaching the Turks in Russia. The revolution of 1917 in Russia gave the nationalists hope that they would achieve their goal of unifying the Turks. The slogan "Rusya viran olacak, Türkler Turan olacak" (Russia will perish, the Turks will form Turan) echoed among the nationalists.

The occupation of Turkey after World War I fostered nationalist feelings in every section of the Turkish society. The Turks started a national resistance movement against the occupation. The Turkish war was called the "National Freedom War," and fighting groups were called the "National Powers". A "National Oath" was proclaimed by the last Ottoman Parliament in order to save the majority of the Turkish populated areas. Finally, the Turkish assembly was formed and named the "Grand Turkish National Assembly". All these nationalistic movements gave birth to the national Turkish State.

ERMENİ SORUNU İLE İLGİLİ BİR İNGİLİZ KAYNAĞI ÜZERİNE ELEŞTİREL DEĞERLENDİRME

TAHA NİYAZİ KARACA

Bogos Nubar Paşa 1919 yılında Paris Barış Konferansı'na Ermenilerin temsilcisi olarak yaptığı başvuruda Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni vatandaşların büyük bir soykırıma uğradığını iddia eder ve Lord Bryce, Morgenthau, L. Einstein, Dr. Lepsius, Dr. Niepage ve Harry Sturmer'in kitaplarını iddialarının kanıtları olarak gösterir¹. Bogos Nubar'ın belirttiği bu kaynaklar günümüzde de Ermeni iddialarının temellerini oluşturan yayınlar olma özelliklerini devam ettirmektedirler.

Böyle olmakla beraber, bu eserler ve yazarları teker teker ele alınarak incelendiklerinde görülmektedir ki yazılanlar gerçekleri yansıtmamaktadır. Lord Bryce ve Arnold Toynbee tarafından kaleme alınan ve bazen "Mavi Kitap" diye anılan *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916* adlı kitabın (Son Baskısı, Gomidas Institute, Princeton, New Jersey:2000) savaş propagandası amacıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlatıldığı ve düzmece belgelerden oluştuğu bilinmektedir². Ayrıca Aram Andonyan tarafından yazılan "Documents Officiels Concernant Les Massacres Armeniens" adlı eserde sunulan ve Talat Paşa'ya atfedilen belgelerin tamamen sahte olduğu da ispatlanmıştır³. Nitekim aynı şekilde ABD Büyükelçisi Morgenthau'nun 1922 yılında yayınladığı anılarında yazdıkları ile daha önce İstanbul'da iken gönderdiği raporlardaki büyük çelişkiler titiz bir çalışmanın sonucu olarak Heath Lowry tarafından ortaya konulmuştur⁴.

¹ National Archive, 184.02/94

² Eserin hangi amaçlarla yayımlandığı konusunda bkz. Esat Uras, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1985, s.47-53.

³ Şinasi Orel-Süreyya Yuca, *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983. Ayrıca bkz. Türkkaya Ataöv, *Talat Paşa'ya Atfedilen Andonian Belgeleri Sahtedir*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1985

⁴ Morenthau'nun Türk aleyhtarı kitap yazmasının amacı Amerika Başkanı Wilson'un savaş politikasına destek sağlamak içindi. Bkz. Heath Lowry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası*, İsis Yayını, İstanbul 1990, s.4-6

Ermeni iddialarının temel dayanaklarından biri de Sir Edwin Pears ve yazmış olduğu "Turkey and its People" ve "Forty Years in Constantinople" adlı kitaplarıdır. O'nun gazeteci ve hukukçu kimliği ile yazdıkları bütün Avrupa'da yankı uyandırmayı başarmıştır. Türklerin Hıristiyanları katlettikleri ve Anadolu'nun kan gölüne döndüğü gibi haberler Avrupa'da büyük infiallere yol açmıştır⁵. Nitekim bu infialden faydalanan İngiltere Başbakanı Gladstone, Pears'in yazdıklarına da dayanarak Türklere karşı büyük bir kampanya başlatmayı başarmıştır⁶.

Ermeni iddiaları konusunda bazı politikacıları da etkileyen Sir Edwin Pears kimdir ve eserlerinde ifade ettiği olayların gerçeklik payı nedir? Bu sorulara cevap bulabilmek için önce O'nun hayat hikayesine göz atmamız yararlı olacaktır.

Sir Edwin Pears 1835 yılında İngiltere'nin York şehrinde doğdu. Babası Robert Pears varlıklı biri idi ve Edwin'in özel bir eğitim almasını sağladı. Özel eğitimin ardından Edwin Pears Londra Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Öğrenimi esnasında Roma hukukuna ilgi duyarak bu alanda çalışmaya başladı. O'nun kişiliği üzerindeki belirleyici bir etki bu çalışmalar sırasında ortaya çıktı. Pears hukuk yanında tarih bilimine de ilgi göstermeye başladı. Çocukluğunda aldığı dini merkezli özel eğitimin de etkisi ile bu ilgi, tarih alanında içindeki dini taassubu yansıttığı eserler vermesine de sebep oldu⁷.

1870 yılında Londra'da bulunan dini özellik taşıyan Middle Temple barosuna katıldı ve aynı zamanda Exter'in Piskoposluğu döneminde Fredrik Temple'da özel sekreterlik yaptı. 1868'den 1872 yılına kadar Social Science Association'ın ve 1872'den itibaren de International Prison Congress'in genel sekreterlik görevlerini yaparak her iki kurumun da kayıtlarını tuttu.

1873 yılında İstanbul'da boş olduğunu öğrendiği hukuki bir görevi geçici olarak kabul etti. Geçici kaydı ile geldiği İstanbul'da zorla uzaklaştırılma-

⁵ Bu haberlerin etkisinde kalan Fred Burnaby adlı İngiliz subayı katliamları inceleyebilmek adına Türkiye'ye gelmiş ve gerçekte kendilerine anlatılanların büyük bir yalandan ibaret olduğunu, "kendilerini Hıristiyan addeden yazarların pek çok konuda Anadolu'daki Türklere ders almaları gerektiğini" yazmıştır. Bkz. Fred Barnaby, *At Sırında Anadolu* (Çeviren: Fatma Taşkent), İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.115

⁶ Dictionary of National Biography Twentieth Century 1912-1921, Sir Edwin Pears, Edited by, H.W.C. Davis and J.R.H. Weaver, Oxford University Press, London 1927, s.428

⁷ Pears yazdığı eserlerde iki farklı medeniyetin çatışmasını dini bir taassup içinde anlatmaktadır. Bu konudaki iki eseri "The Fall of Constantinople, Being the Story of the Fourth Crusade, New York, Cooper Square Publishers, 1975." ve "The Destruction of Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by Turks, New York, Greenwood Press, 1968" dir.

sına kadar kırk yıl kaldı. Pears, İngiltere'nin İstanbul'da bulunan hukuk bürosunda avukat olarak başladığı bu görevi sırasında görevinin de etkisi ile kısa sürede Türkiye'deki İngiliz kolonisinin en meşhur üyesi haline geldi. 1881 yılında ise mesleki kariyerinin zirvesi sayılabilecek bir göreve, Avrupa-Konsolosluk Barosu Başkanlığı'na getirildi. Bu arada Daily News gazetesinin muhabirliği görevini de devam ettirerek, hukukçu ve tarihçi unvanına bir de gazeteciliği ekledi.

Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde amansız bir Abdülhamit düşmanı olmuş⁸ ve Sultan hakkındaki düşüncelerini "Abdülhamit'in Hayatı" adlı eserinde ortaya koymuştur⁹.

Edwin Pears hukukçu, gazeteci ve tarihçi olarak İngiltere'nin menfaatleri için yaptığı çalışmalardan dolayı şövalye ilan edildi. Ayrıca Bulgaristan ve Yunanistan'a yaptığı hizmetlerinden dolayı da her iki ülkeden de onur ve şövalye unvanı aldı¹⁰.1919 yılında İstanbul'a tekrar döndü ise de aynı yıl Malta yakınlarında geçirdiği deniz kazasında öldü¹¹.

Hiç şüphesiz ki Edwin Pears 1873-1914 arasındaki 40 yıllık sürede Türkiye'de gelişen olayların tanığıdır. Fakat yazdığı eserlerinde Türklere karşı yalnızca aşağılayıcı ifadeler kullanarak saldırması bu tanığın ne derece tarafsız olduğu sorununu da beraberinde getirmektedir.

Edwin Pears'in yazdığı "Turkey and its people" ve "Forty years in Constantinople" adlı eserlerinde, anlattığı olayların hiçbir belgeye dayanılmadan zikir edilmesi ve çok hayati anlamdaki iddiaların belirsiz kişiler ağzı ile anlatılması¹² O'nun kendi ifadesi ile; İstanbul'dan sürüldüğünde bütün hatıra

⁸ Fransız tarihçi Michel De Grece, Pears'i "Abdülhamit mutlakiyetçiliğinin ihbarcısı" olarak tanımlar ve Sultan Abdülhamit'e karşı verdiği mücadeleyi hikaye havasında anlatır. Bkz. *II. Abdülhamit Yıldız Sarayı'nda 30 Yıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995, s.114,158-159

⁹ Edwin Pears, *The Life of Abdülhamit*, London, Constable&Company Ltd. 1917

¹⁰ Sir Edwin Pears'in unvanları şunlardır: Knight Bachelor, Commander of The Bulgarian Order of Merit, Knight of The Grek Ordeer of The Saviour.

¹¹ Edwin Pears'in tam biyografisi için bkz. Dictionary of National Biography, s.427-428

¹² Pears'in verdiği örnek etkileyici ve okunduğunda nefret uyandıracak bir özellikle yazılmıştır. Fakat anlatılan olaylar tamamen belirsiz kişiler üzerine bina edilmiştir. Olayın temelini teşkil eden Müslüman bir kadının ecnebi olan bir doktorla konuşması da dönemin kültürel yapısı içinde ayrıca eleştirilecek diğer bir konudur. Benzerleri bir çok yerde tekrar edilen bu anlatıma verilebilecek örnek şudur: "Yayınlamayı unuttuğum bir katliamı anlatmama müsaade edin. Boğaz'da Bebek'de oturan Müslüman bir aileye doktor olan bir arkadaşım ziyarette bulundu. Evin reisi yüksek ateşten hasta yatıyordu. Arkadaşım, iki çocuğunu daha önce kaybetmiş zavallı bir halde bulunan evin kadını tarafından karşılandı. Kadın doktora teşekkür etti ve şu ifadeleri ekledi: "Doktor sen burada iyi bir şey yapamazsın, çünkü olan her şey Allah'ın işidir. Bunu nasıl bildiğimi sana anlatacağım. Biz Bulgaristan' da iken kapı komşumuz Hristiyan idi. İki evin çocukları da birlikte oynardı ve ben herhangi bir şey istediğimde beni minnettar bırakmaya hazırlardı. Bir gün kocam geldi ve Hristiyanları öldürmemiz için bize emir geldi, bu

defterlerini ve notlarını geride bırakmış olmasındandı¹³. Elbetteki böyle bir durum bütün bir milletin karalanması için mazeret oluşturamaz.

Bu durumda Edwin Pears'in eserlerini vasıflandırırken bu eserlerin öncelikle çocukluk yıllarında aldığı eğitimden başlamak üzere O'nun kişiliğinin bir parçası haline gelen dini taassubu ve Türk düşmanlığı ile birlikte herhangi bir belgeye dayanmadan yalnızca hafızasının kuvvetine dayanarak yazılmış olaylar olduğunu tespit etmemiz gerekmektedir. Nitekim Edwin Pears tahlilini yapmaya çalışacağımız "Turkey and its people" adlı eserinde nasıl bir taassup içinde bulunduğunu açıkça sergilemektedir. Bu eser; yazarın Osmanlı Devleti içindeki bütün milletler hakkındaki kişisel düşüncelerini belirttiği bir yapıdadır. Yazarın yaşadığı dönemin Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine tekabül etmesi sebebi ile dönemin olayları batılı bir gazeteci gözü ile anlatılmıştır. Konumuzu ihtiva eden kısım ise "the Armenians" başlığı ile sunulan onikinci bölümdür.

Pears, Ermenileri anlattığı bölümün ilk cümlesine onları överek başlar.

"Ermeniler bazı açılardan Küçük Asya'nın en fazla ilgi çeken insanlarıdır. Onlar fiziki yapı olarak güzel bir ırktır."

Bu övgünün sebebini de takip eden cümlelerde ortaya koyar:

"Onlar da bizim gibi İndo-Avrupa ırkına mensupturlar"¹⁴.

Yazar henüz konunun başında kendisinin hangi açıdan olaylara baktığını ve gerçekte Avrupalı bir ırkın tarihine ilişkin bilgiler vermekte olduğunu ifade etmektedir. Pears Ermeniler ile Avrupalıların ırki bağını belirttikten sonra onların Hıristiyanlık dini içindeki yerlerini ve hizmetlerini anlatmaktadır. O'na göre, Ermeniler cesur ve kahraman bir ırk olduğundan yüzyıllarca İran, Arap, Türk ve Kürtlerle mücadele ederek savaştıkları her böl-

---

yüzden komşularımızı öldürmek zorundayım, dedi. Kadının duyguları isyan etti. Onların her zaman nazik olduklarını, kendilerine hiç zarar vermediklerini, emri verenin kim olduğuna önem vermediğini, bu emirlere uymak zorunda olmadıklarını açıkladı. Kocasını, Padişah'ın emirlerini yerine getirmek zorunda olduğu cevabını verdi. Kadın bu durumda Allah seni cezalandıracaktır dedi. Doktor, kocam komşularımızın hepsini öldürdü ve çocuklarımızın oyun arkadaşlarının yerde yatan vücutlarını gördüm. Evet, bu Allah'ın işi. Allah iki çocuğumu aldı ve kocamı da alacak: Beni öldürmeyecek. Kocamın ölmemesi için ne sen ne de kocam hiçbir şey yapamazsınız." Bkz. Edwin Pears, Forty Years in Constantinople the Recollections of Edwin Pears 1873-1915, London 1916, s.15-16.

¹³ Pears, kitabının ön sözünde olayları anlatmakta yalnızca hafızasına bağlı kalmak zorunda kaldığını ifade ediyor. Bkz. Pears, Forty Years, s.v

¹⁴ Edwin Pears, *Turkey and Its People*, London 1911s.270.

gede cesaretlerini kanıtlamışlar ve Müslüman yönetimi altında yüzyıllarca devam eden soykırımlara başkaldırmışlardır. Bu özellikleri ile Ermeniler yüzyıllar boyu Hıristiyanlığın temsilciliğini de yapmışlardır¹⁵.

Açıkça görüldüğü üzere yazar, ifadeleri ile okuyucularının dini duygularını harekete geçirerek Türk ve Müslümanlara karşı antipati geliştirmeye çalışmaktadır. Oysa ki Ermenilerin özellikle Bizans İmparatorluğu içerisindeki durumlarına değinmekten kaçınmıştır. Bütün tarihi gerçekler Ermenilerin Selçuklu hakimiyetine girdikten sonra tam anlamı ile zulümden kurtulduğunu göstermektedir¹⁶.

Yazar genel ifadelerden ve okuyucusunu yönlendirdikten sonra konuyu daha sıcak ve tam anlamı ile düşmanlık duygularını empoze edebileceği bir ortama taşıyarak Ermenilerin soykırımı uğradıklarını ve 1894-1897 yıllarında 250 bin Ermeni'nin katledildiğini söylemektedir¹⁷. Halbuki bu dönemde isyan olaylarının bastırılmasından dolayı ölen Ermeni sayısı 8.717 ve Müslümanların sayısı ise 1.828 kişi civarındadır¹⁸ ve verilen bu rakam tamamen infial uyandırmaya yöneliktir. Yazar, abartılı örneklerini kitabın hemen her sayfasında vermekte ve bu şekilde infialin boyutlarını artırmaya çalışmaktadır. O'na göre Ermeniler Türk yönetiminde o kadar büyük eziyetlere uğramışlardı ki Ermenice konuşmak dahi yasaklanmış, bu dili konuşmanın cezası dilin koparılması olmuştu¹⁹.

Oysa ki, arşiv belgeleri verilen ve anlatılan bu görüntünün tam tersini kanıtlamaktadır. Bütün Osmanlı topraklarında Ermeniler kendi dilleri ile eğitim müesseseleri açmışlardır. 1897 istatistiklerine göre Osmanlı topraklarında Ortodoks, Protestan, Katolik Ermenilerin okul sayısı 922'dir²⁰. Öyle ki,

¹⁵ Pears, Turkey, s.270.

¹⁶ Ermeniler üzerindeki Bizans zulmü ve katliamları o kadar şiddetli idi ki eserlerinde açıkça Türk düşmanlığı yapan Nalbandian dahi bu durumu belirtmek zorunda kalmıştır. Bkz. Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement, The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, University of California Press, 1963, s.14. İlk dönem Türk Ermeni ilişkileri ve Bizans'ın durumu için ayrıca bkz. Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.

¹⁷ Pears, Turkey, s.270-271

¹⁸ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s.157

¹⁹ Pears, Turkey, s.271.

²⁰ İstatistik-i Umumi İdaresi, Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiyesi, Alim Matbaası, İstanbul 1316, s.82. İstatistikler için ayrıca bkz. Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, 1839-124 Haz.Mehmet Ö. Aklan, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Ankara 2000. Pears'in anlatıklarına tezat fikirler ifade

eğitilen Ermenilerin özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde taşra idaresindeki bürokratik görevlerdeki varlıkları gözle görülür bir şekilde artmıştır²¹. Çarpıcı örnekler vererek düşmanlık duygularını körüklemek isteyen yazar kimi yerlerde de kendi anlattıkları ile tenakuza düşmektedir. Bir yerde eğitimin yasak olmasından bahsederken diğer taraftan da eğitimin ve aydınlanmış Ermeni toplumunun özgürlük duygularının kamçılandığını anlatmaktadır²².

Yazar konunun bir bölümünde Ermenileri şu şekilde anlatır:

"...henüz bu ırk hiçbir şekilde saldırgan olmadı ve Türk idaresi altında yalnızca hayatının, malının korunmasını ve Müslüman komşusu ile iyi geçinmek istedi. Fakat Abdülhamit yönetiminde onlara ait olan her şey yok edilmek istendi"²³.

Bu durumda Pears'in ifadelerine göre Ermenilerin yaptıkları yalnızca kendi hayatlarını ve mallarını korumak için silaha sarılmak oluyordu, onların herhangi bir siyasal kaygıları yoktu. Fakat gerçekte Pears'in ağzı ile söylenebilecek böyle bir cümle tamamen tarihi gerçeklere aykırı olacaktır. Çünkü, Berlin Konferansı'ndan sonra umduklarını bulamayan Ermeniler Türkiye'de kan dökerek bağımsızlığa ulaşma kararı almışlardır ki karar Ermeni yazarlar tarafından da dile getirilir²⁴. Dolayısıyla Ermenilerin masumiyetleri üzerine bir senaryo bina etmek tarih biliminin bütüne verilerine aykırıdır.

Bununla birlikte yazarın saklayamayacağı gerçekler de vardır. Ermeniler Türk idaresi altında zengin olmuşlar ve müreffeh bir hayat sürmüşlerdi. Bu kadar karamsar bir tablo içinde böyle bir şartın gerçekleşmesini açıklamak zordur. Fakat Ermeni varidatının oluşmasını idari bir yapıya bağlamaktan

---

eden ve Ermenilerin eğitim, basın-yayın faaliyetlerini anlatan diğer bir çalışma için bkz. Nalbandian, *Revolutionary Movement*, s.48-58.

²¹ İlber Ortaylı, *II. Abdülhamit Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayri Müslimler, Sultan II. Abdülhamit ve Devri Semineri*, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1994 s.163-171; Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki mevcut durumlarının II. Abdülhamit tarafından değerlendirilmesi için bkz. Baha Gürfırat, *"II. Abdülhamit'in Ermeniler Hakkındaki Düşünceleri"*, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mayıs 1968, (8) s.32-33. Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki hizmetleri için ayrıca bkz. Rh. Y.G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 453-1953*, Yeni Matbaa, İstanbul 1953.

²² Pears, *Turkey*, s.276-277

²³ Pears, *Turkey*, s.276-77

²⁴ Nalbandian, *Revolutionary Movement*, s.166-169.

çok ırki bir özellik olarak göstermeyi tercih eder²⁵. Fakat bu durumda da Rusya'da yaşayan Ermenilerin durumları ile Türkiye'de yaşayan Ermenilerin durumlarının kıyaslanmasında ortaya çıkan verileri değerlendirmek imkansız hale gelecektir. Yalnızca ırki özelliklerinin bir sonucu olarak zenginliği kavuşan Ermenilerin neden Rusya'da da aynı zenginliği elde edemediklerini açıklamak yalnızca tarihi verilerin ışığı altında olabilecektir.

Rusya'da yaşayan Ermenilerin eğitim ve öğretim hakları ellerinden alınmışken Türkiye'de bu serbestliğe sahip oldukları bütün istatistiklerin ve 1878 öncesi Anadolu'da seyahat eden gezginlerin ortak ifadesidir. Ticaret yapabilme ve parayı kontrol edebilme hakları vardı ki bu durum Anadolu'da seyahat yapan George Perrot, Mc Kinneir, Hamilton, Vital Cuinet ve Fred Burnaby gibi seyyahların ifadelerinde kendisini gösterir. Perrot, Yozgat şehrine geldiğinde Hacı Ohannes adlı bir Ermeninin zenginliğinin boyutlarını överek bitiremez ve zenginliği para ticareti yapmasına bağlar²⁶. Yine aynı şehrin temettuat defterlerinde yapılan bir inceleme Ermenilerin çok büyük miktarlarda emlake sahip olduklarını ve daha çok kuyumculuk, kumaş ticareti, deri işleri gibi alanlardan para kazandıklarını göstermektedir²⁷.

Bu durumda kendilerine sağlanan para kazanma, parayı kontrol etme ve mülk edinme hürriyeti yalnızca bir milletin ırki özellikleri ile açıklanamaz. Türkiye ve Türkler, Ermeni tebaaya bu hürriyetlerini kullanabilecekleri ortamlar hazırlamışlardır.

Türkleri yazdığı her satırda karalamayı ve aşağılamayı hedefleyen Pears Ermenilerin zengin olmalarını Ermeni hadiselerinin başlangıç noktasına getirir. O'na göre bütün sorun Ermenilerin zenginliklerinin gasp edilmesi olmuştur. Nitekim, eserinde 1894 yılından sonra Ermenilerin malları ve kadınları için sistemli bir şekilde öldürüldüklerini anlatmaktadır. Fakat olayları anlatırken kullandığı ifadeler gerçeklerin yansıtılmasından çok yıllar sonra kurgulanmış hikayelerin gerçekçi olmayan bir dille anlatılmasından ibarettir²⁸. Hikayesini kanıtlamak için ise Sultan II. Abdülhamit'in soy kırım iddialarını araştırmak için Türkiye'ye davet ettiği ABD'li Presbiterien Rahip George H. Hepworth'u şahit olarak göstermektedir.

²⁵ Pears Ermenileri çalışkan ve artistik bir millet olarak tanımlar. Bkz.Pears,Turkey,s.274-275

²⁶ George Perrot, *Souvenirs D'un Voyage En Asie Mineure*, Paris 1864, s.391-393

²⁷ Ahmet Akgündüz-Sait Öztürk, *Yozgat Temettuat Defterleri, I-IV*, Yimpaş Yayınları, 2000.

²⁸ Pears, *Turkey*,s.279-280.

Pears, tarafsız bir gözlemci olarak Türkiye'ye gelen Hepworth'un kendi düşüncelerini desteklediğini belirtmekte ve Türklerin kalplerinin derinliklerinde her zaman Ermenilerden nefret ettiklerini, Ermeni isyancılarının varlığını soykırım için fırsat saydıklarını söylüyor. Türklerin nefretleri ile ilgili kanaatini ise şu şekilde ifade etmektedir: "Türkler böyle olmadığına yemin edeceklerdir fakat ben ifade ettiğim bu kanaatimin kesinlikle doğru olduğuna inanıyorum"²⁹.

Edwin Pears'in 1894 olayları ile ilgili olarak şahit gösterdiği H. Hepworth'a gelince; ABD'li bu gözlemci olabildiği kadar tarafsız bir gözle olayları incelemiştir. 1897 yılında yazdığı raporlarında katli olaylarının sorumluluğunun Ermenilere ait olduğunu ve bu sebeple cezaya çarptırılmaları gerektiğini, fakat insan öldürmekte Türklerin dünyada yalnız olmadığını, bir bakımdan Türklerin diğer milletlerden daha günahkar olduklarını söylemenin doğru olmadığını söyleyerek, konuyu şu ifadeleri ile bitirmektedir:

"Amerikan kamuoyunun genel kanaati ki, daha evvel bu kanaati ben de paylaşıyordum, Türklerin sebepsiz ve tahrik söz konusu değilken hareket ettikleri şeklindedir. Şimdi, inanıyorum ki, şayet Türkler bu şekilde davranarlardı yeryüzünde bir tek Ermeni kalmazdı"³⁰.

Hepworth bir yıl sonra 1898 yılında yayınladığı ve Türkiye gözlemlerini anlattığı kitabında da yukarıda bir parçası nakledilen raporu doğrulamaktadır. İfadelerine göre Ermeni sorununu başlatanlar Rusya'dan gelen ajanlar olmuştu³¹. Ermeniler bu ajanların tahriklerine kapılarak gerçekte hiçbir zaman başarmayacakları bir hayalin peşine düşerek silahlı örgütlenmeye başlamışlar ve isyan etmişlerdi. Eğer bu şekilde bir örgütlenme olmasa idi Ermenilere yönelik hiçbir hareket yapılması söz konusu olmazdı. Ermeniler giriştikleri hareketlerin karşılığında cezaya çarptırılmışlardır³².

²⁹ Pears, *Turkey*, 280.

³⁰ Bayram Kodaman, "Bir Amerikalı Gazeteci Gözüyle Ermeni Macerası 1897", *Belleten*, XLIX/195, s.569-578.

³¹ Burnaby bu konuda şunları yazmaktadır: "Erivan ile Ardahan'dan gelen ajanlar, Kürtlerle Ermeniler arasında düşmanlık çıkarmaya çalışacaklardır sürekli. Ermeni kızlarının Babıali'nin uyuğundaki Kürt aşiret reisleri tarafından kaçırıldıklarını işitebilir, Ermeni katliamlarının yapıldığını okuyabiliriz belki; çünkü Slav ajanları, Anadolu'daki Hıristiyanlara sırf Türklerle karşı silahlanmaları şartı ile istedikleri herşeyi vermeyi vaat edeceklerdir". Bkz. Burnaby, *At Sırtında*, s.20

³² George Huges Hepworth, *Trough Armenia on Horseback*, New York E.P. Dutton&Company 1898, s.149-173 (Another View of the Massacres).

Gerçekten de Hepworth'un ifade ettiği gibi Ermeni isyan hareketlerinin başlamasından hemen önceki yıllarda Osmanlı Hükümeti bazı Rus ajanlarını tutuklamış, fakat Avrupalı devletlerin baskıları karşısında bunları bırakmak zorunda kalmıştır³³.

Edwin Pears'in "Turkey and its People" adlı eserinde Ermenilere ayırdığı toplam sayfa sayısı 25'tir. Fakat bu yirmibeş sayfanın hemen hepsinde de yukarıda belirtildiği gibi yalnızca mesnetsiz hakaret içeren bilgiler verilmektedir. Edwin Pears'in eğitiminden ve İngiltere'deki dostluklarının etkisi altında olaylara taraflı gözle bakması dışında O'nun Türkiye'deki Hıristiyanlarla ilgili anlattığı bütün olayların temelinde İngiltere'nin "Doğu Sorunu"na yaklaşımı esas olmuştur.

İngiltere, 18. yüzyıl ortalarından beri, Rusya'nın güneye doğru yayılmasını ve Hindistan İmparatorluğu'na giden yolları tehdit etmesini önlemek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi politikası izliyordu. Yaklaşık yüzyıldan beri devam eden bu geleneksel İngiliz politikası 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden sonra değişti. İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğünü muhafaza etmek yerine, Osmanlı toprakları üzerinde küçük küçük millî devletler kurdurarak bunlar aracılığıyla Rus yayılmasının önünü kesmek politikası izlemeye başladı. Türk düşmanı olarak ün yapmış olan William Ewart Gladstone'un başbakanlığı dönemlerinde netleşen yeni İngiliz politikası bağlamında Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmasını amaçlayan Ermeni ihtilal hareketleri İngiliz liberal politikacıları ve yazarları tarafından desteklendi. Nitekim bu ortamda Sir Edwin Pears de Türklere karşı düşmanca kitaplarını kaleme aldı.

Türklere karşı başlatılan bu sistemli düşmanlık kampanyasının sonucu olarak Gladstone, Berlin Anlaşmasını imzalayan devletlerle birlikte Ermenilerle ilgili olarak ıslahat yapılması konusunu ihtiva eden bir notayı 11 Haziran 1880 tarihinde Osmanlı Devleti'ne vermeyi başardı³⁴. Nitekim, Gladstone'un 1880 yılında başlayan bu gayretkeşliği kısa sürede Ermenilerin cesaretlenmesine ve bağımsızlık için silahlı örgütler kurmasına fırsat verdi. 1885 yılında ihtilalci siyasal bir örgüt olarak Armenakan Partisi kuruldu. Daha etkili

³³ Tiflis'ten gelen bazı ajanların tutuklanma kararları Dahiliye Nazırı Rıfat Paşa tarafından ilgili vilayetlere bildirilmiştir. Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt:20, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Belge No:57

³⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s.565-566

olanları ise Hınçak ve Taşnaksutyun partileri idi ki bunların ilki 1887'de ikincisi ise 1890 yılında kurulmuştu.

1885 yılında Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması, Ermenileri bütünü hareketle geçirdi ve bağımsızlık isteklerini silahlı ayaklanmalarla gerçekleştirmeye çalıştılar. İşte bu noktada Ermeni isteklerinin haklılığını bütün dünyaya yayabilmek amacıyla büyük bir propaganda kampanyası başlatıldı. Bu kampanyada İngiltere'nin en önemli kozu Hıristiyan taassubu ile büyümüş ve daimi bir Türk düşmanı olan Sir Edwin Pears idi. Pears, Daily News gazetesi muhabirliği görevini de üstlenerek Türkiye'de ki bütün olayları Türklerin vahşeti ve insanlık dışı fiilleri olarak göstermekten kaçınmıyordu. Nitekim dönemin başbakanı Gladstone da Pears'in yazdıklarına dayanarak "Katliam Dersleri" adıyla yazdığı risale ile Avrupa kamuoyunu Türklere karşı kinle doldurmayı başarabiliyordu. Bütün bunlara rağmen kimi bağımsız fikirli şahıslar kendilerine sunulan "Hıristiyanların kazığa oturtuldukları, Ermenilerin solucan gibi kancaya takılarak sallandırıldıkları ya da mahkemelerin Müslümanların keyfi için haftada bir yakma cezası uyguladığı"³⁵ şeklindeki iftiraları kendi gözleri ile görmek çabasına da düşüyorlardı. Nitekim bu şahıslardan birisi de İngiliz ordusunda görevli Fred Burnaby idi. Burnaby'nin şahitlikleri gerçekte İngiltere'nin iftira kampanyalarının ve Ermeni sorunu konusunda temel kaynaklar olarak kullanılan bütün diğer anlatımların nasıl bir propaganda unsurunun uzantısı olduklarını sergilemektedir. Burnaby'nin eserindeki bütün olaylar Türklerin Ermenilere ve Hıristiyanlara karşı dostane ve koruyucu şekilde davrandığının tescili şeklindedir. Nitekim gözlemlerinden sonra kitabın önsözüne yazdığı şu satırlar Avrupa'nın "Doğu Sorunu" olarak gördüğü Türklerin yok edilmesi projesinin acımasızca sahnelendiğini bütün açıklığı ile anlatmaktadır.

"...O Mr. Gladstone ki, Katliam Dersleri başlıklı risalesinde, Türk insanına karşı kullandığı ağdalı dille insanlarımızın zihinlerinde öfke şimşekleri çaktırdığı halde, Rodop Heyeti'nin ortaya çıkardığı korkunç cinayetler hakkında söyleyecek tek sözü yoktur şimdi. Neron'un işlediği suçlar, St. Bartholomew katliamı, Ruslarla Bulgarların yaptıkları alçaklıkların, korkunçlukların toplu kıyımların, gaddarlıkların, cehennem azabının yanında solda sıfır kalır. Çocukları henüz doğmamış kadınlar kötürüm bırakılmış, paramparça edilmiştir; bebekler süngüden geçirilmiştir-çektikleri acılar Bulgar Hıristi-

³⁵ Burnaby, *At Sirtında*, s.32.

yanları için haz kaynağı olmuştur. Fakat duygusal Mr. Gladstone sessiz kalmaktadır. Güzel konuşma ustası Mr. Lowe kayıtsız durmakta, insansever Mr. Bright dilini tutmaktadır. Pek çok vatandaşımız bu üç politikacının tavrı konusunda çoktan hüküm verdi: İşin geri kalanını geleceğin tarihçileri yapacaktır”³⁶.

Bir tarafta yalnızca gerçekleri görmek için olayları değerlendiren Fred Burnaby diğer tarafta ise İngiltere'nin doğu siyasetinin Türkiye misyonu temsilcisi Sir Edwin Pears vardır. “Kendilerini Hıristiyan kabul edenlerin Türklerden çok şey öğrenmesi gerekir” diyen Burnaby Sudan'da mızraklanarak öldürülürken toplumların kalplerine yalnızca kin tohumları ekerek bunları yeşertmeye çalışan Pears bu başarısından dolayı İngiltere, Bulgaristan ve Yunanistan'dan asalet unvanları alarak mükafatlandırılmıştır.

Türk tarihinin gerçekleri, Avrupa siyasal gayeleri uğruna çarpıtılarak dünya kamuoyuna sunulmuştur. Bu görevi ifa edenler yaşadıkları dönemlerde üstlendikleri rolleri başarmış olmalarının mükafatını almışlardır. Fakat milletlerin kalplerine ektikleri kin tohumlarının bu gün temizlenmesi için “vicdanı ve fikirleri hür” tarihçilerin daha çok çalışmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

³⁶ Burnaby, *At Sırtında*, s.26-27.

HALİDE EDİB (ADIVAR)'S APPEAL TO THE AMERICAN PUBLIC FOR JUSTICE FOR THE TURKS

STANFORD J. SHAW*

On August 7, 1919, just as the Erzurum Congress of Turkish delegates from the eastern provinces of Anatolia was ending and preparations were underway to assemble representatives from all over the country for a national Turkish Congress at Sivas, the well-known Turkish author, Halide Edib (Adivar), while arranging for Louis Edgar Browne (1891-1951), then correspondent for the Chicago Daily News covering the revolutions in both Turkey and Russia, to travel to Anatolia to cover the congresses, entrusted him with a 'Letter to the American Public,' in the desperate but forlorn hope that the United States, which she still vainly expected would push aside the racist and bigoted efforts of the victorious Allies to deny to the Muslim Turks the self-determination and liberty which they were promising to the Ottomans' Christian minorities, would assume a mandate over those portions of the Ottoman Empire inhabited by Turkish majorities so that it would help them achieve self-determination and independence. Lost in the midst of the Turkish Revolution that followed, her fervent appeal for justice to the American Public has only just come to light in Browne's papers, held in collections of the Hoover Institution on War, Revolution and Peace at Stanford University in California.

Attending both the Erzurum and Sivas Congresses, and carrying on personal interviews with Mustafa Kemal (Atatürk) and other leading figures of the Turkish War of National Liberation, Browne's reports, like those written in Britain's *Manchester Guardian* at the same time by then young British historian Arnold J. Toynbee, exposed to the American and British public alike the crass dissimulation and bigotry with which Christian Europe and its protégées among the Ottoman Christian minorities had pushed the victorious Allies into invading the Muslim portions of the Ottoman Empire in order to subject the Muslims to domination by these minorities. Halide

* Professor Emeritus of Turkish History, University of California Los Angeles; Professor of Modern Turkish History, Bilkent University, Ankara, Turkey.

Edib, who had been publicly stirring the Turkish population of İstanbul to rise up against the Allied occupation of the Ottoman capital as well as the unjust peace settlement being forced on the Turks by the Western Allies, subsequently evaded the Allied occupation of İstanbul and traveled to Anatolia with her husband, Adnan Adıvar. Joining Mustafa Kemal and the Turkish nationalists in their new capital at Ankara, Halide Edib worked to convince them that their best hope was to convince the United States to accept a mandate over the Turkish areas of Anatolia because of her (largely false) belief that the Americans would treat the Turks fairly and teach them to develop the kind of democratic institutions which would enable them to govern themselves. Her efforts were ignored by Mustafa Kemal, who had a better understanding of how American public opinion had been twisted against Muslims and Turks by Christian propaganda during the previous two decades. The universal truths which she espoused, however, remain as valid today in Turkey's relations with the western world as they were seventy - five years ago. While having little influence on Turkish policies, her appeal did ultimately make a significant contribution to the changes in public opinion which convinced the United States Congress to defeat Woodrow Wilson's efforts to assume a mandate which was intended mainly to establish Armenian and Greek rule in the Turkish areas of Anatolia¹.

LETTER TO THE AMERICAN PUBLIC by Halide Edib

I. The Turkish Question.

The Turkish Question is now on the political table of the old and the new world to study and to pass the sentence. It is a case with a thousand and one faces and phases, and it has been presented to you by many different sources, but never by a Turk or the Turks although the Turks are mostly concerned in the matter.

I am going to present the case from the Turkish side as a whole. I believe that this question concerns the American public more than their Allies, for they alone preserve the confidence of the East as impartial and as territorially disinterested also as the only power which went into this terrible war with the sincere desire of straightening the world.

¹ These events, as well as Halide Edib's role in the Turkish War of National Liberation are discussed in detail in my study, *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation, 1918 - 1923* (5 volumes, Türk Tarih Kurumu, 2000).

The Ottoman Empire as a whole, with all its different mass of races and communities, constitutes the Eastern Question. All the powers in Europe singly or in concert have approached the question, made more or less temporary changes on it according to the dominant political current of the time, but they entangled and obscured it more and more instead of enlightening or straightening the question.

I will state the case in three points:

- I. The Near East question in itself.
- II. How Europeans have approached it.
- III. How it ought to be approached.

-I-

The Eastern Question for us is contained within two circles:

1. The circle within is Turkey Proper with nearly 12 million Turks and several millions of different other communities and minorities.
2. The larger circle of Ottoman Empire with Turkey proper plus all the Arabs of Syria and Arabia, a people nearly fifteen millions.

The intellectuals in Turkey believe that the Syrian and Arabic question interests us economically and politically only in a particular way. Turkey as an Empire is a past ideal. Syria as a whole cannot be under the Turkish rule any way, but Turkey and Syria must be considered tied to each other economically that a good or a bad system of future government in either will affect the other in its essential features. On the borders they live in such a mixed proportion that in the solution of the old Ottoman Empire question, both must be considered put somewhat in a uniform system, and if a foreign power undertakes a mandate in one, she is bound to take a mandate in the other in order to be free from intrigue and political complications.

What concerns the Turk most essentially is Turkey Proper and I will state the Turkish case as clearly as possible.

Turkey has been very badly governed after the good old Sultans with their administrative and strong qualities had passed away.

The Turks have felt this during the last century with increasing keenness and clearness. It is owing to the strength of this feeling that the revolution of 1908 ended Absolutism and gave a share to the nation in government.

But good government in Turkey requires something more than efficiency or good will. Turkey has different minorities of different races and religions. The old Turks had given them all almost autonomous political privileges, and they had developed their own language, culture and life as almost a separate people and power. They went on alright with their Turkish rulers as long as the Turks were strong enough not to tolerate disturbance and the foreign appetite was not working thro' the minorities to create a necessity of interference in the Turkish affairs as a pretext for occupying the Turkish lands.

The Romanoffs in the East, through the Armenians and Habsburgs, and in the western borders, through the Macedonian races, worked hard to get Turkey in a state ripe for European partition.

The Armenian massacres which have caused this worhy indignation in Europe and in America are facts, but they are facts of a larger and more vital whole. Those who have come out to Turkey to pity, to save, to look after the massacred Armenians have seen an equal number of massacred, deported, starving and suffering Turkish humanity. While relief is being given out to the Armenians, thousands of Turks men, women and children are starving and dying in misery in the very same regions.

Those who consider that the Turkish baby or the Turkish women suffer as much as Christian under starvation and atrocities could tell America that there is a Turkish tragedy as much as there is an Armenian tragedy. Nay, there is more, there is a human tragedy, Kurd, Turk, Armenian and all have suffered and will suffer still as long as Turkey is not looked upon as a whole and with the conditions that lead to this almost infernal suffering of races.

I do not dispute the number of poor Armenians massacred, but I state that nearly a million of Mohammedans, Turks and Kurds were massacred by the Armenians as well. We neither have money nor men who could go out to America and give the necessary information. But the sense of justice of the average American is beyond religious prejudice.

If an American mission comes out to Eastern Anatolia with the purpose of studying the Turkish side of the Armenian atrocities, if they wish to see

how many Turkish villages were burnt, how many innocent Turkish people were massacred, if they do not surround themselves with Armenian dragomans or counselors, they could get the necessary documents not from the Turks only but from the Russian eye witnesses who wished to have the Turks exterminated on Russian frontiers as much as possible and unscrupulously used the Armenians for this purpose and got utterly disgusted in the proceedings themselves.

But I repeat again that the Turkish question does not consist of the Armenian or of the Turkish atrocities, they are auxiliary phases and only a part of the picture.

- II -

I gave the first picture. The second picture is how Europe approaches the Turkish question. She approaches it only with one idea. As the leading French papers gave the title 'The Great Inheritance' and how it ought to be divided between the Allies and who should get the largest share. As all the means that lead to it are fair, they use all the means.

The first obstacle to this grand scheme of partition is the Turk, so at first he must be provoked and put in a position which will lead him to extreme behaviour or misbehaviour. He has already lost all the credit he had in Europe and America by the one sided exposition of the Armenian massacres. Further action is necessary to confirm his already bad reputation that he may have no human voice rising in his behalf. First comes the scheme of great Armenia.

I am one of the Turks who welcomes the Armenian Republic in Erivan and believe in giving more satisfaction if it is thought necessary by an impartial American commission studying the Turko Armenian frontier question in place. But to disperse one million Armenians on vast lands which could keep over fifteen millions does not seem a friendly solution even to Armenians. It will arouse four million almost -armed Kurds who have children and wives massacred by the Armenians. The same is true of the Turks. The Armenians tell the same story. So to favour especially the Armenian and ask him to rule over a vast majority who have considered the position of the Armenian inferior means a second great tragedy. It will of course call European interference. Kurds could be made into a small mandate and added to Mesopotamia. In the meantime France could protect

great Armenia by some sort of mandatory position in Adana, Konya. Turks may ask Italy when they see themselves butchered on all sides. And on a whole region already in ruins, a new and more terrible fire will be kindled. The difficulty of the task has kept Europe from immediate action, and it is due to the patriotic chiefs in Anatolia region that revolution, Bolshevism waiting at the borders are kept out.

But in Smyrna immediate action could be taken, for after the Armistice the Turkish people on the coast were disarmed and the arms depots were passed to the English such as in Aidin and other centers.

In Smyrna 80 percent of the population is Turkish. Trade and the land is mostly Turkish, the whole place is Turkish. Except the Smyrna town itself and places such as Ayvalık, there is no Greek density.

One day Admiral Calthorpe tells the Turkish governor that Greeks are to occupy Smyrna. If the Turks make opposition, there are the warships ready to ensure quiet landing. So the Greeks land one morning. They act the first official Turkish extermination tragedy before the very eyes of those civilized troops in their typically Greek way. A wholesale massacre begins. Turkish officers are dragged, bayoneted, torn and spat upon. Little boys and men are killed with stones and tortures. The Turkish women violated and torn to pieces and the whole town robbed in the meanest way.

What the Greeks could do before the very eyes of their Allies they could do with infinitely more artistic ability in the interior. As the Greek occupation widens, the tragedy becomes more realistic and the heart of the Turk, men and women, rise in disgust and despair. In the place of the most prosperous Turkish towns such as Aidin and Menemen there is nothing but a handful of ashes. Not in a poetic sense but in the bare sense of a bare fact, 120,000 Turks have emigrated towards Broussa. And a handful of Turkish men and women are fighting on the ashes of their homes. Ships of girls hardly twenty years old, men who have just laid their arms are fighting. The Turkish government in its abject fear declares them rebels, but no sublimer little band of people have taken arms. The Greeks amuse themselves by lighting the old men's beard and burning them, by torturing the young men alive and by cutting them slowly to pieces and by dividing the Turkish girls among their civilized troops.

This time we have names, facts, photographs. The Turkish women and girls are fighting for their honour and for their country so we, the rest of the Turkish women, have prepared the documents and all in English. Whatever happens, we wish our American sisters to see and take note that in the history of women, Turkish women deserve a page.

The same story is being prepared in Thrace. An occupation of western Thrace by the Greeks with its 83 percent of Turkish population, with Smyrna tragedy fresh in their very eyes, will be the repetition of the same story .

So the more all the elements of Turkey exterminate each other, the more there are new ruins, disasters the better for the partition idea. Turks exterminated and the Christians tearing each other's throat is the place for the Allies to come in with their higher civilization and methods. It is enough said I think, for if I go further and give another picture of Greeks and Bulgarians, Bulgarians and Turks, it will be only another repetition with change of names and races.

So Turkey is like the bull in that wonderful story of Jack London, 'The madness of John Harned.' When he is in the trenches and arms in hand he fights in gentlemanly fashion, and such great armies and navies as the British and the French have seen him in Dardanelles and know that one cannot laugh at or insult the Turks or crush and provoke him by the methods used since the Armistice. But Smyrna and its little band of fighters of young girls dying bravely and honorably at least must arouse something in the hearts of European peoples, whatever politics or European statesmen may do.

III- HOW IT OUGHT TO BE APPROACHED

The European method of approach has openly failed. But the case is not at all hopeless. Only it must be approached not as a possible Colony but as a country which needs and demands help. If certain conditions are removed and certain new conditions created, Turkey would be as peaceful and prosperous as any country :

1. Equality and uniform political and judicial rights.

Each community belongs to a church government in Turkey plus the rights of a simple citizenship. Each church government or the Patriarchate is the agent of two outer Powers. For example, the Greek Patriarchate is the agent of Greece and the Great Power which happens to be furthering the

tingo Imperialism of Greece. It is so much of a government that Mr. Venizelos gives his orders and they work openly for Greece. They gather and offer formal prayers for the annexation of Constantinople (İstanbul) to Greece. They arm the Greeks to kill the Turks when they can get them single and protect the assassin in the name of Greece, saying that he is only a brave national hero. Hrisantos who is a simple robber has shot four Turkish policemen, and his elegies fill the Greek papers of Constantinople. That the Greek churches and the Patriarchate were arm depots is a fact which the Allied forces have actually seen and taken note of. When it is to the interest of Greeks in Turkey to enjoy the rights of Turkish citizenship, they hold to it, but when it comes to answer to the law for wrong doing, then they are the special protégés of Greece and its Allies. The dose of this attitude increases or decreases according to the political situation which dominates. And the Turkish reprisal begins when they are in a dominating position. Actually the Patriarchs give themselves the airs of separate Sultans so we have quite a number of political governments in Turkey. This is one of the fundamental evils out here, which prevents the forming of a proper government. The religious communities or organizations must cease to interfere in politics.

A reform and unification of the civil codes which could satisfy all the elements; a complete secularization of the government where all the races are proportionally represented are the first necessary steps to be taken.

2 - A uniform system of Universal education.

The Christian communities have had their schools apart, and any step to create a uniform system by the Turks aroused a perfect din of protestation and revolt from the Christians. The fundamental things taught in those community schools are the different sort of hatreds to be nourished for the Turks. When a wave of nationalism came to Turkey, the Turks followed the example of the other communities. Now the Turkish children can hardly pass Greek or Armenians streets. A stoning process begins by the Christian children. The same happens to the Christian children in Turkish streets.

Every person, either Greek or Armenian or Turkish, must be given equal opportunities to develop and harmonize and get ready for future self government. For, however large an Armenia is formed, Armenians of Turkey will not go. They are mostly engaged in trade and commercial pursuits, and nowhere in the world they can have the same opportunity for gain. The same is true of the Greeks.

The country must be opened to non political, commercial, industrial and agricultural undertakings. The country is rich enough to pay any undertaking of that sort. But :

I- The political rivalry and the partition policy must end.

II- Internal inequalities and abnormal political privileges must be removed.

III- A perfectly new and modern government for the benefit of all the peoples of all the land must be formed.

This new attitude, this changing of the physionomy of the East could be undertaken by a power with the following attributes:

I- She must be out of the European family of colonizing powers.

II- She must be strong enough to impose non interference to her Allies in Europe.

III- She must take the question into her hands with due knowledge of the conditions in Turkey.

IV- She must be religiously and racially impartial and to all the elements in Turkey.

V- She must be effecient in methods of teaching the people self-government.

America seems the power with these attributes. America is gone into the war not to gain extra land for Europe and Greece, but for a new ideal of peoples interest and happiness. Opposite to the destructive ideal of Lenine stands the constructive ideal of America.

At the bottom both wish to change the rotten, the hypocritical, the despotic and the selfish methods of the old world. No nation could voluntarily take to destruction before this sublime ideal of constructive policy for the benefit of the peoples fails and becomes only a dream.

(signed) Halide Edib
İstanbul, 7 August 1919

Çeviriler:

XVI. YÜZYILDA MACARİSTAN'DA OSMANLI BARUT ÜRETİMİ: BUDİN BARUTHÂNESİ*

Yazan: GÁBOR ÁGOSTON

Çeviren: ZAFER GÖLEN*

Son zamanlara kadar Macaristan'daki Osmanlı kale sistemi bilimsel çevrelerden yalnız ılımlı bir ilgi çekmiştir. Araştırmacılar en önemli kalelerin savaş malzemesi ve yiyecek depolarıyla beraber silah ve cephane üretim merkezleri olduğu gerçeğini neredeyse tamamen göz ardı ettiler. Konuya bu açıdan yaklaşmak askeri tarihi zenginleştirebilir ve Macaristan'daki Osmanlı kalelerinin oluşturulması ve korunması ile ilgili bilgilerimize önemli detaylar ekleyebilir.

Askeri silahların yaygınlaşması ve kullanılması -Michael Roberts ve Geoffrey Parkey tarafından bilimsel çevrelere tanıtılan sözde "askeri devrimin" en önemli elemanlarından biridir -16 ve 17. yüzyıllarda Avrupa toplumunda, ekonomisinde, malî ve idari yönetiminde önemli değişikliklere neden oldu. Bu değişim Osmanlı İmparatorluğu'nun cevaplaması gereken bir meydan okumaya dönüştü. Osmanlılar topçuluktaki gelişmeleri, silah ve cephanelerin sürekli üretim ve yenilenmelerini takip etmek zorundalardı. Bu iş ancak eyaletlerdeki ana askeri üslerin yardımıyla gerçekleştirilebilirdi. Budin'deki baruthâne bunlardan biriydi. Özel konumu nedeniyle bu baruthânenin görevleri imparatorluğun diğer bölgelerindekilerden farklı oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey taraflarında yer alan ve en güçlü düşmanla sınırı paylaşan Budin, o bölgedeki ekonomik ve askeri yönetimin merkeziydi. Osmanlı kale sisteminin bu en uzak ve en yeni siperinin görevi bu vilayetdeki askeri mücadelerinin yapısına göre belirlendi. Muhteşem Süleyman'ın (1520-1566) seferlerinden sonra, Sultan tarafından bizzat yönetilen bir sonraki ordu, 1593-1606 Osmanlı-Habsburg savaşı sırasında Macaristan'a geldi. Sonuçta, Osmanlı hakimiyetinin Macaristan'da korunması ve yayılması bu uzak bölge-

* Gábor Ágoston, "Ottoman Gunpowder Production in Hungary in the Sixteenth Century: The *Baruthane* of Buda", Editörler Géza Dávid and Pál Fodor, *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapest 1994, s.149-159.

* Yrd. Doç. Dr. SDÜ. Burdur Eğitim Fakültesi Tarih Öğretim Üyesi.

deki yerel birliklerin görevi oldu. Diğer kalelerle birlikte Budin, kendi görevlerini ancak bu amaç için yeterli cephane ve silahları olursa gerçekleştirebilirdi. İmparatorluğun ana baruthâneleri, örneğin İstanbul, Gelibolu, Selânik, İzmir, Belgrat, Bor (Karaman'da), Van, Erciş, Kahire, Bağdat ve Halep; Macar savaş sınırından uzak olduğundan ve barutun taşıma maliyeti oldukça yüksek olduğu için, Budin'in temel amacı Macaristan'daki Osmanlı kalelerine gerekli barut ve cephane sağlamaktır¹.

HAMMADELER:GÜHERÇİLE ve KÜKÜRT

Barut için gerekli hammaddelerden ikisi olan güherçile ve kömür Macaristan'da bolca mevcuttu. Avrupa'nın kuzey ve orta kısmında güherçile eksikliği olmasına rağmen İspanya ve Galıçya ile birlikte Macaristan, Avrupa'nın en bol güherçile kaynaklarının bulunduğu bölgelere dahildi. Macaristan'da, son yüzyıldaki Şili güherçilesinin veya sodyum nitratın (NaNO_3) ithaline kadar, barutun temel bileşimi genellikle ülkenin doğu bölgesinden elde edilen potasyum nitratı (KNO_3). Ana güherçile yatakları Szabolcs vilayetinde ve Debrecen ve Nagykörös yakınlarında bulunmaktaydı. 1597'deki resmî bir sayıma göre, Szabolcs bölgesindeki Kálló fabrikaları için güherçile üreten köyler şunlardı: Apagy, Bogdány, Demecser, Gégény, Ibrony, Kemece, Keresztút, Kék, Tura, Meder, Nyíregyháza, Napkor, Oros, Rázon, Pátroha, Solnok, Homoró, Tas ve Ibrány². 1548'de Debrecen'deki güherçile üretimi Benedek ve Lukács isimli iki üretici tarafından yapılmaktaydı³. Silahların gelişmesi sonucu güherçilenin işlenmesi XVI. yüzyıl ortalarına kadar yerel endüstrinin önemli bir kolu oldu.

Güherçile üretimi pahalı bir iş olmadığından⁴, kalelerin savunması için gerekli ham maddeleri sağlamak amacıyla bütün büyük Macar ve Osmanlı kalelerinde güherçile üretilmiştir. XVI. yüzyılın 60'lı yıllarının başından beri güherçile, 1541'de kurulan ve Osmanlı'nın Macaristan'daki ilk eyaleti olan

¹ Gábor Ágoston, "Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Turcica*, 25 (1993), s.75-96.

² Magyar Országos Levéltár [Ulusal Macar Arşivi, bundan sonra MOL], Magyar Kamara Archivuma E 206. Rationes Salinares, Fasc.37.

³ Béla Iványi, "A tüzérség története Magyarországon a kezdetektől 1911-ig [Başlangıcından 1711'e kadar Macaristan'da Topçuluğun Tarihi]", *Hadtörténelmi Közlemények*, 29(1928), s.166.

⁴ 10 Şubat 1522 tarihli resmî kayıtlara göre: "*Salnitri non magni sumptibus parari potest*"; bakınız, B. Iványi, *gösterilen eser*, s.167.

Budin'de⁵, Budin⁶ ve Göle'nin⁷ etrafında, Çanad ve Çanad Sancağı'nın köylerinde⁸ ve Temeşvar'da⁹, üretiliyordu.

Sonuç olarak Macaristan'daki Osmanlılar barut için gerekli güherçilenin büyük bir kısmını yerel kaynaklardan elde edebiliyorlardı. Sancakbeyleri ve beylerbeyleri kendi bölgelerinde yeni bir güherçile kaynağı bulunduğu veya kendi bölgelerindeki sancaklar veya vilayetlerde Macar Kralları zamanında güherçile üretilmiş olduğunu öğrendiklerinde İstanbul'u bildirmek zorundaydılar¹⁰. İstanbul güherçile kaynağı bulunan bu köyleri hazinenin denetimi altına sokmaya çalıştı. Karşılık olarak bazı vergilerden, özellikle "avarız-ı divaniye" denen ek vergilerden muaf tutuldular. Şayet bu bölgeler tumar sahiplerinin köyleriye, onlar Sultan'ın haslarına dahil edilerek tumar sahiplerinin zararları tazmin edilirdi¹¹. Bu tumar sahiplerinin zararlarının Sultan'ın daha az kârlı terekeleriyle karşılandığı Budin Beylerbeyi ve Defterdârına gönderilen emirlerden anlaşılıyor. Bu durum İstanbul'un Macaristan politikasına uymaktaydı. Merkezî hükümet en kârlı kasaba ve köyleri elde etmeyi arzulamaktaydı, buna karşın sınır bölgelerindeki vergilerin toplanması kesin olmadığından, bu yerlerin gelirlerini tumar ve zeamet sahiplerine dağıtmaya çalışmaktaydı.

Güherçile barutun en önemli bileşeni olduğundan hem Osmanlılar hem de Macarlar tarafından satışı ve ihracı yasaklanmıştı. Güherçile Osmanlılar tarafından *memnu' eşya* ve Macarlar tarafından *merces prohibiate* diye adlandırılan yasaklı mallar listesine alınmıştı. 1568 sonbaharında İstanbul, Belgrat Kazası'nda güherçilenin tüccarlara satıldığı bilgisini aldı. 19 Eylül'de Belgrat Sancakbeyi ve kadısına güherçilenin tüccarlara veya mîriden başka hiç kimseye satılmaması emredildi. Eğer emrin açıklanmasından sonra birinde güherçile bulunursa, bu mala el koyulacak ve mîri için zabt edilecek o kişi devlet hazinesinin yararı için cezalandırılacaktı¹². Bu önlemler özellikle

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi[bundan sonra BOA], *Mühimme Defteri* [bundan sonra MD], III, h[hüküm]:1343.

⁶ BOA, MD, VIII, h:1420.

⁷ BOA, MD, XIV, h:1107.

⁸ BOA, MD, VII, s.418; MD, IX, h:7.

⁹ BOA, MD, IX, h:8; MD, XII, h:340, 412.

¹⁰ BOA, MD, V, h:1205, 1286.

¹¹ BOA, MD, VII, h:1420.

¹² BOA, MD, VII, h:2104, 27 Eylül'de benzer bir emir Semendire sancak beyine gönderilmiştir: MD, VII, h:2161.

savaş zamanı şiddetlenmekteydi. Macar Ulusal Meclisi'nin en sert tedbirlerinden birini, 1593-1606 Osmanlı-Habsburg savaşı esnasında almış olması tesadüf olamazdı. 1596 yılındaki Ulusal Meclis güherçilenin ülkeden çıkarılmasını yasaklamıştır. Bu kanuna uymamanın çok şiddetli sonuçları vardı. 5.* maddenin 4. paragrafı bu kanunu şu şekilde tanımlar: "*Tricesimatores ve sınıır bekçileri dikkatli olmalıdırlar. Güherçilenin düşmana dağıtımı engellenmelidir ve gizlice bunu yaparken yakalananlar bedelini başlarıyla ödemelidirler*"¹³.

Bununla beraber güherçileyi düşmana satarak büyük kâr elde etmek isteyen üreticiler ve tüccarlar daima vardı. 16 Ağustos 1570'de Temeşvar Beylerbeyi ve defterdârına gönderilen bir ferman, Gyula ve Çanad havalisindeki Macar tüccarların Osmanlılar'a yıllık en az 400-500 kantar güherçile satmaya istekli olduklarını gösterir. Onlar güherçilenin okkasını 12,5 akçeye satacaklardı¹⁴. Bölgenin tüccarları 48 okkalık kantar kullandıkları için 1 kantar güherçile Gyula ve Çanad'daki pazarlarda 600 akçeden satın alınacaktı. Bu fiyat Budin Hazinesi'nin (hizane-i amire-i vilayet-i Budun) 1558/59'da güherçileye verdiği fiyattan çok fazlaydı. Hazine 44 okkalık 1 İstanbul kantarı güherçileye yalnızca 200 akçe ödedi¹⁵. Macar otoriteleri de güherçileyi piyasa fiyatının altında aldılar. Örneğin 1596'da Camera Scepusiensis 60 kilogram rafine olmayan güherçileye sadece 4-5 forint (yaklaşık olarak 280-350 akçe) ödedi¹⁶. Şubat 1574 tarihli sonraki bir emirden, Çanad Sancağı'nın güherçile uzmanı olan Derviş zaimin 3 yıl 5 ay süresince, 48 okkalık kantar temel alın-

* Ağoston başka bir makalesinde aynı emrin 50. madde olduğunu belirtmiştir. Bakınız, Gabor Ağoston, "Gunpowder For the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Turcica*, Tome XXV(1993), s.84.

¹³ "*Advigilent etiam tricesimatores, ac alii passuum excubitores; ne sal nitrum ad hostes educere permittant: et si qui clam evehentes reperti fuerint capite plectantur.*" Bakınız, *Corpus Juris Hungarici. 1526-1608. évi törvényezikkek* [1526-1608 yılları kanunları]. Editör Sándor Kolosvári-Kelemen Óvári, Budapest, 1899, s.802-803.

¹⁴ BOA, MD, XIV, h:483. 3.072 gramlık Tebrizî dirhemi veri olarak seçtim. Bu çalışmamdaki bütün hesaplarda 1 okka=400 Tebrizî dirhem=1.2288 kg olarak kabul ettim. Kantara gelince 44 okka=54 kilogram, esasta 1 okka=1.2288 kg olan İstanbul kantarını kullandım. Bakınız, Halil İnalçık, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica*, 15(1983), s.318-320; Edmund M. Herzig, "A Note on the Ottoman Lidre and Dirhem Around 1500", *Turcica*, 20(1988), s. 247-249; G. Ağoston, *gösterilen eser*, s.82-83.

¹⁵ Lajos Fekete-Gyula Káldy-Nagy, *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda(Ofen) 1550-1580*, Türkischer Text, Budapest 1962, s.461, 468, 472, 484, 575.

¹⁶ MOL, Magyar Kamara Archivuma E 206, Rationes salinares, fasc. 37.

diğında, 147.4 tona eşit olan 2.730 kantar güherçile almayı başardığını öğreniyoruz¹⁷.

Elimizdeki kaynaklarda barutun ikinci bileşen olan kükürtten çok az bahsedilir. 1570'e kadar Macaristan'a kükürt Polonya ve Habsburg topraklarından ithal edildi. Osmanlı hakimiyeti altında Macaristan'ın merkezinde de yeterli kükürt yoktu. 1565 sonunda Muhteşem Süleyman'ın son seferinin hazırlıkları sırasında Budin'de üretilen barut için kükürt Belgrat'tan ithal edildi. 1565 tarihinde Semendire Sancakbeyi'ne gönderilen bir hükümde, Budin'de üretilecek barut için Belgrat'tan 40 sandık kükürtün Mohaç kapudanı ile budin baruthanesine gönderilmesi emredildi¹⁸. Diğer veriler ihtiyaç olduğunda Belgrat'ın Budin'e yardım etmesinin tek örneği olmadığını göstermektedir¹⁹. Görünen şudur ki, Osmanlı barutunda kükürdün oranı genellikle yüzde 12,5-17,5 arasında olduğundan, kükürt eksikliği barut üretimine engel olmamıştır²⁰. Bu yüzden gerekli miktarda kükürdün imparatorluğun uzak yerlerinden de getirilebildiği görülmektedir.

BUDİN BARUTHÂNESİ

Kaynaklarda Budin Baruthânesi'nin kurulmasıyla ilgili bilgiler oldukça çelişkilidir. Evliya Çelebi'ye göre, baruthânenin kurucusu 1565-66'da Budin beylerbeyi olan Arslan Paşa'ydı²¹. Diğer taraftan İbrahim Peçevi bu şerefi 1566/78'de Budin beylerbeyi olan Sokollu Mustafa Paşa'ya vermiştir²². Ama bizim arşiv kaynaklarımıza göre bu baruthâne kurulmadan önce de Budin'de barut üretilmişti. 13 Kasım 1558 ve 1 Kasım 1559 yılları arasında savaş malzemelerinin depolanma gereksinimleri için beş kez güherçile satın alındığı Budin'in hazine defterlerinden öğrenilmektedir. Genellikle 7-8 kantar (378-432 kg)lık malı kantarı 200 akçeden almışlardır²³. 1560'ların başında Budin Beylerbeyi'ne gönderilen emirler hesap defterlerindeki ayrıntıları doğrulamaktadır. Budin'deki barut üretiminin bir başka kanıtı da 1565 yılındaki kükürt nakli ile ilgili olarak beylerbeyine gönderilmiş olan yukarıda bahsedilen

¹⁷ BOA, MD, XXV, h:690, MD, XXV, h:751, 789 ile karşılaştırınız.

¹⁸ BOA, MD, V, h:667, Budin beylerbeyine gönderilmiş benzer bir emirle karşılaştırınız MD, V, h:666.

¹⁹ BOA, MD, VII, s.194.

²⁰ G. Ágoston, *gösterilen eser*, s.88-89.

²¹ *Evliya Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664*, [Evliya Çelebi'nin Macaristan Gezileri 1660-1664], Çeviren Imre Karácson, Giriş Pál Fodor, Budapest, 1985², s.290.

²² *Tarih-i Peçevi*, c.II, İstanbul, 1283/1866, s.27-28.

²³ L. Fekete-Gy. Káldy-Nagy, *gösterilen eser*, s.461,468, 472, 484, 575.

emirdi. Başka bir emirden de biliyoruz ki Mohaç kapudanı Budin'deki barut üretiminin müdürüydü. Mohaç kapudanının Budin'e barut üretmek için gönderildiği Mohaç, Seksar ve Sekçuy Sancakbeyleri'ne bildirildi. Sancak beylerinin kapudana gerekli yardımı vermeleri emredildi²⁴. Bu iş için onun seçilmesinin nedeni muhtemelen Budin'de barut üretiminin o zamanlarda ilkel düzeyde olması ve şehirde barut üretimi konusunda uzman kişinin bulunmamasıydı.

O zamanlarda barut hem Macar hem de Osmanlı kalelerinde bulunan daha küçük baruthânelerde üretilmiş olabilir. Bu barut değirmenleri, 1552'de Eğri ve 1553'te Zigetvar'daki Macar kalelerinde olduğu gibi, hayvan veya insan gücüyle işlenmekteydi²⁵.

Budin Baruthânesi'nin tanımı Evliya Çelebi tarafından yapılmıştır. Ona göre, Arslan Paşa'nın Macar zanaatçıları bu imalâthâneyi inşa etmiştir. Onlar 12 çarka bağlı olan, birinci sınıf demirden ve meşe ağacından birkaç tane rüzgâr davulu yaptılar. Her çarkın önüne demir ve bronz pervanelerle bronz havanlar koydular. İmalâthânenin çarkları sıcak su (termal kaynak suyu) gücüyle döndürülmekteydi. Su çarkların dönmesini sağlıyor, böylece rüzgâr davullarını hareket ettiriliyordu. Aynı zamanda havanlarda ham maddeler eziliyordu²⁶.

Baruthâne şehrin kuzeyinde, şehir duvarlarının yanında ve beктаşi tarikatı dervişlerinden Gül Baba Tekkesi'nin yanındaki kaynağın yakınındaydı. Yapı kare şeklindeydi ve köşelerdeki dört kule tarafından destekleniyordu. 1686'da şehrin kuşatılmasından sonra bile imalâthâne varlığını korudu. Bu bölgedeki sıcak su kaynakları burada 6 silindirli un değirmenleri inşa eden Murad Paşa döneminde de kullanıldı. Ama onun ölümünden sonra devlet değirmenlerin yerine baruthâneler inşa etti. Bunun sonucunda vakıf önemli miktarda bir gelirden mahrum kaldı. Bu yüzden İstanbul, Budin Beylerbeyi'ne bir emir gönderdi ve durumun incelenmesini ve vakfın zararının hazineden karşılanıp karşılanmadığının öğrenilmesini istedi²⁷. Turgut Işıksal bu emir üzerinde çalıştıktan sonra 1567'de Budin'de toplam 20 havanlı 10 tane barut imalâthânesi olduğunu yazdı. Havanların büyüklüklerine gince, Işık-

²⁴ BOA, MD, V, h:685.

²⁵ 1552'de Eğri'de 2 imalâthâne vardı. Zigetvar'da izleyen yılda "*molendina equis trahatila*" ve diğer "*molendinum manuale pro terendis pulveribus pixidum*" vardı.

²⁶ Evliya Çelebi, *gösterilen eser*, s.290.

²⁷ BOA, MD, VII, h:259.

sal'ın referanslarına göre 50-55 okka yaklaşık olarak 55-61 kg ham madde işleyebilecek büyüklükteydi²⁸. Havanların ve tokmakların fazla büyük olması 1567'de patlamaya neden oldu. Yukarıda bahsedilen ferman patlamanın ve sonuçlarının ayrıntılı anlatımını içerir. Hamza isimli bir kadı üretimi yönetmek ve kontrol etmek için Budin'e gönderildi. Ama değirmenler çalışmaya başladıktan iki saat sonra, baruthânenin 8 havan ile çalışan bir kısmı ateş aldı. Panik ve korku nedeniyle işçiler kaçtılar. İşçiler baruthâneye günlük yevmiyelerinin artması ve maaşlarını üç ayda bir değil, ayda bir almaları şartıyla dönmeyi kabul ettiler. 19 işçi baruthâneye döndü. 3 yeniçeri de günlük 4-5 akçe yevmiye ile baruthânedede çalışmakla görevlendirildi. Böylece baruthâne tekrar çalışmaya başladı. Hamza'nın verdiği bilgiye göre patlamanın nedeni havanların çok büyük olmasıydı. Hammaddeleri ezen tokmaklar havanların dibine kadar değiyordu ve büyük basınç altında havanlar patladı. Böyle nahoş durumları engellemek amacıyla havan ebatları küçültüldü²⁹.

XVI. yüzyıl sonuna kadar kaynaklarda başka bir barut patlamasından bahsedilmemesine rağmen, bir patlama göz ardı edilemez. Evliya Çelebi'ye göre, üretim için yılın en tehlikeli mevsimi yazdı. Sonuç olarak baruthaneler/imalathaneler genellikle Temmuz'da kapatılırdı³⁰. Bununla beraber tek neden sadece sıcak yaz günleri değildi. Yağmurlu havalar da üretimi engellerdi. 1571'de Budin Beylerbeyi'nin İstanbul tarafından emredilen 3.000 kantar barutu Semendire'ye gönderememesinin özürü buydu. Aslında patlamalar baruthânenin yenilenmesini gerekli kılmıştır. 1626-1630 arasında Budin baruthanesinde Murtaza Paşa komutası altında önemli yenilikler yapılmıştır. Bu dönemde 5 yeni havan yapılmış ve baruthânenin su yolları da tamir edilmişti³¹.

²⁸ Turgut Işıksal, "Gunpowder in Ottoman Documents of the Last Half of the 16th Century", *International Journal of Turkish Studies*, 2(1981-82), s.85.

²⁹ BOA, MD, VII, h:433, karşılaştırınız, T. Işıksal, *gösterilen eser*, s.84-85.

³⁰ Evliya Çelebi, *gösterilen eser*, s.290.

³¹ 1626 ila 1630 arası döneme ait bir belgedeki bilgi Macaristan'daki Osmanlı kalelerinde yapılan tamir çalışmalarını tasvir eder ve baruthânenin yenilenmesine işaret eder. Karşılaştırınız İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E.895. Belgenin bir fotokopisi Budapeşte, Eötvös Loránd Üniversitesi Türk Araştırmaları bölümünde bulunabilir. Metnin Budin'i ilgilendiren bir bölümü Lajos Fekete tarafından çalışılmıştır. Lajos Fekete, *Budapest a törökörban[Osmanlı Yönetiminde Budin]*, Budapeşte, 1994, s.89,105, 217. Fekete belgeyi Musa Paşa'ya atfetmiştir ve onun beylerbeylik dönemiyle tarihlendirmiştir. (birincisi 1631-1634, ikincisi 1636-1637, üçüncüsü 1640-1644) Kale tamirlerini içeren pasajlar Pál Fodor tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Pál Fodor, "Bauarbeiten der Türken an den Burgen in Ungarn im 16-17 Jahrhundert", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, S.35, 1981, s.55-88. Belgenin

Budin Beylerbeyi İstanbul'u baruthânenin durumu hakkında bilgilendirmek zorundaydı. 1567'de Budin Valisi daha fazla barut üretmek için emir aldı. Önceki bir mektupta o, İstanbul'u fabrikada çalışan zanaatkârlar hakkında (havan başına iki kişi) bilgilendirmişti. Bu zanaatkârlar İstanbul tarafından onaylandı ve onlara beratları gönderildi³². İki hafta sonra Budin'e gönderilen bir emirden, 41 havan ve onları çalıştıran 82 işçi olduğunu öğrenmekteyiz. Bu işçiler günde 10 akçe almaktaydılar³³. Bir yıl sonra 17 Şubat 1569'da orada sadece 51 kişi çalışıyordu. Çalışanların tümü günde 450 akçe alıyorlardı, bu da kişi başına yaklaşık 9 akçeydi³⁴. Baruthânedeki diğer zanaatkârlara daha iyi para veriliyordu. Örneğin 1574'te şef marangoz Radul Usta günde 12 akçe almaktaydı. Temeşvar ve Estergon'daki baruthânelerin inşasındaki hizmetlerinden dolayı Radul Usta'nın ödüllendirilmesi ve terfi ettirilerek zeamet sahibi yapılması istenildi. Ama İstanbul terfisini onaylamadığı için, o maaşına 3 akçe zam aldı³⁵. Yeniçerilerin, topçuların veya azapların günlük yaklaşık olarak 5-7 akçe, sipahilerin yaklaşık 8 akçe³⁶ aldığı düşünülürse, baruthâne işçilerine tehlikeli işleri için yapılan ödeme çok iyiydi.

XVI. yüzyıl kaynaklarında görüldüğü üzere, Budin'de barut üretimi gelişmekteydi. Üretim yaklaşık 1.000-3.000 kantar (54-162 ton) arasındaydı. Budin Baruthânesi'nin temel görevi bölgedeki kalelerin savunması için gerekli cephanenin sağlanmasıydı. Bununla birlikte Budin'deki üretim fazlalığı, ihtiyaç olan depolara barut taşınmasına olanak sağladı. 1570 Şubat'ında Budin Beylerbeyi İstanbul'a 1.000 kantar barutu Belgrat'a gönderdiğini bildirdi. 2.000 kantar daha gönderebileceğini de belirtti. İstanbul cevap olarak 2.000 yerine 3.000 kantar barut göndermesini emretti³⁷. Budin'in bu miktar barutu gönderip göndermediği bilinmemektedir. Ama bir yıl sonra İstanbul,

---

Macarca bir çevirisi de onun tarafından yayımlanmıştır. "Néhány adat a török végvári rendszer állapotáról a 17. század középén, harmadából [1600'lerin ortasında Türk Kale Sisteminin Şartlarına Ait Bazı Bilgiler], *Magyar és török végvárak 1663-1684*, Yayınlayan Sándor Bodó-Jolán Szabó, Eger, 1985, s.165-172. Bununla birlikte *al-Vasfu'l-kamil fi ahvali veziri'l-adil* denen Murtaza Paşa'nın biyografisinin ilgili bölümleri ile önemli benzerlikler görülmesi belgeden şüphe edilmesine neden olmuştur. Karşılaştırınız Salih Trako, "Biografia bosanskog vezira Murteza-pa_e od Muhameda Nergisija", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, S.10-11, 1960-61, s.183-187.

³² BOA, MD, VII, h:473. Bu emir 9 Şubat 1568'de kelimesi kelimesine tekrarlanmıştır. BOA, MD, VII, h:832.

³³ BOA, MD, VII, h:908.

³⁴ BOA, DBŞM, nr:66, s.5.

³⁵ BOA, MD, XXV, h:786.

³⁶ Karşılaştırınız Antal Velics-Ern_Kammerer, *Magyarországi török kincstár. defterek, [Macaristan'ın Türk Hazine Defterleri]*, C.II, Budapest, 1890, s.383.

³⁷ BOA, MD, IX, h:16.

beylerbeyini daha fazla barut göndermesi için zorladı. İstanbul, beylerbeyinden istenilen 2.000 kantar barutun gönderilip gönderilmediğini ve Budin depolarındaki barut miktarını ve halen çalışmakta olan baruthânelerin sayısını öğrenmek istedi. Budin beylerbeyine üretimi iki katına çıkarması ve barutun en kısa zamanda ihtiyacı olan kalelere ve Belgrat'a gönderilmesi emredildi³⁸.

Haziran 1573'te İstanbul'dan bir memur 3.000 kantar barutun Budin'den İstanbul'a teslimini düzenlemek amacıyla Budin'e gönderildi³⁹. 9 Mart 1574'te Budin Beylerbeyi'ne gönderilen başka bir emirde, merkezî hükümet Osmanlı Donanması'nın ihtiyacı için mevzubahis barutun sevk edilmesini istedi. Sözü edilen 3.000 kantar barutu başkente getirmekle Mustafa Çavuş görevlendirildi. Budin Beylerbeyi'ne barutu muhkem zarflara koyup Semendire'ye göndermesi talimatı verildi⁴⁰. Semendire Sancakbeyi, genellikle Tuna filosunun kaptanı, barutu Budin'den İstanbul'a Belgrat, Semendire, Niğbolu, Rusçuk ve Varna üzerinden nakletmekle yükümlüydü. Barut Budin'den gemilere yüklenmeli sonra Tuna üzerindeki Rusçuk'a nakledilmeliydi⁴¹. Niğbolu ve Rusçuk Sancakbeyleri malı Rusçuk'ta arabalara koyup, Varna Limanı'na transfer etmekle görevliydi. Burada tekrar gemilere yüklenip İstanbul'a gönderilirdi. Budin, Semendire, Niğbolu ve Rusçuk'taki bazı kalelerin muhafızları barutun limanlarda yüklenmesi ve boşaltulmasını denetlemekle yükümlüydü⁴².

Bir ay sonra İstanbul mevzubahis barutun acilen gönderilmesini tekrar istedi. Budin Beylerbeyi'ne Belgrat'a lazım olan 3.000 kantar barutu göndermesi talimatı tekrar verildi. Beylerbeyi taşımayla görevli adamlarını barutun yanında patlamaya neden olabileceği için ateş kullanmamaları konusunda uyarmak zorundaydı⁴³. Bununla beraber barutun hepsi başkente gönderilmiyordu. Semendire Sancakbeyi'ne 1.000 kantar barutu Belgrat'ta tutması ve sadece kalan 2.000 kantar barutu gemilerle Rusçuk'a göndermesi

³⁸ BOA, MD, XII, h:234. Emrin bir kopyası Temeşvar beylerbeyine de gönderildi. O 500 kantar barut göndermek için emri aldı.

³⁹ BOA, MD, XXII, h:105. Karşılaştırınız T. Işıksal, *gösterilen eser*, s.90.

⁴⁰ BOA, MD, XXIV, h:2.

⁴¹ BOA, MD, XXIV, h:5.

⁴² BOA, MD, XXIV, h:3,4.

⁴³ BOA, MD, XXIV, h:208. 14 Zilhicce 981 (6 Nisan 1574) emirleri arasında bu emrin olmasına rağmen, 2 Zilkade 981(23 Şubat 1574)'te Sefer Çavuş'a verildiği kısa bir notta belirtilmiştir.

emredildi⁴⁴. Rusçuk'ta barut arabalara yüklenip Varna Limanı'na taşınacaktı⁴⁵. Burada barutu tekrar gemilere yüklemek ve başkente göndermek Varna kadısı ve emininin göreviydi⁴⁶. İstanbul'un acilen baruta ihtiyacı olduğundan, 6 Nisan'da Pervane Çavuş isimli bir memur Budin'den istenilen barut hakkında bilgi almak için Semendire Sancakbeyi'ne ve Belgrat Kadısı'na gönderildi. Budin'den gönderilecek 3.000 kantarın yanı sıra, İstanbul 2.000 kantar da Temeşvar'dan istedi. Sancakbeyi ve kadıya, İstanbul'a yükleme konusunda detaylı bilgi vermeleri emredildi. Budin ve Temeşvar'dan istenen barutun Belgrat'a ulaşmaması halinde işi takip etmek sancakbeyi ve kadının göreviydi⁴⁷.

BUDİN'DE BARUTUN DEPOLANMASI VE BARUT PATLAMASI

Barut kalelerde varillerde dururdu ama taşınma sırasında deri keselere (*kise-i meşin-i barut*) ve çuvallara konurdu. Taşıma sırasında Macarlar da aynı yöntemi kullanırlardı. Macarlar 1553'te Zigetvar Kalesi'nde barutu sahtıyandan yapılmış çuvallarda saklardı (*sacci ex cutibus zattyanicis pro pulveris bus servandis*)⁴⁸.

Bir yerde depolanan barut miktarı ne kadar fazla olursa, orada patlama olma riski de o derece artardı. Macarlar ve Osmanlılar barut ve cephanelere gerekli olan güvenli depolar için kendi kale sistemlerini son zamanlarda inşa ettiler. Türk ve Macar kaynakları cephane depolamanın her ikisinde de güvenli olmadığını ve barutun çoğu kez patlamaya hazır şekilde eski ahırlarda depolandığını belirtirler. 1557 ve 1558'de Savaş Konseyi (Hofkriegsrat) Macar kalelerindeki depolama yetersizlikleri konusunda soruşturma başlattı. Memurlar Trencsén ve Eğri'de keresteden dikkatsizce yapılmış tehlikeli barut depoları buldu⁴⁹.

Fakat Osmanlı Devleti'ndeki depolar da yeterli değildi. 1568'de Budin beylerbeyi güvenli ve uygun cephanelikler yapması için emir aldı. O zamana kadar İstanbul, barutu Macaristan etrafındaki kalelerde depoluyordu. Örne-

⁴⁴ BOA, MD, XXIV, h:210.

⁴⁵ BOA, MD, XXIV, h:211.

⁴⁶ BOA, MD, XXIV, h:212.

⁴⁷ BOA, MD, XXIV, h:229.

⁴⁸ József Holub, *Istvánffy Miklós Históriaja hadtörténelmi szempontból [Askeri Tarih İçin Bir Kaynak Miklós Istvánffy'in "Tarihi"]*, Szekszárd, 1909, s.75.

⁴⁹ János Illésy, "Várviszgatatok 1557-58[1557-1558 Kale Yoklamaları]", *Had-történelmi Közlemények*, s.7, 1984, s.81, 217.

ğin Budin'de üretilen barut 200-300 kantarlık meblağlar halinde Estergon, Solnok ve Peşte'ye, 500-1.000 kantarlık meblağlar halinde Belgrat'a gönderildi⁵⁰. Budin'deki barut depoları hazineye yakın olduğu için Budin beylerbeyi daha güvenli depolar aradı. Tuna'nın yanında barut depolanması için uygun bir kule buldu. İstanbul'un bu kuleyi barut deposu olarak kabul etmesine rağmen, beylerbeyine barutu bir yerde depolamak yerine değişik Osmanlı kalelerine dağıtması emredildi⁵¹.

Barutun depolanmasındaki yetersizlikler sonucu, ne Macar ne de Osmanlı kalelerinde patlamalar nadir değildi. Prag'taki Venedik elçisinin gönderdiği raporuna göre, 21 Mart 1577'de Kanije'de düşen yıldırım cephaneleri patlattı. 31 Mayıs 1578'de Sigismondo Di Cavalli, Signoria'yı Bihke'de depoyu ve köyü zarara sokan bir yıldırım konusunda bilgilendirdi. Osmanlılar kaleyi ele geçirmeyi denedi ama Arşidük Charles tarafından gönderilen yaklaşık 1.000 uskok ve 750 süvari kaleyi kurtardı. Elçi iki hafta sonra Zagreb'teki yıldırım sonucu oluşan bir başka patlama hakkında rapor yazdı⁵². Aynı raporda en büyük felaketten: Budin'deki patlamadan da bahsetti. Olay 19 Mayıs 1578'de meydana geldi. Sigismund Sarayı'nın önündeki barut depolan kuleye yıldırım düştü. O kadar kuvvetliydi ki bazı ağır toplar Tuna'ya sürüklendi. István Szamosközy bu patlamayı şöyle anlatır:

*"O ay hava çok kuraktı. Bir gün gökyüzü karardı ve öğleden sonra koruncuk bir fırtına şehire ulaştı. Şimşek ve yıldırım vardı. Gece yarısı Sigismund'un sarayının önündeki barutla dolu olan kuleye yıldırım düştü.... Kule de saray da yıkıldı..... Patlama o kadar kuvvetliydi ki toplar ve silahlar Tuna'ya uçtu,... ve nehir üzerindeki köprü birkaç yerden hasar aldı. Kralın hazinesi, yeraltında saklı olmalarına rağmen zarar gördüler..... Sonraki sabah sis o kadar yoğundu ki insanlar birbirlerini göremediler. İnsanlar ümitsizlik içindeydi. Söylenene göre o gece 1.200 kişi öldü."*⁵³

⁵⁰ BOA, MD, VII, h:2029.

⁵¹ BOA, MD, XXIV, h:455.

⁵² Mór Kárpáthy-Kravjanszky, *Rudolf uralkodásának első tíz éve(1576-1586). A velencei Kir. Állami Levéltár császári udvarból való követjelentései alapján [Venedik'te Kraliyet Arşivlerinde Bulunan Venedik Büyükelçisinin İmparatorluk Sarayına Gönderdiği Raporlara göre Rudolf'un İlk On Yıllık Yönetimi]*, Budapest, 1933, s.226, 233-234.

⁵³ Endre Veress, "Musztafa pasa álma és a nagy l_porrobbanás [Büyük Barut Patlaması ve Mustafa Paşa'nın Rüyası]", *Történelmi Tár*, 1986, s.741.

Venedik elçisi 2.000 kurbandan bahseder⁵⁴. Eğri piskoposu 5.000⁵⁵, Lestár Gyulafi 6.000 insanın öldüğünü kaydeder⁵⁶. Bununla beraber son iki tahmin muhtemelen abartılıdır, çünkü 22 Temmuz 1686'daki büyük patlamada, daha büyük miktarda barut patlamasına rağmen ölü sayısı yaklaşık 1.500 idi⁵⁷.

Sokollu Mustafa Paşa kurtarabildiğini kurtarmaya uğraştı. İstanbul'u patlama konusunda bilgilendirdi ve Viyana'yı yıllık vergisini bir an önce vermeye zorladı. Duvarları tamir etmek için Viyana'dan kereste, demir ve tuğla istedi. Bu malların fiyatlarını yıllık vergiden düşeceğine söz verdi⁵⁸. Bir hafta sonra 14 Haziran'da Habsburg imparatoru İstanbul'a kereste vereceğini ama demir ve tuğla vermek istemediğini bildirdi. Gerekçesi bu maddelerin Macaristan'da da bol miktarda bulunmasıydı. 28 Temmuz'da Sigismondo Di Cavalli 1.500 işçi ve 200 zanaatkarın hasarı tamir ettiğini yazdı⁵⁹. Tamir masraflarını karşılamak için Budin Vilayeti'ndeki her ev 1 kuruş ödemek zorunda kaldı. Bu yolla 2.850.000 akçe toplandı⁶⁰.

Sokollu Mustafa Paşa şehri yeniden yapılandırmak için çok çalıştı ama sonuçta bu felaket onun ölümüne neden oldu. XVI. yüzyılın en güçlü vezirlerinden biri olan amcası Sokollu Mehmet Paşa'nın düşmanları, 1578'in son gününde onun Budin'deki 12 yıllık liderliğine son verdiler. Budin'den gelen raporlarda bu durum çok dramatik bir şekilde anlatıldı. Mustafa Paşa barut patlamasının sorumlusu olmakla suçlandı. Kendi ölüm cezasını okuduktan sonra ipek ipi parçaladı. Ama İstanbul'un sayıca fazla memurları tarafından alt edilen Paşa, kısa bir kavgadan sonra boğularak öldürüldü⁶¹.

⁵⁴ Mór Kárpáthy-Kravjánszky, *gösterilen eser*, s.234.

⁵⁵ Alexander Takáts, "Vezir Sokolli Mustafa Pascha. Der grosse Mustafa", *Ungarische Rundschau*, S.4, 1915, s.811.

⁵⁶ "Gyulafi Lestár följegyzései [Lestár Gyulafi'nin Notları]", *Magyar történelmi évkönyvek és Naplók a XVI-XVIII. századból.*, (MHH, Scriptores 33), c.II, Yayınlayan Sándor Szilágyi, Budapest, 1894, s.14.

⁵⁷ G. Ágoston, *gösterilen eser*, s.94.

⁵⁸ Mór Kárpáthy-Kravjánszky, *gösterilen eser*, s.234.

⁵⁹ *Yukarıdaki Eser*.

⁶⁰ B.O.A., *M.M.*, 1561, s.73.

⁶¹ A. Takáts, *gösterilen eser*.

Kitap Tanıtmalar:

GENERAL G. KORGANOFF, *La Participation Des Armeniens A La Guerre Mondiale Sur Le Front Du Caucasse (1914-1918)*, Paris, Editions Massis, 1927, pp. 198 (*Dünya Savaşına Ermenilerin Kafkasya Cephesinde Katılması*) (1914-1918)

General Korganoff'un kitabına Paris'te Fransa Milli Kütüphanesi'nde 2002 yılında Ermeniler üzerine çalışmam sırasında rastladım. Yapmış olduğum katalog taraması sırasında bu kitap dikkatimi çekti ve fotokopisini aldım. Kitap, Paris, Massis Yayınevi tarafından 1927 yılında yayımlanmış olup asıl metin Fransızcadır. General Korganoff, Çarlık Rusyası Genel Kurmay Başkan Yardımcısı (Ermeni asıllı) ve Kafkasya Cephesi Komutanı olup, Kafkasya Cephesi savaşlarına fiilen katılmış, muharebeler sırasında almış olduğu cephe notlarını daha sonra kitap olarak bastırmıştır. Büyük Savaş'tan sonra cephe notlarını 19 cephe planıyla birlikte toplam 198 sayfa olarak Paris'te yayımlamıştır.

Kitabında, Dünya Savaşı sırasında Kafkasya Cephesi ve muharebelerini 24 bölümde ayrıntılı biçimde anlatmakta, Rusya'nın Ermeni Lejyonlarını nasıl örgütlediklerini, Türklere karşı nasıl savaştuklarına açıklık getirmektedir. El ile çizilmiş 19 cephe planı ayrıca önem teşkil etmektedir. Ayrıca kitapta Bolşevik Devrimi sonrası Kafkasya olaylarına da değinmektedir.

Yazar, Önsözde (5-8), Ermenilerin savaşın başında İtilaf devletlerinin safına katıldıklarını ve görevlerini sonuna kadar yerine getirdiklerini açıkladıktan sonra Rusya'da devrimin patlak vermesiyle Rus ordusunun Kafkasya'dan çekildiğini buna karşın Ermenilerin zor koşullarda kendilerini savunarak görevlerini yedi ay boyunca yerine getirdikleri hakkında bilgi vermektedir. Korganoff'a göre, bu uzun çarpışmalardaki hedefin önce Kafkasya topraklarının Türklerin eline geçmesini önlemek olduğu, yedi ay boyunca bunun geciktirildiği, ikinci olarak savaş boyunca Türklerin önemli güçlerini bu bölgede tutmaları olarak açıklamaktadır. Yazar, kitapta anlatılan olayları, Ermeni kuvvetlerinin hangi koşullarda olaylarda yer aldıklarını anlayabilmek için dönemin yaşanan olaylarını yalnızca askeri açıdan değil, siyasi ortam ve koşullarını da göz önünde tutarak değerlendirmelidir uyarısını yapmaktadır. Korganoff, kitaptaki kimi bölümlere yeteri kadar ağırlık veremediğini; bunu ilgili arşivlerin bir kısmının kaybolmasına bağlamakta, Kafkasya'da sonradan kurulan yeni devletlerin buna neden olduğunu açıklamaktadır. Yine de kitabında ortaya koyduğu konu ve olaylarda eksiklik olabileceğini, bunun iddiası içinde olmadığını, buna karşın kaleme aldıklarının resmi belgelerle örtüştüğü ifadesini kullanmaktadır. Örnek olarak Andranik'in Karabağ operasyonundan bahsetmediğini çünkü kendi hatıratında buna yer verdiğini açıklamaktadır. Oldukça uzun bir teşekkür bölümünde Kafkasya'da birlikte savaştukları cephe arkadaşlarına, subaylara, bunların arasında özellikle Ermeni birliklerinin başına getirilen General Vichinsky'e, Kars kalesi kumandanı General Deeff'e, Rus ordusunun Erzincan'dan geri çekilmesi sırasında komutan Binbaşı Morel'e, Binbaşı Zinkevitch'e, Andranik'e, Silikoff'a ve Efremoff'a teşekkür etmektedir.

Birinci bölüm (9-10) "Ermeni Lejyonlarının Oluşması" başlığını taşımakta, 1886'dan bu yana Ermenilerin Rus ordusu içinde zorunlu askerlik yaptıkları ve savaştukları, Büyük Savaş'ta Ermeni nüfusunun % 13'ünün Kafkasya'da savaştığı bilgisini vermektedir. Türkiye'nin merkezi devletler yanında savaşa katılmasının Ermeniler açısından endişeye yol açtığını, bu gibi olayların belirleyici rol oynadığı, bu nedenle Ermenilerin Kafkasya cephesinde gönüllü lejyonlar olarak örgütlendikleri anlatılmaktadır. Ermenilerin lejyonlar olarak örgütlenmeleri kararının Kaf-

kasya Cephesi Yüksek Komutanlığı tarafından alındığını, bunun birkaç nedeni olduğunu, ilk olarak aynı coğrafyada yaşayan unsurlar olarak cephe gerisini tanımaları, bölgede yaşayan halklarla bütünleşmiş olmaları, düşmanı (Türkler) yakından tanımaları, ikinci olarak ayrılıkçı harekete dönüştürülme olanağının bulunması açıklamalarına yer vermektedir. Eylül ayındaki uzun görüşmelerden sonra Tiflis'te bulunan Ermeni Ulusal Bürosu'na 4 Ermeni Lejyonu kurma görevinin verildiği, 1914 yılı Ekim ayı sonunda bunların örgütlenmelerinin son bulduğu, toplam sayılarının 2500 asker ve 600 yedekten oluştuğu, lejyonların başına Andranik, Dro, Amaspe ve Keri'nin getirildiği anlatılmaktadır.

İkinci bölüm (11-22, plan 1, 2, 3) "Savaşın İlk Devresi, Ekim 1914-Ocak 1915" başlığını taşımakta olup, Korganoff bu bölümde lejyonları anlatmadan önce Kafkasya Cephesi'nin genel durumu hakkında bilgi vermektedir. Türkiye'ye karşı Ruslar, Kafkasya cephesinde 7 bölgede savaşılmaktadır, bunlar sırasıyla: Batum, Oltu, Sarıkamış, Kağızman, Erivan, Maku ve Azerbaycan cepheleridir. Çarpışmaların Erzurum-Sarıkamış cephesinde yoğunlaştığını, 19 Kasım'da çarpışmalara Ermeni 4. Lejyonun katıldığı ve General İstomine idaresinde Sarıkamış ve Karargan istikametine ilerledikleri, Ermeni 3. Lejyonun General Prjevsky birlikleriyle Eleşkirt'e saldırdıkları, Erzurum'un ele geçirilmesi için yapılan tüm çatışmalarda yer aldıkları anlatılmaktadır. 2. Ermeni Lejyonuna gelince, General Nikolaieff idaresinde 12 ve 13 Kasım'da Van üzerine yürüdükleri, General Abatsieff birliklerine Eleşkirt'te katıldıkları, bu sırada yöredeki Ermenilerin Rus sınırına doğru göç etmesini sağladıkları bilgisi verilmektedir. 1. Ermeni Lejyonu ise, General Tchernoouboff idaresinde Azerbaycan birliklerinin kontrolünde Saray-Asurlu-Van istikametine Kürtlerle savaşılmaktadır. Bu devrede Kafkasya Cephesi Yüksek Komutanlığı tarafından 2 yeni Ermeni lejyonunun kurulma kararı alındığı, bunların 5. (Vartan) ve 6. (Avcharian) Ermeni Lejyonları olduğu anlaşılmaktadır. Toplam Ermeni lejyonların sayısının 6 bine ulaştığı, 2, 3, 4 ve 5. lejyonların hedefinin Van ve bölge topraklarını Türkiye'den koparmak olduğu belirtilmektedir. Bu sırada Van'daki Ermenilerin Türklere karşı ayaklandığı, bunun için 5. ve 6. Lejyonların Vanlı Ermenilerden oluşturulduğu açıklanmaktadır (s. 21).

Üçüncü bölüm, (23-30, plan 4) "Van Operasyonu, Mayıs-Temmuz 1915" başlığını taşımakta, bu bölümde 2, 3, 4 ve 5. Ermeni lejyonların 28 Nisan'da Vartan komutasında Erivan'da bir araya gelerek "Ararat" birlikleri adını alarak Bayazıt-Van istikametine saldırı başlattıkları, 11 Mayıs'ta General Nikolaieff kuvvetleriyle Bekirkale de bir araya geldikten sonra onlara öncülük ettikleri, 25 Mayıs'ta Van'ı ele geçirdikleri, General Oganovski imzalı Ecmiadzine Ermeni Katalikosu'na 25 Mayıs'ta çekilen kutlama telgrafından anlaşılmaktadır. Plan 4.'de Korganoff'un elle çizilmiş hareket planına yer verilmektedir. Van'ın ele geçirilmesi ile bölgenin Türkler ve Kürtler'den temizlendiği açık bir dille ifade edilmektedir. Van'ın alınmasına 23 Mayıs'ta Çatak'ta ayaklanan Ermenilerin de katıldığı, 28 Haziran'da bölgenin General Troukhine'e bağlandıktan sonra batıda Bitlis'e doğru yöneldikleri ve Malazgirt ile Ahlat alındıktan sonra hedefin Erzurum olduğu ama Halil Bey komutasındaki Türklerin buna sert saldırılarla karşı koyduğu anlatılmaktadır. 17 Temmuz'da durumun Türkler lehine gelişmeye başladığı, General Troukhine'e karşı 19-20 Temmuz günü saldırı başlatıldığı, Malazgirt'in Türklerin eline geçmesi, Rus ordularının Van bölgesini boşaltması ve Bekirkale'ye doğru geri çekilmesine açıklık getirilmektedir. Korganoff kitabında, Van bölgesinden çekilirken bölgede yaşayan Mokus-Çatak-Van Ermenilerin de birlikte götürüldüğü (s. 30), tarih olarak bunun General Troukhine tarafından 24 Temmuz günü öğleden sonra olarak verilmiş olması dikkat çekmektedir. 4 Ağustos'ta Van bölgesinin tamamen boşaltıldığı, 1. ve 2. Ermeni Lejyonunun Iğdır'da, 3. ve 4. Ermeni Lejyonunun Dilman'da bırakıldığı açıklanmaktadır.

Dördüncü bölüm, (31-32) "Lejyonların Yeniden Örgütlenmesi" başlığını taşımakta olup, bu örgütlenmenin Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında sürdüğünü, kararın Ulusal Ermeni Bürosu

ile Kafkas Orduları Genel Kurmayı arasında Erivan'da alındığını, 6. ve 7. Ermeni lejyonlarının kurulması ile sonuçlandığını anlıyoruz.

Beşinci bölüm, (33-36) "Van Bölgesinin Yeniden Ele Geçirilmesi" olarak geçmekte, Ağrı dağı boyunca başlatılan bu harekatta 25 Kasım'da Ermeni lejyonların Kürtlerle çarpıştığını ve bölgedeki Patnos-Erdiş arasında bulunan 15 Kürt köyünü yok ettiklerini, 11 Ocak 1916'da bu defa Patnos çevresindeki 7 Kürt köyünün yine bunlar tarafından yok edildiği bilgisi verilmektedir. (s. 35-36)

Altıncı bölümde (37-45, plan 5, 6) "Bitlis Operasyonu, Şubat-Nisan 1916" adıyla geçmekte, Ocak 1916 sonunda General Abatsieff komutasındaki 1, 2 ve 3. Ermeni Lejyonların Nemrut dağı üzerinden Bitlis'e saldırdıkları, 12 Şubat'ta Adilceviz ve Ahlat'ın ele geçirildiği, ardından Ermeni 2. lejyonun 15 Şubat'ta Muş'u ele geçirdiği, 20 Şubat'ta Tatvan'a girdikleri (s. 38, plan 5), Muş ve Bitlis'e Türklerin saldırı başlatmalarını, Ermeni 1. lejyonuna ağır kayıplar verdirdikleri, 6 Nisan'da Ermeni 1. lejyonun Bitlis'i terk ederek Kürtlerle Kahta yolunda savaşmaları, 7 Nisan'da Türklerin Kığı'dan saldırıya geçtikleri, Nisan ayında bu defa dağılan Ermeni 1. lejyonu yerine General Obrastzoff idaresindeki 3. Ermeni lejyonunun Bitlis'e geldiği (s. 42, plan. 6), 25 ve 26 Nisan'daki çarpışmalarda Türklerle karşı başarı elde edemedikleri anlaşılmaktadır.

Yedinci bölüm (46-50, plan 7), "Hizan Seferi" başlığını taşımakta, bunun Bitlis'in güvenliği ve Siirt'in ele geçirilmesi için başında Amazaspe'nin olduğu Ermeni 3. lejyonu tarafından gerçekleştirildiği, 12 Mart ile 12 Nisan tarihleri arasında süren çarpışmalardan anlaşılmaktadır. Hizan seferinin saldırı emrinin ve bölgeye 3. Ermeni lejyonun gönderilme görevinin 11 Mart tarihli Kafkasya Cephesi Orduları Başkomutanı General Youdenitch'in verdiğini, Van birlikleri komutanı General Koulebiakine'e yolladığı telgraftan anlıyoruz. (s. 46)

Sekizinci ve Dokuzuncu bölüm (51-56), "Ermeni Lejyonların Örgütlenmesi" ve "Ermeni Lejyonların Saldırı Taburlarına Dönüştürülmesi" başlığını taşımakta olup, bu iki bölümde 1915 yılı sonunda Tiflis'te merkezi bulunan Ermeni Ulusal Konseyi'nin Kafkasya Cephesi Yüksek Komutanlığı'na yaptığı girişim sonunda, Mart 1916'da Stavka (Çarın Başkomutanı) nın emriyle gönüllü Ermeni lejyonların düzenli taburlara dönüştürüldüğünü; 1. Ermeni lejyonu dışında kalan 2. Ermeni lejyonu 1. Saldırı Taburu, 3. Ermeni lejyonu 2. Saldırı Taburu, 4. Ermeni lejyonu 5. Saldırı Taburu, 5. Ermeni lejyonu 4. Saldırı Taburu, 6. Ermeni lejyonu 3. Saldırı Taburu, 7. Ermeni lejyonu 6. Saldırı Taburu olduğunu (s. 55) anlıyoruz. Korganoff'a göre bu kararın alınmasında askeri yapılanmadan çok siyasi hedefin göz önüne alındığını, bundaki amacın bölgedeki ayrılıkçı hareketin teşvik edilmesi olduğunu, bu belgelerin ya kaybolduğu, ya Bolşeviklerin eline geçtiği, ya da Kafkasya'da kurulan yeni devletler yüzünden yok olduğu uyarısında bulunmaktadır.

Onuncu bölüm (57-62, plan 8), "Ermeni Birinci Saldırı Taburunun Türk Cephesi'ndeki Operasyonu" olarak geçmekte, Haziran 1916'da Kafkasya cephesindeki genel durum anlatıldıktan sonra Gümüşhane-Trabzon istikametindeki Türk birlikleriyle Rus 5. Kafkasya orduları arasındaki çarpışmalara yer verilmekte, diğer taraftan 39. Piyade Tümeni içinde yer alan 1. Ermeni Saldırı taburunun Bayburt ve Erzincan istikametinde saldırı düzenledikleri (plan 8, s. 60), 8, 9 ve 10 Temmuzda Balıntepe mevziinde şiddetli çarpışmalara girdikleri ve etkülerinin % 55'ini kaybettikleri, büyük kayıplar verdikleri, mevkilerini terk ettikleri, Çardaklı köyüne sığındıkları, 1917 kışını burada geçirdikleri anlaşılmaktadır.

Onbirinci ve Onikinci bölüm (63-73, plan 9), "Ermeni Saldırı Taburunun İran Operasyonu" ve "Pencin Operasyonu" başlığını taşımakta olup, Korganoff'a göre 1916 yazında İran Azerbaycan'ında durumun birden değiştiğini, Türklerin Musul vilayeti içinde bulunan Revan-

düz ve Süleymaniye'de bulunan güçlerini kuzeye doğru Bana ve Sakız'a kaydardıkları haberinin alınmasının İran Kürdistanı'na egemen olmak istemeleri ve Tebriz yolunun açılması olarak görüldüğü açıklamasını yapmaktadır (plan 9, s. 64). Bunu önlemek için Kafkasya 7. Rus ordusunun görevlendirildiği, General Koulebiakine komutasındaki ordunun içinde 4. ve 6. Ermeni Saldırı taburunun yer aldığı, çarpışmaların 11 ve 12 Ağustos'ta şiddetlendiği, çarpışmaların Eylül başına kadar sürdüğü, bu çatışmalarda 4. Ermeni Saldırı taburunun çoğunun yok olduğu, Boka bölgesinde 7 Mart 1917'ye kadar kaldıkları, 22 Haziran'da toparlandıktan sonra Pencin'e saldırdıkları, 6 Ağustos'a kadar çarpışmaların sürdüğü, 4. ve 6. Ermeni taburların büyük kayıplar verdiği ve geri çekildiklerini anlıyoruz.

Onüçüncü bölüm (74-76), "Ermeni Taburların Alaylara Dönüştürülmesi" başlığını taşımakta olup, Korganoff'un bu bölümde bize önemli bilgiler aktardığını anlıyoruz. Rusya'da patlak veren 1917 Şubat Devrimi'nin Kafkasya cephesinde savaşan Rus askerlerinin morallerini bozduğunu ve üstlerinin emirlerine uymamaya başladıklarını, olayın Bolşevikler tarafından Petrograd'ta Temmuz ayında düzenlenen mitingte "Savaşa karşı Barış" söylemiyle perçinlediği, Ekim ayına kadar Rus ordusunun Kafkasya'dan çekileceği söylentileri, Kafkasya cephesinde belirsizlik döneminin başladığına işaret etmektedir. Olayların hızla gelişmesi sonunda, Petrograd Ermeni Siyasi Çevresi ile Tiflis'teki Ermeni Ulusal Konseyi'nin birlikte Savaş Bakanlığı'na başvurduklarını ve 11 Temmuz 1917 tarih ve 480 ile 540 sayılı kararı aldıklarını, bunun resmi yazı (s. 76) ile Kafkasya Cephesi Komutanlığına havale ettirdiklerini öğreniyoruz. Resmi yazıya göre, Ermeni Taburlarının Alaylara dönüştürülmesi istenmektedir. Bu alaylar daha sonra ordulara dönüşecektir.

Ondördüncü bölüm (77-85), "Rus Askerlerin Kafkasya Cephesi'nden Çekilmesi, Ermeni Ordusunun Kurulması" başlığını taşımakta olup, Ekim 1917'de bu defa Ermeni alaylarından Ermeni ordusu kurularak Ermeni asıllı general Nazarbekoff bu ordunun başına getirilecektir. 13 Aralık 1917'de Kafkasya Cephesi Komutanlığı'nın almış olduğu 136 sayılı resmi karara göre (s. 78) Ermeni Ordusu 3 tümeden kurulmuştur. Oldukça teferruatlı verilmiş şemada Albay Korganoff'un süvari alaylarına rastlamaktayız. Korganoff'un verdiği bilgidен, 1917 Kasım ayının ortasında Bolşeviklerin girişiyle Kafkasya'da yerel iktidar niteliğinde Güney Kafkasya Komiserliği'nin kurulduğu, bunun Kafkasya Cephesi Komutanlığı ile antant kaldıktan sonra 18 Aralık 1917'de Türkiye ile ateşkes anlaşması yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin doğusu ve Kafkasya'da ele geçirilen toprakların, Rusların çekilmesiyle savunulması için Ermeni ordusunun görevlendirilmesi, Ermeni ordusu içinde oluşturulan ve başında General Andranik'in bulunduğu 3. tümenin yerel Ermenilerden kurulması kararının alındığını öğreniyoruz. Ancak bu bölümde önemli derecede sayılacak belgelerin Korganoff tarafından kitaba eklendiğini görüyoruz. Kurulan Ermeni ordusunun Kafkasya Cephesi Komutanlığı'ndan aldığı emirler doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmaktadır. 25 Aralık 1917 tarihi ve 2320 sayılı Kafkasya Cephesi Komutanlığı'nın telgrafı, gene 8 Ocak 1918 tarih ve 56170 nolu, 332665 nolu telgraflar Ermeni ordusunun sözkonusu yerlerde bırakılması talimatıdır (s. 81-82). Kafkasya Cephesi Komutanlığı'nın 21 ve 25 Ocak tarih ve 88 nolu telgrafı Rus ordusuna ait mühimmat ve cephanelerin, Erzurum demiryolunun Ermenilere bırakılması talimatını içermektedir (s. 83).

Onbeşinci bölüm (86-88), "Rus Birliklerin Kafkasya Cephesi'nden Çekilmesinden Sonra Askeri Durum" başlığını taşımakta, 1918 yılı başında Rus birliklerinin Kafkasya cephesini boşalttıklarını, Korganoff kitabında, Ermeni ordusunun Kelkit, Erzincan, Erzurum, Hınıskale, Van, Erivan, Kars ve Gümrü'de konuşlandıklarını, bunlara yörede yaşayan Ermenilerin de katıldığı bilgisini vermektedir (s. 87).

Onaltıncı bölüm (89-99, plan 10), "Erzincan Bölgesinin Savunması" başlığını taşımakta olup, 30 Aralık 1917'de Rus Kafkas Cephesine bağlı 7. Tümenin Albay Morel tarafından boşaltıldığı ve bu tarihten sonra Erzincan'da Ermeni birliklerin kaldığı, şehrin savunmasına yerel Ermenilerin de katıldığını anlıyoruz. Erzincan'ın durumunu, çevreleriyle bağlantısının kopukluğu (plan. 10), Erzurum'dan 150 km. uzaklıkta olması, yörede yaşayan Kürtlerin saldırısının 27 ve 28 Ocak'ta yoğunlaştığı, ordu komutanı Vehib Paşa'nın Kafkasya Cephesi Komutanı General Prjevalsky'e yolladığı 12 Şubat tarih ve 1020 nolu telgraftan, "Erzincan bölgesindeki Ermenilerin Müslüman halka haince davrandığını, bu nedenle Müslüman halkı korumak zorunda olduğumu" anlıyoruz (s. 94). Türklerin bölgede gözükmeleriyle 13 Şubat günü şehirdeki Ermenilerin Erzincan'ı boşaltma ve Erzurum'a çekilme kararı aldıklarını anlıyoruz. Şehirdeki Ermenilerin trenle Erzurum'a yollandığı, Ermeni birliklerinin Han-Çelik-Çor-Bican-Memehatun-Yeniköy yoluyla çekildikleri, sert kış koşullarına hiç değinilmeden Korganoff tarafından bu geri çekilişin dramatize edilerek anlatıldığı, Dersim Kürtlerinin yolda Ermeni birliklerine sık sık saldırdığı, özellikle Çor köprüsünün Kürtler tarafından yakılması üzerine Fırat'ı yüzer geçtikleri özellikle vurgulanmaktadır (s. 96).

Onyedinci bölüm (100-113, plan 11), "Erzurum Bölgesinin Savunması" adıyla geçmekte, Erzurum garnizonuna Erzincan'dan gelen birliklerinde katıldığı anlaşılırken, Erzurum savunmasına katılan Ermeni garnizonun 100. sayfada teferruatlı dökümü verilmektedir. 23 Şubat'ta 36. Türk tümeninın Yeniköy ve Aşkale önlerine geldiği, bunlara Küpdağ'da 3500 süvari Kürtlerin'de katıldığı, bu kuvvetlerin Erzurum'da örgütlenen "Müslüman Ulusal Cemiyeti" ile irtibat halinde bulunduğu, sözkonusu cemiyetin 7 bin Müslümanı silahlandırdığı, bunların ayaklanmak için fırsat beklediği bilgisi verilmektedir (s. 101). Korganoff'a göre, Erzurum'daki en büyük tehlikenin önce beslenme sorunu olduğunu, bunun nedenini Rus askerlerinin bölgeden çekilmeden önce şehirdeki bakkaları yağmalaması olduğu, ikinci tehlikenin Ermeniler üzerinde moral çöküntüsüne neden olan, Kafkasya Cephesi Komutanı Vehib Paşa'nın, 23 Şubat günü Tiflis'te "Seim'in açılışında Güney Kafkasya Hükümeti (Komiserliği) ile barış görüşmeleri yapmak ve ilan edilen hükümeti tanımak üzere Tiflis'e hareket edeceğinin duyurulmasıdır (s. 103). Korganoff, 105. sayfada bu barış görüşmelerini Merkezi Devletler'in Kafkasya üzerindeki bir politikası olarak değerlendirmekte, Kafkasya'nın Rusya'dan ayrıldığını, yalnızca Bolşevikler tanımadıklarını, bunun sonucunda Kafkasya topraklarının büyük bir kısmının Türklerin eline geçeceği tezini ileri sürmekte, Kafkasya'nın bağımsızlığına karşı çıkmaktadır. 1 Mart 1918'de Seim'in Türkiye ile yapacağı dört maddelik barış anlaşmasına 106. sayfada yer verilmekte, ancak Kafkasya'da çarpışmaların devam etmesi üzerine konferans yerinin Trabzon'a alındığını anlıyoruz. Bu arada 3 Mart 1918'de Türkiye'nin Bolşevikler'le Brest-Litovsk anlaşmasını imzaladığını, Batum, Kars ve Ardahan'ı topraklarına kattıklarını, bunun üzerine 12 Mart günü Andranik komutasındaki Ermeni ordularının Erzurum'u boşaltarak tren ve karayoluyla Hasankale'ye, 1914 sınırına doğru çekildiklerini anlıyoruz.

Onsekizinci bölüm (114-121, plan 12), "Sarıkamış" başlığını taşımakta, 14 Mart günü General Nazarbekoff komutasındaki Ermeni kuvvetlerin ve beraberinde getirdikleri Ermenilerin Sarıkamış'a vardıkları, Sarıkamış-Karaurgan merkez olmak üzere, Eleşkirt, Van, Erivan, Gümrü, Tiflis ve Kars bölge kuvvetlerini bu merkeze bağladıkları anlatılmaktadır. Korganoff'a göre Ermenilerin bundan sonraki görevinin Kafkasya'da Türkleri Bakü'den uzak tutmak olarak (s. 116) açıklanmaktadır.

Ondokuzuncu bölüm (122-128, plan 13), "Kars İçin Mücadele" başlığını taşımakta olup, buradaki çarpışmaların 25 Nisan'a kadar sürdüğünü, bu sırada Trabzon Konferansı'nın başladığını anlıyoruz.

Yirminci bölüm (129-136), "Trabzon Konferansı ve Kafkasya'nın Bağımsızlığının İlan Edilmesi" olarak geçmekte, 10 Mart 1918'de Vehib Paşa, Kafkasya Cephesi komutanı General Lebedinsky'e telgraf çekerek Batum, Kars ve Ardahan'ın boşaltılmasını (Brest-Litovsk Anlaşmasına göre) istedikten sonra, ardından aynı gün Vehib Paşa bu defa General Odichelidze'ye bir telgraf çekerek Ermenilerin Erzurum'dan çekildikten sonra bölgede Müslümanlara katliam yaptığını, Müslümanları kurtarmak ve bölgede asayişin temin etmek için önlem almak zorunda kaldığını, çekilen telgraflardan anlıyoruz (s. 129). Konferans'ın 14 Mart'ta açıldığını, konferansa katılan delegasyonların bilgi alışverişinde bulduktan sonra, tartışmalar sonunda Türk delegasyonunun 6 Nisan'da karşı tarafa 48 saat süreyle bir ultimatom verdiğini, buna göre Brest-Litovsk Anlaşmasının tanınmasını, 14 Nisan'da görüşmelerin kesildiğini, Güney Kafkasya delegasyonunu Tiflis'e geri döndüğünü, çarpışmaların yeniden başladığını ve Türklerin 14 Nisan'da Batum'a girdiklerini Korganoff'un vermiş olduğu bilgilerden anlıyoruz.

Yirmibirinci bölüm (137-156, plan 14), "Kars'ın Düşmesi" başlığını taşımakta, oldukça ayrıntılı anlatılmakta, Kars ve bölgesinde çatışmaların başladığı 23 Nisan günü "Güney Kafkasya Federatif Demokratik Cumhuriyeti" nin ilan edildiği (23 Nisan 1918 tarih ve 1503 nolu telgraf), Kafkasya'da Tchenkeli hükümetinin kurulduğu ve çatışmaların durdurulması için Türkler'le barış görüşmelerine başlayacağı, (23 Nisan 1918 tarih ve 9 nolu telgraf), Kafkasya Cephesi Komutanı Vehib Paşa'ya durumun acilen iletilmesi (23 Nisan 1918 Tiflis telgrafı), Savunma Bakanı General Odichelidze tarafından Ermeni kuvvetleri Komutanı General Nazarbekoff ile Gürcü Kuvvetleri Komutanı Gabaieff'e çekilen telgraflardan anlıyoruz (s. 138). Korganoff, alınan bu karara tepki gösterirken, Tchenkeli hükümetinin 26 Nisan'da kurulduğunu, Diet'ten güvenoyu almamış bir hükümetin böyle bir karar alamayacağını, Brest-Litovsk barışının tanınmasının askeri açıdan kazanılmış yerlerin kaybedilmesi anlamına geldiğini, alınacak kararda cephe komutanlarına danışılması gerektiği, bunun Kars'ın kaybedilmesi olduğu, Türkler'le yapılacak ateşkes sınırının Kars'ı içine almaması gerektiği, belirlenecek sınırın Çalgur-Akbaba'dan geçmesinin, açıklamasını yapmaktadır (s. 142, plan 14). Tchenkeli'nin Vehib Paşa'ya gönderdiği 24 Nisan 1918 tarih ve 12255 nolu telgrafta, Kars için çatışmaların durdurulmasını ve Güney Kafkasya Hükümeti'nin Türkler'in tüm isteklerini kabul ettiğini, Kars'ın boşaltılmasına (20 bin Ermeni) göçe izin verilmesini (sınırın Arpaçay olması) istemektedir (s. 149).

Yirmiikinci ve Yirmiüçüncü bölüm (157-173, plan 15), "Gümrü" ve "Erivan Bölgesi Operasyonları" başlığını taşımakta, 3 Mayıs 1918 de Güney Kafkasya Cumhuriyeti delegeleri ile Türk delegelerinin barış görüşmeleri için Batum'da bir araya geldikleri, görüşmelerde Türkiye adına Halil Bey'in Tebriz'e asker sevki için Gümrü-Cüfa demiryolunu kullanmak istemesi, bunun kabul edilmemesi üzerine, 14 Mayıs'ta Gümrü'nün Ermeniler tarafından boşaltılması ultimatomunun Halil Bey tarafından verilmesi, ardından çarpışmaların yeniden başlaması, ve Erivan bölgesine yayılması anlatılmaktadır. Korganoff, Türklerin Gümrü'ü almasından sonra 15 Mayıs'ta Erivan bölgesinde operasyonlara başladığını, bunun 4 Haziran'da Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan barış anlaşmasına kadar devam ettiğini, bu çarpışmalarda Ermenilerin Türklerin Bakü'ye varmalarının önlediği, 35 bin Türk kuvvetine karşı kendilerinin yalnızca 12 bin kuvvetle karşı koyduklarını anlatmaktadır (s. 172).

Yirmidördüncü bölüm (174-194, plan 16-17), "Bakü Şehri ve Bölgesi İçin Mücadele" başlığını taşımakta olup, Haziran başında Türkiye ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arasında barış anlaşmasının imzalanması Korganoff'a göre bir yerde Türklerle Bakü yolunun açılmasıdır. Diliçan üzerinden Türk kuvvetlerinin demiryoluyla Elizabetpol'e geldikleri, burada Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) tarafından kurulmuş olan İslam Ordusu ile birleştikleri, bunlara Azerbaycan Tatarlarının katıldığı, buna karşın Bakü'de Ermeni Ulusal Konseyi'ne bağlı General Bagratouni komutasında Ermeni birliklerinin örgütlendiği, bunların Astragan'dan gelen Bolşe-

vikler'den yardım aldıkları (s. 182), Albay Kazaroff'un Bakü Ermeni birlikleri komutanı atandığı, sayılarının 10 bin kadar olduğu, 5 Haziran'da çarpışmaların Bakü istikametinde yoğunlaştığı, İran topraklarında savaşan Kazak birliklerinin komutanı Albay Bitcherakhoff'un Temmuz başında Bakü'ye dönerek Ermeni birliklerinin yanında savaşmaya başladığı (s. 191), Türk kuvvetlerinin Bakü'ye girdikleri bilgisi verilmektedir.

Korganoff'un eseri burada son bulmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Kafkasya Cephesi olayları hakkında, savaşa katılmış biri olarak, ayrıntılı ve aydınlatıcı bilgiler aktarmaktadır.

HASAN DİLAN

WINFRIED HELD, *Das Heiligtum der Athena in Milet, Milesische Forschungen*, Band 2, 2000, X, 194 s., 40 levha.

W.Held tarafından kaleme alınan ve Milet Araştırmalarının 2. bandı olarak sunulan çalışma 1925'te A. von Gerkan, 1968 yılında Mallwitz ve Schiering tarafından kısmen yayımlanmış olan Milet Athena kutsal alanındaki son yıllarda yapılan çalışmaların sonuçlarını içermektedir. Kutsal alanda sürdürülen çalışmalar ile kutsal alanın safhalarının ayrımının yapılması ve daha doğru bir biçimde tarihlendirilmesine olanak sağlanmıştır. Burada sunulan çalışma ile Athena kutsal alanından bugüne kadar günışığına çıkarılmış olan, bugün bir kısmını yalnızca kazı defterlerinden tanıyabildiğimiz tüm buluntular da bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır.

Kitabın giriş bölümünde 26.09.1903 tarihinde T.Wiegand tarafından Milet'te başlatılan ilk çalışmalardan 1968 yılında Athena tapınağının doğusundaki son çalışmalara kadar olan kazı ve araştırma süreci kısa bir özet halinde verilmiştir.

İlk bölüm kutsal alanın safhalarının ele alındığı araştırmaları içermektedir. Kutsal alanda en erken evre olarak Miken dönemi gösterilmektedir (s.5 v.d.). Büyük olasılıkla Arkaik dönem tapınağının tam altında yer alan ve megaron tarzındaki yapı kalıntısı Miken dönemine tarihlenmektedir. Weicker, Kleiner ve Mallwitz tarafından bir kült yapısı olarak tahmin edilen yapının Athena kutsal alanının öncüsü olduğu ile sürülmektedir. Bu yoruma bağlı olarak kültün Miken döneminden beri varlığını sürdürdüğü düşüncesi burada sunulan çalışmanın yazarı tarafından başka bir biçimde ele alınmaktadır. Held, megaron tarzındaki yapının bir zengin evi olarak tanımlanabileceğini, bununla birlikte bu alanda ele geçmiş olan ve Weickert tarafından Miken dönemine ait kült alanına işaret ettiği ileri sürülen "yılan biçimli kulbun" (Kat.K30) Miken dönemine değil Geometrik döneme tarihlendirilebileceğini düşünmektedir.

Geometrik dönemde bilinen kült alanı kısmen Miken sur duvarının Bastionu üzerine yerleştirilmiştir. Oval biçimli taşların yerleştirilmesinden oluşan ve beş sıraya kadar korunmuş olan yapı kalıntısının iç kısmında küçük gnays taş ve kalker dolguya dış kısmında ise büyük gnays plakalara rastlanmıştır. Kült yapısının tarihi gerek taşların altından, gerekse de çevre duvarından günışığına çıkarılmış olan geç Miken ve Geometrik dönem seramiği ile desteklenmektedir (Kat.K1-2)¹. Held, bu alanda daha önce yapılan çalışmalarda bulunan birkaç seramik buluntusunu Mallwitz ve Schiering'in önerdiği tarihlerden sonrasına yerleştirmektedir. Mallwitz, Geometrik dönem kült yapısının en erken safhasındaki seviyesini MÖ 10-9. yüzyıllara, 4. taş sırasını da MÖ 7. yüzyıla vermektedir. Schiering ise her iki seviyeyi-tabakayı (5.ve 4. taş sıraları) bir tutarak aynı döneme vermektedir. Held, iki öneri karşısında bu alandan ve seviyelerden bulunmuş olan eserlerin büyük bölümü için (Kat.K3-7) MÖ 7. yüzyılın 2. yarısı ve bir eseri de (Kat.K8) MÖ 600 ile 6. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan süreci önermektedir.

¹ W.Held, *Das Heiligtum der Athena in Milet*, 2000, s.9, dipnot.25 Held önceki çalışmaların raporlarında anılan seramik buluntulardan ilkinin (Kat.K1) yanlışlıkla protogeometrik döneme tarihlendirildiğini düşünmektedir. Daha sonra Mallwitz tarafından Geometrik ve Geç Miken dönemi parçalarının yanında geç Geometrik parçalardan da söz edilmektedir. Ancak anılan parçaların İonia Geometrik dönemi içinde kesin olarak tarihlendirilmeleri mümkün olmamıştır.

Arkaik dönemde kutsal alan yeniden düzenlenmiştir (s.11-29). Bu dönemde ilk kez tapınağın inşası gerçekleşir. Geometrik dönem kült yapısı olduğu gibi kalır ancak çevresine köşeli bir koruma duvarı gelir. Bunun yanında oval yapının iç kısmında Arkaik dönemde plakalarla kaplandığı bilinmektedir. Burada Held tarafından dikkat çekilen önemli bir husus tabanın üzerinde MÖ 494'de Milet kentindeki Pers tahribatına işaret edebilecek ince kül tabakasına rastlanmış olmasıdır. Kutsal alandaki büyük yapı "Eski Athena Tapınağı" doğuya yönlendirilmiş bir tapınak olup bugün yalnızca pronaos ile naosun kuzeydoğu köşesi ayakta kalabilmiştir. Yapının geri kalan kısmı Helenistik dönemde evlerin inşasında ve Klasik dönem tapınağının batısı için feda edilmiştir.

Arkaik dönem yapılarından günümüze en iyi korunmuş olarak iki anta duvarı ulaşmıştır. Duvarların dış kısımlarında yumuşak kireçli tuf bloklara, iç kısımlarında ise mermer kaplamalara rastlanılmıştır. Çevrede gerçekleştirilen sondajlarla tapınağın tahrip olduktan sonra tadilat gördüğü ve değişikliklere gidildiği anlaşılmaktadır. Mallwitz ve Schiering tarafından ortaya konulan bu görüşleri Held yeniden ele alarak tapınağın çevresi ve tabakalaşmalar hakkında kendi görüşlerini sunmaktadır (s.20 v.d.).

Temel kalıntıları ve Arkaik dönem köşe volütü (Kat. S12) aracılığıyla Arkaik altarn durumu hakkında bilgi edinilebilmektedir (s.26 v.d.). Held'in önceki çalışmalara dayandırarak yaptığı tanımlamalarda Arkaik dönemde olasılıkla monumental bir Athena altarı söz konusuydu. Altar büyük bir olasılıkla 1907 yılında bulunan hayvan kemikleri ve yanık odun kalıntıları nedeniyle Geometrik dönem altarı olarak tespit edilen yerdedi. Bu alandaki devamlılık nedeniyle Klasik dönem altarı da bir önceki dönem altarnın üzerinde bulunmaktaydı.

Arkaik dönem kutsal alanının tarihlendirilmesi (s.27 v.d.) konusunda Held özellikle Mallwitz ve Schiering tarafından gerçekleştirilen stratigrafiye dayalı çalışmaları dikkate almaktadır. Buna göre tapınak için terminus post quem olarak Geometrik 4. tabakada ele geçmiş olan MÖ 7. yüzyıl buluntuları gösterilmektedir. Böylelikle Held tarafından tapınak için önerilen tarih bu parça için önerilen tarih ile aynı dönemi kapsamaktadır.

Klasik dönemde kutsal alan (s.30 v.d.) içinde tapınağın temelinde gnays plakaların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tapınağın üst yapı mimarisine ilişkin olarak birkaç mermer mimari parçadan başka bir buluntu ele geçmemiştir. Schiering tarafından Klasik dönem tapınağının inşaa başlangıç tarihi temelde bulunmuş olan seramiğe dayanarak MÖ 5. yüzyılın 2. çeyreğine verilirken, Held Pers tahribatına kadar olan döneme tarihlendirmektedir.

Milet Athena kutsal alanı üzerine olan çalışmanın ikinci ana başlığı kutsal alan ile ilgili rekonstrüksiyon ve alanın anlamlandırılmasına ilişkin kısımlar oluşturmaktadır (s.35-94). Kutsal alandaki en erken yapı olan kült yapısı kıyaslanabilir örnekler ışığı altında değerlendirilmektedir. Ancak buradaki en büyük problem Held tarafından ifade edildiği gibi oval biçimli, oda veya yapıların olmayışıdır. Bugüne kadar bilinen ve geometrik dönem kült yapısı ile kıyaslanabilecek oval planlı yapıların çoğunluğu MÖ 10-9. yüzyıllara tarihlendirilmekte olup bu yapılar çoğunlukla ev ve atölye olarak kullanılmışlardır. İçlerinde kutsal ev-kült odası veya dini amaçlarla kullanılmış olanlar da bulunmaktadır. Held, Geometrik dönem yapısının dini içeriğinden yola çıkarak yapıyı Delos-Kynthos'daki ilk Hera tapınağı (MÖ 700 yılları), Girit'te Kavousi'deki yapı (MÖ 8.yy sonu-7.yy başı) Atina yakınlarındaki Hymettos'da Zeus kutsal alanındaki yapı (geç. Geometrik dönem), Atina Akropolisi Athena Nike tapınağının porosnaiskosu (MÖ 5.yy ortası), Lathuresa'da tapınağın kuzey köşesindeki naiskos (MÖ 7.yy başı), Samos'ta Heraion'da Naiskos I ile (MÖ 8-7.yy), Ephesos Artemision'da Arkaik naiskos ve Didyma Arkaik dönem Apollon tapınağının naiskosu ile kıyaslanmaktadır (s.35 v.d.).

Kült yapısının rekonstrüksiyonu ve fonksiyonu üzerine Held tarafından yapılan yorum bu yapının kült heykeli için muhafaza görevi gördüğü şeklindedir (s.43 v.d.). Bu noktadan hareketle kült yapısının hem Geometrik hem de Arkaik dönemde üstünün kapalı olması gerektiği düşünülmektedir. Held, bu doğrultuda bir rekonstrüksiyon önerisi yapmakta ve kült heykeline kaide gibi hizmet ettiği düşüncesi ile yapıyı Delos Apollon kutsal alanındaki, Atina Akropolisindeki Athena kült heykeli ve Samos Heraion'undan örneklerle kıyaslamaktadır.

Arkaik dönem tapınağının rekonstrüksiyonuna ilişkin çeşitli öneriler bulunmaktadır (s.45 v.d.). Öncelikle Armin v. Gerkan'ın tapınak mimarisine ilişkin görüşleri ele alınmaktadır. Ancak Armin von Gerkan tarafından ortaya konulan tamamlama önerisindeki eksiklikler Mallwitz tarafından yapılan çalışmada dikkate alınarak merkezdeki taşıyıcı direk-sütun sırası tamamlanarak pronaosda ikinci bir sıra kabul edilmiştir. Çatı kısmı erken Arkaik dönem Anadolu yapılında olduğu gibi düz olarak düşünülmüştür. Çatıyı taşıyan ahşap dikmeler olasılıkla ahşaptan iyonik başlıklara sahiptir. Mallwitz tarafından ortaya atılan rekonstrüksiyon önerisine Held kısmen katılmakla birlikte tapınağın alt yapısından başlayarak çatı seviyesine kadar kendi önerisini sunmaktadır (s.47 v.d.).

Tapınağın tüm batı tarafı günümüze kadar korunmadığı için yapının bazı bölümlerine ilişkin sorular cevapsız kalmaktadır. Ancak Held tarafından MÖ 6. yüzyıl tapınakları ile yapılan kıyaslamalar bazı eksik kısımların tamamlanması için bir çıkış noktası olabilecek niteliktedir. Bu bakımdan Delos'daki erken Apollon tapınağı, Naksos oikosu, Neandria'daki aeolik tapınak kıyaslama amaçlı örnekler olarak verilebilir. Bunun yanında Ephesos ve Didyma'daki büyük dipteros yapılar, Myus'da aşağıdaki tapınak, Samos Heraion'unda birbirini takip eden Hekatompedoslar ile yapılan kıyaslamalardan bazı sonuçlar çıkarılabilmektedir.

Arkaik dönem Athena tapınağının temel planına ilişkin öneride naos kısmında 8 adet dikmenin varlığı kabul edilmektedir. Naos giriş kapısının durumu ve genişliği ise başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapının konumu ve boyutu Held tarafından vurgulandığı gibi mevcut bütüncü durumuna göre tamamlanamamaktadır. Tapınağın bir peripteral yapı olması fikri hemen yakınında yer alan kült heykeli kaidesi gibi kullanılmış olan Geometrik dönem kült yapısının varlığı nedeniyle haklı bir biçimde mümkün görünmemektedir.

Tapınağın üst yapısına ilişkin değerlendirmelerde bugüne kadar taş sütunlara işaret edebilecek hiçbir ize rastlanmamış olması nedeniyle önceki önerilerde de karşımıza çıkan sütunların ahşaptan olması gerekliliği fikri Held tarafından da kabul görmektedir. Duvarların kaide kısımları kırmızımsı kalkerli tüften oluşmakta olup duvarlara ait blokların büyük kısmı MÖ 5. yüzyılda kentin ve kutsal alanın yeniden inşası sırasında kullanılmıştır. Duvarların iç ve dış yüzeylerinde iki farklı malzemenin kullanılmış olmasına Held tarafından iki ayrı açıklama getirilmektedir (s.53 v.d.). Diğer bir öneri ve tartışma ise Arkaik dönem tapınağının çatısı ve cellasının boyutlarına, yüksekliğine ilişkindir. Mallwitz tarafından önerilen rekonstrüksiyona ilaveten Held, Athena tapınağını, Naksos oikosu, Olympia Heraionu ve Isthmia Poseidon tapınağı ile cella genişlikleri, duvar yükseklikleri ve oranlamalar bakımından kıyaslamaktadır.

Milet Arkaik dönem Athena tapınağı ile ilgili yayınlanmış olan bu çalışmada vurgulanmaya çalışılan bir diğer husus da tapınağın Arkaik İonia yapı geleneği içindeki ciddi yeri ve önemidir (s.57 v.d.). MÖ 6. yüzyılda kült yapıları tarihesine bakıldığında Milet ve Didyma ve bu merkezlerin yanında Samos ve Ephesos önemli merkezler olarak karşımıza çıkarlar. Held'in burada yaptığı analizleri ele alacak olursak Samos'ta MÖ. 8. yüzyıldan tanınan Hekatompedos I ve MÖ 570'lerde Rhoikos tapınakları bilinmekle birlikte Milet'teki tapınak için kıyaslama yapabilecek yapılar Samos'ta yoktur. Benzer bir durum Ephesos için de geçerlidir. Miletos'ta MÖ 6. yüzyılın

erken safhasından Athena tapınağı dışında hiçbir dini yapının araştırılmamış olması ve bunların sayıları hakkında bilgileri de sınırlamaktadır². İonia, kuzeybatı Anadolu ve Ege Adaları özellikle Kykladlarda yer alan yapılarla yapılan kıyaslamalar Arkaik Athena tapınağının ensiz temel planında, merkezdeki ahşap dikme-sütun sırası ile düz çatısının MÖ 7. yüzyıl geleneğini yansıttığı görülmektedir. Bunun yanında yapının kesme taş duvarlarında özellikle iç kısımda mermer kaplamanın kullanılmış olması yapıya bu anlamda bir öncülük getirmektedir.

Klasik dönem tapınağı bir önceki yapıya güneybatı yönde temas edecek biçimde yerleştirilmiştir. Klasik dönemdeki Athena tapınağının ele alındığı dönemde kutsal alanın durumu irdelenmektedir (s.67 v.d.). Klasik dönem tapınağından günümüze yalnızca üç mimari eleman parçası ulaşabilmiştir. Armin von Gerkan'dan başlayarak pek çok bilim adamı anılan parçalara dayanarak mimari elemanların tamamlanmasına yönelik çalışmalar yapmışlardır (s.69 v.d.). Klasik dönem tapınağının erken rekonstrüksiyon önerileri arasında ilk olarak v. Gerkan'ın mimari parçalara dayanarak yaptığı öneri ele alınmaktadır (s.75 v.d.). Bu öneri bilim dünyasında kısmen kabul görmüştür. 1975 yılında Mallwitz, v.Gerkan'ın temel planını ele alarak geliştirmiştir (s.77 v.d.). Held, kendi sunduğu rekonstrüksiyon önerisinde daha önceki iki öneriyi de dikkate alarak yeni bir sunum yapmaktadır (s.80 v.d.). Yeni öneriye göre sütun aralıkları önceki iki öneriden farklı tutularak hesaplanmakta ve bunun sonucu olarak da yapı 6X9 sütunlu bir tapınak olarak önerilmektedir. Yeni öneride tartışılan diğer bir husus ise tapınağın üzerinde yer aldığı teras ile yapı arasındaki ilişkidir (s.85 v.d.).

Klasik dönem Athena tapınağının bir teras üzerinde yer alıyor olması nedeniyle kendi zamanı içerisindeki yapılarla yapılan kıyaslamalardan teras üzerinde yer alan tapınak uygulamasının doğu kökenli bir uygulama mı yoksa Yunan yapı geleneğinin bir sonucu mu olduğuna yanıt bulunmaya çalışılmaktadır. Held, bu noktada Klasik dönem Athena tapınağını Anadolu ve Anadolu dışı bilinen örneklerle kıyaslayarak bir sonuç çıkarmaya çalışmaktadır. Batı Anadolu'da Neandria, Larisa ve Bayraklı'da podyum üzerinde yer alan yapılar bilinmektedir. Bunların dışında Erythrai'daki Athena, Milet'in Karadeniz kolonilerinden Histria'da hem Aphrodite hem de Zeus-Polieus tapınakları podyum üzerinde yer almaktadırlar. Batı Anadolu'da Eski Gargara'nın batusındaki kutsal alan ile Myus'daki Arkaik tapınak Milet'teki yapı ile kıyaslanabilen örneklerdir. Milet'teki tapınak sütun aralarındaki açıklıklar bakımından dorik yapılarla kıyaslanabilmektedir. Athena tapınağı İonia topraklarında yükselen dorik etkileri yansıtan ilk yapılarıdır.

MÖ 5.yüzyıl ve sonrasında tapınak ve kutsal alanın durumu hakkındaki bilgiler bu bölgede gerçekleştirilen kesit biçimli küçük araştırmalara dayanmaktadır (s.91 v.d.). Klasik dönem kutsal alanı stratigrafik araştırmalara göre en erken MÖ 5. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlendirilmektedir. Kutsal alandaki ilk ciddi değişiklik geç Helenistik dönemde inşa faaliyetleri sırasında olmuş ve kutsal alan küçültülmüştür. Roma döneminde ise tapınak terası çevresine yerleştirilen dükkanlarla yeni bir düzenleme getirilmiştir. Tapınak alanındaki düzenlemeler MS 2. ve 3. yüzyıllara kadar devam etmiştir.

Milet'teki Athena kutsal alanına ilişkin çalışmanın üçüncü bölümünü buluntular oluşturmaktadır. Bu bölümde bugüne değin kutsal alandan çıkarılmış, bugün bir kısmını yalnızca kazı günlükleri veya çizimlerden tanıyabildiğimiz buluntular da dahil olmak üzere tüm eserler ilk kez bir bütünlük içinde ele alınmaktadır. İlk büyük grubu oluşturan seramik buluntular (Kat.K1-30) Geometrik dönemden MÖ 6. yüzyılın sonuna kadar uzanan süreci kapsamaktadır.

² Held bu noktada W. Koenigs tarafından Arkaik mimari parçalar üzerinde yapılan çalışmalar neticesindeki sonuçlara işaret etmektedir. Bkz. W. Held, *Das Heiligtum der Athena in Milet*, *Milesische Forschungen*, Band 2, 2000, s.60, dipnot 257.

İkinci buluntu grubu olan taş eserlerin büyük çoğunluğu bugün için kaybolmuştur. Taş eserlerden yalnızca ikisi, bir Kore'ye ait baş (Kat.S1) ve mermer kap (Kat.S8) en önemli buluntular olarak karşımıza çıkarlar. Metal buluntular üçüncü büyük buluntu grubunu oluştururlar. Bu buluntular arasında özellikle bronz Grifon protomları yoğunluğu oluşturmaktadırlar (Kat.B1-20). Protomlar dışında bronz hayvan heykelcikleri, Mısır, Kıbrıs ve Kuzey Suriye-Geç Hitit Bronzları, silah ve parçaları, aletler diğer metal eserlerdir (Kat.B21-117). Son buluntu grubu ise üç ana başlık dışındaki malzemelerden üretilmiş olan fayans, pişmiş toprak ve fildişi eserlerden oluşmaktadır (Kat.V1-7).

Held buluntu bölümünün sonunda tapınak alanından ele geçmiş ve tapınağa adanmış olan tüm eserleri kronolojik, köken ve buluntu yerlerine göre genel değerlendirilmelere tabi tutmakta ve eserleri tapınak ile ilişkilendirmektedir.

Sonuç bölümünde önceki bölümlerde elde edilen bulgular neticesinde Athena kutsal alanının tarihsel gelişimi ele alınmaktadır (s.179 v.d). Çalışmanın sonunda A.Gültekin Çorbacı tarafından 1957 yılı kazıları sırasında ele geçmiş olan metal buluntular üzerinde gerçekleştirilen restorasyon ve konservasyon çalışmalarına ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. (s.185 v.d.).

Sonuç olarak Winfried Held tarafından " Milet Athena Kutsal Alanı " üzerine hazırlanmış olan yapıt yaklaşık 100 yıl önce kazılmaya başlanan, Pers istilasında önemli ölçüde tahrip olan, kentteki Helenistik ve Roma dönemi imar faaliyetleri sırasında değişikliklere uğrayan kutsal alan üzerine yapılmış olan ve bütünlük içeren önemli bir çalışmadır. Çalışma içeriğinde hem Arkaik hem de Klasik dönem tapınaklarına ilişkin iki yeni rekonstrüksiyon önerisi getirilmektedir. Tapınak, Batı Anadolu coğrafyası içerisindeki konumu ve önemi ile podyum üzerinde yer alan tapınak, teras ve tapınak arasındaki ilişkiler bakımından çeşitli sorulara yanıt getirmeye çalışmaktadır. Çalışmanın önemli bir sonucu da bugüne kadar kazı raporları dışında pek de değinilmemiş olan buluntuları burada bir bütünlük içerisinde ele almış olmasıdır. Böylelikle günümüze kadar çok az kısmı ile korunmuş olan, mimari elemanlarından yok denecek kadar az parçanın mevcut bulunduğu Athena tapınağının mimarisi ve kutsal alanın tarihçesi tamamlanmaya çalışılmaktadır. Kuşkusuz bu alanda gelecekte yürütülecek olan çalışmalar bugün için açık kalan soruların da yanıtlanabilmesine olanak tanıyacaktır.

ERHAN ÖZTEPE

GIYÂSEDDİN ALİ-İ YEZDÎ, *Saadetnâme yâ Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan der salha-yi 800-801h.*, be küşeş İrec Afşar, nâşir: Miras-ı Mektub bâ hemkâri-i müessesesi-i Mütalaât-ı Asya-yi Merkezî ve Garbî Danişgâh-ı Karaçi, Tahran 1379(2000), 216 s.

Asker bir hükümdar olan Timur, Arapça şiirleri ve ağır bir üslûpla yazılmış eserlerin ince-liklerini anlayamadığından, adına kaleme alınan eserlerde sâde ve anlaşılması kolay bir ifade tarzı arzu ediyordu. Ayrıca o da Ortaçağ devlet adamlarında rastlanan bir temayülden, yani başarılarının kaleme alınarak şahsının ebedileşmesi arzusunun yoksun değildi. Bu arzu ile ilgili olarak, seferler sırasında vazifeleri önemli olayları yazmak olan Uygur asıllı ve İranlı bahşı ve kâtiplerin tuttukları günlüklere dayanarak, edebî bir şekil vermeleri için tanınmış üslûpçu ve münşiler görevlendirilmişti. Bu gibi eserlerden bazıları daha sonraki müellifler tarafından anılmışlar ise de, bunlar günümüze kadar gelmemiştir. Bunlardan Safiyüddin-i Huttelâni eserini Türkçe yazmıştır¹. Kirmanlı Şeyh Mahmud Zengi-i Acem'in manzum olarak kaleme aldığı *Cûş u Hurûş* adlı eserini Timur'un 806(1403-4) yılında Anadolu'dan dönüp, Gürcistan'da cihad ile meşgul olduğu sırada, yanında Kirmanlı ulemâdan bazı kimselerle birlikte sunmak için giderken, Tiflis yakınlarında Kür ırmağı üzerindeki köprüden düşerek boğulduğunu, bunun üzerine oğlu Kutbeddin'nin esere bir zeyl yazarak Timur'a sunduğunu ancak kaynaklardan öğreniyoruz². Timur'un yanındaki bitikçiler tarafından kaleme alınan Tarih-i Hâni'nin sadece adını biliyoruz³. Yine, Gaffarî'de sözü edilen Kirmanlı Mevlânâ Sadullah'ın Mirza Miranşah adına telif ettiği *Fütuhat* adlı eseri de bugüne dek elimize geçmemiştir⁴. Timur'un son Suriye ve Anadolu seferlerinin tarihini yazan kâtibî Şehabeddin Muhammed Münşi'nin eseri de kayıptır⁵.

Aslında Türkçe olup, bizzat Timur tarafından yazıldığına inanılan *Tüzükât* veya *Melfuzât-ı Timuri*'nin ise doğruluğundan şüphe etmek yerindedir. *Tüzükât*'ın Farsça nüshası ilk defa olarak XVII. yüzyılda Şah Cihan(1628-1659) zamanında Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Ebû Talib-i Hüseyin adlı birisi ahl Türkçe olan bu kitabı Yemen valisi Ca'fer Paşa'nın kütüphanesinde bularak tercüme ettiğini iddia etmiştir. Halbuki böyle bir eserin varlığı kendisinden başka müellifler tarafından hiçbir yerde zikredilmemiştir. Böyle bir eserin varlığını kabul etsek bile, eser Timur'un ifadesi olarak, kendi elinden çıkmış olamaz⁶.

¹ Hvandmir, *Habibü's-Siyer*, Tahran 1333 h.ş., III, 549; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun*, İstanbul 1941, I, 290.

² Şerefeddin Ali-i Yezdi, *Zafarnâme*, Tahran 1336 h.ş., II, 379; *Habibü's-Siyer*, III, 549-550; Fasih-i Hvafi, *Mücmel-i Fasihî*, Meşhed 1339 h.ş., III, 147; *Keşfü'z-Zünun*, I, 290.

³ Walter Hinz, *Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tedkiki*, çev. Mehmet Altay Köymen, *Belleten* (1942), VI/21-22, 89.

⁴ *Cihan-ârâ*, Tahran 1343 h.ş., 236.

⁵ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, 350. Burada adı geçen Şehabeddin Muhammed Münşi ile eserini tanıttığımız Gıyâseddin Ali'nin oğlu olarak zikredilen(s.168) Mevlânâ Şehabeddin Muhammed-i Münşi muhtemelen aynı kişidirler.

⁶ Bu kitap ilk defa olarak Joseph White tarafından 1873'te Oxford'da basılmış olup, çeşitli dillere de çevrilmiştir. Eser hakkında bk. Rien. *Cat. of. Per. Mss.*, I, 177-180.

Burada tanıtmasını yaptığımız esere gelince; Yazdli olan müellif eserinde adını Ali b. Cemalü'l-İslâm olarak vermekte (s.8); lâkabını Gıyâseddin, oğlunun adını ise Mevlânâ Şehabeddin Muhammed-i Münşî olarak zikretmekte (s.188); dinî ilimlerle meşgul olup, kadılık yaptığını, bu görevde iken bir gün Yezd'e gelen Timur'un yakınlarından birine Arapça ve Farsça olarak yazdığı iki risaleyi sunması üzerine bir giriş ile özet olarak Timur'un fetihleri ve nihâyet Hindistan'daki gazâlarının günlüğünü (Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan) sâde ve anlaşılır bir dille yazmakla görevlendirildiğini belirtmektedir (s.15) ⁷.

Eserin yazılış tarihine gelince: Müellif bununla ilgili olarak birkaç defa, Timur'un tahta oturuşunun 31. yılından söz etmektedir ki (s.17-18, 57), Timur tahta 771 yılında oturduğuna göre, eserin telifi 802 (1399-1400) yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla eser Hindistan seferinden döndükten iki yıl sonra yazılmış olmaktadır. Büyük bir ihtimalle eserin asıl adı da Saadetnâme olup (s.57 ve 63), müellifin deyiimi ile Timur'un yanındaki kâtiplerin tuttuğu kayıtlar olan Cengnâme ve Fûtuhatnâmelere dayanılarak kaleme alındığından *Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan* diye tanınmış olmalıdır.

Kitap 3 bölümden meydana gelmekte olup, bunlar hutbe(başlangıç) (1-10), mukaddime(giriş) (11-55) ve Saadetnâme (56-189) başlıklarını taşımaktadır.

Mukaddime bölümünde yukarıda da işaret edildiği gibi, eseri telife nasıl görevlendirildiği anlatılarak, özet olarak Timur'un fetihleri şu başlıklar altında nakledilmektedir: Semerkand'ın fethi, Moğolistan ve Harezmi üzerine seferler (s.19-25); Herat ve Horasan'ın fethi (s.26-28); Sistan'ın fethi (s.29-30); Mâzenderân'ın fethi (s.31-32); Semerkand'a dönüş ve Âzerbaycan seferine karar verilmesi (s.33-38); Timur'un İsfahan ve Şiraz'ı ele geçirmesi (s.39-41); Deşt-i Kıpçak'ın fethi ve Toktamış Han ile savaş (s.42-44); Yezd'in Şah Mansur tarafından kuşatılması ve Timur'un Hemedan ve Fars'a yürümesi (s.45-51); Bağdat üzerine hareket ve Toktamış Han'ın defedilmesi (s.52-55); Hindistan üzerine gitme sebebinin zikri (s.56); Saadetnâme (s.57 v.dv.); Hindistan'da konaklanan yerler ve gazâların zikri (s.63-76); Şehabeddin Mübarek-i Temim'in boyun eğmesi ve ayaklanmasının zikri (s.77-89); Bend şehri ve Batnir kalesinin fethi ve ahalisinin yok edilmesi (s.90-104); Dehli hâkimi Sultan Mahmud ile savaş ve zafer (s.105-125); Mirt kalesinin fethinin zikri (s.126-130); Timur'un Ganj ırmağında kâfirlerle olan gazasının zikri (s.131-136); Kâfirler ile bir günde yapılan 3 gazânın zikri (s.137-143); Kupule geçidindeki kâfirlerin yok edilmesi, Hinduların hac yeri ve kâfirlerin içinde sığır şeklinde taş bulunan mâbedlerinin zikri (s.144-149); Sevalek dağı kalesinin zikri (s.150-153); Ormanlarının Mâzenderân ormanlarından daha büyük olduğu Sevalek dağındaki diğer gazâ (s.154-160); Timur'un Cemu yöresinde konaklaması (s.161-185); Timur'un başkent Semerkand'da inşa ettirdiği Mescid-i Cami'nin zikri (s.186-189).

Eser, nüsha farkları (s.193-194); Timur'un hayatının kronoloji (s.195-196); Timurlular hanedanının soy kütüğü (s.197); Şahrüh ve oğullarının soy kütüğü (s.198); Timur'un Hind seferinin kronolojisi (s.199-203); Kişi adları dizini (s.205-209); Yer adları dizini (s.210-214); Kavim ve kabile adları dizini (s.215-216) ile sona ermektedir.

Gıyâseddin Ali'den eserini sâde ve anlaşılır bir dille yazması istendiği halde onun üslûbu Timur'u memnun etmemiş olmalı ki, Timur, 1401/2 yılı kışında Karabağ'da bulunurken Nizâmeddin-i Şâmî'den, eserin 100 okuyucudan l'i, en fazla 10'u tarafından değil de, sâde, herkesin

⁷ Ayrıca bk. W. Hinz, *Menbâ Tedkiki*, 86-87. Müellifin Muzafferî hânedânı, özellikle bu hânedandan Şah Yahya ile münâsebette bulunduğu bilinmektedir ki, bunun sonucu olarak eserinde Timur'un Muzafferîlere karşı giriştiği mücadeleye özel bir bölüm ayrılmıştır.

anlayabileceği, bir üslup ile fetihlerini anlatmasını istemiş ve böylelikle birinci *Zafer-nâme* ortaya çıkmıştır.

1915 yılında Petersburg'da V.V. Bartold'un önsözü ile L. A. Zimin tarafından yayımlanan eser (*Dnevnik pohoda Timura v Indiyu Giyas-ad- Dina Ali. S prilozheniem sootv'tstvuyuşçih otr-yukov iz Zafer-nâme Nizam- ad-Dina Şami*), 1958 yılında Moskova'da A. A. Semenov tarafından Rusça'ya çevrilerek bastırılmıştır (*Dnevnik pohoda Timura v Indiyu*).

İSMAİL AKA

RUTH KARK, MICHAL OREN-NORDHEIM, *Jerusalem and Its Environs: Quarters, Neighbourhoods, Villages 1800-1948*, The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem-Wayne State University Press, Detroit, 2001. 445 sayfa.

Kudüs kentinin monografik çalışmalara konu olması bakımından diğer Ortadoğu kentleriyle mukayese edilemeyecek bir düzeyde olduğu açıktır. Osmanlı idaresi döneminde Kudüs kenti hakkında yapılan monografik çalışmalar da yeterli bir sayıya ulaşmış bulunmaktadır. Ancak elimizdeki eser bütün bu çalışmalardan farklı bir nitelik taşımakta ve bu yönüyle diğerlerinden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Öncelikle eser 1800'lerden başlayarak İsrail Devletinin kuruluşuna kadar geçen 148 yıllık bir dönemi kapsamasıyla Osmanlı ve İngiltere Manda yönetimlerinin kentin fiziki, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerine yaptıkları katkıları izleme olanağı sunmaktadır. Bu bakımdan eser, yazarların da ifade ettiği gibi, Kudüs ve hinterlandının oluşumunda etkili olan siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal koşulları değerlendirmektedir. Kitabın kapsadığı dönem, kentin tarihinin ve mimarisinin izlenebilmesi için en uygun dönemdir, çünkü İsrail Devleti'nin yönetimine geçtikten sonra Kudüs ikiye bölünmüş, Yahudi yerleşimleri Müslüman Araplar, bazı Arap ve Hıristiyan bölgeleri ise Yahudiler tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra kentin fiziki dokuları önemli ölçüde tahrip olmuş, sosyal yapıları da tanınmayacak şekilde değişmiştir.

Eserin en önemli vurgusu, kanaatimizce Osmanlı İmparatorluğu döneminde kentin dinsel hoşgörünün hakim olduğu ve birbirine komşu, hatta iç içe mahallelerde Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanların barış ve huzur içerisinde yaşadığı bir kent olduğunu belirtmesidir. Daha önce Uriel Heyd, Amnon Cohen ve diğer İsraili tarihçilerin ortaya koyduğu bu tarihsel gerçek, bu eserde kentin fiziki, mimari ve sosyal çevresiyle bir bütün olarak yeniden ele alınmakta, ancak diğer eserlerin içermediği farklı yönetimlerde kentin geçirdiği tarihi sürekliliği daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle İngiliz Manda yönetiminin kenti yeni Yahudi yerleşimciler için hazırlamak amacıyla yaptığı planlamalar ve fiziki değişiklikler kitabın önemli bir konusunu oluşturmaktadır.

Kitabın bu ana teması beş bölümde ele alınmakta, kentin mahalleri ve hinterlandı sosyal ve fiziki dokuları bakımından tablo ve haritalarla desteklenerek detaylı bir analize tabi tutulmaktadır. Bu bölümlerde kentin belirgin özellikleri vurgulanmakta, yerleşime açık olan alanların tipolojisi yapılmakta, bu bağlamda Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerin evleri, birbirleriyle ticari ilişkileri, inşaat şirketleri tarafından yapılan mahallerin bu komşuluklar üzerinde etkileri ile köylerde yapılmaya çalışılan tarımsal yerleşme alanlarının geçirdiği evreler ele alınmaktadır.

Eser giriş bölümüne kent ve köy kavramlarının tanımlanmasıyla başlamakta, Memluk, Osmanlı ve İngiliz Manda yönetimleri döneminde kent yönetimi ve nüfusunda meydana gelen değişiklikler hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde kentin modern anlamda bir yönetim ve dinsel ayrılıklar temelinde planlamaya İngiliz Mandası döneminde kavuştuğu ifade edilmektedir. Ancak, bu kısımda yazarın kentin nüfus yapısındaki değişmelere dair tespitleri dikkat çekicidir: Tanzimat reformlarının başlamasıyla Kudüs önce özerk bir statüye kavuşturularak doğrudan İstanbul'a bağlanmış, bu sayede kısa sürede kutsal bir kent olarak hızla büyümüştür. Nüfus

yapısı, bu değişiklikle 19. Yüzyılın sonlarına doğru önce Hıristiyanlar daha sonra da Müslümanlar aleyhine Yahudiler lehine artmıştır (s.31).

Girişi izleyen ilk bölümde, sur içerisinde mahallerin gelişimi antik çağlardan 1948'e kadar tasvir edilmektedir. Mahallerin yerlerinin kesin olarak tespiti, fiziki ve sosyal dokularının belirlenmesi ve mahallerin ayrırt edici yanlarının vurgulanması ile zaman içerisinde geçirdiği evrim bu bölümün ana konularını teşkil etmektedir. 19. Yüzyılın sonlarından başlayarak Yahudi mahallerin sayısında meydana gelen artış bu bölümde de vurgulanmaktadır (s.70). İkinci bölüm, Osmanlı idaresinde kentün sur dışına taşması ve burada yapılan inşa faaliyetlerini ele almaktadır. Sur dışına yapılan yerleşimlerin sebepleri ve buralardaki sosyal, kültürel, ticari ve diğer amaçlarla yapılan imar faaliyetleri de burada ele alınmaktadır. Eserin bu bölümünde en dikkat çekici husus, kanaatimce Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi mahallelerdeki imar faaliyet ve seferberliğini mukayeseli ve fakat birbirinden ayrı başlıklar altında incelenmesidir. Bu üç dinin mahallerin fiziki dokusunda meydana getirdikleri farklılıklara işaret edilmesi de dikkate değer olmalıdır. Üçüncü bölüm, İngiliz yönetimi altında Kudüs'ün mahallelerini ve civarında yapılan imar işlerini ele almaktadır. Burada vurgulanan husus kentün modern bir alt yapı ve fiziki planlamaya bu dönemde kavuştuğunun belirtilmesidir. (s.188) Dördüncü bölümde, Kudüs kentinin köyleri ve tarımsal yerleşim alanları incelenmektedir. Burada dikkati çeken konular, kırsal nüfus, arazi kullanımı, komşuluk ilişkileri, köy ekonomisi, evler ve fiziki özellikleri, bedevî Arapların iskana tabi tutulmaları ve kırsal kesimler ile kentün ekonomik, sosyal, siyasi ilişkileri gibi başlıklar altında toplanabilir. Beşinci bölümde Kudüs ve hinterlandının Yahudiler tarafından iskana yönelik yapılan çalışmalar ele alınmaktadır. Eserin en ilginç bölümü kuşkusuz bilhassa siyasi tarihçiler için burası olmalıdır. "Kudüs kırsalında zirai yerleşimler, Plan Girişim ve Başarılar" başlıklı bu bölümde 1870'lerden başlayarak nasıl planlı bir Yahudi yerleşirme seferberliği yaşandığı, fakat esas başarının İngiliz Manda idaresinde gerçekleştiği delilleriyle ortaya konulmaktadır.

Sonuç bölümünde gelişen bir sanayi kenti, bir Ortadoğu kenti veya bir sömürge kenti olarak Kudüs ele alınmakta, yerleşim süreci ve yönetim bakımından kentün bir model olup olamayacağı tartışılmaktadır. Eserin bibliyografyası incelendiğinde İsrail, İngiltere ve diğer pek çok ülke arşivlerine ulaşıldığı, ayrıca zengin bir harita, hatura, fotoğraf, gravür vb. çalışmadan yararlanıldığı görülmektedir. Uzun bir tarihi süreci alması ve hâlâ statüsü tartışma konusu olan bir kentün tarihi gelişimini bütün ayrıntularıyla değerlendirmesi bakımından eser geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Kent monografileri alanında yapılacak çalışmalara metot bakımından güzel bir örnek olması eseri, bütün tarih disiplinleri için önemli hale getirmektedir.

KEMAL ÇİÇEK

RECEP AHİSHALI, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, X+390.

Yakın zamana kadar Osmanlı Tarihi üzerindeki araştırmalar genel olarak siyasi, askerî ve mali konularda yoğunluk kazanmıştı. Bu araştırmalar yanında Osmanlı teşkilât tarihi üzerindeki çalışmalar cılız kalıyordu. Halbuki Avrupalı Osmanlı tarihçileri arasında teşkilât tarihine duyulan alâka dikkat çekiyordu. Prof. M. Tayyib Gökbilgin (vefatı 2 Haziran 1981) bu ihtiyacı ilk farkedenden biri oldu. Onun gayretleriyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünde 1961 yılında Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü kuruldu. Bu kürsünün başkanlığına da Prof. Gökbilgin getirildi. Bu tarihten itibaren araştırmaların arttığı görülür. Ancak son yıllardaki Osmanlı Tarihi üzerindeki bilinçsiz tasarruflar, resmîyette teşkilât tarihi üzerindeki araştırmaları kabul etmez görünse de yayınlar yoğunluk kazanmaktadır. Bu gelişmeler yerli ve yabancı Osmanlı tarihçileri için memnunluk vericidir.

Bu cümleden olarak, Osmanlı teşkilât tarihi çerçevesinde merkez bürokrasisinin en önemli birimlerinden olan Reisülküttâblık müessesesi hakkında eser, çok önemli bir ihtiyaca cevap vermektedir. Dr. Ahışalı bu müessesenin XVI. ve XVII. Yüzyılları üzerinde Master tezi hazırlamış olmakla konuya vukufiyet kazanmış ve başarılı bir çalışma yapmıştır. Nitekim elimizdeki bu eserle, müessesenin klasik çağının yanısıra, Osmanlı bürokrat tipinin en karakteristik profilinin oluştuğu bir zaman kesiti de ifade edilmektedir. Devlet teşkilâtı içindeki diğer müesseseler hakkında henüz yeterli araştırma bulunmadığından bu eser teşkilât tarihçilerine yardımcı olacaktır.

Eser giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Dr. Ahışalı girişte reisülküttâblık müessesesinin kuruluşunu tartışıp XVI. yüzyılda bu makamda bulunanların görevleri ile bu makama bağlı bürokrasinin kaydettiği gelişmeye temas etmiştir. *Fatih Kanunnâmesi*'nde reisülküttâblık için ortaya konmuş olan prensiplerin ancak XVI. yüzyılda yerine oturduğu anlaşılıyor. Nitekim buna paralel olarak bir çok bürokratik iş reisülküttâba kalmıştır. Birinci Bölümde Osmanlı merkez bürokrasisi içinde müessesenin XVIII. yüzyılda klasik yapısına kavuştuğu ifade edilmektedir. Reisülküttâbların birçok önemli görevi sadaret kethüdası ile birlikte üstlendikleri anlaşılıyor. Bu görevleri şöyle sıralamak mümkündür: Sadrazamların "buyruldu" yetkisini geniş bir şekilde kullanmak; telhisleri daha müstakil olarak hazırlamak; elçilerle yapılacak ön görüşmeleri yürütmek; ayrıca sefer esnasında ordunun iaşesinin temini; asker alma; askere bahşiş verilmesi, asker sayımı; ordunun sevk ve idaresi; gizli ve açık bütün işlerin yönetimindeki kalemlerde yürütülmesi; Saray ile Bâbâlı arasındaki irtibatın sağlanması. Bu görev yoğunluğunun reisülküttâba nüfûz ve itibar kazandırdığı anlaşılıyor. Aynı bölümde reisülküttâbların yetiştirme tarz ve menşeleri ile tayin, azil ve terfilerinin nasıl gerçekleştiği anlatılmaktadır. Burada tayinden önceki görevleri ile sonraki görevleri tablolar haline getirilmiştir. XVIII. yüzyıldaki bütün reisülküttâbların listesi ve her birinin önceki ve sonraki görevleri ölüm tarihleri keza tablo halinde ifade edilmiştir. Bölümde reisülküttâbların Osmanlı kültür hayatındaki yerine de temas edilmiştir. Dr. Ahışalı'nın yaptığı ciddi araştırma sonucunda birçoğunun divân sahibi, bazılarının tercüme veya telif eser sahibi; bir kısmının da hüsn-i hat sahibi olduğu ortaya çıkmıştır. Vakanüvis Vâsîf Efendi'nin son görevinin reisülküttâblık olduğu bilinmektedir. Bundan sonra reisülküttâbların gelirleri belgelere dayanılarak ortaya konmuştur.

İkinci Bölüm maliye dışındaki Osmanlı merkez teşkilâtının işleyiş tarzını ortaya koyan en önemli bölümdür. Buradaki bilgiler, arşiv belgelerinin yoğun incelenmesiyle elde edilmiştir. Re-

isülküttâblık müessesesinin XVIII. yüzyılda klasik yapısına kavuşması ve idarî alt birimlerinin de ortaya çıkmış bulunmasıyla eser araştırmacılara önemli bir rehber olmuştur. Nitekim reisülküttâblık merkezli bürokrasinin "kalem" olarak anılması sonucunda Dîvân-ı hümâyûn kalemi denmiştir. Bundan sonra reisülküttâba bağlı kalemler ele alınmıştır. Bunlar Beylik (Dîvân) kalemi, Rûûs Kalemi, Tahvil Kalemi, Amedî Kalemi ile reisülküttâbın emrindeki görevlilerdir. Dr. Ahışhalı burada merkez bürokrasinin can damarını teşkil eden müesseselerin işleyişini orijinal bilgilerle ortaya koymuştur. Bu müesseseler hakkındaki bilgilerimiz gayet az ve idarî bünyedeki bağlantıları ciddi olarak bilinmezken, bu eser ile aydınlığa kavuşmuştur. Reisülküttâbın bu görev yoğunluğu içinde beratların tanzimi, sefer hazırlıklarında bazı görevlerin reisülküttâba da yansması, sadrıazam ile saray arasındaki bürokratik bağlantının tesisi, Kırım hanlarının kapı kethüdâlığı görevi, gayri müslimler ile müstemen tüccarların devlet ile mevcut ilişkilerine müdahale ve önemli devlet işlerinin görüldüğü meclislerde yer almak gibi görevleri de vardı. Reisülküttâbın en çok bilinen görevi reisülküttâblık hatt-ı hümâyûnlu kalemlerden ayrı bir yönü olması nedeniyle ayrıca incelenmiştir. XVIII. yüzyılda dış ilişkilerin gelişmesi üzerine reisülküttâb seçiminde temel alınan kıstasların önem kazandığı anlaşılmaktadır. Dr. Ahışhalı'nın tesbitlerine göre ilgili kâtiplerin de uzmanlardan seçildiği görülüyor. III. Selim'in giriştiği reformlar çerçevesinde bu konuda da yenilikler yapıldığı tesbit ediliyor. Bu meyanda "ahvâl-i düvele vâkıf zâtların yetişmesi" için teşebbüse geçilmiştir. Nitekim III. Selim'in sadrıazama, reisülküttâb ve sadâret kethüdasını alarak saraya gelmesi hakkındaki hatt-ı hümâyûnları Dr. Ahışhalı'nın tesbitleri arasındadır. Tabiatıyla bu müessesenin kazanmış olduğu önemi de ifade eder. Bu cümleden olarak eserde reisülküttâbların mükâleme görevleri de başarıyla ele alınmıştır.

Üçüncü Bölüm reisülküttâbların devlet teşrifatındaki yerine ayrılmıştır. Buradaki görevler de yoğunluk itibarıyla dikkati çekmektedir. Bu görevlerin birkaçını ifade etmekte yarar vardır: Dîvân-ı hümâyûn toplantılarında; elçi kabulünde; ulûfe tevziatında; bayram tebriklerinde; ziyafetlerde; surre ihracında; padişah ve sadrıazam değişikliğinde; sefere gidiş ve dönüş merasiminde ve Kırım hanlarına uygulanan merasimde. Dr. Ahışhalı burada da arşiv belgeleriyle çağdaş kaynakları tahlil ederek başarılı bir çalışma yapmıştır. Bu bölümde reisülküttâbların kıyafetlerine âit bahis de keza orijinal bilgileri ihtiva etmektedir.

Dr. Ahışhalı uzun ve ciddi bir mesai ile meydana getirdiği bu eserde, bazı yanlışları da doğrulamış bulunmaktadır. Buna göre reisülküttâblığın I. Selim hatta II. Bayezid devrinde mevcut olduğudur. XVIII. yüzyılda bu makamda bulunan reisülküttâbların görev tarihlerindeki hatalar, arşiv belgeleri ve resmi tevcihat listeleriyle tashih edilmiştir. Osmanlı diplomatikasında genel olarak sadrıazam ve defterdar dışındaki bürokratların kuyruklu imza atma yetkisi olmadığı, rûuslardaki kuyruklu imzanın ise defterdara ait olduğu zannedilirdi. Halbuki reisülküttâbların da rûus belgelerini tanzim ederken kuyruklu imza attıkları eserde tesbit edilmiştir. Bâbîâlî kalemlerinden "sadâret mektubî kalemi"nin kuruluşu hakkında fikir beyan edenlerin çoğu bu kalemin XVIII. yüzyılda kurulduğunu öne sürmektedirler. Dr. Ahışhalı'nın araştırmasında sadâret mektubçuluğunun XVI. yüzyıl sonlarında mevcut olduğu ve XVII. Yüzyıl ortalarında yani Bâbîâlî'nin teşekkülünde bu kalemin de oluşturulduğu tesbit edilmiştir. Diğer taraftan Dîvân-ı hümâyûn kalemi, yayınlarda birkaç kalemden müteşekkilmiş gibi gösterilmektedir. Halbuki eserde yeni belgelere dayalı olarak kalem gibi gösterilen bu kısımların Dîvân-ı hümâyûn kalemine bağlı şubeler olduğu ortaya konmuştur. Bu şubelerden "beylik kalemi"nin araştırmalarda "beylikçi kalemi" şeklinde yanlış isimlendirildiği, doğrusunun "beylik kalemi" olması gerektiği çeşitli kaynaklara dayanılarak ifade edilmiştir. Yine genel olarak araştırmacılar âmedî kalemini Dîvân-ı hümâyûn kalemi dışında göstermek eğilimindedirler. Bu araştırmada mezkûr şubenin Dîvân-ı hümâyûn kaleminin bir şubesi olduğu ortaya konulmaktadır. Âmedcilik görevinin âmedî kalemi ile XVIII. yüzyıl sonlarında kurulduğu fikri hakimdi. Bu araştırmada âmedciliğin XVI. yüzyılda da mevcut

olduğu iddia edilmektedir. Dr. Ahışalı reisülküttâbların bilinen görevleri yanısıra iki yeni görevini daha tesbit etmiştir. Bunlardan birincisi reisülküttâbların Bâbiâli'de Kırım hanlarına kapı kethudalığı görevini yapmaları; diğeri ise Bâbiâli'nin şeyhülislâm ile irtibatının reisülküttâb vasıtasıyla olduğudur.

Dr. Ahışalı bu incelemesiyle Osmanlı merkez bürokrasisi içinde en önemli bir müessesenin bütün işlevini ortaya koymuştur. Ayrıca reisülküttâblık müessesesinin diğer müesseseler ile olan ilişkileriyle, bunların durumlarına da ışık tutmuştur. Böylece arşiv belgeleriyle çağdaş kaynaklardan elde edilen özgün bilgilerle meydana getirilen bu eser, metod itibarıyla da örnek bir çalışmadır.

MÜCTEBA İLGÜREL

GALİTEKİN, AHMED NEZİH, *Ayvansarayî Hüseyin Efendi. Ali Sâtu Efendi, Süleymân Besîm Efendi. Hadikatü'l-Cevâmi'* (İstanbul câmileri ve diğer dinî-sivil mi'marî yapılar), İstanbul 2001, 744 sayfa. İşaret Yayınları, sayı 93.

İstanbul ve dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin çok mühim tesirli eserlerini bir araya getiren Ayvansaray'lı Hâfız Hüseyin'in eseri bir kere daha ilim âlemine sunuluyor; Çünkü daha yazma bir eser hüviyetinde iken, muhtelif kişilerin eline geçtikten sonra, katılan bilgiler, ayrıca mevcut yapıların katılması, eksiklerin tamamlanması yoluna gidilmiş ve çok sayıda nüsha ortaya çıkmıştı. Matbaanın Türkiye'nin girişinden evvel de, kıymetli ve her yönü ile faydalı bir eserin geniş bir münaveer çevrede itibar görmesi, kültür tarihi bakımından ihmal edilmeyecek bir hususdur. Osmanlı devri Türk tarih ve kültüründe çok az eser böyle bir mazhariyete nâil olmuştur. Bir tanıtma yazısı çerçevesi içinde, bu eserin vasıflarına temas etmeden evvel, kalıcı bir başka neşrini de burada zikretmem gerekiyor:

Crane, Howard, *The Garden of Mosques. Hafız Hüseyin al-Ayvansarayî's guide of the muslim monuments of Ottoman Istanbul*. Leiden-Boston-Köln, 2000, XXXIV-625 sayfa. Yayıncı: Hollanda'daki Brill Kitapevi.

Birbiri ardı çıkan böyle devasa kitaplar, muhteşem bir geleneği de devam ettiriyor. Unutulmağa başlayan bir dizi kıymetli eserlerin kaybolmasını engelliyor. İlk basılan Türkçe kitaplar arasında yer alan *Hadika*, kitap dünyasında kısa bir zaman zarfında aranılan bir nesneye dönüştü. Her bir araştırmacı bunu eline aldı, meraklısı da her zaman kitaplığında bulundurdu, kitabın muhtevasında bulunan bilgilerden her zaman istifade etti. Antiquariat denilen eski eser satıcıları, İstanbul'un Bayezid semtindeki Sahaflar Çarşısı denilen mekânın, yeni ortaya çıkan antikacıların ve kitap satıcılarının ve müzayed tertipleyenlerin vazgeçilmez bir meta haline geldi ve bu sıralarda yaratılan, Yapı ve Kredi Bankası'nın kültür merkezinin en mutena yerlerinden birisinde muhafaza altına alınan yadigarlar arasında sayıldı (dip tarafa bk.). Her ne kadar "câmi" mevzuu bazı değişik kerelere ele alındı ise de, hiç biri Ayvansaray'lı Hüseyin'in eserinin kıymetine yanaşmadı. Bu çapta bir eserin çağdaş metoda göre, yeni harflere aktarılan ilmi bir neşrinin gerçekleştirilmesi de kaçınılmazdı, ve şimdi adlarını verdiğim iki kitap sayesinde bu boşluk giderilmiştir. Birbirinden habersiz çıkan bu neşriyatın hedefleri aynıdır. Sıralayacağım özellikler de şöyledir:

H. Crane, *Risale-i Mimariye* adlı eserin ilmi neşrini gerçekleştirdi. Sonradan da uzun zamandan beri bu alandaki gayretlerini sürdürdü ve esas metin bu basma üzerine hazırladığı *Hadika*'nın bir basımını bitirdi. Eser, basılı olan *Hadika* nüshasını esas alarak metni tercümesini yapmakta ve her bir bilgi için gerekli açıklamaları dipnotlarında vermektedir. Zira asıl metinde çok sayıda görülen kişiler ve yeradları, araştırmacılar için kaynak niteliğini taşıması yanında, çok defa karışıklığa yol açar. Özellikle de binalar inşa edildikten sonra bağlanan vakıflar ve bunların mahalleri ile birlikte, konu edilen kişilerin de tarih içinde muhtelif zamanlarda yer, makam, mahal değiştirmeleri, okuyanları çok büyük tereddüdlere soktuğundan dolayı, her bir satırın değerlendirilmeye tâbi tutulması, okuyanları yormamak ve zaman kaybettirmemek için çok lâzımdır, araştırmacı da içinden başarıyla çıktığı bu yaygın ile birlikte neşir için başarılıdır.

Ayvansaray'lı Hüseyin'in eserini basılı nüshaya göre neşreden A.N. Galitekin, bilgi verilmesi kaçınılmaz olan yazma nüshalar üzerinde pek fazla durmadan ana metni aktarmakla ye-

tinmiştir. Bununla beraber bazı yazma nüshalardaki farklılıkları dip notalarında gösterme metodu tercih etmiştir. Bunlardan bazıları fazla uzun tutulmuştur (S. 326-327, 328-330 s. 442-450). Gene de faydalanılacak satırlar mevcuttur.

İstanbul câmilerini topluca tanıtan ve kısaca *Hadika* denilen eserin değerini teslim eden ilk çağdaş araştırmacı, Osmanlı Tarihi'nin eşsiz müellifi Josef von Hammer'dir¹. Eserinde geniş ölçüde yer verdiği ve sâir eserlerinde de bunu konu ettiğinden dolayı, sonraki araştırmacılar ve özellikle Türk diline âşina olmayanlar için faydalı oldu. Şimdi elimizde bulunan bu yeni iki neşir, eski incelemelerin değerini asla küçültmez. Bunlar arasında Reşad Ekrem Koçu birinci sırayı alır². İstanbul ile ilgili her bir çalışmasında yer verdiği kadar, özel bir *Hadika* neşrine niyetlendi ise de, eksik kalan çalışmaları arasındadır³. Fakat en faydalı yanı elbette "Türk İstanbul" adı ile yaptığı neşriyattır: etkili fakat en az satan gazeteler arasında yer alan *Cumhuriyet* tarafından desteklenmesi sırasında, gazete eki tarzındaki kitap içinde "camiler"e de yer verilmişti⁴. Bu girişimin şöyle değerlendirildiğini görüyoruz: "Türk İstanbul'un en kuvvetli damgası: Camiler s.2-3, ve bir de kroki eklenmiştir. Bunu yaparken Hicri 1254 yılında Mühendishâne talebeleri tarafından yapılan ve çok dar bir çevrede tanınan "İstanbul Camileri" haritasından istifade etmiştir. Benzer bir girişimi Halûk Şehsuvaroğlu başarmıştır⁵. İstanbul'daki Camilerin isimleri ve yerleri diye bir harita yapmıştır (s. 52), ayrıca camiler hakkında bilgi verdiği için devrine göre çok iyi klavuz sayılacak sayfalardır.

Yukarda konu ettiğim eserler devrin ilkel şartları altında gerçekleşti. Bu çalışmaların yerine şimdi iki ansiklopedi içinde bulunan satırlar değer kazanmıştır: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*⁶ ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan *İslâm Ansiklopedisi*⁷. Cami konularına geniş sayfalar tahsis eden ansiklopedilerde, İstanbul içinde inşa edilen cami ve mescidlere yer verilirken, İslâm âleminde mühim yer edinen câmilerin ihmal edilmediğini de görmekteyiz. Ayvansarayî Hüseyin'in de eseri her zaman konu edilmektedir. Bunların bir dökümünü yapmak şimdilik imkânsızdır. Bununla beraber Crane neşrinde bu gayreti yeterince görmekteyiz. Hazırladığı dizin ve kişi adları listesi, kıymetli eserlerin yaratığı etkiyi kâfi derecede aydınlatır. Gali-

¹ GOR kısaltması ile tanınan Almanca (Geschichte des Osmanische Reiches) metnin c.9 s. 47-144 arası, sonradan Fransızca'ya tercüme edilip HEO (Histoire de l'Empire Ottoman) kısaltması ile tanınan cildlerinden c.18 s.1-109 arasındadır. Türkçe'ye kazandırılması epey gecikti ve Mehmed Ata tercüme diye tanınan neşir bu kısma ulaşamadı. Yakın bir geçmişte eserin tamamı tercüme edilip kültürümüze kazandırılmıştır; Fakat hiç bir Türk müdekkik artık bu cildlerden *Hadika* ve onun müellifi Ayvansaray'lı Hüseyin'i öğrenmez.

² Semavi Eyice, "Reşad Ekrem Koçu", *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. c. V s. 41-43.

³ *İstanbul Camileri. Hadikatülcevaminin ilâveler ile resimli yeni baskısı ve zeyli* diye başlayan bu girişimin, bir tek fasikülden sonra devam ettirilmediğini görüyoruz. Aslı metin ve yerinde müşahede yolu ile yapılmak istendi ise de, akım kaldı.

⁴ İstanbul'un Fethinin 500 üncü yıldönümü münasebetiyle *Cumhuriyet* gazetesi tarafından hazırlanmıştır. 52 sayfalık bu kitap, 13 günde verilen ilâvelerle, Mayıs 1953'de biterildi.

⁵ *Asırlar boyunca İstanbul. Sarayları, camileri, abideleri, çeşmeleri*. Tarihi bulunmamakla beraber 1955 yılında *Cumhuriyet* gazetesi tarafından "parasız tarih ilâvesi" olarak kârihlerine verildi.

⁶ Tarih Vakfı diye tanınan araştırma merkezinin 1993-1995 arası çıkardığı 8 cildlik eser. "Cami" ve "İlgili Maddeler" tasnifi, c. 8, s. 89-92 arasında; "Hüseyin Ayvansarayî" c. IV s. 107.

⁷ 1988 yılında başlayan yayın hala devam etmektedir "Câmi" maddesi, c. VII (1993) s. 46-90 Ayvansaray'lı ve eseri de yer aldı. Bu satırların yazıldığı 2003 yılında "Kile" maddesine gelmişti; C. XXV.

tekin neşrinde de bu girişim ihmal edilmemiş ve konu edilen her bir eser ve ilgili kişilerin sıralaması yapılmıştır (s. 686-744).

Her iki neşri karşılaştırdığımız zaman, birbirini tamamlayan bir görünüm sergileniyor: Galitekin neşrinde yazma nüshalardan yeterli aktarma yapılmıştır. Crane neşrinde de, Hadika'nın yazma nüsmaları hakkında bilgi verilmiş (s.XIX-XXIII) fakat bir düzeltme (emendatio) önermemiştir. Galitekin istifade ettiği yazma nüshaların tavsifini teferruatlı olarak vermeden, aktarmalar yapmıştır. İhsan Erzi neşri olarak bilinen neşirde de, yazmalar arasında farklılıklara dikkat edilmiş ve çok sayıda öneriler yapılmış, fakat metinlerin güncel lisan ile verilmesi, bazı hallerde tereddüdlere yaratmıştır. Bununla beraber kullanılacak bir kitaptır.

Crane, metinde yaptığı tercümelere nazım şeklini de ilâve etmiş ise de, nüsha sonlarında yer alan, Fenni'nin *Sahil-nâme* adlı metni meydana gelen kelime oyunlarını gerekçe göstererek tercüme etmemiş. Galitekin neşrinde ihmal edilmemiş (S. 658-661) fakat İstanbul' ve etrafında görülen tabiat güzelliklerini belirten mısraların yeterli açıklamalarının yapılmaması, gerçek bir kayıptır. Her ne kadar Fevziye Abdullah Tansel tarafından yapılan neşrin notu verilmiş ise de⁸, metodunun takib edilmediğini görüyoruz. Kaldı ki her iki metinde de filolojik özelliklere yer verilmesini beklerdik. Tarihi metinlerin ve özellikle kaynak metinlerin neşrinde, şikâyet ettiğimiz matbu nüshaların kifâyetsizliklerinin giderilmesi için yapılan çalışmalar, muhakkak etimoloji ile tamamlanmalıdır. Kelimelerin ihtiva ettikleri manalar ve sonunda yapılan kelime oyunları edebiyat tarihi araştırmacılar kadar tarih araştırmacılarını da ilgilendirir.

Her iki neşirde de harita kullanılmamış olması merak konusudur. H. Crane tarafından gerçekleştirilen neşirde, son zamanlarda yeni bir baskısı yapılan, Pertviçç⁹ haritalarına atuf yapılmıştır. Ayrıca Wiener-Müller'in İstanbul'un tarihi topografyası¹⁰ üzerine yazdığı eseri de sıkça belirtiliyor. Binalar gelişmiş güzel inşa edilmemiş ve İstanbul'un nüfus yoğunluğuna göre girişimler yapılmıştır. Bu arada F. Taescher'in "Osmanlı Türklerinde coğrafya" adlı makalesinden yaptığı bir nakil (s.XVI not 5) sayesinde Hadika'nın bir mimarî tarihi içerdiği kaydına dikkatimizi çeker. Yukarıki saurlarda belirttiğim üzere, XIX. yüzyıl esnasında yaratılmış cami haritalarının değeri bir defa daha anlaşılmalıdır ve bunların yeni birer baskılarını beklemekteyiz.

Galitekin neşrinde, yeni yazıya geçilirken yapılan hatalardan bazılarının şöyle sıralandığını görmekteyiz:

S.41'de **ترو يجه القيوب** diye metin verilirken, **القيوب** mu yoksa **قلوب** mu olduğu sarih değil);

S. 42'de satır 17'de "altun top var idi" yerine "bir altun kebir top" olmalıdır.

S. 278'de, Nişancı Paşa Câmî'i bölümünde "950 hududunda intikal" arasında "anda" bulunmalıdır.

⁸ *TTK Belleten*, c. XL/158 (1976) s. 331-346.

⁹ Pervütich haritaları paftaları diye muhtelif araştırmalarda konu edilen haritalar, şimdi bir cild içinde elimizdedir: Jacques Pervütich *Sigorta haritalarında, İstanbul in the Insurence Maps of Jacques Pervütich*, İstanbul, büyük boy 338 sayfa. Basım tarihi yoktur. Axa Oyak/Tarih Vakfı işbirliği ile gerçekleştirilmiştir.

¹⁰ Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un tarihsel topografyası*, İstanbul 2001, 534 sayfa. çeviren Ülker Sayın. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık kitapları arasındadır. S. 14'de, Hadika kısılatması ile Ayvansarayî'nin eserinin kullanıldığı belirtilmiştir.

S. 279 satır 2'de, "Asita-i Aliyye" yerine "Asitane-i Aliyye" olmalı, satır 17'deki سنة yerine سنة في سنة olmalı و به diye bir fazlalık olup, başka bir fazlalık da satır 27'deki "Der mahall-i meşhur"dur. Sonraki satırdaki "Vezir-i a'zam" yerine "Sadır-i a'zam" olmalı.

S.581-582'de, Beylerbeyi Camii'ni konu edilirken, Namık Efendi'nin *Tarih'i, Mirât-ı İstanbul* adlı eserin yeni neşrinde ilmi bir metod ile ele alınmıştır¹¹. Benzer bir tutum beklerdik.

S. 637'de verilen İhsaniye Câmi'i için verilen metindeki, 6. mısırda bulunan "Rahmani-yeyi" yerine "Rabbaniye" konmalıydı. Ayrıca bir de beyit uyumsuzluğu vardır. Bütün bunların giderilmesi için *Mirât-ı İstanbul* adlı eserin yeni neşri, bibliyografik kontrolle konmalıdır.

Crane tarafından gerçekleştirilen neşirde, uzun notlar bulunması, metnin takibine engel teşkil etmiyor. Her bir satır açıklanır ve esas anlam verilirken, gereksiz uzatmalardan kaçınılmıştır. Türkçeye âşina olmayan araştırmacılara da faydalı olmağa yöneliktir.

Kısa bir zaman içinde birbiri ardı ilim âlemine sunulan bu iki kitap, Ayvansaraylı Hüseyin'in eserinin kalıcı bir tamamlayıcısı olacaktır. Bununla beraber yazmaların karşılaştırılıp, metinlerin çağdaş ilmi metodla aktarılması beklenmektedir. Crane neşri için gerek kullanılan kağıt gerek matbaa tütüzlüğü bakımından bir örnek yaratmıştır denilebilir. Galitekin neşrinin de, baskı konusunda biraz daha dikkatli olması, eserin değerini arttırabilirdi. Gene de böyle bir faydalı klavuz eser kazandırmaları, Osmanlı metinlerine doğrudan âşina olmayan nesiller için çok istifadeli olacaktır. Crane neşri de, Hammer tarafından verilen özetin çok ötesinde bir yer tutup, İstanbul'un bu seçkin eserlerinin varlığını ihtisas dışı âleme de taşımaktadır. Her iki neşirde de eksik gördüğüm bir husus da hiçbir fotoğraf ve sair görsel malzemeye yer verilmemiş olmasıdır. Her ne kadar bir metin neşri ile karşı karşıya olsak bile, göz kamaştırıcı özellikleri olan bazı hâ-turalardan başlayıp, sade görünümlü fakat bulunduğu çevreye faydalı olmuş, yapturan tarafından kısa ölçüler içinde olup da, devrinin karakterlerini yansıtan bazı câmi ve mescidlerin, şimdiki durumları, bu neşirlere bir canlılık getirirdi. İhsan Erzi tarafından gerçekleştirilen neşirden bu husus ihmal edilmeyip, kötü kağıt¹² kullanılmasına rağmen, bir fikir veren görüntüler mevcuttur. Hatta, bizzat kendilerinin müşahedelerine göre alınacak bazı görüntüler eserleri görmek isteyenlere bir örnek sağlayabilirdi. Ortadan kalkan ve kalıp değiştiren, İstanbul'da zaman zaman görülen imar hareketleri girişimleri sonucu yok olan eserlerin de belirtmelerini beklerdik.

Böyle değerli bir kaynak eserin kazandırılmasında emeği geçen herkesin mesaisini takdir etmek gerekir. Satış şansı az, fakat kalıcılık şansı yüksek bu neşirler, ele alacak kişiler için çok faydalı özellikler içermektedir. Yaratanlar kadar yayınevlerini de kutlamak kaçınılmaz bir görevdir.

•••

Bu tanıtma yazımı teslim edip basım sırasını beklerken, sayın profesör Nejat Göyünç'ün (1925-2001) Crane neşri için yazısı, *Belleten* sayı 245 (2002) s. 187-190'da neşredildi. Kıymetli çalışmaları ve tanıtma yazıları ile sonraki nesline çok faydalı kalıntılar bırakan Hoca'nın en son kaleme aldığı yazılardan birisi, galiba da en sonuncusu idi. Şimdi eserleri sayesinde tarihçiliğimizde hak ettiği yeri sağlamış bulunan Göyünç, ilerlemiş yaşında ve kariyerinin şâhkasında bu-

¹¹ Mehmed Râ'if, *Mirât-ı İstanbul*, 1996, 252 sayfa. Yeni neşri G. Kut ve H. Aynur hazırlamışlardır. Çelik Gülersoy'un yayınladığı kitaplar dizisinde yer alan bu eserde, kitabelerin şimdiki durumu fotoğrafla verilmiş bulunmaktadır.

¹² *Camilerimiz Ansiklopedisi. Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, Hadikatü'l-Cevami'*, İstanbul 1987, 2 cilttir.

lunduğu bir zamanda bile, ilmî neşriyatın teşvik ve takdir edilmesi gerektiğine, hayatının en son saniyelerinde bile dikkat etmiştir. Tuhaf bir rastlantı, tanıtım yazıma girişmeden evvel, iki Hadika neşrinin bir birinden habersiz iki araştırmacı tarafından ele alındığını kaydetmiş iken¹³, şimdi de birbirimizi tamamlamış oluyoruz, fakat kendimi biraz daha şanslı görüyorum: zira neşriyat âleminde haberdar olduktan sonra bu iki eseri bir arada bulundurma fırsatına ulaştım. Çok az da olsa bu konudaki girişimlerimde hoş rastlantular ile karşılaştım. Prof. Dr. Cengiz Orhanlı için hazırladığım nekroloji, N. Göyünç'ün yazısından sonra, *Belleten*'de neşredilmiş¹⁴, bu beraberlik daha başka alanlarda devam etmemiş ise de, haberdâr edilmişik. Şimdi de saygı ile anacağım; yaptığı değerli katkılarla bize faydalı olan Nejat Göyünç'ü bir kere daha yâdetmiş bulunuyorum.

Tashih aşamasında elime geçen kayıtlardan birisi de, Ayvansarayî'nin hayatı ve eserleri hakkında, eski bir araştırmacının yeni ilâvelerle yapılan basımıdır: Günay Kut-Turgut Kut, "Ayvansarayî Hafız Hüseyin b. İsmail (?-15 Ramazan 1201/1 Temmuz 1787) ve eserleri", şu kitabın içinde, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VI. Eyüpsultan Sempozyumu. Tebliğler 10-12 Mayıs 2002*, VI (2002) İstanbul, s. 52-65. Üzerinde durduğum her iki kitap için de kaynak olan bu araştırma, güncelleştirilmiş ve A.N. Galitekin neşrine yer verilmiş ise de Crane neşriden bahsedilmemiştir.

• • •

Yapı Kredi Sermet Çifter araştırma kütüphanesi nadir eserler kataloğu, İstanbul 2002, hazırlayan K. Çelik; s. 127 n. 263'de, Ayvansarayî'nin bu eseri, "nadir eserler" içinde yer alıyor. "Yeni harflerle yayınlanmamış" diye bir ibarenin yer almasını yadırgadık. Aynı düzende, sırasıyla; *Mecmua'-i cevâmi*' ve *Mecmu'a-i tekâyâ* adlı eserlerin de dahil edildiklerini görüyoruz (s. 136, n. 278 ve 279). İstanbul ve Osmanlı dönemini ilgilendiren kitapların derlendiği bu katalog, antiqariat alanında bazı eserlerin değer kazanmasını sağlayacaktır.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

¹³ A.N. Galitekin, s. 33'de Amerika'da bir üniversite tarafından neşredildiğini duyduğunu nakletmiştir.

¹⁴ *Belleten* c. XL/160 (1976) s. 669-686.

MARCELLA FRANGIPANE, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu Mezopotamya ve Çevresinde Güçlü Aile Yönetimlerinin Devlet Çarkına Dönüşmesi*. (Çev. Z. Zühre İlkelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002. 326 sayfa metin, 10 harita, 32 mimari plan çizimi, 15 çanak çömlek çizimi, 7 küçük buluntu çizimi, 1 karşılaştırma tablosu, 1 canlandırma çizimi ve 19 siyah-beyaz fotoğraf.

Kitapta: Giriş, I. Antropolojinin Bakış Açısından Devletin Kökenleri Sorunu, II. Doğal Çevre Ortamına Bakış, III. Neolitik Oluşum, IV. Kültürel Bölgenin Sınırlarını Genişletmeye Başlaması, V. Ubeyd Kültürünün Yayılması ve Basra Körfezi'nden Fırat'ın Anadolu Kesimine Kadar Büyük Mezopotamya'nın Varoluşu, VI. Son Kalkolitik Çağda Seçkinler Gücünün Pekişmesi. Toplumda Katmanlar Oluşumunun Başlaması, VII. Büyük Dönüşüm: Merkezilemiş Politik Toplumların Doğuşu, VIII. Yakındoğu'da Arkeolojik Kanıtlar ve Devletin Kökenleri, Notlar ve Kaynakça bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca kitabın başında Mario Liverani tarafından kaleme alınmış olan Önsöz ile arka kapağında Prof. Dr. Mehmet Özdoğan tarafından yazılmış bulunan bir arka kapak yazısı yer almaktadır.

Yazar "Giriş" başlıklı ilk bölümde, konu edindiği ana bölge olan Mezopotamya ile bu bölgenin çevresinde yer alan komşu yörelerin coğrafi özelliklerine değinmiş, tarımsal ekonominin yerleşmesinden sonra oluşan değişime ve ilerleme sürecini incelemiş ve irdelediği konunun zamansal çerçevesinin alt sınırını çizmiştir.

"Antropolojinin Bakış Açısından Devletin Kökenleri Sorunu" başlıklı I. Bölüm'ün ilk alt bölümünde sosyologların ilkel devletle ilgili görüşleri yansıtılmış ve ilkel devlet sistemini uygulamış olan toplumlarda sınıfların ortaya çıkması olgusu tartışılmıştır. Yine bu alt bölümde yazar kent devriminin gerçekleştirilmiş bölge olduğunu iddia ettiği Güney Mezopotamya ile çevresel bölgeler adını verdiği Suriye ve Anadolu arasında son yıllarda yoğun ilişkileri ortaya koyan yeni bilgiler edinildiğini vurguladıktan sonra bu konuda sistematik tek çalışmanın G.Algaze tarafından yapıldığını ve G.Algaze'nin "Yayılımcı Model" ya da "Küreselleşen Sistem" adı verilen bir kuramı olduğunu belirtmiştir.

Yazar "Doğal Çevre Ortamına Bakış" başlıklı II. Bölüm'de incelediği bölgenin çekirdeğini oluşturan "Büyük Mezopotamya/ *Greater Mesopotamia*" terimini açıklamış ve Mezopotamya ile yakın çevresini jeoarkeolojik açıdan değerlendirmiştir.

"Neolitik Oluşum" başlıklı III. Bölüm'ün ilk alt bölümünde tüm Yakındoğu'nun değil, yalnızca Mezopotamya'nın ilk tarımcı toplulukları değerlendirilmeye alınmıştır. Yazar bu alt bölümde 9. Binyılın sonu ile 7. Binyılın başlangıcı arasındaki zaman diliminde irili ufaklı köylerin yaygınlaştığını ve söz konusu bu köylerde yaşamış olan toplumlar tarafından çok yönlü bir tarımın geliştirildiğini belirtmiştir. Özellikle Çanak-Çömleksiz Neolitik B (PPNB) döneminin irdelediği bu alt bölümde Göbekli Tepe ve Aşıklı Höyük gibi çok önemli Anadolu yerleşmelerinin değerlendirilmemiş olması önemli bir eksik olarak göze çarpmaktadır. Çünkü söz konusu bu yerleşmelerden Göbekli Tepe'de ele geçmiş olan heykeltıraşlık eserleri bu yerleşmenin çok önemli bir dinsel merkez olduğuna işaret etmektedir. Diğer merkez olan Aşıklı Höyük ise, gelişkin mimari uygulamalarının yanı sıra, obsidyenin bolluğundan da anlaşıldığı üzere önemli ticari kapasitesi bulunan bir yerleşme olarak dikkati çekmektedir. Söz konusu bu her iki yerleşmede

tarım yapılmış olduğuna dair zayıf da olsa bulgular sunmuştur. Ancak, Göbekli Tepe ve Aşıklı Höyük'ün yukarıda belirttiğimiz gibi tarım dışında çok daha önemli kültürel özelliklere sahip bulunmaları nedeniyle, Önasya Neolitiğinde çok önemli bir yere sahip oldukları gerçeği hiçbir çalışmada gözardı edilmemelidir.

Bu bölümün ikinci altbölümü "Neolitik Bunalım" adı verilen bir terim temelinde kurgulanmıştır. Yazar "Neolitik Bunalım"ı 7000 yıllarından sonra Çanak-Çömlekli Neolitiğe geçişte kültürlerin gelişimindeki bir duraklamaya bağlamaktadır. Bu duraklamanın Çanak-Çömlekli Neolitik öncesi kültürünün parçalanmasına neden olduğunu iddia eden yazar, Çanak-Çömleksiz Neolitik B topluluklarının söz konusu bu bunalım sonucunda dağıldığını düşünmektedir. Bu altbölümde yazar Mezopotamya ve yakın bölgelerde var olduğuna inandığı "Neolitik Bunalım"ın özellikle Konya Ovası ve Göller Bölgesi'nde yaşanıp yaşanmadığı ya da yaşanmamışsa bunun nedenlerinin ne olabileceği gibi çok temel ve önemli sorunlara hiç değinmemiştir. Örneğin Doğu Çatal Höyük'teki gibi gelişkin mimari uygulamalar ile mekanların iç duvarlarına yapılmış resimler¹ ve kabartmalarla kendini gösteren, refah seviyesi üst düzeyde olması gereken toplumların başarabileceği üretim fazlasının getirisi olan söz konusu bu uygulamalara sahip Orta Anadolu Neolitik insanları, büyük olasılıkla sözde "Neolitik Bunalım?" döneminde bir kültür dağılımına uğramamışlar, gelişkin kültürleri ile yüksek sosyo-ekonomik ve dinsel düzeylerini kaybetmemişler ve bu nedenlerle de hiç bir "Bunalım" yaşamamışlardır. Yazarın Mezopotamya'nın yakın çevresinde ve Yakınoğu sınırları içinde görmediği, ancak Hacılar ve Köşk Höyük ile birlikte Yakınoğu'nun en parlak kültürünü oluşturan Çatal Höyük'ün yukarıda belirttiğimiz bulguları bir Neolitik Bunalım yaşandığı varsayımını tartışmalı bir zemine oturtmaktadır.

Bu bölümde sezilen başka bir olay ise, yazarın Önasya'nın en yüksek düzeyli Neolitik toplumlarının yaşamış olduğu Anadolu yarımadasının Göbekli Tepe, Aşıklı Höyük, Çatal Höyük, Hacılar, Kuruçay ve Köşk Höyük gibi en önemli merkezlerini Önasya Neolitik kültürlerini değerlendiren hiçbir şekilde dikkate almamış olmasıdır. 1940'lı yıllarda yazılan eserlerde Anadolu'da Neolitik Çağ yerleşmeleri ve kültürlerinin olmadığı şeklindeki önyargılı görüşlerin günümüzdeki değişmiş bir fikri uzantısına sahip olduğu görülen yazarın bu tutumunu açıklayabilmek mümkün değildir.

Yazar "Kültürel Bölgenin Sınırlarını Genişletmeye Başlaması" başlıklı IV. Bölüm'ün ilk altbölümünde Mezopotamya'nın Erken Kalkolitik Çağ kültürü olan Halaf Kültürü'nün Doğu Akdeniz kıyısından Dicle Vadisi ve Zagros Dağları'nın batı yamacına, Doğu Anadolu Yüksek Yaylası'ndan Suriye - Irak bozkırının güney sınırına değin uzandığını belirttikten sonra, Halaf Kültürü toplumunun Neolitik insan topluluklarının yapısını devam ettirerek bu yapıyı güçlendirdiği sonucuna varmıştır. Bu bölümün ikinci altbölümü Samarra Kültürü'nün irdelenmesine ayrılmıştır. Yazar, Samarra yerleşmesindeki mekanlarda ele geçen ince yapım boyalı bir çanak çömlek geleneği nedeniyle kurak Mezopotamya'nın kurak bölgelerinde soylu ailelerin geliştiği biçiminde ilginç bir varsayım geliştirmiştir. Bu bölümde soylu terimi ile ne kastedildiği, çanak çömlek geleneği ile soyluluk arasında nasıl bir bağlantı kurulduğu konularına hiçbir açıklama getirilmemiştir. Bu bölümün üçüncü altbölümünde Erken Kalkolitik Çağ'da Mezopotamya'daki yaşam ve toplumsal düzen konu olarak işlenmiştir. Mezopotamya'nın güneyindeki alüvyonlu

¹ Bu resimler içinde özellikle, faal durumda betimlenmiş olan ve lavlar püskürttüğü görülen bir volkanik dağ (büyük olasılıkla Hasan Dağı) eteğinde yer alan bir yerleşmenin (büyük olasılıkla Çatal Höyük) şematik planı gibi Önasya'nın hiçbir Neolitik toplumunda görülmeyen bir örnek, Orta Anadolu Neolitik toplumlarının yüksek sosyo-ekonomik düzeyini en güzel biçimde yansıtmaktadır.

düzlüklerde gelişen ilk kültürlerin kuzeydekilere oranla daha geç ortaya çıktığını vurgulayan yazar, güneydeki insan gruplarının bu dönemde Orta Mezopotamya ve Kuzistan topluluklarıyla ilişki kurmaya yöneldiklerini belirtmiştir.

"Ubeyd Kültürü'nün Yayılması ve Basra Körfezi'nden Fırat'ın Anadolu Kesimine Kadar Büyük Mezopotamya'nın Varoluşu" başlıklı V. Bölüm'de yazar, Mezopotamya'nın ilk kez Ubeyd kültürü döneminde kültürel bir birliğe kavuştuğunu ve bu nedenle Büyük Mezopotamya'nın oluştuğunu vurgulamıştır. Bu bölümün ilk altbölümünde Güney Mezopotamya'da toplumsal tabakalaşmanın belirginleşmeye başladığı, aslında bu olayın Eridu ve Hacı Muhammed evrelerinde ortaya çıktığı ve sonra da Ubeyd Çağı'nda ilk kez somutlaştığı vurgulanmıştır. Bu bölümün ikinci altbölümünde Ubeyd Kültürü'nün Orta Mezopotamya Bölgesi'ndeki etkisi ve toplumun yapısını değiştirmesi özellikle Tell-es Savvan yerleşmesi temelinde incelenmiştir. Üçüncü altbölümde ise Halaf bölgelerinin "Ubeydleşmesi" ve kuzeyde yeni tipte bir hiyerarşik toplumun doğduğu konusu işlenmiştir. Bu bölümde kullanmış olduğu bilgileri daha çok Kuzey Mezopotamya'daki Tepe Gavra yerleşmesinden edindiği görülen yazar, güneydeki sistemde olduğu gibi kaynakların aile eliyle yönetilme modelinin bu dönemde kuzeyde de ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu bölümün dördüncü altbölümünde bu hiyerarşi sonucu olarak hem kuzeyde hem güneyde seçkinler katmanının oluştuğu, hiyerarşinin zayıf Halaf gruplarının üzerinde Ubeyd topluluğunun içinde belli çekirdeklere ayrılmış belli bir kökten inen ve yüksek statüde olan fakat hiyerarşinin tepesinde bulunmayan ailelerde doğmadığı, bu ailelerle yabancı kökenli grupların egemenliği altındaki yeni düzende zayıf öge durumuna düşmüş yerli topluluklar ya da o yerli toplulukların bazı kesimleri arasında ortaya çıktığı gibi oldukça tartışmalı ve karmaşık görüşler ileri sürülmüştür.

Yazar "Son Kalkolitik Çağ'da Seçkinler Gücünü Pekişmesi. Toplumda Katmanlar Oluşumunun Başlaması" başlıklı VI Bölüm'de İlk Uruk Kültürü'nün egemen olmaya başlamasıyla boya bezekli çanak-çömleğin hemen tümüyle ortadan kaybolduğunu ve çanak-çömlek dolaşımının zayıfladığını belirtmiştir. Bu bölümün ilk altbölümünde Kuzey Mezopotamya ile Suriye ve Anadolu toplumsal basamaklaşmasının temelinde seçkinlerin toplumsal egemenliğinin güçlenmesinin etken olduğu iddia edilmiştir. Bu bölümün ikinci altbölümünde Güney Mezopotamya'da merkezleşme ve kentleşme belirtileri olduğunu ileri süren yazar, söz konusu bu bölgede kentleşmenin kuzeydekine oranla çok daha belirgin olduğunu ve bu büyük gelişmenin sürekli çoğalma durumunda olan bir nüfusu beslemek zorunda kaldığı için verimliliğini artıran bir tarımla olabileceğini iddia etmiştir.

"Büyük Dönüşüm: Merkezleşmiş Politik Toplumların Doğuşu" başlıklı VII. Bölüm'de özellikle Son Uruk Kültürü'nün güneydeki alüvyonlu ovalardan Suriye - Anadolu bölgelerine kadar olan ve Dicle ile Fırat tarafından sulanan topraklarda yeniden önem kazandığı ve bunlara ek olarak Batı İran'ın doğudaki alüvyonlu topraklara yaslanmış dağlık bölgelerinin de bu kültürün içine çekildiği belirtilmiştir. Bu bölümün birinci altbölümünde Güney Mezopotamya'da devletin doğuşuna Son Uruk Çağı'nda resim-yazı ve sayı işaretleri içeren tabletler ile silindir mühürün varlığını başlıca kanıt olarak göstermiştir. Bu bölümün ikinci altbölümünde Son Uruk Kültürü'nün kuzeye doğru yayıldığını belirten ve Malatya-Arslantepe'den elde edilen bulgulara göre kuzey bölgelerde Mezopotamya sistemi üzerine kurulu yerel bir devletçi yapının meydana çıktığı belirtilmiştir. Üçüncü altbölümde Büyük Mezopotamya'nın kuzey sınırında "ikincil" bir devletin oluştuğu ve bu oluşumun da Arslantepe'de ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Aynı zamanda Arslantepe'nin hafiri olan yazara göre bu yerleşmede söz konusu dönemde ekonomik bir merkezleşme oluşmuştur. Ayrıca egemen sınıfın gücü ve saygınlığının metalin yaygın ve göze batarcasına kullanımı ile koşut olduğunu belirten yazar, metalin bu bölgede birincide bir saygınlık nesnesi durumuna geldiğini vurgulamıştır.

Yazarın bu bölümde verdiği bilgiler ile ileri sürdüğü varsayımların hem temelde hem de kendi içinde oldukça çelişkili olduğu ve ayrıca, Arslantepe kronolojisinde bir sorun bulunduğu gözlenmektedir. Öncelikle, yazarın Arslantepe'de ele geçmiş olan Son Uruk Çağı metalleri ile kastettiklerinin Krali Mezar'da² (Tomb 1) ele geçmiş olan yüksek nitelikli ve gelişkin, çoğunlukla bakır, gümüş gibi metaller ile arsenikli bakır ve gümüş-bakır gibi alaşımlarla oluşturulmuş eserler olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Arslantepe kronolojisindeki sorunun temeli söz konusu bu mezarın tarihlleme yanlışlığından kaynaklanmaktadır. Gerçekte İlk Tunç Çağı II'ye tarihlenen Ur Krali mezarlarından Kraliçe Puabi (Şubad)'nin mezarına³ ölü gömme gelenekleri açısından benzerliği ile dikkat çeken ve söz konusu bu mezarın bir taşra versiyonu olan, hatta büyük olasılıkla Ur mezarlarından da biraz daha geç bir döneme bile tarihlenebilecek bu mezar kazının hafiri olan yazar tarafından Son Uruk Çağı'nın sonlarına, Anadolu terminolojisi ile İlk Tunç Çağı I'e yani İÖ 3000 yılları civarına yerleştirilmektedir. Oysa ki Suriye ve Mezopotamya ile oldukça yakın kültürel ilişkileri bulunan Güney ve Güneydoğu Anadolu da dahil olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde Arslantepe Krali Mezarı'nda ele geçen yüksek nitelikli metal eserlerin işaret ettiği metal üretimi ile ilgili gelişmenin temellerinin İlk Tunç Çağı II'de atıldığı ve üretim patlamasının ise İlk Tunç Çağı II sonu ile İlk Tunç Çağı III başlarında gerçekleştiğini açıkça görmekteyiz. Buna örnek olarak Batı Anadolu'da Troya⁴, Demircihöyük-Sarıket Mezarlığı⁵, Bozüyük-Küçükhöyük Mezarlığı⁶, Orta Anadolu Bölgesi'nde Alaca Höyük Mezarlığı⁷, Eskiypar⁸, Kalinkaya Mezarlığı⁹, Göller Mezarlığı¹⁰, Yenihayat Mezarlığı¹¹, Oyma-

² M. Frangipane. "Arslantepe 1996: The Finding of an E.B.I Royal Tomb", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara 1998, 291-309; M. Farngipane. "The Transition Between Two Opposing Forms of Power at Arslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millennium", *TÜBA-AR 4*, Ankara 2001: 1-24.

³ C.L. Wooley. *Ur Excavations. Vol.II. The Royal Cemetery*. New York 1934: 72-91, Pl.36-43.

⁴ G. Sazcı. "Troya Hazineleri/The Treasures of Troia", *Troya. Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk/ Troy. Journey to a City Between Legend and Reality*. İstanbul 2002.

⁵ J. Seeher. "Die Nekropole von Demircihöyük-Sarıket", *Istanbul Mitteilungen 41*, Berlin 1991, Abb.7/1-14, 8/1-13, 9/1-3; J. Seeher. "Die Nekropole von Demircihöyük-Sarıket", *Istanbul Mitteilungen 42*, Berlin 1992, Abb.5/2-5, 6/1-3.

⁶ G. Gürkan ve J. Seeher. "Die frühbronzezeitliche Nekropole von Küçük Höyük bei Bozüyük", *Istanbul Mitteilungen 41*, Berlin 1991, Abb.22/1-15, 23/1-21, 24/1-4.

⁷ R.O. Anık. *Les Fouilles D'Alaca Höyük Rapport Préliminaire sur les Travaux en 1935*. TTKY Ankara 1937, Fig.69-149, Lev.CLXVII-CCLXXXIX; H.Z. Koşay. *Alaca Höyük Kazısı 1937-1939'daki Çalışmalar ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. TTKY Ankara 1951, Lev.CXVIII-CCVII.

⁸ T. Özgüç ve R. Temizer. "The Eskiypar Treasure", *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*. (Ed. M.J. Mellink, E. Porada ve T. Özgüç), Ankara 1993, Fig.1-51, Pl.106-120.

⁹ M.J. Mellink. "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology 76*, New York 1972, 169-170; M.J. Mellink. "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology 78*, New York 1974, 109.

¹⁰ T. Özgüç. "Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri/Some Early Bronze Age Objects from District of Çorum", *Belleten XLIV/175*, Ankara 1980, Lev.1/1-2.

¹¹ A. Müller-Karpe. *Altanatolisches Metallhandwerk*. Neumünster 1994, Taf.91-92; T. Özgüç. "Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri/Some Early Bronze Age Objects from District of Çorum", *Belleten XLIV/175*, Ankara 1980, 459-466.

ağaç Mezarlığı¹², Alishar Höyük¹³ ve Çukur Definesi¹⁴, Batı Karadeniz Bölgesi'nde Salur Mezarlığı¹⁵, Orta Karadeniz Bölgesi'nde İkiztepe¹⁶, Horoztepe Mezarlığı¹⁷, Mahmatlar¹⁸, Kayapınar¹⁹ ve Maşat Höyük²⁰ ile Güney Anadolu'da Soloi-Pompeipolis Definesi'ni²¹ sayabiliriz. Doğu Anadolu Bölgesi'nin bu konudaki en önemli karakteristik buluntu yeri olan Arslantepe'yi bu gelişimin dışında tutarak daha erken bir tarihe almak ise tarihleme için oldukça yanıltıcı sonuçlar doğurmuştur. Yazarın söz konusu mezarı Son Uruk Çağı'na tarihlenmesindeki ana kanıtlar olarak sunduğu çanak-çömleğin, sonraki dönemlerde gelenek olarak devam etmiş olabileceği olasılığı da ayrıca göz önünde tutulmalıdır. Bunlara ek olarak bu mezarda çıkan yüksek nitelikli metal eserlerin bugüne değin hiçbir Son Uruk Çağı yerleşmesinde ele geçmemiş olması ise bu mezarın en azından İlk Tunç Çağı II'ye tarihlenmesini zorunlu kılan başka bir neden olarak ortaya çıkmaktadır. Yazarın, Krali Mezar'dan ele geçmiş olan yüksek nitelikli ve gelişkin tekniğe sahip söz konusu metal eserleri çağdaş Son Uruk Çağı yerleşmelerinde görülmediği için, tabakaları belli olmayan Transkafkasya metal eserleri ile benzeşmesi²² ise tatmin edici değildir. Anlaşı-

¹² T. Özgüç. "Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri/Some Early Bronze Age Objects from District of Çorum", *Belleten XLIV/175*, Ankara 1980, Lev.XIV/4

¹³ H.H. von der Osten. *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part I* (OIP XXVIII) Chicago 1937, Fig.142/c 2657, 144/d 1100 a-b, 145/d 1101, 146/d 1102 a-b, 150/d 2977, 153/d 2761, 155/d 2894, d 2895, 159/e 679, 195-197, 229/e 1275

¹⁴ H. Kodan. "Kayseri Müzesindeki Eski Tunç Çağı Definesi", *Belleten LI/200*, Ankara 1987, 581-586

¹⁵ R. Matthews. "Project Paphlagonia: Landscapes with Figures", *Anatolian Archaeology 5*, London 1999: 16-17

¹⁶ H. Alkım. "İkiztepe Kazılarında Saptanan Kültür Katları ve Elde Edilen Metal Eserlerden Örnekler", *IX. Türk Tarih Kongresi*. Cilt 1, Ankara 1986, 119-131; Ö. Bilgi. "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 6*, Bonn 1984, 31-96; Ö. Bilgi. "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 9-10*, Bonn 1990; 119-219; Ö. Bilgi. "İkiztepe'de Ele Geçen Son Buluntuların Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt I, Ankara 1999, 41-50

¹⁷ T. Özgüç ve M. Akok. Horoztepe. *Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri*. TTKY Ankara 1958, 3-10; B. Tezcan. "New Finds from Horoztepe/Yeni Horoztepe Buluntuları", *Anadolu/Anatolia V*, Ankara 1960, Lev.XV, XVI, XVII/12-4, XVIII/1-3, XIX/1-2, XX/1-4, XXI, XXII, XXIII/1, 3, XXV/1-5, XXVI/1-4, XXVII/1-4, XXVIII/1-4, XXIX/1-6, XXX/1-5; T. Özgüç. "New Finds from Horoztepe/Yeni Horoztepe Eserleri", *Anadolu/Anatolia VIII*, Ankara 1966, Pl.I/2, II/1, Fig.25-27

¹⁸ H.Z. Koşay ve M. Akok. "Amasya Mahmatlar Köyü Definesi", *Belleten XIV/ 55*, Ankara 1950, Lev.XXXVIII/8, 10, 13, XXXIX/11-12, XL/14, XLI/15-16

¹⁹ R. Temizer. "Kayapınar Höyüğü Buluntuları", *Belleten XVIII/71*, Ankara 1954, Res.15, 16 a-b, 17-18, 19 a-c

²⁰ K. Emre. "Maşathöyük'te Eski Tunç Çağı", *Belleten XLIII/169*, Ankara 1979, Lev.XIV/1-4, Res.61-64; K. Emre. "The Early Bronze Age at Maşathöyük", *Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C.* (Ed. P. T. Mikasa), Wiesbaden 1996, Fig.87-92

²¹ K. Bittel. "Der Depotfund von Soloi-Pompeipolis", *Zeitschrift für Assyriologie 12*, Strassbourg 1940, 189-192

²² M. Frangipane. "The Late Chalcolithic/EB I Sequence at Arslantepe. Chronological and Cultural Remarks from a Frontier Site", *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe - IIIe Millenaires / From the Euphrates to the Caucasus: Chronologies for the*

dığı üzere bu mezar bulunduğu kültür katına ait değildir ve yukarıdaki bir kültür katının insanları tarafından, ele geçtiği kültür katı tahrip edilerek yerleştirilmiştir. Tarihleme açısından yalnızca olduğu görülen yazar, gerçekte 500-600 yıl daha geç bir döneme ait olan söz konusu bu metal eserleri erken buluntular olarak değerlendirmesi sonucunda, Arslantepe toplumunun ilkel devlet modeline uyduğunu belirtmiştir. Bu bölümün dördüncü altbölümünde söz konusu bu ilkel devletin krize girdiğini ve biçiminin değiştiğini ileri süren yazar, bunun nedeninin de kuzey kaynaklı nüfusun yerel nüfusla kaynaşması ve kuzeyde devletleşme geçiş sürecinin yaşadığı iç kriz olduğunu vurgulanmıştır.

VII. Bölüm genel olarak değerlendirildiğinde, yazarın devletin ortaya çıkışına dair ortaya attığı varsayımların kitabın pekçok bölümündeki gibi oldukça tartışmalı olduğu görülmektedir. Özellikle henüz kentleşme aşamasını bile henüz tamamlanmamış olan toplumların nasıl olup da bir anda devletleştiği sorusu yanıtız kalmaktadır. Yazarın devletin doğuşuna ve oluşumuna kanıt olarak ileri sürdüğü resim-yazı, sayı işaretleri ve silindir mühür gibi buluntular ise büyük olasılıkla devletleşme ile ilgili değil, daha çok ticaretle bağlantılı gelişmeler olmalıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Son Uruk Çağı'nda ortaya çıkan ve Mezopotamya modeline göre kasaba olarak nitelendirilebileceğimiz yerleşmelerde görülen kamu yapıları ise, yine ticaret ve üretimle ilgili etkinlikleri örgütlenmekten sorumlu olan tüccar ve esnaf sınıflarını barındırıyor olmalıydı. Zaten bu tür yapılar yalnızca Mezopotamya ve Suriye'de değil, Orta ve Batı Anadolu'nun kentleşme aşamasındaki yerleşmelerinin bazılarında da bulunuyordu. Yakın yıllarda Uruk Kültürü ile yazılmış bir kitapta da, Uruk Çağı'nda kentleşme aşamasının başlamış bulunduğu ve böylece kent-devlet modelinin altyapısının hazırlandığı olduğu belirtilmektedir²³. Cemdet Nasr Çağı'nda Mezopotamya'da ve onun çağdaşı olan İlk Tunç Çağı I'de ise Anadolu'da tam anlamıyla kentleşmenin altyapısının hazırlanması sonucunda Mezopotamya'da Er Hanedan yani Sümer Çağı'nda, Anadolu'da ise İlk Tunç Çağı II'deki devletleşme denemeleri, ilk olarak kent-devlet modeliyle ortaya çıkmaktadır²⁴. Bunlar Mezopotamya'da Sümer siteleri olarak karşımıza çıkarken Anadolu'da ilk kentleşme kavramını taşıyan yerleşmelerin yukarıda belirttiğimiz gibi İlk Tunç Çağı II'de yine Mezopotamya'ya yakın bölgeler olan Orta Anadolu, Güney Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da belirilmiş olması bu bağlantılı gelişmenin açık bir kanıtıdır. Örneğin Güney Anadolu'da Tarsus Gözlükule yerleşmesi kent planlamasının açık bir kanıtıdır. Orta Anadolu'da kısmen kazılmış olmasına karşın, Alishar Höyük'teki aşırı derecede tahribata uğramış olan mimari kalıntılar, bu yerleşmede konutların daha önceden saptanmış bir plana göre yapıldığına ve buna bağlı olarak da sokaklar ya da geçitlerin oluşturulduğuna işaret etmektedir. Güneydoğu Anadolu'da bu döneme ait tabakalar içeren Tilmen Höyük, Gedikli Karahöyük, Kargamış, Zincirli, Samsat, Lidar Höyük, Kurban Höyük ve Hassek Höyük gibi büyük yerleşmeler önemli ve gelişmiş kentler arasında sayılabilir. Özellikle Lidar Höyük, Hassek Höyük ve Kurban Höyük gibi yerleşmelerde ortaya çıkarılan mimari bulgular kentleşmenin gelişmesinin İlk Tunç Çağı II'den önce başladığını açıkça kanıtlamaktadır. Daha batıda Ahlatlıbel, Kusura, Beycesultan ve Afrosias gibi yerleşmelerde yapılmış olan kazıların niteliği mimari kalıntıları nesnel olarak değerlendirilmesine olanak vermemesine karşın, Batı Anadolu kıyılarının karşısına yer alan ve söz konusu bu yerleşmelerle kültürel bağlantıları bilinen Thermi, Heraion ve Poliochni gibi

IVth - IIIrd Millennium B.C./ Wom Euphrat in den Kaukasus: Vergleichenden Chronologie des IV. und III. Jahrtausend v. Chr. Paris 2000: 450-452.

²³ P. Collins. *The Uruk Phenomenon. The Role of Social Ideology in the Expansion of the Uruk Culture during the Fourth Millennium B.C.* BAR Int. Series 900, Oxford 2000, 59.

²⁴ J.L. Huot, J.P. Thalmann ve D. Valbelle. *Kentlerin Doğuşu* (Çev. A.B. Girgin), Ankara 2000, 171-179.

Doğu Ege adalarındaki planlanmış kentlerin varlığı gözönünde alındığında İlk Tunç Çağı II'de büyük savunma duvarlı kentlerin Anadolu'nun batı yarısında da olabileceği olasılığını güçlendirmektedir. Nitekim son yıllarda geliştirilmekte olan Seyitgazi-Küllüoba kazıları bu görüşümüzü tam olarak destekleyecek önemli mimari bulgular sunmuştur.

İlk Tunç Çağı III'de Anadolu'daki kent yerleşmeleri daha da iyi planlanmış gibi görünmektedir. Küçük çaplı savunma mimarisıyla tahkim edilmiş olan bu kentler Anadolu'nun nüfus yoğunluğu yüksek olan kesimlerinde bulunan ekonomik ve politik güç merkezinde ortaya çıkmaya devam etmişlerdir. Kültepe, Boğazköy ve Norşuntepe'de kent planlaması, saray, tapınak ve kamu binaları olarak tanımlanan büyük ve çok odalı komplekslerin varlığıyla karakterize olmaktadır. Yani Anadolu'da İlk Tunç Çağı III'de yalnızca kent yerleşmesinin gelişimindeki hızlanmaya tanık olunmadığı, aynı zamanda kavramsal olarak Suriye-Mezopotamya modeline dayanan kent-devletlerinin de altyapılarını hazırlamış oldukları görülmektedir. Bütün bu bulgular yazarın ileri sürdüğü merkeziyetçi devlet oluşumunun incelenen dönemde hiçbir zaman gerçekleşmediğini, ilk devlet modeli olarak kent-devletlerin ortaya çıktığını kanıtlamaktadır.

"Yakındoğu'da Arkeolojik Kanıtlarla Devletin Kökenleri" başlıklı VII. Bölüm'de Son Uruk Çağı'nda devletin ilk adımlarını belirleyen sistemin "Yayılmacı" nitelikte olduğu, ancak bu yayılmacılığın genişleme ve kendi temel ekonomik sistemi içine yeni topraklar katma değil, daha çok yerel seçkinleri görev alma ve hammadde kaynaklarını denetleme işinde yüreklendirecek kendi örgütsel yapısını ihraç etme gibi bir yapısı bulunduğu belirtilerek, bölümün başlığıyla hiç örtüşmeyen ve arkeolojik bulgulara ve kanıtlara dayanmayan teorik bilgiler sunulmuştur.

Sonuç olarak bu kitap, Önyasya'da ilk olarak kentleşme aşamasından sonra belirginleşen ve en güçlü biçimde İÖ 3. Binyılda Mezopotamya'da Sümer siteleri, İÖ 2. Binyılın ilk çeyreğinde ise Anadolu'da *Kaneş*, *Hattuş*, *Māma*, *Kuşşara*, *Puruşanda* ve *Zalpa* gibi yerel beyliklerle en güçlü ve başarılı bir şekilde ortaya çıkan kent-devlet modelini dikkate almayı, sanki bunların çok öncesinde merkezi bir güç tarafından kurulmuş devletler olduğu varsayımı ile oldukça tartışmalı bir eser olarak değerlendirilebilir. Oysa ki yazarın burada bahsettiği merkezi güce sahip olan ve geniş topraklar yöneten devlet sistemi, kent-devlet aşamasının tamamlanmasından sonra Mezopotamya'da Akkadlar (İÖ 3. Binyılın ikinci yarısı), Assurlular ve Babililer (İÖ 2. Binyıl), Anadolu'da ise Hititler (İÖ 2. Binyıl) tarafından çok başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bütün bunlara ek olarak terminolojiye çok hakim olmayan bir çevirmen tarafından gerçekleştirilmiş olduğu gözlenen çevirinin, eğer kitaba 2. baskı düşünülüyorsa arkeolojik terimler açısından yeniden gözden geçirilmesinin ve Neolitik kültürlerle ilgili bölümlere Anadolu'nun bu çalışmada gözardı edilmiş bulunan önemli Neolitik Çağ yerleşmelerinin eklenmesinin faydalı olacağı bir gerçektir.

ŞEVKET DÖNMEZ

2003 YILI BİRİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE
GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- AARONSOHN, ALEXANDER : *Türk ordusuyla Filistin'de : bir yahudi askerin 1. Dünya Savaşı notları* / Alexander Aaronsohn ; çev. ve notlandıran Necmettin Alkan ; yay. yönetmeni İsmail Demirci. — 1. bsk. — İstanbul : Selis Kitaplar, 2003. 97, [7] s. : res. ; 21 cm. — (Selis Kitaplar ; 12. Tarih (Anı) ; 1) ISBN 9758724118 (A.VI/5132).
- EL-'ABDÜ'L-MUHSİN, ABDULLAH MUHAMMED HÜSEYİN : *Matbu'at-i Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye : 1408-1423h : tevsikan ve istihlasan* / Abdullah Muhammed Hüseyin El-'Abdü'l-Muhsin. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1323h-2002m. 194 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9960001733 (A.VI/5011).
- ABDÜLAZİZ BİN MUHAMMED EL-ZİR : *İtticahati'n-neşri't-ticari lil-kütüp : bil-memleketi'l-'Arabıyyeti's-Su'udıyye* / Abdülaziz Bin Muhammed El-Zir. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1422h-2002m. 509 s. ; 24 cm. ISBN 9960001768 (A.VI/5010).
- ABDÜLKADİR EFENDİ : *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi tarihi : metin ve tahlil* / Abdülkadir Efendi ; yay. haz. Ziya Yılmaz. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003. 2 c. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; III. Dizi-Sa. 21, 21a) ISBN 9751615852 (tk.) (A.VI/5302).
- ABULAFIA, ANNA SAPIR : *Christians and Jews in dispute : disputational literature and the rise of anti-judaism in the west (c. 1000-1150)* / Anna Sapir Abulafia. — Aldershot : Ashgate Variorum, 1998. xvi, 310 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS621) ISBN 0860786617 (A.VI/5228).
- ABULAFIA, DAVID : *Commerce and conquest in the Mediterranean 1100-1500* / David Abulafia. — Aldershot : Variorum, 1993. xiv, 343 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS410) ISBN 0860783774 (A.VI/5205).
- ABUSCH, TZVI : *Mesopotamian witchcraft : toward a history and understanding of Babylonian witchcraft beliefs and literature* / Tzvi

- Abusch. — Leiden : Brill ; STYX, 2002. xvi, 314 s. ; 25 cm. — (Ancient Magic and Divination, ISSN 1566-7952 ; 5) ISBN 9004123873 (A.VI/5276).
- Across the Anatolian plateau : readings in the archaeology of ancient Turkey* / ed. by David C. Hopkins. — Boston : American Schools of Oriental Research, 2002. ix, 209 s. : res. ; 29 cm. — (The Annual of the American Schools of Oriental Research ; 57 (2000)) ISBN 0897570537 (B.I/2791).
- AÇIKSES, ERDAL : *Amerikalıların Harput'taki misyonerlik faaliyetleri* / Erdal Açıkses. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003. ix, 404 s. : res., 3 katl. hrt. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 93) ISBN 975161614X (A.VI/5303).
- ADAM, VOLKER : *Rußlandmuslime in Istanbul am vorabend des ersten weltkrieges : die berichterstattung Osmanischer periodika über Rußland und Zentralasien* / Volker Adam. — Frankfurt am Main : Peter Lang, 2002. xi, 512 s. ; 23 cm. — (Heidelberger Studien zur Geschichte und Kultur des Modernen Vorderen Orients, ISSN 1437-5672 ; 29) ISBN 3631399626 (A.VI/4902).
- ADAMS, JAMES TRUSLOW : *Amerika tarihi : başlangıcından bugüne kadar* / James Truslow Adams ; çev. Ziya Yamaç. — İstanbul : Kanaat Kitabevi, 1943. 2 c. 1 c.'te. ; 20 cm. (A.I/5088).
- ADAMTHWAITE, MURRAY R. : *Late Hittite emar : the chronology, synchronisms, and socio-political aspects of a late Bronze Age fortress town* / Murray R. Adamthwaite. — Louvain : Peeters Press, 2001. xxiii, 293 s. ; 30 cm. — (Ancient Near Eastern Studies. Supplement ; 8) ISBN 9042909099 (B.I/2722).
- AFANASYAN, SERGE : *L'Arménie, l'Azerbaïdjan et la Géorgie : de l'indépendance à l'instauration du pouvoir Soviétique (1917-1923)* / Serge Afanasyan. — Paris : L'Harmattan, 1981. 265 s. ; 22 cm. ISBN 2858021929 (A.VI/5259).
- AFANASYAN, SERGE : *La victoire de Sardarabad : Arménie (Mai 1918)* / Serge Afanasyan. — Paris : L'Harmattan, 1985. 112 s. ; 22 cm. ISBN 2858024976 (A.VI/4970).
- AFYONCU, ERHAN : *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* / Erhan Afyoncu. — 4. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2002. 2 c. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 005, 006. İnceleme ; 002, 003) ISBN 975648005X (A.VI/4840).

- AFYONCU, ERHAN : *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* / Erhan Afyoncu. — İstanbul : Kırmızı, 2001. xvi, 221 s. ; 20 cm. ISBN 9759770806 (A.VI/4977).
- AGACANOV, SERGEY GRİGOREVIÇ : *Oğuzlar* / Sergey Grigoreviç Agacanov ; Rusçadan çev. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev. — İstanbul : Selenge, 2002. 454 s. ; 22 cm. — (Selenge yayınları ; 8. Tarihi Eserler ; 5) ISBN 9757856479 (A.VI/4959).
- AHMET REFİK : *Osmanlı devrinde Türkiye madenleri (967-1200) : Türkiye’de çıkan madenlerle bu madenlerin işletilmesi hakkında Divanı Hümayun mühimme defterlerinde mukayyet hükümleri havidir* / Ahmet Refik. — İstanbul : Devlet Matbaası, 1931. xvi, 60 s. ; 25 cm. (A.II/6282).
- AHMET REFİK : *Selânikî* / Ahmet Refik. — [Ankara] : Millî Kütüphane, 1933. 43 s. ; 18 cm. — (Millî Kütüphane Tarih serisi ; 22) (A.I/5297).
- AHMET RÜSTEM BEY : *Cihan Harbi ve Türk-Ermeni meselesi* / Ahmet Rüstem Bey ; Türkçesi Cengiz Aydın ; yay. yönetmeni Gökçen Ezber. — İstanbul : Bilge Kültür Sanat, 2001. 215 s. ; 22 cm. Eserin özgün adı: La guerre mondiale et la question Turco-Arménienne. ISBN 9758509144 (A.VI/5100).
- AKGÜN, SEÇİL KARAL : *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a* / Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin. — Ankara : Kızılay, 2000-2001. 2 c. : res. ; 24 cm. ISBN 975950703X (A.VI/5099).
- AKPINAR, TURGUT : *Türk kültür tarihinden esintiler* / Turgut Akpınar. — İstanbul : Kitabevi, 2003. 204 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 191) ISBN 9757321893 (A.VI/5167).
- AKYILDIZ, ALİ : *Para pul oldu : Osmanlı’da kâğıt para, maliye ve toplum* / Ali Akyıldız. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2003. 496 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 876. Araştırma İnceleme dizisi ; 138) ISBN 975050111X (A.VI/5091).
- ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNİ : *Tarih-i Cihan Güşa* / Alaaddin Ata Melik Cüveynî ; çev. Mürsel Öztürk. — 3 c. birleştirilmiş 2. bs. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1999. xv, 632 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2253. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 238) ISBN 9751722063 (A.VI/716).
- ALBAYRAK, HAŞİM : *Tarih boyunca Doğu Karadeniz’de etnik yapılanmalar ve Pontus* / Haşim Albayrak. — 1. bsk. — İstanbul : Babialı Kitaplığı, 2003. 271 s. ; 20 cm. — (Yayın no ; 3) ISBN 9756421029 (A.VI/5184).

- Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in anıları : Topkapı Sarayı'nda yaşam / sunan ve notlayanlar Stephanos Yerasimos, Annie Berthier ; çev. Ali Berktaş ; yay. yönetmeni Çağatay Anadol. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2002. 126 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 4. Sahaftan Seçmeler dizisi ; 1) Eserin özgün adı: Topkapı, relation du serail du grand seigneur/Albertus Bobovius. ISBN 9758704052 (A.VI/4853).*
- ALDAN, MEHMET : *Ulusal kurtuluşumuzda Atatürk yolunda yöneticiler / Mehmet Aldan. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2001. xiv, 538 s. ; 24 cm. ISBN 9751614988 (A.VI/5072).*
- ALKAN, MEHMET Ö. : *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki okulları 1877-2000 : Terakki Mektebi Terakki Zükür Mektebi Terakki İnâs Mektebi Yâdigâr-ı Terakki Zükür Mektebi Yâdigâr-ı Terakki İnâs Mektebi Yâdigâr-ı Terakki Leyli Kısmı Yâdigâr-ı Terakki Yalılar İnâs Mektebi Yâdigâr-ı Terakki Ticaret Mektebi Terakki Ticaret Mektebi Lisân Mektebi Şişli Lisân Mektebi Şişli Terakki Mektebi Şişli Terakki Lisesi Terakki Vakfı okulları / Mehmet Ö. Alkan ; ed. Nuri Akbayar. — İstanbul : Terakki Vakfı, 2003. 392 s. : res. ; 31 cm. ISBN 9759348926 (B.I/2786).*
- Alt Altaische kunstdenkmäler : briefe und bildermaterial von J. R. Aspelins reisen in Sibirien und der Mongolei 1887-1889 / hrsg. von Hjalmar Appelgren Kivalo. — Helsingfors : Finnische Altertumsgesellschaft, 1931. ix, 72 y. : res. ; 41 cm. Eser adı dış kapaktan alınmıştır. Eser fotokopi halindedir. (C/644).*
- ALTINTAŞ, HAYRANİ : *İbn Sina metafiziği / Hayrani Aluntaş. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. ix, 158 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1932. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 349) ISBN 9751718376 (A.VI/5051).*
- D'AMICO, JOHN F. : *Roman and German humanism 1450-1550 / John F. D'Amico ; ed. by Paul F. Grendler. — Aldershot : Variorum, 1993. xii, 350 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS413) ISBN 086078388X (A.VI/5204).*
- AMIRAN, RUTH : *Early Arad : the chalcolithic and early bronze IB settlements and the early bronze II city : architecture and town planning / Ruth Amiran, Ornit Ilan ; ed. by Ann Roshwalb Hurowitz. — Jerusalem : The Israel Museum ; The Israel Exploration Society, 1996. ... c. : res. ; 31 cm. + 29 plate. İçindekiler: 2.c.: Sixth to eighteenth seasons of*

excavations, 1971-1978, 1980-1984. Kütüphanemizde 2. cilt mevcuttur. ISBN 9652210315 (B.I/2773-2).

Amurru 2 : Mari, Ébla et les hourrites dix ans de travaux : actes du colloque international (Paris, Mai 1993) / textes réunis par Jean-Marie Durand, Dominique Charpin. — Paris : Éditions Recherche sur les Civilisations, 2001. ... c. ; 30 cm. Kütüphanemizde 2. cilt mevcuttur. ISBN 2865382818 (B.I/2757-2).

Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2001 yıllığı. — Ankara : Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 2002. 297 s. ; 24 cm. — (Anadolu Medeniyetleri Müzesini Koruma ve Yaşatma Derneği yayın no ; II-16) ISBN 9757523356 (A.VI/5153).

Anatolia antica : studi in memoria di Fiorella Imparati / a cura di Stefano de Martino, Franca Pecchioli Daddi. — Firenze : LoGisma Editore, 2002. 2 c. ; 24 cm. — (Eothen. Collana di Studi Sulle Civiltà dell'Oriente Antico ; 11) ISBN 8887621225 (A.VI/4962).

ANDREFSKY, WILLIAM : *Lithics : macroscopic approaches to analysis / William Andrefsky. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998. xxvii, 258 s. ; 26 cm. — (Cambridge Manuals in Archaeology) ISBN 0521570840 (B.I/2711).*

Ankara bakırları sergisi. — [Ankara] : Ankaralılar Vakfı, [2002?]. 23 s. : rnk. res. ; 20 cm. (A.VI/4822).

Ankara mimarlık rehberi 2002 = Ankara architectural guide 2002. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 2002. 209, 8 s. : rnk. res., hrt. ; 23 cm. ISBN 975681330X (A.VI/5111).

Ankara nereye? : panel. — Ankara : Ankara Enstitüsü Vakfı, 1997. 69, [8] s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Ankara Enstitüsü Vakfı yayınları ; 3) ISBN 9759584824 (A.VI/4825).

ANSARI, ALİ M. : *Modern Iran since 1921 : the Pahlavis and after / Ali M. Ansari. — London : Pearson Education, 2003. xii, 272 s. ; 23 cm. ISBN 0582356857 (A.VI/5244).*

Antika ansiklopedisi / genel koordinatör Turgay Artam. — İstanbul : Antik A. Ş., 1998: 500 s. : rnk. res. ; 33 cm. — (Antik A. Ş. Kültür yayınları) ISBN 9757843024 (B.I/2800).

Apokrif tarih yazıcılığı : Mısır'ın fethi bağlamında bir eser incelemesi / haz. İrfan Aycan, M. Mahfuz Söylemez, Necmettin Yurtseven. — 1. bs. —

- Ankara : Araştırma, 2003. 157 s. ; 21 cm. — (Araştırma yayınları ; 7) ISBN 9756788070 (A.VI/4946).
- ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI (14 : 1996 : ANKARA) : *XIV. Araştırma sonuçları toplantısı : 27-31 Mayıs 1996 / yay. haz. İsmail Eroğlu...* [ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1997. 2 c. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayın no ; 1878) ISBN 975171723X (tk.) (A.V/8717).
- Arbeiten der orchon-expedition : atlas der alterthümer der Mongolei : im auftrage der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften / hrsg. von W. Radloff.* — St. Petersburg : Akademie der Wissenschaften, 1892. [21], lxxxvii s. : res. ; 41 cm. (C/643).
- ARBEL, BENJAMIN : *Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th centuries / Benjamin Arbel.* — Aldershot : Ashgate Variorum, 2000. xii, 332 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS688) ISBN 0860788245 (A.VI/5081).
- Archives du génocide des Arméniens : recueil de documents diplomatiques allemands extraits de Deutschland und Armenien (1914-1918) / recueillies et présentées par Johannes Lepsius ; traduit de l'allemand par Marie-France Letenoux ; préface d'Alfred Grosser.* — [Paris] : Fayard, 1986. 306 s. ; 22 cm. ISBN 2213017905 (A.VI/5260).
- ARIKAN, ZEKİ : *Tarih Günlüğü / Zeki Arıkan.* — 1. bsk. — İstanbul : Arma, 2002. 170 s. ; 20 cm. — (Arma yayınları ; 42. Tarih/Anı ; 22) ISBN 9757336300 (A.VI/4846).
- Armenian and Russian oppressions (1914-1916) : testimonies of witnesses / prepared by Erdal İlter.* — Ankara : Kök Social and Strategic Research Foundation, 1999. 203 s. : res. ; 20 cm. — (Kök series of Social and Strategic Researches ; 3) ISBN 9757430102 (A.VI/5064).
- Arménie-diaspora : mémoire et modernité.* — Paris : [yayl.y.], 1988. 458 s. ; 22 cm. — (Les Temps Modernes, ISSN 0040-3075 ; 43. année - no 504-505-506) (A.VI/4975).
- ARSEVEN, CELAL ESAT : *Üçüncü Selim : tarihi piyes II perde / Celal Esat Arseven ; uyarlayan Semih Sergen.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. v, 75, [4] s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2901. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Tiyatro Eserleri dizisi ; 415-228) ISBN 9751728622 (A.VI/5256).

- Arthur Evans's travels in Crete 1894-1899* / ed. by Ann Brown ; with Keith Bennett. — Oxford : Archaeopress, 2001. xxx, 509 s. : res., 6 katl. hrt. ; 30 cm. — (BAR International series ; 1000) ISBN 1841712817 (B.I/2744).
- ARTINIAN, VARTAN : *A study of the historical development of the Armenian constitutional system in the Ottoman Empire, 1839-1863* / haz. Vartan Artinian. — 1970 vii, 135 s. ; 23 cm. Brandeis University-PHD. Tez (İngilizce). (A.VI/4861).
- ASTOURIAN, STEPHAN H. : *Testing world-system theory, Cilicia (1830s-1890s) : Armenian-Turkish polarization and the ideology of modern Ottoman historiography* / haz. Stephan H. Astourian. — 1996 xiv, 727 s. ; 22 cm. University of California, Los Angeles-PHD. Tez (İngilizce). — (A.VI/4891).
- ÅSTRÖM, PAUL : *The collection of Cypriote antiquities in the National Gallery of Victoria, Melbourne* / Paul Åström, Robert S. Merrillees. — Jonsered : Paul Åströms, 2003. 27, [14] s. : res. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; vol. XX:24. Corpus of Cypriote Antiquities ; 24) ISBN 9170811954 (B.I/2759).
- ATAMAN, ALPASLAN : *Bir göz yapıdan külliyyeye : Osmanlı külliyelerinde kamusal mekân mantığı* / Alpaslan Ataman. — İstanbul : Mimarlar Tasarım Yayınları, 2000. 180 s. : res. ; 26 cm. — (Mimarlar Tasarım yayınları ; 1) ISBN 9758585002 (B.I/2776).
- ATASOY, NURHAN : *Hasbahçe : Osmanlı kültüründe bahçe ve çiçek* / Nurhan Atasoy ; yay. haz. Gül İrepoğlu. — 1. bs. — [y.y.] : Aygaz, 2002. 365 s. : rnk. res. ; 34 cm. ISBN 9752960162 (B.I/2703).
- Atatürk* / haz. Mehmet Özel ; fotoğraflar Cemal Işıksel... [ve başk.]. — 3. bs. — Ankara : Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2001. 276 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9751718406 (B.I/2752).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL : *Nutuk* / Mustafa Kemal Atatürk ; genel koordinatör Engin Ataç ; metni haz. İhsan Güneş. — 4. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. 133 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1729. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Cumhuriyet Kitaplığı dizisi ; 21) ISBN 9751715091 (B.I/2754).
- Atatürk'ün bankası : Türkiye İş Bankası* / metin Orhan Koçak ; danışmanlar Uygur Kocabaşoğlu, Güven Sak, Sinan Sönmez ; proje koordinasyon

- İlhami Mısırlıoğlu... [ve başk.]. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2001. 262 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9759769301 (B.I/2765).
- Atatürk'ün bütün eserleri / danışma kurulu M. Türker Acaroğlu...[ve başk.]. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 1998-2003. ... c. ; 24 cm. — (Kaynak yayınları ; 260, 278, 293, 318, 328, 332, 340, 350, 357, 369) İçindekiler: 1.c.: 1903-1915 __ 2.c.: 1915-1919 __ 3.c.: 1919 __ 4.c.: 1919 __ 5.c.: 1919 __ 6.c.: 1919-1920 __ 7.c.: 1 Mart-22 Nisan 1920 __ 8.c.: 23 Nisan-7/8 Temmuz 1920 __ 9.c.: 8 Temmuz-30 Eylül 1920 __ 10.c.: 1 Ekim 1920-31 Ocak 1921. ISBN 9753432356 (tk.) (A.VI/1670).
- ATEŞOĞULLARI, SONER : *Arkeolojik söyleşiler I* / Soner Ateşoğulları. — Ankara : Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği, 2002. 174 s. : res. ; 24 cm. — (Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği yayınları ; 1) ISBN 9759249200 (A.VI/5209).
- Austro-Turcica 1541-1552 : diplomatische akten des habsburgischen gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im zeitalter Süleymans des prächtigen* / bearbeitet von Srecko M. Dzaja ; unter mitarbeit von Günter Weiss ; hrg. von Karl Nehring. — München : R. Oldenbourg, 1995. xi, 771 s. ; 24 cm. — (Südoeuropäische Arbeiten ; 95) ISBN 3486561677 (A.VI/5075).
- AYDINEL, SITKI : *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye harekâtı* / Sıtkı Aydınel. — 3. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xxi, 522 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1154. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Eserleri dizisi ; 11) ISBN 9751729688 (A.VI/5056).
- AYVERDİ, EKREM HAKKI : *Osmanlı mi'mârisinde Fâtih devri 855-886 (1451-1481) IV* / Ekrem Hakkı Ayverdi. — 2. bsk. — İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1973-1989. ... c. : res. ; 35 cm. — (İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü no ; 69) Eser 5 kitaptan oluşmaktadır. 1. Kitap İstanbul mi'mârî çağının menşe'i : Osmanlı mi'mârisinin ilk devri : Ertuğrul, Osman, Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 __ 2. Kitap Osmanlı mi'mârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri : 806-855 (1403-1451) __ 5. Kitap Osmanlı mimarisinde II. Bâyezîd Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) adı altındadır. ISBN 9757618039 (tk.) (B.I/2539).
- AZADOVSKİ, MARK : *Sibirya'dan bir masal anası* / Mark Azadovski ; girişi yazan ve İngilizceden çev. İlhan Başgöz. — gnlş. 2. bsk. — Ankara :

Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. 91 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2941. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 182. Halk Edebiyatı dizisi ; 40) ISBN 9751730619 (A.VI/5087).

AZİZ NESİN : *Laugh or lament? : selected short stories of Aziz Nesin / Aziz Nesin* ; translated from Turkish by Masud Akhtar Shaikh. — 1. ed. — Ankara : Ministry of Culture, 2002. xii, 160 s. ; 20 cm. — (Publications of the Ministry of Culture of the Republic of Turkey ; 2945. Directorate of publications Art-Literature ; 426-150) ISBN 9751728746 (A.VI/5266).

BABINGER, FRANZ : *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri / Franz Babinger* ; çev. Coşkun Üçok. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982. xvi, 502 s. ; 19 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 435. Doğumunun 100. Yılında Atatürk yayınları ; 44) (A.IV/6976).

BABUNA, AYDIN : *A brief evaluation of Dr. Lepsius' Deutschland und Armenien / haz. Aydın Babuna.* — 1987 60 s. ; 29 cm. Boğaziçi Üniversitesi-Yüksek Lisans tezi. Tez (İngilizce) (B.I/2793).

BACUDE, MUHAMMED BİN ABDULLAH : *Nesr-i'l-kalem fi tarih-i mektebetü'l-harem / Muhammed Bin Abdullah Bacude.* — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1423h-2002m. 345 s. ; 24 cm. ISBN 996000175X (A.VI/5014).

BAHAR, BEKİ L. : *Efsaneden tarihe Ankara Yahudileri / Beki L. Bahar* ; redaksiyon Ayşe Döler Kazancıgil. — 1. bs. — İstanbul : Pan, 2003. 199 s. : res., 1 katl. rnk. res. ; 20 cm. — (Gri yayın dizisi ; 27) ISBN 9758434543 (A.VI/5187).

BALAKIAN, GRIGORIS : *La golgotha Arménien : de Berlin à deir es-zor : mémoires / Grigoris Balakian* ; traduit de l'Arménien par Hratch Bedrossian. — [y.y.] : Le Cercle d'Écrits Caucasiens, 2002. ... c. ; 23 cm. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 2913564100 (tk.) (A.VI/4968-1).

BALAMAN, ALİ RIZA : *Evlilik akrabalık türleri / Ali Rıza Balaman.* — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. x, 118 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2956. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 336. Gelenek, Görenek, İnançlar dizisi ; 29) ISBN 9751730627 (A.VI/5079).

- BALCZEWSKI, MARIAN : *Gry i zabawy Turków Osmanskich : na podstawie Polskich i obcych źródeł od schyłku sredniowiecza do konca oswiecenia / Marian Balczewski. — Warszawa : Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2000. 237 s. ; 21 cm. — (Swiat Orientu) ISBN 8388238353 (A.VI/5263).*
- BALCZEWSKI, MARIAN : *Znajomosc edukacji Turków Osmanskich w Polsce : od schyłku sredniowiecza do konca oswiecenia / Marian Balczewski. — Warszawa : Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2001. 281 s. ; 24 cm. — (Swiat Orientu) ISBN 8388238884 (A.VI/5264).*
- Balkan Harbi'nde Yanya savunması ve Esat Paşa (Korg. Bülkat) / haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984. vii, 108, [15] s. : hrt. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 576. Kültür Eserleri dizisi ; 34) (A.VI/2717).*
- Balkanlar'daki Türk kültürü'nün dünü-bugünü-yarını : uluslararası sempozyum (26-28 Ekim 2001) : bildiri kitabı / yay. haz. Hasan Basri Öcalan. — Bursa : Uludağ Üniversitesi, 2002. x, 270 s. ; 24 cm. ISBN 9756958669 (A.VI/4810).*
- BALTRUSAITIS, JURGIS : *Sümer sanatu : Roman sanatu : şekil ve üslûp / Jurgis Baltrusaitis ; çev. Cevdet R. Yular Kıran. — İstanbul : Kanaat Kitabevi, 1939. 85 s. : res. ; 20 cm. — (Ankara Kütüphanesi. Tarih serisi ; 10) (A.I/3876).*
- BARIŞ, İZZETTİN : *Osmanlı padişahlarının yaşamlarından kesitler, hastalıkları ve ölüm sebepleri / İzzettin Barış. — 1. bsk. — Ankara : Bilimsel Tıp Yayınevi, 2002. 292 s. ; 22 cm. ISBN 9756986174 (A.VI/4956).*
- BARNARD, ALAN : *History and theory in anthropology / Alan Barnard. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2000. xii, 243 s. ; 24 cm. ISBN 0521773334 (A.VI/5002).*
- BARNES, T. D. : *From Eusebius to Augustine : selected papers 1982-1993 / T. D. Barnes. — Aldershot : Variorum, 1994. xii, 334 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS438) ISBN 0860783979 (A.VI/5194).*
- BARSOUMIAN, HAGOP LEVON : *The Armenian Amira class of Istanbul / haz. Hagop Levon Barsoumian. — 1980 viii, 236 s. ; 23 cm. Columbia University-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4860).*

- BARTHOLOMEW, ALAN ALFRED : *Tarsus American school, 1888-1988 : the evolution of a missionary institution in Turkey* / haz. Alan Alfred Bartholomew. — 1989 v, 362 s. ; 22 cm. Bryn Mawr College-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4875).
- BASILOW, W. N. : *Das schamanentum bei den völkern mittelasiens und Kasachstans* / W. N. Basilow. — Berlin : Reinhold Schletzer Verlag, 1995. 364 s. ; 25 cm. — (Mittelasiatische Studien bd ; 1) ISBN 3921539706 (A.VI/4241).
- BASS, GARY JONATHAN : *Judging war : the politics of international war crimes tribunals* / haz. Gary Jonathan Bass. — 1998 812 s. ; 22 cm. Harvard University-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4888).
- BAŞARAN, SAİT : *Pişmiş toprak ve cam eserlerin konservasyon/restorasyonu* / Sait Başaran. — 1. bs. — İstanbul : Graphis, 2000. 109, [11] s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Yayın no ; 6) ISBN 9757783110 (A.VI/5028).
- BAŞEREN, SERTAÇ HAMİ : *Ege'de egemenliği devredilmemiş adalar* / Sertaç Hami Başeren, Ali Kurumahmut. — Ankara : Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2003. x, 187 s. : 6 katl. hrt. ; 24 cm. — (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi. Araştırma Projesi dizisi ; 1/2003) ISBN 9759323591 (A.VI/5158).
- BAYDUR, NEZAHAT : *Tarsus Donuktaş kazı raporu* / Nezahat Baydur, Nadide Seçkin. — İstanbul : TASK Vakfı, 2001. 122, lxxvi s. : lev. ; 29 cm. — (TASK Vakfı yayınları ; 6. Kazı ve Araştırma Raporları serisi ; 3) ISBN 9756637056 (B.I/2729).
- BAYRAK, MEHMET : *Geçmişten günümüze Kürt kadını* / Mehmet Bayrak. — Ankara : Özge, 2002. xv, 391 s. : res. ; 24 cm. — (Özge yayınları ; 29) ISBN 9757861073 (A.VI/5161).
- BAYRAK, MEHMET : *Gravürlerle Kürtler = Bi gravûran Kurd* / Mehmet Bayrak. — Ankara : Özge, 2002. 351 s. : res. ; 31 cm. — (Özge yayınları ; 28) ISBN 9757861081 (B.I/2783).
- BEAUFORT, FRANCIS : *Karamanya* / Francis Beaufort ; çev. Ali Neyzi, Doğan Türker. — Antalya : Suna-İnan Kırâç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, [200?]. xxix, 315 s. : 2 katl. hrt. ; 21 cm. — (Suna-İnan Kırâç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Çeviri dizisi ; 1) ISBN 9757078158 (A.VI/4814).

- BEDROSIAN, MARGARET : *The other modernists : tradition and the individual talent in Armenian-American literature* / haz. Margaret Bedrosian. — 1981 iii, 385 s. ; 22 cm. University of California, Davis-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4883).
- Beginning of a new millennium with nostalgia for Ottoman bonds & shares* / written by Cengiz Aslantepe ; project coordinator Nevhiz İçgören. — 1. ed. — İstanbul : Alfa Securities, 1999. 379 s. : res. ; 31 cm. ISBN 9757028061 (B.I/2700).
- BEN-TOR, DAPHNA : *In the presence of the Gods statues of mortals in Egyptian temples* / Daphna Ben-Tor ; editing Nancy Benovitz. — Jerusalem : The Israel Museum, 2001. 22 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9652782750 (A.VI/5128).
- BERBERIAN, HOURI : *The love for freedom has no fatherland : the politicization of Armenians and the Iranian constitutional revolution of 1905-1911* / haz. Houri Berberian. — 1997 ix, 313 s. ; 22 cm. University of California, Los Angeles-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4863).
- BERKER, NADİRE : *Tıbbiye'nin ve bir tıbbiyeli'nin öyküsü : Osman Cevdet Çubukçu* / Nadire Berker, Selim Yalçın. — 1. bs. — [İstanbul] : Vehbi Koç Vakfı, 2003. 262 s. : res. ; 23 cm. ISBN 975296027 (A.VI/5142).
- BERKSOY, FUNDA : *Aydın portreleri : Türkiye'de toplumsal dönüşümün sanata yansımaları* / Funda Berksoy. — Bursa : Uludağ Üniversitesi, 2002. 150 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 975695862 (A.VI/4812).
- BERNDT, DIETRICH : *Midasstadt in Phrygien : eine sagenumwobene stätte im Anatolischen hochland* / Dietrich Berndt. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2002. 80 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Zaberns Bildbände zur Archäologie. Sonderbände der Antiken Welt) ISBN 380532855 (B.I/2719).
- BEYGU, ABDÜRRAHİM ŞERİF : *Erzurum : tarihi, anıtları, kitabeleri* / Abdürrahim Şerif Beygu. — İstanbul : Bozkurt Basımevi, 1936. 264 s. : res. ; 24 cm. (A.II/2974).
- BOARDMAN, JOHN : *Yunan heykeli : Arkaik dönem* / John Boardman ; çev. Yaşar Ersoy. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2001. 272 s. : res. ; 21 cm. Eserin özgün adı: Greek sculpture the Archaic period. ISBN 975829321 (A.VI/4850).

- BOECKH, KATRIN : *Von den Balkankriegen zum ersten weltkrieg : kleinstaatenpolitik und ethnische selbstbestimmung auf dem Balkan* / Katrin Boeckh. — München : R. Oldenbourg, 1996. 418 s. ; 24 cm. — (Südosteuropäische Arbeiten ; 97) ISBN 3486561731 (A.VI/5089).
- BONNER, GERALD : *Church and faith in the patristic tradition : Augustine, pelagianism, and early christian Northumbria* / Gerald Bonner. — Aldershot : Variorum, 1996. xiv, 316 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS521) ISBN 0860785572 (A.VI/5215).
- BOSCH, M. E. : *Helenizm tarihinin anahatları* / M. E. Bosch ; çev. Afif Erzen, Sabahat Atlan. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü, 1942-1943. 2 c. 1 c.'te. : res., 1 katl. hrt. ; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından ; 161) İçindekiler: 1. Kısım: Büyük İskender İmparatorluğu __ 2. Kısım: Roma İmparatorluğuna katıldıkları tarihe kadar helenizm devletleri. (A.I/3831).
- BOSTANCI, KAHRAMAN : *Mehmet Vahit Bey ve güzel sanatlar üzerine bir terminoloji risâlesi* / Kahraman Bostancı ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2003. ix, 51 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Başvuru ve El Kitapları dizisi ; 10) ISBN 9756561327 (A.VI/5174).
- BOYD, MICHAEL J. : *Middle helladic and early Mycenaean mortuary practices in the Southern and Western Peloponnese* / Michael J. Boyd. — Oxford : Archaeopress, 2002. ix, 259 s. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 1009) ISBN 1841712876 (B.I/2743).
- BOZDAĞ, İSMET : *Atatürk'ün fikir sofrası* / İsmet Bozdağ. — 4. bs. — İstanbul : Tekin, 2002. 187 s. ; 20 cm. ISBN 9754781885 (A.VI/5090).
- BOZDOĞAN, SİBEL : *Modernizm ve ulusun inşası : erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde mimari kültür* / Sibel Bozdoğan ; çev. Tuncay Birkan ; yay. haz. Müge Gürsoy Sökmen. — 1. bs. — İstanbul : Metis, 2002. 367 s. : res. ; 24 cm. Eserin özgün adı: Modernizm and nation building Turkish architectural culture in the early Republic. ISBN 9753423756 (A.VI/4838).
- BÖLL, HEINRICH : *Doktor Murke'nin suskunluk külliyyatı : hiciv hikâyeleri* / Heinrich Böll ; çev. Rezzan Algün. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986. 87 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı ; 659. Tercüme Eserler dizisi ; 52) (A.V/390).

- BÖREKÇİ, MEHMET ÇETİN : *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp meselesi / Mehmet Çetin Börekçi. — 1. bsk. — İstanbul : Kutup Yıldızı, 2001. 199 s. ; 20 cm. ISBN 9758514121 (A.VI/4560).*
- BREWER, DAVID : *The Greek war of independence : the struggle for freedom from Ottoman oppression and the birth of the modern Greek nation / David Brewer. — New York : The Overlook Press, 2001. xiv, [6], 393 s. ; 24 cm. ISBN 158567172X (A.VI/5008).*
- BREWER, DOUGLAS J. : *Egypt and the Egyptians / Douglas J. Brewer, Emily Teeter. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xviii, 218 s. ; 26 cm. ISBN 0521445183 (B.I/2714).*
- BROCK, SEBASTIAN : *Studies in Syriac christianity : history, literature and theology / Sebastian Brock. — reprinted. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2001. x, 308 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS357) ISBN 0860783057 (A.VI/5197).*
- BROCK, SEBASTIAN : *Syriac perspectives on late antiquity / Sebastian Brock. — reprinted. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2001. 336 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS199) ISBN 086078147X (A.VI/5198).*
- BRYCE, TREVOR : *Life and society in the Hittite world / Trevor Bryce. — 1. published. — Oxford : Oxford University Press, 2002. xii, 312 s. ; 22 cm. ISBN 0199241708 (A.VI/4915).*
- BRYSON, THOMAS ARC : *Woodrow Wilson, the Senate, public opinion and the Armenian mandate question, 1919-20 / haz. Thomas Arc Bryson. — 1965 x, 291 s. ; 24 cm. The University of Georgia-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4880).*
- Bulgaristan'da Osmanlı medeniyeti. — [y.y.] : Sera, [2002?]. 1 CD-ROM. (CD/3).*
- BULUT, YÜCEL : *Oryantalizmin eleştirel kısa tarihi / Yücel Bulut. — İstanbul : Yöneliş, 2002. 221 s. ; 21 cm. — (Şarkiyatçılık ; 5) ISBN 9756910372 (A.VI/4844).*
- BURKE, PETER : *Afişten heykele, minyatürden fotoğrafa tarihin görgü tanıkları / Peter Burke ; çev. Zeynep Yelçe ; yay. haz. Zuhâl Bülgin. — 1. bs. — İstanbul : Kitap Yayınevi, 2003. 244 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 23. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 8) Eserin özgün adı: Eyewitnessing : the uses of images as historical evidence. ISBN 9758704311 (A.VI/5170).*

- Bursa'da dünden bugüne tasavvuf kültürü* / yay. haz. Ramis Dara. — 1. bs. — Bursa : Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2002. 305, [35] s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 97570930902 (A.VI/4921).
- Byzantium in the year 1000* / ed. Paul Magdalino. — Leiden : Brill, 2003. xx, 284 s. ; 24 cm. — (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, ISSN 0928-5520 ; 45) ISBN 9004120971 (A.VI/5296).
- CÂBÎ ÖMER EFENDİ : *Cabî târihi = Târih-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni : tahlîl ve tenkidli metin* / Câbî Ömer Efendi ; haz. Mehmet Ali Beyhan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003. 2 c. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; III. Dizi-Sa. 24, 24a) ISBN 9751615364 (tk.) (A.VI/5310).
- The Cambridge illustrated history of archaeology* / ed. by Paul G. Bahn. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999, c1996. xiii, 386 s. : res. (kimi rnk.) ; 26 cm. ISBN 0521669464 (B.I/2715).
- CANTAY, GÖNÜL : *Osmanlı külliyelerinin kuruluşu* / Gönül Cantay. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2002. iv, 208 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9751614384 (A.VI/4920).
- CAPRIELIAN, ARA : *The Armenian revolutionary federation : the politics of a party in exile* / haz. Ara Caprielian. — 1975 v, 389 s. ; 24 cm. New York University-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4878).
- CARPENTER, THOMAS H. : *Antik Yunan'da sanat ve mitoloji* / Thomas H. Carpenter ; çev. Bensen B. M. Ünlüoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2002. 264 s. : res. ; 21 cm. Eserin özgün adı: Art and myth in ancient Greece. ISBN 9758293346 (A.VI/4851).
- CARRADICE, IAN : *Hellen dünyasında sikke* / Ian Carradice, Martin Price. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2001. iv, 196 s. : res. ; 22 cm. Eserin özgün adı: Coinage in the Greek world. ISBN 9758293192 (A.VI/5029).
- CASSON, LIONEL : *Antik çağda denizcilik ve gemiler* / Lionel Casson ; çev. Gürkan Ergin. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2002. 177 s. : res. ; 24 cm. Eserin özgün adı: Ships and seafaring in ancient times. ISBN 9758293281 (A.VI/5033).
- Cema'at-i elvan lil-funun-i't-teşkiliyye : el-ma'razi'l-evvel*. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1423h-2003m. 123 s. : rnk. res. ; 25 cm. (A.VI/4993).

- CENAP ŞAHABETTİN : *Âfâk-ı Irak : Kızıldeniz'den Bağdat'a hatıralar /* Cenap Şahabettin ; haz. Bülent Yorulmaz. — 1. bs. — İstanbul : Dergâh, 2002. 110 s. ; 20 cm. — (Dergâh yayınları ; 256. Hatura-Seyahat ; 4) ISBN 9756611448 (A.VI/4945).
- Chajim H. Steintal : *Sprachwissenschaftler und philosoph im 19. Jahrhundert = Chajim H. Steintal : linguist and philosopher in the 19th century /* ed. by Hartwig Wiedebach, Annette Winkelmann. — Leiden : Brill, 2002. xxii, 283 s. ; 24 cm. — (Studies in European Judaism, ISSN 1568-5004 ; 4) ISBN 9004126457 (A.VI/5282).
- CHAMBERS, D. S. : *Renaissance cardinals and their worldly problems /* D. S. Chambers. — Aldershot : Variorum, 1997. xii, 360 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; C553) ISBN 0860786145 (A.VI/5229).
- CHARD, ROBERT LAWRENCE : *Master of the family : history and development of the Chinese cult to the stove /* haz. Robert Lawrence Chard. — 1990 iv, 540 s. ; 22 cm. University of California at Berkeley-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4889).
- CHEYNET, JEAN-CLAUDE : *Études prosopographiques /* Jean-Claude Cheynet, Jean-François Vannier. — Paris : Publications de la Sorbonne, 1986. 204 s. ; 24 cm. — (Byzantina Sorbonensia ; 5) ISBN 2859441107 (A.VI/5041).
- CHEYNET, JEAN-CLAUDE : *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210) /* Jean-Claude Cheynet. — réimpression. — Paris : Publications de la Sorbonne, 1996. x, 523 s. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. — (Byzantina Sorbonensia ; 9) ISBN 2859441685 (A.VI/5042).
- CHOLIDIS, NADJA : *Der Tell Halaf und sein ausgräber Max Freiherr von oppenheim : kopf hoch! mut hoch! und humor hoch! /* Nadja Cholidis, Lutz Martin. — Berlin ; Mainz am Rhein : Vorderasiatisches Museum Staatliche Museen zu Berlin ; Philipp von Zabern, 2002. 72 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 3805328532 ; ISBN 3805329784 (Museumsausgabe) (A.VI/5006).
- CICERO, MARCUS TULLIUS : *Pompeius'un yetkisi hakkında /* Marcus Tullius Cicero ; çev. Ü. Fafo Telatar ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2002. viii, 56 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Antik Kaynaklar dizisi ; 14) De imperio Cn. Pompei. ISBN 9756561343 (A.VI/5173).

- La Cilicie (1909-1921) : des massacres d'Adana au mandat Français /* préparé par Raymond H. Kévorkian. — Paris : Bibliothèque Nubar de l'Ugab, 1999. 383 s. ; 24 cm. — (Revue d'Histoire Arménienne Contemporaine, ISSN 1259-4873 ; 3) (A.VI/4965).
- CIPOLLA, CARLO M. : *Fatihler, korsanlar, tüccarlar : İspanyol gümüşünün efsanevi öyküsü /* Carlo M. Cipolla ; çev. Tülin Altınova ; yay. haz. Mustafa Yolaç. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003. vii, 68 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 131) Eserin özgün adı: Conquistadores, pirati, mercantanti la saga dell' argento spagnuolo. ISBN 9753331665 (A.VI/5020).
- CLAASSEN, CHERYL : *Shells /* Cheryl Claassen. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998. xiv, 266 s. ; 26 cm. — (Cambridge Manuals in Archaeology) ISBN 0521570360 (B.I/2712).
- COHEN, AMNON : *Osmanlı Kudüs'ünde loncalar /* Amnon Cohen ; çev. Nurettin Elhüseyni ; belgeleri Arapçadan çev. Zekeriya Kurşun ; yay. haz. Osman Bahadır. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. vi, 217 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 132) ISBN 9753331681 (A.VI/5018).
- COLLINS, ROGER : *Law, culture and regionalism in early medieval Spain /* Roger Collins. — Hampshire : Variorum, 1992. xii, 306 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS356) ISBN 0860783081 (A.VI/5208).
- CONGRÈS INTERNATIONAL DES ÉTUDES BYZANTINES (20 : 2001 : SORBONNE) : *XXe congrès international des études Byzantines : Collège de France - Sorbonne, 19-25 Août 2001 : pré-actes.* — Paris : Comité d'Organisation du XXe congrès international des études Byzantines : Collège de France, 2001. 3 c. ; 24 cm. İçindekiler: 1.c.: Séances plénières __ 2.c.: Tables rondes __ 3.c.: Communications libres. ISBN 2951715803 (A.VI/5147).
- The construction of communities in the early middle ages : texts, resources and artefacts /* ed. by Richard Corradini, Max Diesenberger, Helmut Reimitz. — Leiden : Brill, 2003. x, 417 s. ; 24 cm. — (The Transformation of the Roman World. A Scientific Programme of the European Science Foundation, ISSN 1386-4165 ; 12) ISBN 9004118624 (A.VI/5294).
- The context of scripture /* ed. William W. Hallo ; associate ed. K. Lawson Younger ; consultants Harry A. Hoffner, Robert K. Ritner. — Leiden :

- Brill, 1997-2002. 3 c. ; 30 cm. İçindekiler: 1.c.: Canonical compositions from the biblical world __ 2.c.: Monumental inscriptions from the biblical world __ 3.c.: Archival documents from the biblical world. ISBN 9004096299 (tk.) (B.I/2807).
- CONTRENI, JOHN J. : *Carolingian learning, masters and manuscripts* / John J. Contreni. — reprinted. — Aldershot : Ashgate Variorum, 1999. x, 333 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS363) ISBN 0860783170 (A.VI/5200).
- COOLEY, KELLY KAY : *Nationalism, ethnic conflict and genocide : a sociological analysis of the factors contributing to the Armenian genocide and the Jewish holocaust* / haz. Kelly Kay Cooley. — 1996 98 s. ; 22 cm. University of Nevada, Reno-MA. Tez (İngilizce) (A.VI/4869).
- DI COSMO, NICOLA : *Ancient China and its enemies : the rise of Nomadic power in East Asian history* / Nicola Di Cosmo. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002. ix, 369 s. ; 24 cm. ISBN 0521770645 (A.VI/5000).
- Crusaders, condottieri, and cannon : medieval warfare in societies around the Mediterranean* / ed. by Donald J. Kagay, L. J. Andrew Villalon. — Leiden : Brill, 2003. xxvii, 494 s. ; 24 cm. — (History of Warfare, ISSN 1385-7827 ; 13) ISBN 9004125531 (A.VI/5298).
- Cultural interactions in Europe and the Eastern Mediterranean during the Bronze Age (3000-500 BC) : papers from a session held at the European Association of Archaeologists sixth annual meeting in Lisbon 2000* / ed. by Bozena Werbart. — Oxford : Archaeopress, 2001. ii, 84 s. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 985) ISBN 184171271X (B.I/2742).
- Cumhuriyet dönemi makaleler bibliyografyası : 1923-1999 = The bibliography of periodical articles since the founding of the Republic : 1923-1999* / araştırma = research Nüvis Beşeri Araştırmalar ve Yayıncılık Ltd. Şti. ; ed. Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu ; çev. = translation Linda Stark. — Ankara : Milli Kütüphane = National Library, 2001. 1 CD-ROM. (CD/7).
- ÇAĞLAR, GAZİ : *Staat und zivilgesellschaft in der Türkei und im Osmanischen reich* / Gazi Çağlar. — Frankfurt am Main : Peter Lang, 2000. 610 s. ; 21 cm. — (Europäische Hochschulschriften, ISSN 0721-3654 ; reihe 31 Politikwissenschaft ; 415) ISBN 3631370504 (A.VI/4904).

- ÇAKAR, ENVER : *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)* / Enver Çakar. — Elazığ : Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi, 2003. xlv, 438, [2] s. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. — (Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi yayınları ; 1. Tarih Şubesi yayınları ; 1) ISBN 9753940254 (A.VI/5252).
- ÇAKMAK, CANAN : *Tire hamamları* / Canan Çakmak. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. ix, 189 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2902. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 416) ISBN 9751728959 (B.I/2748).
- ÇAKMAK, ORHAN : *Yusuf Akçura* / Orhan Çakmak, Atilla Yücel. — 1. bsk. — Ankara : Alternatif, 2002. 143 s. ; 21 cm. — (Alternatif yayınları ; 12. Biyografi dizisi ; 7. Türk Düşünce Ufukları) ISBN 9758356224 (A.VI/4835).
- Çanakkale - 1915* / yapım Forsnet. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. 1 CD-ROM. ISBN 9756860049 (CD/4).
- ÇAY, M. ABDULHALÛK : *Türk ergenekon bayramı : nevrız* / M. Abdulhalûk Çay. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985. xi, 219, xxiv s. : rnk. res. ; 20 cm. (A.V/9085).
- ÇAYCI, AHMET : *Anadolu Selçuklu sanatında gezegen ve burç tasvirleri* / Ahmet Çaycı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xiii, 242 s. : res. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2911. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 420) ISBN 9751728320 (B.I/2805).
- ÇEÇEN, KÂZİM : *İstanbul'da Osmanlı devrindeki su tesisleri* / Kâzım Çeçen. — İstanbul : İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1984. xv, 292 s. : res., 2 katl. hrt. ; 24 cm. — (İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi no ; 1) (A.IV/9878).
- ÇELİKTEPE, ATILLA : *Teşkilat-ı Mahsusa'nın siyasi misyonu* / Atilla Çeliktepe ; genel yay. yönetmeni Gülden Sarıgöl ; yay. sorumlusu Adem Sarıgöl ; ed. Hakan Yılmaz Çebi. — 1. bs. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002. 192 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 44. Araştırma-İnceleme dizisi ; 20) ISBN 975661840X (A.VI/4834).
- ÇETİN, BİROL : *Osmanlı İmparatorluğu'nda barut sanayi 1700-1900* / Birol Çetin. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi

- Başkanlığı, 2001. xiv, 274 s. : res. ; 23 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2734. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 329) ISBN 9751727065 (A.VI/4058).
- ÇONGUR, H. RIDVAN : *Profesör Remzi Oğuz Arık / H. Rıdvan Çongur*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xviii, 403 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2720. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Edebiyat Eserleri dizisi ; 358-113) ISBN 9751726816 (A.VI/5155).
- DABAĞYAN, LEVON PANOS : *Osmanlı'da şer hareketleri ve II. Abdülhamid Hân / Levon Panos Dabağyan* ; genel yay. yönetmeni Gülden Sarıgöl ; yay. sorumlusu Adem Sarıgöl ; ed. Hakan Yılmaz Çebi. — 1. bs. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002. 640 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 43. Araştırma-İnceleme dizisi ; 23) ISBN 9756618337 (A.VI/4836).
- DABAĞYAN, LEVON PANOS : *Paylaşılamayan belde : Konstantiniyye / Levon Panos Dabağyan* ; genel yay. yönetmeni Gülden Sarıgöl ; yay. sorumlusu Adem Sarıgöl. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat, 2003. 432 s. : res. ; 21 cm. + 1 katl res. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 50. İnceleme-Araştırma dizisi ; 26) ISBN 9756618469 (A.VI/4947).
- Daneşname-i cihan-i islam / ed. Seyyid Mustafa Mirselim*. — 2. bsk. — Tahran : Bünyad-i Dairetü'l-Ma'arif-i İslami, 1996-2002. ... c. ; 29 cm. İçindekiler: 1.c.: B-Baki Nihavendi __ 2.c.: Bakalicar-i Kuhi-Berebe __ 3.c.: Berbahari-Bilbeys __ 4.c.: Belüstan-Behmenyar b. Merzban __ 5.c.: Bahmaniyan-e Dakan-Payvand-e giahah __ 6.c.: T-Torbat-e jam. Eserin İngilizce adı: Encyclopaedia of the world of islam. Kütüphanemizde 1., 2., 3., 4., 5. ve 6. ciltler mevcuttur. ISBN 964447001X (B.I/2755).
- DANIŞMEND, İSMAİL HAMİ : *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi / İsmail Hami Danişmend*. — İstanbul : Türkiye, 1947-1955. 4 c. ; 23 cm. — (Türkiye Yayınevi Tarih serisi. Yeni İnceleme ve Telifler ; 1) İçindekiler: 1.c.: M. 1258-1512 H. 656-918 __ 2.c.: M. 1513-1573 H. 919-981 __ 3.c.: M. 1574-1703 H. 982-1115 __ 4.c.: M. 1703-1924 H. 1115-1342. (A.I/7980).
- Danişmendliler döneminde Niksar'da tıp, tarih ve kültür sempozyumu : 6-8 Ekim 2000 Niksar*. — Niksar : Niksar Belediyesi, [200?]. 172 s. ; 24 cm. (A.VI/5254).
- EL-DAUDAR, BİBRİS : *Zübdetü'l-Fikret fi tarih el-hicret : asr-i selatin el-Memalik / Bibris el-Daudar* ; tahkik eden Zebidet Muhammed Ata. —

[y.y.] : Ayn li'l-Deraset ve'l-Buhusel- Insaniyyet ve'l-Ictimaiyye, [199?]. 432 s. ; 24 cm. (A.VI/4931).

DAVIAU, P. M. MICHÈLE : *Excavations at Tall Jawa, Jordan* / P. M. Michèle Daviau ; with contributions by Paul-Eugène Dion... [et al.]. — Leiden : Brill, 2002. ... c. : res. ; 24 cm. + 1 CD-ROM. — (Culture and History of the Ancient Near East, ISSN 1566-2055 ; 11/2) İçindekiler: 2.c.: The iron age artefacts. Kütüphanemizde 2. cilt mevcuttur. Eserin CD-ROM'u CD/15-2'de kayıtlıdır. ISBN 9004123636 (A.VI/5236-2).

[DAVIAU], [P. M. MICHÈLE] : *Excavations at Tall Jawa, Jordan* / [P. M. Michèle] [Daviau] ; [with contributions by] [Paul-Eugène Dion... [et al.]]. — [Leiden] : Brill, 2002. 1 CD-ROM. İçindekiler: 2.c.: The iron age artefacts. Kütüphanemizde 2. cilt mevcuttur. CD-ROM'un kitabı A.VI/5236-2'de kayıtlıdır. ISBN [9004123636] (CD/15-2).

DAYIOĞLU, SERVER : *Galata Mevlevihanesi* / Server Dayioğlu ; yay. koordinatörü Ahmet Doğan. — 1. bs. — Ankara : Yeni Avrasya, 2003. 191 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Yayın nu ; 24. Araştırma İnceleme serisi ; 18) ISBN 9756669306 (A.VI/5191).

The Dead Sea scrolls. — Jerusalem : The Israel Antiquities Authority ; Israel Museum Products, 1994. 21 s. : res. ; 20 cm. (A.VI/5127).

The Dead Sea scrolls : electronic reference Library ; 2 / prepared by The Foundation for Ancient Research and Mormon Studies and Its Center for the Preservation of Ancient Religious Texts at Brigham Young University ; Noel B. Reynolds ; producer Donald W. Parry. — Leiden : Brill, 1999. 1 CD-ROM. ; + 1 kullanma kılavuzu. ISBN 9004108912 (single user) ; ISBN 9004108920 (multi user) (CD/11).

DEĞİRMENCİOĞLU, M. COŞKUN : *Mehmet İzzet (1891-1930) ve ulusalci sosyal felsefesi* / M. Coşkun Değirmencioğlu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xii, 726 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2944. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 381) ISBN 9751729769 (A.VI/5070).

DELBREIL, JEAN-CLAUDE : *Centrisme et démocratie-chrétienne en France : le parti démocrate populaire des origines au M.R.P. (1919-1944)* / Jean-Claude Delbreil. — Paris : Publications de la Sorbonne, 1990. 481 s. ; 24 cm. — (Université de Paris I - Panthéon - Sorbonne. Série France, ISSN 0291-1647 ; XIX-XX - 30) ISBN 2859441825 (A.VI/5040).

- DELEMEN, İNCİ : *Antik dönemde beslenme / İnci Delemen*. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2001. 71 s. : res. ; 20 cm. — (Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları ; 12) ISBN 9758070428 (A.VI/5061).
- DELGADILLO, CHARLES EDWARD : *Facing the new Turkey : the Turco-American treaty of Lausanne, 1900-1927 / haz. Charles Edward Delgado*. — 2002 iv, 108 s. ; 22 cm. California State University, Fullerton-MA. Tez (İngilizce) (A.VI/4868).
- DEMİR, ÖMER : *Sosyal bilimler sözlüğü / Ömer Demir, Mustafa Acar*. — 3. bsk. — Ankara : Vadi, 2002. 592 s. ; 22 cm. + 1 CD-ROM. Kitabın CD-ROM'u CD/10'da kayıtlıdır. ISBN 9757726648 (A.VI/4827).
- [DEMİR], [ÖMER] : *[Sosyal bilimler sözlüğü] / [Ömer] [Demir], Mustafa Acar*. — [Ankara] : [Vadi], [2002]. 1 CD-ROM. CD-ROM'un kitabı A.VI/4827'de kayıtlıdır. (CD/10).
- Demir yol : tren çağı = Iron track : age of the train / yay. haz. = ed. Selahattin Özpabalıyıklar ; metinler = texts Enis Batur... [ve başk.] ; çev. = English translations Priscilla Mary Işın*. — İstanbul : Yapı Kredi ; TCDD, 2003. 263 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1822) ISBN 9750805755 (B.I/2782).
- DEMİRCİ, MUSTAFA : *İslamın ilk üç asrında toprak sistemi / Mustafa Demirci*. — İstanbul : Kitabevi, 2003. 492 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 193) ISBN 9757321923 (A.VI/5171).
- DERİNGİL, SELİM : *İktidarın sembolleri ve ideoloji : II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) / Selim Deringil ; çev. Gül Çağalı Güven*. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2002, c1999. 249 s. : res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1712. Tarih ; 17. Toplumsal Tarih Araştırmaları ; 9) Eserin özgün adı: *The well-protected domains : ideology and the legitimation of power in the Ottoman Empire (1876-1909)*. ISBN 9750803159 (A.VI/4908).
- Derviş Fahri Bey'in anıları : bir elimde silah bir elimde kalem / yay. haz. Cemalettin Taşkiran*. — 1. bs. — Ankara : Atılım, 2003. 93 s. : res. (kimi rnk.) ; 20 cm. — (Atılım yayınları yayın no ; 1) ISBN 9759242109 (A.VI/5140).
- DEVRIES, KELLY : *A cumulative bibliography of medieval military history and technology / Kelly Devries*. — Leiden : Brill, 2002. xx, 1109 s. ; 24 cm. — (History of Warfare, ISSN 1385-7827 ; 8) ISBN 9004122273 (A.VI/5272).

- DEVRIES, KELLY: *Guns and men in medieval Europe, 1200-1500 : studies in military history and technology* / Kelly DeVries. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2002. xiv, 354 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS747) ISBN 0860788865 (A.VI/5231).
- Dinler tarihi araştırmaları : sempozyum, 09-10 Haziran 2001, Ankara : 2000. yılında hıristiyanlık : dünü, bugünü ve geleceği* / bilim kurulu Abdurrahman Küçük... [ve başk.]. — 1. bsk. — Ankara : Dinler Tarihi Derneği, 2002. xxvi, 582 s. ; 24 cm. — (Dinler Tarihi Derneği yayınları ; 3) ISBN 9759450526 (A.VI/4949).
- DİRİMTEKİN, FERİDUN : *Ecnebi seyyahlara nazaran fetihden sonraki İstanbul* / Feridun Dirimtekin. — İstanbul : İstanbul Fethi Derneği, 1953. 39 s. : res. ; 25 cm. — (İstanbul Fethi Derneği neşriyatı sayı ; 14) (A.III/907).
- DONDAINE, ANTOINE : *Les hérésies et l'inquisition, XIIe-XIIIe siècles : documents et études* / Antoine Dondaine ; ed. par Yves Dossat. — reprinted. — Aldershot : Ashgate Variorum, 1999. x, 340 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS314) ISBN 086078262X (A.VI/5195).
- DONOHUE, JOHN J. : *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334 h./945 to 403 h./1012 : shaping institutions for the future* / John J. Donohue. — Leiden : Brill, 2003. xviii, 381 s. ; 24 cm. — (Islamic History and Civilization. Studies and Texts, ISSN 0929-2403 ; 44) ISBN 9004128603 (A.VI/5281).
- DRIAULT, EDOUARD DÉ : *Şark mes'elesi : bidâyet-i zuhûrundan zamânımıza kadar* / Edouard dé Driault ; mütercim Nâfiz ; yeni haflerle yay. haz. Emine Erdoğan. — Ankara : Berikan, 2003. 575 s. ; 20 cm. ISBN 9758736175 (A.VI/5138).
- DRIJVERS, HAN J. W. : *History and religion in late antique Syria* / Han J. W. Drijvers. — Aldershot : Variorum, 1994. xii, 305 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS464) ISBN 0860784517 (A.VI/5225).
- DRUCKER, PETER F. : *Yeni gerçekler* / Peter F. Drucker ; çev. Birtane Karanakçı ; redaksiyon Gültekin Özdemir. — 7. bs. — [İstanbul] : Türkiye İş Bankası, 2000. vi, 270 s. ; 19 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 315. Tarih dizisi ; 25) ISBN 9754580413 (A.VI/5123).

- DUNN-VATURI, ANNE-ELIZABETH : *Vounous : C.F.A. Schaeffer's excavations in 1933 tombs 49-79 / Anne-Elizabeth Dunn-Vaturi*. — Jonsered : Paul Åströms, 2003. xvi, 206, cxiii s. : res. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; 130) ISBN 9170811911 (B.I/2725).
- DURAN, TÛLÂY : *Türk denizciliği ve deniz ticareti kaynakları / Tülây Duran ; proje sorumlusu Ertuğrul Zekâi Ökte*. — İstanbul : Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 2002. 804 s. ; 30 cm. ISBN 9756926090 (B.I/2797).
- DURSun, TUNCAY : *Tek parti dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi büyük kurultayları / Tuncay Dursun*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. x, 190 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2784. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 341) ISBN 9751728932 (A.VI/4311).
- DURU, REFİK : *Unutulmuş bir başkent Tilmen : İslâhiye Bölgesi'nde 5400 yıllık bir yerleşmenin öyküsü = A forgotten capital city Tilmen : the story of a 5400 year old settlement in the Islahiye Region - Southeast Anatolica / Refik Duru*. — İstanbul : TÜRSAB, 2003. 142 s. : res., 1 katl. pl. ; 21 cm. — (TÜRSAB Kültür yayınları = TÜRSAB Cultural publications) (A.VI/5253).
- DÜNDAR, ALİ : *Atatürk devrim ve ilkeleri ışığında eğitim ve dil / Ali Dündar*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. vii, 178 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2866. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Cumhuriyet Kitaplığı Eserleri dizisi ; 25) ISBN 9751729637 (A.VI/5109).
- EARL, HILARY CAMILLE : *Eyewitness to genocide : Henry Morgenthau and the Armenian genocide in Ottoman Turkey, 1915 / haz. Hilary Camille Earl*. — 1992 iv, 170 s. ; 28 cm. The University of New Brunswick-MA. Tez (İngilizce) (B.I/2699).
- The earliest prehistory of Cyprus : from colonization to exploitation / ed. by Stuart Swiny*. — Boston : American Schools of Oriental Research, 2001. xiv, 171 s. : res. ; 29 cm. — (American Schools of Oriental Research Archaeological Reports ; 5. Cyprus American Archaeological Research Institute Monograph series ; 2) ISBN 0897570510 (B.I/2738).
- EBU BEKR-İ TİHRANÎ : *Kitab-ı Diyarbekriyye / Ebu Bekr-i Tihranî ; çev. Mürsel Öztürk*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xii, 402 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2631).

Yayımlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 301) ISBN 9751727650 (A.VI/4060).

Ebu Hamid el-Gırnati : Tuhfetü'l-elbab ve nuhabetü'l-a'cab / Ebu Hamid el-Gırnati. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.] 1 CD-ROM. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3148 numarada kayıtlı yazmanın cd-rom'udur. (CD/16).

EBU'L-HASAN, HÜSEYİN BİN ALİ : *Kıra'a li-kitabat-i lihayyaniyye min cebeli 'akme bi-mantikatü'l-'ula / Hüseyin Bin Ali Ebu'l-Hasan. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1418h-1997m. 500 s. ; 24 cm. ISBN 996000094X (A.VI/4981).*

El-cahız ve Türklerin faziletleri = El-cahız ve fezailü'l-âtrâk / haz. Ramazan Şeşen ; takdim Ekmeleddin İhsanoğlu. — tercümenin gözd. gçrl. 2. bsk. ve Arapça tenkidli metin. — İstanbul : İSAR ; Yıldız Yayıncılık Reklamcılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. = Vakfi'l-Ebhas Lil-Tarih-i ve'l-Funun-i ve's-Sakafetü'l-İslamiyye, 1423h-2002m. 165, 123 s. ; 24 cm. — (İSAR Vakfı yayınları ; 13. Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık yayınları ; 1) ISBN 9756855010 (Yıldız Yayıncılık) ; ISBN 9757874140 (İSAR) (A.VI/4982).

Encyclopædia Iranica / ed. by Ehsan Yarshater. — New York : Bibliotheca Persica Press, 1998-2001. ... c. ; 28 cm. İçindekiler: 1.c.: Ab-Anahid __ 2.c.: Anamaka-Atar Al-Wozara __ 3.c.: Atas-Bayhaqi, Zahir-Al-Din __ 4.c.: Bayju-Carpets __ 5.c.: Carpets-Coffee __ 6.c.: Coffeeshouse-Dara __ 7.c.: Dara(B)-Ebn Al-Atir __ 8.c.: Ebn 'Ayya_-E'tezad-Al-Saltana __ 9.c.: Ethé-Fish __ 10.c.: Fisheries-Gindaros. ISBN 0933273584 (B.I/1116).

Encyclopaedia Judaica. — cd-rom ed. — New York : Judaica Multimedia, 1997. 1 CD-ROM. ISBN 9650706658 (CD/13).

Encyclopédie de l'islam / P. J. Bearman... [et al.]. — nouvelle éd. — Leiden : Brill, 2002. ... c. ; 27 cm. İçindekiler: tome 1: A-B __ tome 2: C-G __ tome 3: H-IRAM __ tome 4: IRAN-KHA __ tome 5: KHE-MAHI __ tome 6: MAHK-MID __ tome 7: MIF-NAZ __ tome 8: NED-SAM __ tome 9: SAN-SZE __ tome 10: T-U. ISBN 9004127615 (B/9589).

ENGİN, VAHDETTİN : *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani / Vahdettin Engin. — İstanbul : Galatasaraylılar Derneği, 2003. 360 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759244101 (A.VI/5057).*

Ercişli Emrah Bibliyografyası / [haz.] Saim Sakaoglu, Ali Berat Alptekin. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme

- Genel Müdürlüğü, 2002. x, 83 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2959. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 341. Liyografiler-Bibliyografyalar dizisi ; 34. Türk Halk Şairleri Bibliyografyalar ; 15) ISBN 9751730651 (A.VI/5086).
- ERDENER, HAŞİM : *Tepedeki mektebim* / Haşim Erdener. — [Gümüşhane] : Gümüşhane Belediyesi, 2002. 233, [4] s. ; 20 cm. — (Gümüşhane Belediyesi yayınlarından no ; 4) (A.VI/4925).
- ERDOĞDU, ŞEREF : *Ankara'nın tarihi semt isimleri ve öyküleri* / Şeref Erdoğan. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xiii, 144 s. : res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2292. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 245) ISBN 9751722454 (A.VI/5210).
- ERGUNER, SÜLEYMAN : *Rauf Yektâ Bey : neyzen-müzikolog-bestekâr* / Süleyman Erguner. — İstanbul : Kitabevi, 2003. 238 s. : 1 katl. tablo ; 28 cm. — (Kitabevi ; 194) ISBN 9757321958 (B.I/2779).
- ERKUT, SELÂMÎ : *İsmet İnönü ile anılarım* / Selâmi Erkut. — Ankara : [yayl.y.], 2002. 68 s. ; 20 cm. (A.VI/4815).
- Ermeni dosyası* / düzenleyen Tunca Kortantamer ; yay. haz. Nuri Bilgin ; redaksiyon Fatih Ülken, Hülya Ertopuz. — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Grubu, 2002. 106 s. ; 24 cm. (A.VI/5251).
- Ermeni sorunu : iddialar-gerçekler = The Armenian issue : allegations-facts = Der Armenier konflikt : behauptungen-tatsachen = Question Arménienne : les allégations-les vérités historiques.* — Ankara : Kültür Bakanlığı, 2001. 1 CD-ROM. ISBN 9756860065 (CD/14).
- Ermeni sorunu ile ilgili kitaplar sergisi : Vakıflar Bankası Genel Müdürlük salonlarında 15.03.2001 tarihinde yapılan kitap sergisi kataloğu* / haz. H. İbrahim Uçak. — Ankara : Ankaralılar Vakfı, 2001. 31 s. ; 20 cm. (A.VI/4826).
- Ermeni ve Rus mezâlîmi (1914-1916) : tanık ifadeleri* / yay. haz. Erdal İlter. — 1. bsk. — Ankara : Azerbaycan Kültür Derneği, 1996. 195, [2] s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Kültür Derneği yayınları ; 47) ISBN 9757511110 (A.V/8048).
- ERTEN, S. FİKRÎ : *Antalya tarihi* / S. Fikri Erten. — İstanbul : [yayl.y.], 1940. 142, [18] s. : res. ; 24 cm. Eser adı dış kapakta Antalya Vilâyeti tarihi olarak geçiyor. (A.I/4242).

ERTUĞ, NEJDET : *Osmanlı döneminde İstanbul deniz ulaşımı ve kayıkçılar /* Nejdet Ertuğ. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 354 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2755. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 338) ISBN 9751726492 (A.VI/5112).

Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı hatıraları / ed. Ö. Andaç Uğurlu ; haz. Jale Erdoğan ; yay. haz. İhsan İlgar, Nurer Uğurlu. — 2. bsk. — İstanbul : Örgün, 2003. 543 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün yayınevi. Kültür dizisi) ISBN 975765115X (A.VI/5032).

ESEMENLİ, DENİZ : *Osmanlı sarayı ve Dolmabahçe /* Deniz Esemeli. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2002. 246 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9758293362 (B.I/2698).

Eski harfli Türkçe basma eserler bibliyografyası : Arap, Ermeni ve Yunan alfabeleriyle : 1584-1986 = The bibliography of Turkish works printed in non-latin : Arabic, Armenian and Greek characters : 1584-1986 / araştırma = research Nüvis Beşeri Araştırmalar ve Yayıncılık Ltd. Şti. ; ed. Kudret Emiroğlu, İlker M. İšoğlu ; çev. = translation Linda Stark. — Ankara : Milli Kütüphane = National Library, 2001. 1 CD-ROM. (CD/6).

EŞREFOĞLU RUMÎ : *Tarikatnâme /* Eşrefoğlu Rumî ; haz. Esra Keskinliç. — 1. bs. — İstanbul : Gelenek, 2002. xxiv, 354 s. ; 24 cm. — (Gelenek yayıncılık ; 16. Yazma Eserler ; 1) ISBN 975871922X (A.VI/4940).

Ethnic groups in the Republic of Turkey : supplement and index / ed. Peter Alford Andrews (ed.) ; with the assistance of Rüdiger Benninghaus. — 2. enl. ed. — Wiesbaden : Dr. Ludwig Reichert, 2002. 2 c. ; 24 cm. — (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B. Geisteswissenschaften ; 60.2) ISBN 3895002291 (A.V/2677).

Ethnic minorities in the Balkan states 1860-1971 / ed. B. Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2003. 6 c. ; 25 cm. İçindekiler: 1.c.: 1860-1885 __ 2.c.: 1888-1914 __ 3.c.: 1914-1923 __ 4.c.: 1923-1926 __ 5.c.: 1927-1938 __ 6.c.: 1939-1971. ISBN 1840970359 (A.VI/5241).

EVANS, LAURANCE : *Türkiye'nin parçalanması ve ABD politikası (1914-1924) /* Laurance Evans ; ed. Ö. Andaç Uğurlu ; Türkçesi T. Alaya, N. Uğurlu, Ö. Uğurlu. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2003. 439 s. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9757651168 (A.VI/5136).

- EVİN (KÜÇÜKÇELEBİ), AYLİN : *Uzun havalar / Aylin Evin (Küçükçelebi)*. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. x, 170 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2926. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ; 334. Halk Müziği ve Oyunları dizisi ; 23) ISBN 975173049X (A.VI/5105).
- Evladım!.. Bu açılmamış mesaj senin....* — 4. bsk. — İzmir : Çanakkale Şehitleri Tanıtım ve Araştırma Derneği, 2002. yak. 50 s. ; 30 cm. (B.I/2704).
- EVLİYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ : *Evlîyâ Çelebi seyahatnâmesi / Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî* ; haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ; proje yöneticisi İ. Gündoğdu Kayaoğlu ; redaksiyon İskender Pala. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1996-2002. 6 c. ; 34 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1648) İçindekiler: 1. kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu - dizini __ 2. kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 numaralı yazmanın transkripsiyonu - dizini __ 3. kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 numaralı yazmanın transkripsiyonu - dizini __ 4. kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu - dizini __ 5. kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 307 yazmasının transkripsiyonu - dizini __ 6.kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 numaralı yazmanın transkripsiyonu - dizini. ISBN 9753638752 (B.I/1970).
- Excavations at Tell Brak*. — Cambridge ; London : McDonald Institute for Archaeological Research ; British School of Archaeology in Iraq, 2001. ... c. : res. ; 29 cm. — (McDonald Institute Monographs, ISSN 1363-1349) İçindekiler: 2.c.: Nagar in the third millennium BC / David Oates, Joan Oates, Helen McDonald. Kütüphanemizde 2. cilt mevcuttur. ISBN 0951942093 (B.I/2739-2).
- L'extermination des déportés Arméniens Ottomans dans les camps de concentration de Syrie-Mésopotamie (1915-1916) : la deuxième phase de génocide / préparé par Raymond H. Kévorkian*. — Paris : Bibliotheque Nubar de l'Ugab, 1998. 336 s. ; 24 cm. — (Revue d'Histoire Arménienne Contemporaine, ISSN 1259-4873 ; 2) (A.VI/4964).
- FAHREDDİN, RİZAEDDİN : *Altın Ordu ve Kazan Hanları / Rızaeddin Fahreddin* ; notlandırarak çev. İlyas Kamalov. — 1. bs. — İstanbul : Kaknüs, 2003. 224 s. : res. ; 21 cm. — (Kaknüs yayınları ; 166. Tarih serisi ; 5) ISBN 9756698616 (A.VI/5135).

- Felsefe ve gramer terimleri : ahlâk eğitbilim estetik fizikötesi gramer mantuk ruhbilim toplumbilim.* — [Ankara] : TDK, 1942. 318 s. ; 14 cm. (A.II/3472).
- FLYNN, DENNIS O. : *World silver and monetary history in the 16th and 17th centuries* / Dennis O. Flynn. — Aldershot : Variorum, 1996. xiv, 320 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; C537) ISBN 0860785955 (A.VI/5223).
- FONTAINE, JACQUES : *Tradition et actualité chez Isidore de Séville* / Jacques Fontaine. — reprinted. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2003. xiv, 336 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS281) ISBN 0860782298 (A.VI/5193).
- FOSS, CLIVE : *Anadolu'daki ortaçağ kalelerinin incelenmesi II : Nikomedia* / Clive Foss ; çev. F. Yavuz Ulugün. — [İzmit] : İzmit Rotary Kulübü, 2002. viii, 124 s. ; 22 cm. — (İzmit Rotary Kulübü Kültür yayını. Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü. Monograf ; 21) ISBN 9759375427 (A.VI/4819).
- Frauen, bilder und gelehrte : studien zu gesellschaft und künsten im Osmanischen reich : festschrift Hans Georg Majer = Arts, women and scholars : studies in Ottoman society and culture* / hrsg. von = ed. by Sabine Prätör, Christoph K. Neumann. — 1. bsk. — İstanbul : Simurg, 2002. 2 c. ; 24 cm. — (Simurg ; 63. Armağan ; 2) ISBN 9757172634 (tk.) (A.VI/5007).
- FREELY, JOHN : *Türkiye uygarlıklar rehberi* / John Freely ; çev. Tuncay Birkan, Gürol Koca, Aşlı Biçen ; kitap ed. Mert Tanaydın. — 2. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2003. 5 c. : res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1747, 1748, 1749, 1750, 1751) İçindekiler: 1.c.: İstanbul __ 2.c.: Marmara etrafında : Karadeniz kıyısı __ 3.c.: Ege kıyıları __ 4.c.: Akdeniz kıyıları __ 5.c.: Anadolu. ISBN 9750804791 (tk.) (A.VI/4906).
- FRENCH, CHARLES : *Geoarchaeology in action : studies in soil micromorphology and landscape evolution* / Charles French. — London : Routledge, 2003. xxi, 291 s. ; 24 cm. ISBN 0415273102 (A.VI/5001).
- FROJMOVIC, EVA : *Imagining the self, imagining the other : visual representation and Jewish-Christian dynamics in the Middle ages and early modern period* / Eva Frojmovic. — Leiden : Brill, 2002. xxii, 242 s.

- ; 24 cm. — (Cultures, Beliefs and Traditions. Medieval and Early Modern Peoples, ISSN 1382-5364 ; 15) ISBN 9004125655 (A.VI/5285).
- GAILLARD, GASTON : *Türk-ermeni sorunu* / Gaston Gaillard ; çev. Nuri Bilgin ; yay. haz. Mustafa Öner. — 2. bsk. — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Ermeni İlişkileri Araştırma Grubu, 2003. 52 s. ; 22 cm. (A.VI/5250).
- GALAHAD : *Byzance : empereurs et impératrices - l'acropole du monde - la grande Babylone - anges et eunuques - les bleus et les verts - les iconoclastes - les hérésies. Grandeur et décadence* / Galahad ; traduction de Jacques Chiffelle-Astier. — Paris : Payot, 1949. 325 s. ; 23 cm. — (Bibliothèque Historique) (A.II/6141).
- GAP *çerçevesinde halk kültürü sempozyumu bildirileri : 12-13 Ekim 2001 Gaziantep*. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. xxii, 210 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2957. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 337. Seminer-Kongre Bildirileri dizisi ; 73) ISBN 9751730635 (A.VI/5102).
- GARAVANIAN, GREGORY JOHN : *The transgenerational effects of the Armenian genocide* / haz. Gregory John Garavanian. — 2000. viii, 160 s. ; 22 cm. The California School of Professional Psychology, Alameda-PSYD. Tez (İngilizce) (A.VI/4892).
- GARKAVETS, ALEKSANDIR : *Kıpcakskoye pismennoye naslediye* / Aleksandr Garkavets. — Almatı : Deşti Kıpcak, 2002. ... c. ; 29 cm. İçindekiler: 1.c.: Katalog i tekstu pamyatnikov Armyanskim pismom. Eserin İngilizce adı: Qypchaq written heritage. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 5766732376 (B.I/2806-1).
- GARSOĀN, NINA N. : *Church and culture in early medieval Armenia* / Nina N. GarsoĀn. — Aldershot : Ashgate Variorum, 1999. x, 372 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS648) ISBN 0860787877 (A.VI/5220).
- GASPARD, ARMAND : *Le combat Arménien : entre terrorisme et utopie : Lausanne, 1923-1983* / Armand Gaspard. — Lausanne : Editions l'Age d'Homme, 1984. 150 s. ; 23 cm. (A.VI/4974).
- GELİBOLULU MUSTAFA 'ÂLÎ : *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve mevâ'idü'n-nefais fi-kavâ'idü'l-mecâlis* / Gelibolulu Mustafa 'Âlî ; [haz.] Mehmet Şeker. —

Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1997. xxxi, 431 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; III. Dizi-Sa. 16) ISBN 9751608880 (A.VI/5242).

GENÇ, REŞAT : *Karahanlı devlet teşkilatı* / Reşat Genç. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. xxx, 265 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VIII. Dizi-Sa. 20) ISBN 9751615399 (A.VI/5115).

General studies and excavations at Nuzi 10/3 / ed. by David I. Owen, Gernot Wilhelm. — Bethesda : CDL Press, 2002. viii, 330 s. : res. ; 26 cm. — (Studies on the civilization and culture of Nuzi and the Hurrians ; 12) ISBN 1883053684 (B.I/2790).

Geographica Byzantina / sous la direction d' Héléne Ahrweiler. — Paris : Publications de la Sorbonne, 1981. 138 s. ; 24 cm. — (Byzantina Sorbonensia ; 3) ISBN 2859440410 (A.VI/5045).

Geopolitics of Central Asia in the post-cold war era : a systemic analysis / ed. by Ertan Efeğil. — Haarlem : SOTA, 2002. 552 s. ; 22 cm. ISBN 9080440981 (A.VI/5162).

GETZ-GENTLE, PAT : *Personal styles in early cycladic sculpture* / Pat Getz-Gentle ; with a chapter by Jack de Vries. — Wisconsin : The University of Wisconsin Press, 2001. xxi, 190, yak. 100 s. : res. ; 29 cm. ISBN 0299172007 (B.I/2706).

GEWIDMET, HANS WIEGARTZ : *Studien zum antiken Kleinasien V* / Hans Wiegartz Gewidmet. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2002. vii, 200, 49 s. : tafel ; 28 cm. + 1 katl. hrt. — (Asia Minor Studien, ISSN 1430-0699 ; 44) ISBN 3774931453 (B.I/2774).

GHAZARIAN, JACOB G. : *The Armenian Kingdom in Cilicia during the crusades : the integration of Cilician Armenians with the Latins 1080-1393* / Jacob G. Ghazarian. — 1. published. — Richmond : Curzon, 2000. 256 s. : res. ; 24 cm. — (Caucasus World) ISBN 0700714189 (A.VI/5083).

Giresun ve ilçeleri : tarih, kültür ve tanıtım belgeseli. — Gebze : Giresun Tanıtım Grubu, [2002?]. 1 CD-ROM. (CD/2).

GOLDEN, PETER B. : *Türk halkları tarihine giriş : Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da etnik yapı ve devlet oluşumu* / Peter B. Golden ; çev. Osman Karatay. — Ankara : KaraM, 2002. x, 389 s. ; 24 cm. — (KaraM yayınları ; 1. Ortaçağ Kitaplığı ; 1) Eserin özgün adı: An

- introduction to the history of the Turkish Peoples. ISBN 9756467002 (A.VI/4911).
- GOSDANIAN, BELLINDA : *Assessing second-generation Armenian American genocide survivors* / haz. Bellinda Gosdanian. — 1999 xi, 97 s. ; 22 cm. California School of Professional Psychology-PHD. Tez (İngilizce). (A.VI/4894).
- GOULD, RICHARD A. : *Archaeology and the social history of ships* / Richard A. Gould. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2000. xiv, 360 s. : res. ; 25 cm. ISBN 0521561035 (A.VI/4995).
- GÖKÇEN, İBRAHİM : *Sicillere göre XVI. ve XVII. asırlarda Saruhan zaviye ve yaturları* / İbrahim Gökçen. — [Manisa] : C.H.P. Manisa Halkevi, 1946. 98 s. ; 24 cm. — (C.H.P. Manisa Halkevi yayınlarından sayı ; 15) (A.I/6210).
- GÖKHAN, ÖZDEN : *Tillo'daki mimari eserler* / Özden Gökhan. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xi, 172 s. : res. (çoğu rnk.) ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2891. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 410) ISBN 9751728940 (B.I/2747).
- Göktürk tarihinin meseleleri = Probleme der Köktürkischen geschichte = Some problems of Köktürk history.* — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995. xvi, 360 s. ; 24 cm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları ; 131. Seri ; IV. Sayı ; A.40) ISBN 9754560706 (A.VI/5071).
- GRAF, DAVID F. : *Rome and the Arabian frontier : from the Nabataeans to the Saracens* / David F. Graf. — Aldershot : Ashgate Variorum, 1997. xviii, 348 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS594) ISBN 0860786587 (A.VI/5216).
- GRASSI, FABIO L. : *İtalya ve Türk sorunu (1919-1923) : kamuoyu ve dış politika* / Fabio L. Grassi ; çev. Nevin Özkan, Durdu Kundakçı. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2003. 283 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1761. Tarih ; 18) Eserin özgün adı: L'Italia e la questione Turca (1919-1923) : opinione pubblica e politica estera. ISBN 9750805240 (A.VI/4907).
- GREW, JOSEPH C. : *Lozan günlüğü* / Joseph C. Grew ; Türkçesi Kadri Mustafa Orağlı. — İstanbul : Multilingual, 2001. 176 s. ; 20 cm. Eser adı

dış kapakta Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi'nin anıları : Lozan günlüğü olarak geçiyor. ISBN 9757262889 (A.VI/5098).

GURÉGHIAN, JEAN-VAROUJEAN : *Le golgotha de l'Arménie mineure : le destin de mon père : témoignage sur le premier génocide du XXe siècle* / Jean-Varoujean Guréghian ; préface Yves Ternon. — Paris : L'Harmattan, 1999. 206 s. ; 22 cm. + 2 katl. hrt. ISBN 2738479952 (A.VI/5037).

GÜLER, MUSTAFA : *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn vakıfları : XVI.-XVII. yüzyıllar* / Mustafa Güler. — İstanbul : Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002. xi, 292 s. ; 24 cm. — (Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV yayınları. Tarih serisi ; 10) ISBN 9756596104 (A.VI/4852).

GÜLERYÜZ, AHMET : *Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi vapurları = The Bosphorus steamers of the Şirket-i Hayriye* / Ahmet Güler, Hande Yüce. — 1. bsk. = 1. ed. — İstanbul : Kaptan Yayıncılık, 2002. 208 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759268612 (A.VI/4856).

GÜRALP, ŞERİF : *Kurtuluş Savaşı'nın içyüzü : bir albayın anıları* / Şerif Güralp. — 2. bs. — İstanbul : Güncel Yayıncılık, 2002. 225 s. ; 21 cm. — (Güncel Yayıncılık ; 134. Güncel Anı ; 1) ISBN 975862119X (A.VI/4954).

GÜVEN, AHMET EMİN : *Kayseride yazma mecmualar ve muhtevâlarından seçmeler* / Ahmet Emin Güven. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 2000. xcvii, 204 s. ; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi yayınları ; 125. Kayseri Yakın Tarihinden Kültürel Araştırmalar ; 7) ISBN 9758013777 (A.VI/5060).

GÜVEN, AHMET EMİN : *Şair Belîğ : Abdullah Hilmi Bin Ali Nisârî Kayserili* / Ahmet Emin Güven. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 2001. xii, 160 s. ; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi yayınları ; 128) ISBN 9758013815 (A.VI/5059).

HABAN, SUHEYL : *Masadr-i tarih-i'c-ceziretü'l-'arabiyye fi Türkiyye* / Suheyl Haban. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1422h-2002m. 230 s. ; 24 cm. ISBN 9960001725 (A.VI/5012).

HABLEMİTOĞLU, NECİP : *Kırım'da Türk soykırımını* / Necip Hablemitoğlu ; genel yay. yönetmeni Gülden Sarıgöl ; yay. koordinatörü Adem Sarıgöl. — 2. bs. — İstanbul : IQ Kültür Sanat, 2003. 432 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 47. Araştırma-İnceleme dizisi ; 24) ISBN 9756618442 (A.VI/4953).

- HACİPOĞLU, DOĞAN : *29 Ekim 1914 : Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Harbine girişi* / Doğan Hacipoğlu. — geliştirilmiş göz. gçrl. 2. bsk. — İstanbul : İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı, 2003. iv, 195, yak. 100 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9754091595 (A.VI/5107).
- Hadem-i'l-haremeyin-i's-şerifeyin el-melek Fehd Bin Abdülaziz Al-i Suud : "bibliyografya İntika'ıye"* / haz. İdaratü't-Tekşif ve'l-Bibliyoğrafya'l-Vataniyye. — Er-riyad : Matbu'at-i Mektebetü'l-Melek Fehd El-Vataniyye, 1422h-2001m. 230 s. ; 24 cm. — (Matbu'at-i Mektebetü'l-Melek Fehd El-Vataniyye ; seri 3, sayı 50) ISBN 9960001792 (A.VI/5015).
- HALAÇOĞLU, YUSUF : *Facts on the relocation of Armenians (1914-1918)* / Yusuf Halaçoğlu. — Ankara : Turkish Historical Society, 2002. ix, 137, [42] s. ; 24 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History publications of Turkish Historical Society ; Serial XVI-No. 94) ISBN 9751615542 (A.VI/5117).
- HALİL ETHEM : *Camilerimiz* / Halil Ethem. — İstanbul : Kanaat Kütüphanesi, 1932. 107 s. : res. ; 24 cm. — (Resimli Ansiklopedik Neşriyat serisi) (A.V/1025).
- Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayın kataloğu (1966-2001)* / metin yazarı Soner Yalçın ; fotoğraflar Mithat Boy. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 2002. 138 s. : rnk. res. ; 16 cm. ISBN 9751730899 (A.VI/5019).
- HALL, RICHARD C. : *Balkan Savaşları : 1912-1913 : I. Dünya Savaşı'nın provası* / Richard C. Hall ; çev. M. Tanju Akad. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2003. xvi, 224 s. ; 23 cm. — (Savaş ve Tarih ; 1) Eserin özgün adı: The Balkan Wars, 1912-1913, prelude to the first World War. ISBN 9758293397 (A.VI/5036).
- EL-HARBİ, DELAL BİNT MUHALLED : *İshamü'l-mer'e fi vakfi'l-kütüb fi mantıkati necd : fi'l-kirneyini's-salisi 'aşer ve'r-rabi'i 'aşer el-hicriyyin* / Delal Bint Muhalled El-Harbi. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1422h-2001m. 119 s. ; 24 cm. ISBN 9960001601 (A.VI/4988).
- Haturat-i Sadr-i Esbek Kamil Paşa.* — Konstantiniyye : Matbaa-i Ebuzyiya, 1329h. 198 s. ; 24 cm. (A/1861).
- HAYTA, NECDET : *Tarih araştırmalarına kaynak olarak tasvir-i efkâr gazetesi (1278/1862-1286/1869)* / Necdet Hayta. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xiv, 792 s. ; 24 cm. —

(Kültür Bakanlığı yayınları ; 2879. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 371) ISBN 9751728916 (A.VI/5269).

HAZENBOS, JOOST : *The organization of the Anatolian local cults during the thirteenth century B.C. : an appraisal of the Hittite cult inventories /* Joost Hazenbos. — Leiden : Brill ; STYX, 2003. x, 358 s. ; 25 cm. — (Cuneiform Monographs, ISSN 0929-0052 ; 21) ISBN 9004123830 (A.VI/5277).

HEESSEL, NILS P. : *Pazuzu : archäologische und philologische studien zu einem altorientalischen dämon /* Nils P. Heessel. — Leiden : Brill ; STYX, 2002. viii, 253 s. : res. ; 25 cm. — (Ancient Magic and Divination, ISSN 1566-7952 ; 4) ISBN 9004123865 (A.VI/5280).

Hefte des archäologischen seminars der Universität Bern (HASB) 18/2002. — Zürich : Institut für Klassische Archäologie der Universität Bern, 2002. 73, 10 s. : tafel ; 30 cm. — (ISSN 0259-7764) ISBN 3905046261 (B.I/2701).

Hellenistische bürgerinnen aus Kleinasien : weibliche gewandstatuen in ihrem antiken kontext / vorgelegt von J. Cordelia Eule. — İstanbul : Tarih, Arkeoloji, Sanat ve Kültür Mirasını Koruma Vakfı, 2001. xii, 230, xxiv s. : res. ; 29 cm. — (TASK Vakfı yayınları ; 2. Kazı ve Araştırma Raporları serisi ; 1) ISBN 9756637021 (B.I/2728).

The Helsinki atlas of the Near East in the Neo-Assyrian period / ed. by Simo Parpola, Michael Porter. — [Helsinki] : The Casco Bay Assyriological Institute ; The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001. xii, 46 s. : rnk. hrt. ; 28 cm. + 1 katl. hrt. ISBN 9514590503 (B.I/2760).

HENZE, PAUL B. : *Türkiye ve Atatürk'ün mirası /* Paul B. Henze ; çev. Orhan Azizoğlu. — 1. bsk. — Konya ; Haarlem : Kömen ; SOTA, 2003. 183 s. ; 21 cm. — (Kömen yayınları ; 10. Tarih-Dış Politika dizisi ; 1. SOTA Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi yayını Turkuaz dizisi ; 2a) Eserin özgün adı: Turkey and Atatürk's legacy. ISBN 9756527072 ; ISBN 9080740314 (A.VI/5151).

HERRMANN, CHRISTIAN : *Ägyptische amulette aus Palästina/Israel II /* Christian - Herrmann. — Freiburg Schweiz ; Göttingen : Universitätsverlag ; Vandenhoeck & Ruprecht, 2002. 194 s. : res. ; 24 cm. — (Orbis Biblicus et Orientalis, ISSN 1015-1850 ; 184) ISBN 3727813814 (Universitätsverlag) ; ISBN 3525530404 (Vandenhoeck & Ruprecht) (A.VI/5230).

- Highlights of archaeology The Israel Museum, Jerusalem* / English editing Inna Pomerantz. — Jerusalem : The Israel Museum, 1984. 159 s. : res. (kimi rnk.) ; 18 cm. ISBN 9652780030 (A.IV/7703).
- An historical atlas of islam = Atlas historique de l'islam* / ed. by = sous la direction de Hugh Kennedy. — second rev.ed. = nouvelle éd. — Leiden : Brill, 2002. xx, 86 s. : rnk. hrt. ; 38 cm. + 1 CD-ROM. Kitabın CD-ROM'u CD/9'da kayıtlıdır. ISBN 9004122354 (C/639).
- An historical atlas of islam = Atlas historique de l'islam* / ed. by = sous la direction de Hugh Kennedy. — Leiden : Brill, 2002. 1 CD-ROM. CD-ROM'un kitabı C/639'da kayıtlıdır. (CD/9).
- History of the great war : military operations Gallipoli* / compiled by C. F. Aspinall Oglander ; maps and sketches compiled by Major A. F. Becke. — London : William Heinemen Ltd., 1929-1932. 2 c. ; 27 cm. İçindekiler: 1.c.: Inception of the campaign to May 1915 __ 2.c.: May 1915 to the evacuation. (A.V/1119).
- HODJAKOGLU, HARALAMBOS G. : *Ellinika heirografa kai palaiotypa sti serviki orthodoxi vivliothiki tou Agiou Andrea (Szentendre) Boudapestis* / Haralambos G. Hodjakoglou. — Athina : Kentro Ellinikon Ereunon Ethnikou Idrymatos Ereunon, 2002. 267 s. ; 24 cm. — (Tetradia Ergasias, ISSN 1105-0845 ; 24) ISBN 9607916247 (A.VI/5265).
- HOENKAMP-MAZGON, MARLIES : *İstanbul'da Hollanda Sarayı : 1612'den günümüze elçilik binası ve sakinleri* / Marlies Hoenkamp-Mazgon ; Türkçeye çev. Gül Özlen. — Amsterdam : BOOM, 2002. 176 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9750804392 (B.I/2804).
- HOLTSCHLAG, THERESA A. : *The proposed Armenian reforms of 1913-1914* / haz. Theresa A. Holtschlag. — 1940. iv, 108 s. ; 24 cm. The University of Chicago-MA. Tez (İngilizce) (A.VI/4871).
- HOROVITZ, JOSEF : *İslâmî tarihçiliğin doğuşu : ilk siyer/meğâzî eserleri ve müellifleri* / Josef Horovitz ; çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen. — Ankara : Ankara Okulu, 2002. 152 s. ; 21 cm. — (Ankara Okulu yayınları ; 58) ISBN 9758190555 (A.VI/4841).
- HOUSLEY, NORMAN : *Crusading and warfare in medieval and renaissance Europe* / Norman Housley. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2001. xiv, 346 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS712) ISBN 0860788431 (A.VI/5221).

- HOVANESSIAN, MARTINE : *Le lien communautaire : trois générations d'Arméniens* / Martine Hovanessian. — Paris : Armand Colin, 1992. 321 s. ; 24 cm. — (Collection L'Ancien et le Nouveau) ISBN 2200211449 (A.VI/4972).
- HOVANESSIAN, MARTINE : *Les Arméniens et leurs territoires* / Martine Hovanessian. — Paris : Éditions Autrement, 1995. 173 s. ; 25 cm. — (Français d'Ailleurs, Peuple d'ici, ISSN 0336-5816 ; 84) ISBN 286260531X (A.VI/4973).
- EL-HUZEYMI, SU'UD BİN ABDULLAH : *Hademetü'l-i'are fi'l-mektebetü'l-hadise* / Su'ud Bin Abdullah El-Huzeymi. — 2. bsk. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1422h-2002m. 156 s. ; 24 cm. ISBN 9960001679 (A.VI/5009).
- HÜRMEZLÜ, ERŞAT : *Türkmenler ve Irak* / Erşat Hürmezli. — İstanbul : Kerkük Vakfı, 2003. 138 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 6) ISBN 9756849061 (A.VI/5160).
- HÜRMEZLÜ, İSMET : *Kavuşma : vuslat : oyun iki bölüm* / İsmet Hürmezli. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. viii, 62 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2966. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Tiyatro Eserleri dizisi ; 432-233) ISBN 9751728673 (A.VI/5255).
- ILAN, ORNIT : *Image and artifact : treasures of the Rockefeller Museum with aerial photographs by Doby Tal and Moni Haramati* / Ornit Ilan ; English translation and editing Nancy Benovitz. — Jerusalem : The Israel Museum, 2000. 111 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9652782556 (B.I/2766).
- Improvement of Balkan history textbooks project reports.* — [İstanbul] : The Economic and Social History Foundation of Turkey, 2002. ix, 204 s. ; 24 cm. ISBN 9757306916 (A.VI/4813).
- Inscriptions de l'Orkhon : recueillies par l'expédition Finnoise 1890.* — Helsingfors : Société Finno-Ougrienne, 1892. xlix, 48, 66, [2] y. : res. ; 41 cm. (C/646).
- Iraklion Archäologisches Museum : band II teil 8, 1 : die siegelabdrücke von Knossos : unter einbeziehung von funden aus anderen museen* / nach vorarbeiten von Nikolaos Platon ; bearbeitet von Margaret A. V. Gill, Walter Müller, Ingo Pini. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2002. 2 c. : res. ; 26 cm. — (Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel ; bd. 2, teil 8, 1, teil 8, 2) ISBN 380533107X (tk.) (A.V/9630).

- ISRAEL, JONATHAN I. : *Diasporas within a diaspora : Jews, Crypto-Jews and the world maritime empires (1540-1740)* / Jonathan I. Israel. — Leiden : Brill, 2002. vi, 613 s. ; 25 cm. — (Brill's series in Jewish Studies, ISSN 0926-2261 ; 30) ISBN 9004127658 (A.VI/5271).
- ISRAELI, YAEL : *Antike glaskunst im Israel Museum = La verrerie ancienne au Musee d'Israel* / Yael Israeli. — Jerusalem : Israel Museum = Musee d'Israel, 1998. 64 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9652782149 (B.I/2769).
- ISRAELI, YAEL : *The wonders of ancient glass at the Israel Museum, Jerusalem* / Yael Israeli. — Jerusalem : The Israel Museum, 1998. 63 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9652782149 (B.I/2768).
- Istanbul : selected themes = Seçme yazılar* / compiled & ed. by Nezhir Başgelen, Brian Johnson. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat = Archaeology and Art, 2002. vii, 127 s. : res. ; 28 cm. — (Archaeology & Art publications = Arkeoloji ve Sanat yayınları. Myth to Modernity = Efsanelerden Günümüze ; 1) ISBN 9756561270 (B.I/2605).
- İBN BİBİ (EL-HÜSEYİN B. MUHAMMED B. ALİ EL-CA'FERİ ER-RUGADİ) : *El evamirü'l-ala'ıye fi'l-umuri'l-ala'ıye (Selçuk name)* / İbn Bibi (El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali el-Ca'feri er-Rugadi) ; çev. Mürsel Öztürk. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1996. 2 c. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1833, 1834. Yayınlar Dairesi Başkanlığı 1000 Temel Eser dizisi ; 164) ISBN 9751715873 (tk.) (A.VI/5267).
- İBN EL-MURABİT MUHAMMED B. ALİ ED-DİMEŞKİ : *Teşviku'l-ervah ve'l-kulub ila zikri allami'l-guyub* / İbn el-Murabit Muhammed b. Ali ed-Dimeşki. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.] 1 CD-ROM. Taşvik al-arvah va'l-kulub ila zikr allam al-guyub. Süleymaniye Kütüphanesi Amcazade Hüseyin Paşa Koleksiyonu 272 numarada kayıtlı yazmanın cd-rom'udur. (CD/17).
- İBN FAZLAN : *Onuncu asırda Türkistan'da bir islâm seyyahı : İbn Fazlan seyahatnâmesi tercümesi* / İbn Fazlan ; haz. Ramazan Şeşen. — İstanbul : Bedir, 1975. 160 s. ; 20 cm. — (Bedir yayınları ; 102. Seayahatnâmeler ; 1) (A.III/9179).
- İBN SİNA, ABU 'ALİ AL-HUSAYN İBN 'ABD ALLAH : *The canon of medicine (al-qanun fi'l-tıbb)* / Abu 'Ali al-Husayn İbn 'Abd Allah İbn Sina ; adapted by Laleh Bakhtiar. — [y.y.] : Great Books of the Islamic World, INC, 1999. cxix, 710 s. ; 24 cm. ISBN 1871031672 (A.VI/4960).

- İBRAHİM HAKKI : *Topkapı Sarayında deri üzerine yapılmış eski haritalar / İbrahim Hakkı*. — İstanbul : Zaman Kitaphanesi, 1936. 267, [22] s. : res., 1 katl. hrt. ; 25 cm. (A/5486).
- 2001 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi konferansları. — Ankara : Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 2002. 103 s. ; 24 cm. — (Anadolu Medeniyetleri Müzesini Koruma ve Yaşatma Derneği yayın no ; III-11) ISBN 9757523348 (A.VI/5159).
- 2002 yıllık ekonomik rapor. — Ankara : Maliye Bakanlığı, 2003. vii, 248 s. ; 29 cm. (B.I/2724).
- İLTER, ERDAL : *Armenian church and terrorism / Erdal İter*. — 1. published. — Ankara : Kök Social and Strategical Research Foundation, 1999. 167 s. : res. ; 20 cm. — (Kök series of Social and Strategical Researches ; 4) ISBN 9757430110 (A.VI/5063).
- İLTER, ERDAL : *Ermeni meselesi'nin doğuşunda ve gelişmesinde İngiltere'nin rolü / Erdal İter*. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 1995. 155-171 ss. ; 24 cm. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi sayı 6'dan ayrışım. (A.VI/5068).
- İLTER, ERDAL : *"Ermeni meselesi"nin perspektifi ve Zeytûn isyânları (1780-1915) / Erdal İter*. — gnlş. 2. bsk. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995. 247 s. : res. ; 20 cm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları ; 148. Seri ; III-Sayı ; B.9) ISBN 9754560757 (A.VI/5065).
- İLTER, ERDAL : *Fransa'nın Suriye'yi işgaline dair yayınlanmış bir risâle / Erdal İter*. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 1997. 61-81 ss. ; 24 cm. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Ocak 1996 yıl 9 sayı 17'den ayrışım. (A.VI/5069).
- İLTER, ERDAL : *Milli Mücadele'de "Doğu Lejyonu" (Legion d'Orient)'nun Fransız işgal bölgesindeki fonksiyonu / Erdal İter*. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 1989. 419-436 ss. ; 24 cm. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Mayıs 1989 yıl 2 sayı 3'den ayrışım. (A.VI/5067).
- İLTER, ERDAL : *Ramgavar Partisi tarafından II. Meşrutiyet (1908) Meclis-i Mebûsân'ına sunulan beyânnâme ve program / Erdal İter*. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 1993. 517-556 ss. ; 24 cm. Ankara Üniversitesi

- Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi sayı 4'ten ayırbasım. (A.VI/5066).
- İLTER, ERDAL : *Türkiye'de sosyalist Ermeniler ve silâhlanma faaliyetleri (1890-1923)* / Erdal İlter. — İstanbul : Turan, 1995. 216, [23] s. ; 24 cm. ISBN 9757893080 (A.VI/5003).
- EL-İMAM, MUHAMMED RİF'AT : *El-kadiyyetü'l-Ermeniyye fi'd-Devletü'l-Osmaniyye 1878-1923* / Muhammed Rif'at El-İmam. — El-Kahire : [yayl.y.], 2002. 192 s. ; 24 cm. (A.VI/5016).
- İMAMOĞLU, VACİT : *Kayseri bağ evleri* / Vacit İmamoğlu ; yay. haz. Mürşit Balabanlılar. — 1. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2001. 270 s. : rnk. res. ; 40 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 513. Sanat dizisi ; 73) ISBN 9754582718 (C/642).
- İNAL, İBNÜ'L-EMİN MAHMUD KEMAL : *Son asır Türk şairleri (Kemâlü'ş-Şuarâ)* / İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal ; haz. İbrahim Baştuğ. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999-2002. ... c. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 203, 241, 242, 243. Tezkireler dizisi ; 5) Kütüphanemizde eserin 1., 2., 3. ve 4. ciltler mevcuttur. ISBN 975161418X (tk.) (A.VI/1204).
- İNAL, İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL : *Son hattatlar* / İbnülemin Mahmud Kemal İnal. — İstanbul : Maarif Basımevi, 1955. 839 s. : res. ; 23 cm. (A.II/6633).
- İNALCIK, HALİL : *Osmansko Carstvo : klasicno doba 1300.-1600.* / Halil İnalçık ; preveo Dino Mujadzevic. — Zagreb : Srednja Europa, 2002. xiii, 315 s. ; 21 cm. Eserin özgün adı: *The Ottoman Empire : the classical age 1300-1600.* ISBN 9536979063 (A.VI/5119).
- İNALCIK, HALİL : *Şâir ve patron : patrimonyal devlet ve sanat üzerinde sosyolojik bir inceleme* / Halil İnalçık. — 1. bs. — Ankara : Doğu Batı Yayınları, 2003. 90 s. ; 21 cm. — (Doğu Batı Yayınları ; 5) ISBN 9758717049 (A.VI/5177).
- İNAN, KÂMRAN : *Cenevre yılları* / Kâmran İnan. — 1. bsk. — İstanbul : Timaş, 2002. 240 s. ; 20 cm. ISBN 975362722X (A.VI/4828).
- İNCİCYAN, Ğ. : *XVIII. Asırda İstanbul* / Ğ. İncicyan ; tercüme ve notlar Hrand D. Andreasyan. — 2. bsk. — İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1976. x, 159 s. ; 24 cm. — (İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü yayınları ; 43) (A.VI/4212).

- İNDİRKAŞ, ZÜHRE : *Ana tanrıçalar, Kybele ve çağdaş Türk resmindeki izdüşümleri* / Zühre İndirkaş. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. 151 s. : rnk. res. ; 25 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2635. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 336) ISBN 9751727413 (A.VI/4034).
- İNEHAN-ZÂDE MEHMET NÂİL TUMAN : *Tuhfe-i Nâilî : divân şairlerinin muhtasar biyografileri* / İnehan-Zâde Mehmet Nâil Tuman ; haz. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatcı. — Ankara : Bizim Büro, 2001. 2 c. ; 24 cm. Tıpkıbasımdır. ISBN 9758201212 (tk.) (A.VI/4927).
- "İnkılap tarihi dersleri" nasıl okutulmalı / Bülent Tanör, Zafer Toprak, Halil Berktaş. — 1. bs. — İstanbul : Sarmal, 1997. 128 s. ; 19 cm. ISBN 9755760202 (A.VI/5097).
- İpek : *Osmanlı dokuma sanatı* / Nurhan Atasoy... [ve başk.] ; katkıda bulunanlar Şerife Atlıhan... [ve başk.] ; derleyip yay. haz. Julian Raby, Alison Effeny ; İng.'den çev. Reyhan Alp, Ayşe Kardiçalı. — İstanbul : TEB İletişim ve Yayıncılık A. Ş., 2001. 360 s. : res. (kimi rnk.) ; 37 cm. ISBN 1898592195 (C/640).
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Bilinmeyen Abdülhamid : husûsî ve siyâsî hayatı* / Süleyman Kâni İrtem ; yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2003. xvi, 355 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 137. Tarih/Kültür dizisi ; 29) ISBN 9754100608 (A.VI/4943).
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası : Yıldız Sarayı'nda paşalar, beyler, ağalar ve şeyhler* / Süleyman Kâni İrtem ; yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2003. vii, 394 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 138. Tarih/Kültür dizisi ; 30) ISBN 9754100616 (A.VI/4942).
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı : sarıklı ihtilalcinin Çırağan baskını* / Süleyman Kâni İrtem ; yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2003. viii, 214 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 139. Tarih/Kültür dizisi ; 31) ISBN 9754100500 (A.VI/4948).
- İslâm ansiklopedisi : *Türkiye Diyanet Vakfı* / başkan Şahin Uçar ; danışma kurulu M. Orhan Okay, Ahmet Özel, Metin Tuncel. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1988-. ... c. ; 29 cm. ISBN 9753894023 (tk.) (B.I/1070-25).

- İZEDDUN EBİ ABDULLAH MUHAMMED ALİ B. İBRAHİM EL-HALEBİ : *Alaku'l-haureti umerai'l-Şam ve'l-Cezair : tarih-i Lubnan ve'l-Urdun ve'l-Filistin / İzeddun Ebi Abdullah Muhammed Ali b. İbrahim el-Halebi. — Şam : Meahad el-Fransi li'l-Deraseti'l-Arabiyye, 1963. 347 s. ; 25 cm. (A.VI/4933).*
- JACOBY, DAVID : *Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean / David Jacoby. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2001. x, 338 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS703) ISBN 086078844X (A.VI/5233).*
- JAEGER, C. STEPHEN : *Scholars and courtiers : intellectuals and society in the medieval west / C. Stephen Jaeger. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2002. 12, 312 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS753) ISBN 0860788792 (A.VI/5227).*
- JAROŠ, KARL : *Kanaan Israel Palästina : ein gang durch die geschichte des heiligen landes / Karl Jaroš. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1992. 186 s. ; 23 cm. — (Kulturgeschichte der Antiken Welt ; 51) ISBN 3805313454 (A.VI/5005).*
- JOINVILLE, JEAN DE : *Bir haçlının hatıraları / Jean de Joinville ; çev. Cüneyt Kanat. — 1. bs. — Ankara : Vadi, 2002. 271 s. ; 22 cm. — (Vadi yayınları ; 170. Tarih dizisi ; 1) ISBN 975676838X (A.VI/4955).*
- JORDAN, WILLIAM CHESTER : *Ideology and royal power in medieval France : kingship, crusades and the jews / William Chester Jordan. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2001. x, 276 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS705) ISBN 0860788563 (A.VI/5232).*
- EL-KÂBLEN, NECAH BİNT KÂBLEN : *Et'techizatü'l-âliyyetü li-mektebetü't-ta'limi'l-'ali : fi'l-memleketü'l-'Arabiyyetü's-Su'udiyye : dirase li-vaki-i't-tatbikati'l-hasubiyye / Necah Bint Kâblen El-Kâblen. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1422h-2001m. 372 s. ; 24 cm. ISBN 99600016X (A.VI/4989).*
- KAEGI, WALTER E. : *Bizans ve ilk islam fetihleri / Walter E. Kaegi ; Türkçesi Mehmet Özey. — 1. bs. — İstanbul : Kaknüs, 2000. 423, [5] s. ; 21 cm. — (Kaknüs yayınları ; 101. Tarih serisi ; 3) ISBN 975696393X (A.VI/5096).*
- Kanlısirt günlüğü : Mehmed Fasih Bey'in Çanakkale anıları / yay. haz. Murat Çulcu. — İstanbul : Denizler Kitabevi Kaptan Yayıncılık, 2002. 206 s. ; 26 cm. ISBN 9759481898 (B.I/2705).*

- KARABURÇAK, HAKAN : *Milli Mücadele'de İvrindi* / Hakan Karaburçak. — 1. bs. — Balıkesir : İvrindi Belediyesi, 2002. xiv, 202 s. : res. ; 24 cm. ISBN 975977500X (A.VI/5213).
- KARAGEORGHIS, VASSOS : *Early Cyprus : crossroads of the Mediterranean* / Vassos Karageorghis. — Los Angeles : The J. Paul Getty Museum, 2002. 229 s. : res. ; 29 cm. ISBN 0892366796 (B.I/2801).
- KARAGÖZ, RIZA : *Canikli Ali Paşa* / Rıza Karagöz. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003. xix, 190, [3] s. : rnk. res., 1 katl. hrt. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 194) ISBN 975161564X (A.VI/5305).
- KARANTZALI, EFI : *The mycenaean cemetery at Pylona on Rhodes* / Efi Karantzali ; with contributions by P. J. P. McGeorge. — Oxford : Archaeopress, 2001. 253 s. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 988) ISBN 1841712736 (B.I/2740).
- KARATAY, OSMAN : *İran ile Turan : hayali milletler çağında Avrasya ve Ortadoğu* / Osman Karatay. — Ankara : KaraM, 2003. vi, 243 s. ; 20 cm. — (KaraM yayınları ; 5. Eskiçağ Kitaplığı ; 1) ISBN 9756467045 (A.VI/5139).
- KARPAT, KEMAL : *Osmanlı modernleşmesi : toplum, kurumsal değişim ve nüfus* / Kemal Karpat ; çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2002. 163 s. ; 20 cm. ISBN 9755333576 (A.VI/4848).
- KARPAT, KEMAL H. : *The politicization of islam : reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman State* / Kemal H. Karpat. — Oxford : Oxford University Press, 2001. ix, 533 s. ; 24 cm. — (Studies in Middle Eastern History) ISBN 0195136187 (A.VI/4900).
- KARPAT, KEMAL H. : *Türkiye ve Orta Asya* / Kemal H. Karpat ; yay. yönetmeni Şebnem Çiler Turan ; yay. haz. Oktay Özel. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2003. 393 s. ; 20 cm. ISBN 9755333606 (A.VI/5189).
- KARTAL, NUMAN : *Atatürk ve Kocacık Türkleri* / Numan Kartal. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. xix, 436 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2889. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 326. Genel Yayın dizisi ; 08) ISBN 9751730333 (A.VI/5085).

- KASPARIAN, VARTAN SUREN : *The historical roots of the Armenian question* / haz. Vartan Suren Kasparian. — 1977 ix, 326 s. ; 22 cm. University of Utah-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4879).
- KAY, RICHARD : *The council of Bourges, 1225 : a documentary history* / Richard Kay. — Aldershot : Ashgate, 2002. xviii, 599 s. ; 24 cm. ISBN 0754608034 (A.VI/5240).
- KAYA, DOĞAN : *Halkbilim araştırmaları* / Doğan Kaya. — İstanbul : Kitabevi, 2002. 720 s. ; 24 cm. — (Kitabevi ; 182) ISBN 9757321788 (A.VI/4951).
- KAYA, YALÇIN : *Bozkırdan doğan uygarlık : Köy Enstitüleri : "antigone'den mızraklı ilmihal'e"* / Yalçın Kaya. — 1. bsk. — İstanbul : [yayl.y.], 2001. 2 c. ; 24 cm. ISBN 9759420988 (tk.) (A.VI/5101).
- KAYNARDAĞ, ARSLAN : *Türkiye'de Cumhuriyet döneminde felsefe : düşünceler - etkinlikler - filozoflar - söyleşiler* / Arslan Kaynardağ. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xi, 447 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2894. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Cumhuriyet Kitaplığı dizisi ; 26) ISBN 9751729505 (A.VI/5152).
- Kayserili Mehmed Emîn Efendi : Rûzî* / araştıran, derleyen ve Lâtin harfleriyle sunan Ahmet Emin Güven. — Ankara : [yayl.y.], 1993. 52 s. ; 20 cm. — (Kayseri Yakın Tarihinden Kültürel Araştırmalar ; 3) (A.VI/5058).
- KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI (18 : 1996 : ANKARA) : *XVIII. Kazı sonuçları toplantısı : 27-31 Mayıs 1996* / yay. haz. İsmail Eroğlu... [ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1997. 2 c. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayın no ; 1880) ISBN 9751717205 (tk.) (A.V/8718).
- KEKİLBAYULI, ABİŞ : *Ülker* / Abiş Kekilbayulı. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2002. ... c. ; 21 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 283) Kütüphanemizde 1. ve 2. cilt mevcuttur. ISBN 9751615569 (A.VI/4223).
- KELLER, BARBARA JEAN : *The United States and Armenia, 1914 to 1920 : the Armenian mandate* / haz. Barbara Jean Keller. — 1969 v, 151 s. ; 22 cm. California State College, Fullerton-MA. Tez (İngilizce) (A.VI/4873).

- KELLER, SHOSHANA : *To Moscow, not Mecca : the Soviet campaign against islam in Central Asia, 1917-1941* / Shoshana Keller. — 1. published. — Westport : Praeger, 2001. xix, 277 s. ; 24 cm. ISBN 0275972380 (A.VI/4914).
- KERNAKLIAN, PAUL : *The Armenian-American personality structure and its relationship to various states of ethnicity* / haz. Paul Kernaklian. — 1967 xi, 392 s. ; 24 cm. Syracuse University-DSS. Tez (İngilizce) (A.VI/4877).
- KERNER, SUSANNE : *Das chalkolithikum in der südlichen Levante : die entwicklung handwerklicher spezialisierung und ihre beziehung zu gesellschaftlicher komplexität* / Susanne Kerner. — Rahden : Leidorf, 2001. xii, 218, 25 s. : tafel ; 30 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut Orient-Abteilung. Orient-Archäologie, ISSN 1434-162X ; 8) Yazarm tezi (Doktora-Freie Universität)'ne bağlı olarak. ISBN 3896466380 (B.I/2741).
- KESHISHIAN, ONNIK K. : *Integrative and dysfunctional factors in the formation of the Armenian nation* / haz. Onnik K. Keshishian. — 1974. xiv, 239 s. ; 24 cm. Claremont Graduate School-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4874).
- KESKİNER, CAHİDE : *Türk süsleme sanatlarında stilize çiçekler : hatalar / Cahide Keskiner*. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. ix, 130 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2459. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 289) ISBN 9751723620 (B.I/2749).
- Kıbrıs'ın turuncusu* / ed. Mehmet Hasgüler, Ümit İnatçı. — İstanbul : Anka, 2003. 255 s. ; 21 cm. — (Anka yayınları ; 43. Dünya Siyaseti ; 5) ISBN 9756628456 (A.VI/5134).
- KIRBY, RACHEL SUE MCGINNIS : *History and identity in Franz Werfel's "die vierzig tage des Musa Dagh"* / haz. Rachel Sue McGinnis Kirby. — 1995. iv, 247 s. ; 22 cm. Washington University-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4890).
- KİRİŞÇİ, KEMAL : *The Kurdish question and Turkey : an example of trans-state ethnic conflict* / Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow. — reprinted. — London : Frank Cass, 2003. xvi, 237 s. ; 23 cm. ISBN 0714643041 (A.VI/4905).
- KIRKLAND, JAMES RAY : *Armenian migration, settlement and adjustment in Australia with special reference to the Armenians in Sydney* / haz. James

- Ray Kirkland. — 1980 xviii, 546 s. ; 22 cm. The Australian National University-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4884).
- KISSINGER, HENRY : *Diplomasi* / Henry Kissinger ; çev. İbrahim H. Kurt ; yay. haz. Mürşit Balabanlılar. — 3. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2002. 856, [13] s. : hrt. ; 24 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 380. Tarih dizisi ; 29) Eserin özgün adı: Diplomacy. ISBN 9754581118 (A.VI/5124).
- KLENGEL, HORST : *Hattuschili und Ramses : Hethiter und Ägypter - ihr langer weg zum frieden* / Horst Klengel. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2002. 179 s. : rnk. res. ; 26 cm. — (Kulturgeschichte der Antiken Welt ; 95) ISBN 3805329172 (B.I/2717).
- KOÇAK, CEMİL : *Umûmî müfettişlikler (1927-1952)* / Cemil Koçak ; ed. Kerem Ünüvar. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2003. 341 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 894. Araştırma-İnceleme dizisi ; 144) ISBN 9750501292 (A.VI/5165).
- KOLODZIEJCZYK, DARIUSZ : *Podole pod panowaniem Tureckim Ejalet Kamieniecki 1672-1699* / Dariusz Kolodziejczyk. — Warszawa : Oficyna Wydawnicza POLCZEK, 1994. 255, [11] s. : res. ; 28 cm. ISBN 8385272321 (B.I/2780).
- KOLOĞLU, ORHAN : *Osmanlı meclislerinde Libya ve Libyalılar* / Orhan Koloğlu ; genel yönetmen Bülent Özukan. — 1. bsk. — İstanbul : Boyut Kitapları, 2003. xlvii, 646 s. ; 21 cm. ISBN 9755217177 (A.VI/5137).
- Der kommentar in antike und mittelalter : beiträge zu seiner erforschung* / hrsg. von Wilhelm Geerlings, Christian Schulze. — Leiden : Brill, 2002. vii, 371 s. ; 24 cm. — (Clavis Commentariorum Antiquitatis et Medii Aevi, ISSN 1568-9999 ; 2) ISBN 9004125280 (A.VI/5293).
- KONYALI, İBRAHİM HAKKI : *Âbideleri ve kitâbeleri ile Karaman tarihi : Ermenek ve Mut âbideleri* / İbrahim Hakkı Konyalı. — İstanbul : Baha Matbaası, 1967. 799 s. : res., 1 katl. hrt. ; 24 cm. (A.III/5893).
- KÖROĞLU, HÜSEYİN : *Konya ve Anadolu medreseleri* / Hüseyin Köroğlu. — Konya : [yayl.y.], 1999. xi, 396 s. : res. ; 24 cm. (A.VI/4839).
- KUBAN, DOĞAN : *Selçuklu çağında Anadolu sanatı* / Doğan Kuban ; metin ed. Nadide Seçkin ; yay. ed. Münevver Eminoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2002, c2001. ix, 460 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1567. Sanat ; 89) ISBN 9750803094 (B.I/2731).

- KUKUL, M. HALİSTİN : *Şeyh Şâmil ve Çeçenistan* / M. Halistin Kukul. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xii, 71 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2965. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 383) ISBN 9751728894 (A.VI/5261).
- KUMBARACILAR, İZZET : *İstanbul sebilleri* / İzzet Kumbaracılar. — [Ankara] : Kültür Bakanlığı, 1938. 72 s. : res., 1 katl. hrt. ; 23 cm. (A.II/9919).
- KUNTZ, MARION LEATHERS : *Venice, myth and utopian thought in the sixteenth century : Bodin, Postel and the Virgin of Venice* / Marion Leathers Kuntz. — Aldershot : Ashgate Variorum, 1999. xii, 336 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS668) ISBN 0860788075 (A.VI/5219).
- KUPELIAN, DIANE LOUISE : *Armenian genocide survivors : adaptation and adjustment eight decades after massive trauma* / haz. Diane Louise Kupelian. — 1993 ix, 129 s. ; 22 cm. American University-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4887).
- KURAN, APTULLAH : *Bir kurucu rektörün anıları : Robert Kolej Yüksek Okulu'ndan Boğaziçi Üniversitesi'ne* / Aptullah Kuran ; ed. Günhan Danışman. — 1. bs. — İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi, 2002. x, 159 s. : rnk. res. ; 21 cm. ISBN 9755181733 (A.VI/5094).
- Kuruluşunun 70. yıl dönümünde Türk Dil Kurumu* / haz. Nail Tan. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2001. xi, 292, yak. 50 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 787) ISBN 9751614821 (A.VI/5088).
- KÜÇÜK, HÜLYA : *The role of the Bektashis in Turkey's national struggle* / Hülya Küçük. — Leiden : Brill, 2002. xxii, 408 s. : res. ; 25 cm. — (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia, ISSN 1385-3376 ; 80) ISBN 9004124438 (A.VI/5299).
- Küreselleşme ve geçiş ekonomileri uluslararası sempozyumu : 02-04 Mayıs 2002*. — Bişkek : Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2002. 415 s. ; 24 cm. — (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi yayınları ; 29. Kongreler dizisi ; 3) ISBN 9967212209 (A.VI/5212).
- Labyrinth revisited : rethinking 'Minoan' archaeology* / ed. by Yannis Hamilakis. — Oxford : Oxbow Books, 2002. x, 237 s. ; 24 cm. ISBN 1842170619 (A.VI/5046).

- LAMOUCHE, KOLONEL : *Türkiye tarihi : başlangıcından bugüne kadar / Kolonel Lamouche ; çev. Galip Kemali Söylemezoğlu. — İstanbul : Kanaat Kitabevi, 1942-1943. 2 c. 1 c.'te. ; 20 cm. (A.I/5095).*
- LANGENSIEPEN, BERND : *1828-1923 Osmanlı donanması = The Ottoman navy 1828-1923 / Bernd Langensiepen, Ahmet Güleriyüz. — 1. bsk. = 1. ed. — İstanbul : Kaptan Yayıncılık, [2000?]. 248 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9759481820 (B.I/2697).*
- LARSSON, GÖRAN : *Ibn García's Shu'ubiyya letter : ethnic and theological tensions in medieval al-Andalus / Göran Larsson. — Leiden : Brill, 2003. x, 244 s. ; 24 cm. — (The Medieval and Early Modern Iberian World, ISSN 1569-1934 ; 16) ISBN 9004127402 (A.VI/5300).*
- LATHAM, MICHELLE GABRIELLA : *Economic motives for total genocide : a comparison of the Armenian, the holocaust and rwandan genocides / haz. Michelle Gabriella Latham. — 2000 148 s. ; 22 cm. Boston College-MA. Tez (İngilizce) (A.VI/4865).*
- LAW, JOHN E. : *Venice and the Veneto in the early renaissance / John E. Law. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2000. xviii, 334 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS672) ISBN 086078813X (A.VI/5214).*
- LAYTON, ROBERT : *An introduction to theory in anthropology / Robert Layton. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1997. xi, 241 s. ; 22 cm. ISBN 052162018X (A.VI/5004).*
- LI, FENG : *The decline and fall of the western Zhou Dynasty : a historical, archaeological, and geographical study of China from the tenth to the eight centuries / haz. Feng Li. — 2000 xv, 497 s. ; 22 cm. The University of Chicago-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4898).*
- LIEBESCHUETZ, J. H. G. W. : *From diocletian to the Arab conquest : change in the late Roman Empire / J. H. G. W. Liebeschuetz. — reprinted. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2003. xiv, 336 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS310) ISBN 0860782581 (A.VI/5196).*
- LINES, DAVID A. : *Aristotle's ethics in the Italian renaissance (CA. 1300-1650) : The universities and the problem of moral education / David A. Lines. — Leiden : Brill, 2002. xxiii, 614 s. ; 24 cm. — (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance, ISSN 0926-6070 ; 13) ISBN 9004120858 (A.VI/5297).*

- Literacy, education and manuscript transmission in Byzantium and beyond* / ed. by Catherine Holmes, Judith Waring. — Leiden : Brill, 2002. xiii, 268 s. ; 24 cm. — (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, ISSN 0928-5520 ; 42) ISBN 9004120963 (A.VI/5290).
- LJAMAI, ABDELILAH : *Ibn Hazm et la polémique islamo-chrétienne dans l'histoire de l'islam* / Abdelilah Ljamai. — Leiden : Brill, 2003. xi, 246 s. ; 24 cm. — (The Medieval and Early Modern Iberian World, ISSN 1569-1934 ; 17) ISBN 9004128441 (A.VI/5287).
- LOWRY, HEATH W. : *Fifteenth century Ottoman realities : christian peasant life on the Aegean Island of Limnos* / Heath W. Lowry. — İstanbul : Eren, 2002. 353 s. ; 24 cm. ISBN 9757622893 (A.VI/4950).
- LUSSAC, GILLES : *Le genocide des Armeniens recherches sur la transmission et les ruptures de filiations* / Gilles Lussac. — Paris : Presses Universitaires du Septentrion, 2001. 510 s. ; 24 cm. Yazarın tezi (Universite Paris-Doktora)'ne bağlı olarak. ISBN 2284020089 (A.VI/4971).
- LUSSIG, DEACON : *Armenian-Qypchaq psalter : written by Deacon Lussig from Lviv 1575/1580 = Armyansko Kıpçakskaya psaltr : napisal Diakon Lusig iz Lvova 1575/1580* / Deacon Lussig ; ed. by = podgotovili Alexander Garkavets, Eduard Khurshudian. — Almaty = Almatu : Desht-i Qypchaq = Deşti Kıpçak, 2001. xlvi, 609 s. ; 24 cm. — (Embassy of Armenia in Kazakhstan Center for Eurasian Studies "Desht-i-Qypchaq" = Posolstvo Armenii v Kazakıstane Tsentr Evroaziyskikh İsledovaniy "Deşti Kıpçak") ISBN 9965000220 (A.VI/5270).
- The Luwians* / ed. by H. Craig Melchert. — Leiden : Brill, 2003. xix, 383, [30] s. : res. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; vol. 68) ISBN 9004130098 (A.VI/5125).
- Lykische studien 6 : feldforschung auf dem gebiet der polis Kyaneai in zentrallykien bericht über die ergebnisse der kampagnen 1996 und 1997* / hrsg. von Frank Kolb. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2003. x, 270, 36 s. ; res., 28 cm. + 2 katl. pl. — (Asia Minor Studien ; 48) ISBN 3774930759 (B.I/2781).
- M. Vedad Tek : Kimliĝinin izinde bir mimar* / haz. Afife Batur ; kitap ed. Ömer Faruk Şerifoĝlu. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2003, c2002.

- 411 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1715. Sanat ; 88) ISBN 9750804775 (B.I/2733).
- MACCOULL, LESLIE S. B. : *Coptic perspectives on late antiquity* / Leslie S. B. MacCough. — Aldershot : Variorum, 1993. xii, 250 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS398) ISBN 0860783642 (A.VI/5201).
- Magic and divination in the ancient world* / ed. by Leda Ciruolo, Jonathan Seidel. — Leiden : Brill, 2002. xii, 152 s. ; 25 cm. — (Ancient Magic and Divination, ISSN 1566-7952 ; 2) ISBN 9004124063 (A.VI/5235).
- MAĞMUMİ, ŞERAFEDDİN : *Bir Osmanlı doktoru'nun anıları : yüzyıl önce Anadolu ve Suriye* / Şerafeddin Mağmumi ; günümüz diline çev. Cahit Kayra. — 2. bs. — İstanbul : Büke, 2002. 265 s. ; 21 cm. ISBN 9758454277 (A.VI/5035).
- EL-MAHASİNİ, SEMA' ZEKİ : *El-vesailü't-tavdihiyye fi'l-mahtutat-i'l-'ilmiyyetü'l-'arabiyye* / Sema' Zeki El-mahasini. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1422h-2001m. 248 s. ; 24 cm. ISBN 9960001652 (A.VI/4994).
- MANDEL, MAUD STRUM : *In the aftermath of genocide : Armenians and Jews in twentieth century France* / haz. Maud Strum Mandel. — 1998. vi, 457 s. ; 22 cm. The University of Michigan-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4882).
- Manisa araştırmaları-1*. — Manisa : Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2001-2002. 2 c. ; 24 cm. ISBN 9758628003 (A.VI/4924-1).
- Manisa araştırmaları-2* / yay. haz. Nejdet Bilgi, Emrehan Küey. — Manisa : Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2001-2002. 2 c. ; 24 cm. ISBN 9758628046 (A.VI/4924-2).
- MANOOGIAN, MARGARET MARIA : *Linking generations : the family legacies of older Armenian mothers* / haz. Margaret Maria Manoogian. — 2001. 178 s. ; 28 sm.22 cm. Oregon State University-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4885).
- MARASHLIAN, LEVON : *The Armenian question from Sèvres to Lausanne : economics and morality in American and British policies, 1920-1923* / haz. Levon Marshlian. — 1992. 2 c. ; 22 cm. University of California, Los Angeles-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4866).

- MARKUS, R. A. : *From Augustine to Gregory the Great : history and christianity in late antiquity* / R. A. Markus. — reprinted. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2002. 318 s. ; 23 cm. — (Collected Studies ; CS169) ISBN 0860781178 (A.VI/5192).
- MAUROIS, ANDRÉ : *İngiltere tarihi* / André Maurois ; terceme eden Hüseyin Cahit Yalçın. — İstanbul : Kanaat Kitabevi, 1938. 2 c. 1 c.'te. ; 20 cm. (A.I/3856).
- MAYER, HANS EBERHARD : *Probleme des lateinischen königreichs Jerusalem* / Hans Eberhard Mayer. — London : Variorum Reprints, 1983. 356 s. ; 23 cm. — (Variorum Reprint ; CS178) ISBN 0860781267 (A.VI/5203).
- MAZIOĞLU, HASİBE : *Fuzûlî ve Türkçe divanı'ndan seçmeler* / Hasibe Mazioğlu. — 3. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. x, 243 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 675. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Edebiyat Eserleri dizisi ; 368-122) ISBN 9751711088 (A.VI/5055).
- Meddah kitabı* / haz. Ünver Oral. — İstanbul : Kitabevi, 2003. x, 198 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 189) ISBN 9757321842 (A.VI/5185).
- Medieval frontiers : concepts and practices* / ed. by David Abulafia, Nora Berend. — Aldershot : Ashgate, 2002. xv, 291 s. ; 24 cm. ISBN 0754605221 (A.VI/5239).
- MEHMETKULUZÂDE, HAMİDE : *Azerbaycan'da yenilikçi bir öncü : Celil Mehmetkuluzâde : hâtıralar* / Hamide Mehmetkuluzâde ; haz. Fatma Özkan. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xlv, 204, [4] s. : res. ; 19 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2888. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Türk Dünyası Edebiyatı dizisi ; 77) ISBN 9751729939 (A.VI/5049).
- MELLAART, JAMES : *Çatalhöyük : Anadolu'da bir neolitik kent* / James Mellaart ; çev. Gökçe Bike Yazıcıoğlu ; yay. haz. Gül Pulhan. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2003, c2001. xxxi, 218 s. : res. (çoğu rnk.) ; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1759. Sanat ; 96) Eserin özgün adı: Çatal Hüyük : a neolithic town in Anatolia. ISBN 9750805224 (B.I/2732).
- MEMİŞOĞLU, HÜSEYİN : *Geçmişten günümüze Bulgaristan'da Türk eğitim tarihi* / Hüseyin Memişoğlu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xvii, 320 s. ; 24 cm. — (Kültür

- Bakanlığı yayınları ; 2849. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 361) ISBN 9751729300 (A.VI/5062).
- MENICUCCI, GARAY PAUL : *The Russian revolution and popular movement in Syria in the 1920s* / haz. Garay Paul Menicucci. — 1994 vii, 251 s. ; 22 cm. Georgetown University-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4896).
- MESHORER, Y. : *Antike münzen erzählen = Les monnaies anciennes : un témoignage* / Y. Meshorer. — Jerusalem : Israel Museum = Musée d'Israël, 2000. 63 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 9652782599 (B.I/2770).
- MESHORER, YAAKOV : *Testimony* / Yaakov Meshorer ; editing Malka Jagendorf. — Jerusalem : The Israel Museum, 2000. 63 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9652782564 (B.I/2771).
- MES'UD CEMİL : *Tanburî Cemil'in hayâtı* / Mes'ud Cemil ; neşre haz. Uğur Derman. — 1. bsk. — İstanbul : Kubbealtı, 2002. 255 s. ; 22 cm. — (Kubbealtı neşriyatı ; 101) ISBN 9757663980 (A.VI/5247).
- MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RUMÎ : *Divân-i kebîr* / Mevlânâ Celâleddîn Rumi ; translated by Nevit Oğuz Ergin. — [Ankara] ; California : Ministry of Culture Publications of the Republic of Turkey ; Echo, 1995-2002. ... c. ; 23 cm. — (Ministry of Culture publications of the Republic of Turkey ; 1725, 1761, 1812, 1854, 1949, 2082, 2083, 2228, 2229, 2230, 2356, 2357, 2533, 2534, 2535, 2757, 2758, 2759, 2760) İçindekiler: Meter 1: Bahr-i recez __ Meter 2: Bahr-i muzari : ariz __ Meter 3: Bahr-i hezec : ahrab __ Meter 4: Bahr-i muzari : ahrab-i mekfut __ Meters 5, 6, 7a __ Meter 8a: Bahr-i remil __ Meter 8b: Bahr-i remil __ Meter 9: Bahr-i remli-museddes __ Meter 10: Bahr-i munsarih __ Meter 11: Bahr-i sari matviyyi meukûf __ Meter 12: Bahr-i hafif müseddes __ Vol. 13: Bahr-i hezec ahrab museddés __ Vol. 14: Bahr-i hezec ahrab museddés __ Vol. 15: Bahr-i hezec sâlim __ Vol. 16: Bahr-i hezec sâlim __ vol. 17, 18, 19: Hezec museddés-i mahzuf __ vol. 20: Bahr hezec-i mekfûl. ISBN 9751715059 (tk.) ISBN 1887991220 (A.VI/3732).
- Migrations et diasporas Méditerranéennes (Xe-XVIIe siècles) : actes du colloque de conques (Octobre 1999)* / réunis par Michel Balard, Alain Ducellier. — Paris : Publications de la Sorbonne, 2002. 529 s. ; 24 cm. — (Byzantina Sorbonensia, ISSN 0398-7965 ; 19) ISBN 2859444484 (A.VI/5044).

The military and society in Russia 1450-1917 / ed. by Eric Lohr, Marshall Poe. — Leiden : Brill, 2002. xxiii, 550 s. ; 24 cm. — (History of Warfare, ISSN 1385-7827 ; 14) ISBN 9004122737 (A.VI/5283).

MİLLETLERARASI TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ (6 : 2001 : ANKARA) :
VI. milletlerarası Türk halk kültürü kongresi : genel konular seksiyon bildirileri. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. xiv, 249 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2929. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ; 333. Seminer-Kongre Bildirileri dizisi ; 71) ISBN 9751730546 (A.VI/5024).

MİLLETLERARASI TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ (6 : 2001 : ANKARA) :
VI. milletlerarası Türk halk kültürü kongresi : küreselleşme ve geleneksel kültür seksiyon bildirileri. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. xv, 391 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2928. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ; 330. Seminer-Kongre Bildirileri dizisi ; 68) ISBN 9751730511 (A.VI/5021).

MİLLETLERARASI TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ (6 : 2001 : ANKARA) :
VI. milletlerarası Türk halk kültürü kongresi : medya ve geleneksel kültür seksiyon bildirileri. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. x, 192 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2931. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ; 331. Seminer Kongre Bildirileri dizisi ; 69) ISBN 975173052X (A.VI/5023).

MİLLETLERARASI TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ (6 : 2001 : ANKARA) :
VI. milletlerarası Türk halk kültürü kongresi : son elli yılda Türkiye dışındaki Türk halk kültürü çalışmaları seksiyon bildirileri. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. xv, 288 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2927. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ; 329. Seminer, Kongre Bildirileri dizisi ; 67) ISBN 9751730503 (A.VI/5022).

MİLLETLERARASI TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ (6 : 2001 : ANKARA) :
VI. milletlerarası Türk halk kültürü kongresi : yurt dışında çalışan Türkler ve kültürel değişim seksiyon bildirileri. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. xi, 156 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2930. Halk

- Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ; 332. Seminer, Kongre Bildirileri dizisi ; 70) ISBN 9751730538 (A.VI/5025).
- MINASSIAN, OSHAGAN : *A history of the Armenian holy apostolic orthodox church in the United States (1888-1944)* / haz. Oshagan Minassian. — 1974 2 c. ; 22 cm. Boston University School of Theology-THD. Tez (İngilizce) (A.VI/4886).
- MİNNA', ADİL : *Alam-u Filistin fi evahir-el-ahd el-Osmaniyye* / Adil Minna'. — Kudüs : Muessetü'l-Derasetü'l-Filistiniyye, 1997. xviii, 380 s. ; 24 cm. (A.VI/4930).
- MİNNA', ADİL : *Tarih-i Filistin fi evahir-el-ahdi Osmani (1918-1700)* / Adil Minna'. — Beyrut : Muessetü'l-Dirasetü'l-Filistiniyye, 1999. xiv, 358 s. ; 24 cm. (A.VI/4929).
- Mit sieben siegeln versehen : das siegel in wirtschaft und kunst des alten orientis* / hrsg. von Evelyn Klengel-Brandt. — Berlin ; Mainz : Staatliche Museen zu Berlin Vorderasiatisches Museum ; Philipp von Zabern, 1997. xii, 163 s. : res. ; 24 cm. ISBN 3805320329 ; ISBN 380532037X (Museumsausgabe) (A.VI/4961).
- MONFASANI, JOHN : *Language and learning in renaissance Italy : selected articles* / John Monfasani. — Aldershot : Variorum, 1994. xii, 338 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS460) ISBN 0860784037 (A.VI/5207).
- MOORADIAN, KARLEN : *Armenian journalism : a history and interpretation* / haz. Karlen Mooradian. — 1963 ix, 631 s. ; 24 cm. Northwestern University-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4864).
- MOORE, A. M. T. : *Village on the Euphrates : from foraging to farming at Abu Hureyra* / A. M. T. Moore, G. C. Hillman, A. J. Legge. — Oxford : Oxford University Press, 2000. xvii, 585 s. ; 28 cm. ISBN 0195108078 (B.I/2788).
- MORANIAN, SUZANNE ELIZABETH : *The American missionaries and the Armenian question : 1915-1927* / haz. Suzanne Elizabeth Moranian. — 1994 vi, 609 s. ; 22 cm. The University of Wisconsin-Madison-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4857).
- MOUNTJOY, P. A. : *Mycenaean pottery : an introduction* / P. A. Mountjoy. — reprinted. — Oxford : Oxford University School of Archaeology, 2001. viii, 215 s. : res. ; 26 cm. — (Oxford University School of Archaeology. Monograph no ; 36) ISBN 0947816364 (B.I/2737).

- MUFFS, YOCHANAN : *Studies in the aramaic legal papyri from elephantine /* Yochanan Muffs ; with prolegomenon by Baruch A. Levine. — Leiden : Brill, 2003. xliv, 311 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 66) ISBN 9004128689 (A.VI/4832).
- MUHAMMED EL-MEKKİ B. SEYYİD HAC MEKKİ B. EL-HANKAH : *Tarih-i hıms (1100/1688-1135/1822) /* Muhammed el-Mekki b. Seyyid Hac Mekki b. el-Hankah. — Şam : El-Ma'had el-İlmi el-Frans'ı li'l-Dersaadeti'l-Arabiyye, 1987. 306 s. ; 25 cm. (A.VI/4932).
- MUSCARELLA, OSCAR WHITE : *The lie became great : the forgery of ancient near eastern cultures /* Oscar White Muscarella. — Groningen : STYX Publications, 2000. viii, 540 s. : res. ; 25 cm. — (Studies in the Art and Archaeology of Antiquity, ISSN 1568-4229 ; 1) ISBN 9056930419 (A.VI/5047).
- MÜ'MİNZÂDE SEYYİD AHMED HASİB EFENDİ : *Ravzatü'l-küberâ : tahlil ve metin /* Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasib Efendi ; [haz.] Mesut Aydın. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003. xlvii, 210, 173 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; III. Dizi-Sa. 29) ISBN 9751614570 (A.VI/5307).
- NAKRACAS, GEORGIOS : *Anadolu ve Rum göçmenleri kökeni : 1922 emperyalist Yunan politikası ve Anadolu felaketi /* Georgios Nakracas ; Yunancadan çev. İbrahim Onsunuğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Belge, 2003. 305 s. : hrt. ; 20 cm. ISBN 9753442718 (A.VI/5095).
- NALBANDIAN, LOUISE ZIAZAN : *The Armenian revolutionary movement of the nineteenth century : the origins and development of Armenian political parties /* haz. Louise Ziazan Nalbandian. — 1959 ix, 327 s. ; 24 cm. Stanford University-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4913).
- Nef'i /* haz. Abdülkadir Karahan. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986. 112 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 696. Türk Büyükleri dizisi ; 22) (A.V/381).
- NEFTÇİ, NERMİN : *Kerkük'te bulduklarım : o yakadan bu yakaya /* Nermin Neftçi. — 2. bsk. — İstanbul : Kerkük Vakfı, 2003. 77 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 5) ISBN 9756849053 (A.VI/5249).
- NEMET-NEJAT, KAREN RHEA : *Daily life in ancient Mesopotamia /* Karen Rhea Nemet-Nejat. — Massachusetts : Hendrickson Publishers, 2002. xxi, 346 s. ; 23 cm. ISBN 1565637127 (A.VI/5258).

- DE NERVAL, GERARD : *Doğuya seyahat* / Gerard De Nerval ; çev. Muharrem Taşcıoğlu. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xiv, 286 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 577. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Dünya Edebiyatı Eserleri dizisi ; 69) Eserin özgün adı: Voyage en orient. ISBN 9751728479 (A.VI/5050).
- NICOLLE, DAVID : *Warriors and their weapons around the time of the crusades : relationships between Byzantium, the west and the islamic world* / David Nicolle. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2002. xiv, 324 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS756) ISBN 0860788989 (A.VI/5224).
- NIEMEIER, WOLF-DIETRICH : *Der kuros vom heiligen tor : überraschende neufunde archaischer skulptur im kerameikos in Athen* / Wolf-Dietrich Niemeier. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2002. 58 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Zaberns Bildbände zur Archäologie. Sonderbände der Antiken Welt) ISBN 3805329563 (B.I/2718).
- NORDHAGEN, PER JONAS : *Studies in Byzantine and early medieval painting* / Per Jonas Nordhagen. — London : The Pindar Press, 1990. 493 s. : res. ; 25 cm. ISBN 0907132472 (A.VI/5148).
- NOYAN, ABBAS ERDOĞAN : *Prizen-Dersaadet : Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı muhafızlığına getirilen Arnavut taburunun öyküsü* / Abbas Erdoğan Noyan. — İstanbul : Birun, 2003. 111 s. ; 21 cm. — (Birun Kültür Sanat yayıncılık. Özel dizi) ISBN 9758456474 (A.VI/5163).
- NUNN, DAVID EARL : *Great Britain and the Armenian crisis, 1912-1914* / haz. David Earl Nunn. — 1978 vi, 160 s. ; 22 cm. University of Georgia-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4876).
- NUTKU, ÖZDEMİR : *Oyunculuk tarihi* / Özdemir Nutku ; yay. haz. İnönü Bayramoğlu. — 2. bsk. — Ankara : Dost Kitabevi, 2002. 2 c. : res. ; 21 cm. ISBN 9752980414 (tk.) (AVI/4941).
- O'CONNOR, ISABEL A. : *A forgotten community : the Mudejar Aljama of Xàtiva, 1240-1327* / Isabel A. O'Conner. — Leiden : Brill, 2003. x, 251 s. ; 24 cm. — (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, ISSN 0928-5520 ; 44) ISBN 9004128468 (A.VI/5274).
- O'REILLY, TERENCE : *From Ignatius Loyola to John of the cross : spirituality and literature in sixteenth-century Spain* / Terence O'Reilly. — Aldershot : Variorum, 1995. x, 271 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS484) ISBN 0860784592 (A.VI/5218).

Of pots and plans : papers on the archaeology and history of Mesopotamia and Syria presented to David Oates in honour of his 75th birthday / ed. by Lamia al-Gailani Werr... [et al.]. — London : Nabu, 2002. xi, 401 s. : res. ; 30 cm. ISBN 1897750625 (B.I/2745).

OKTAY, EMİN : *Yeni tarih dersleri V / Emin Oktay. — İstanbul : Atak, [195?]. 152, vii s. : res. ; 24 cm. — (İlkokul Kitapları) (A.VI/5257).*

OLMO LETE, GREGORIO DEL : *A dictionary of the ugaritic language in the alphabetic tradition / Gregorio del Olmo Lete, Joaquín Sanmartín. — Leiden : Brill, 2003. 2 c. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 67) İçindekiler: Part 1: ['(a/i/u-k] __ Part 2: [l-z]. ISBN 9004128913 (tk.) (A.VI/4833).*

XII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla tarama sözlüğü. — 3. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1995-1996. 8 c. ; 20 cm. — (AKDYYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 212/I, 212/II, 212/III, 212/IV, 212/V, 212/VI, 212/VII, 212/VIII) İçindekiler: 1.c.: A-B __ 2.c.: C-D __ 3.c.: E-İ __ 4.c.: K-N __ 5.c.: O-T __ 6.c.: U-Z __ 7.c.: Ekler __ 8.c.: Dizin. ISBN 9751607566 (A.VI/5118).

ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZI SONUÇLARI VE SANAT TARİHİ SEMPOZYUMU (6 : 2002 : KAYSERİ) : VI. Ortaçağ ve Türk dönemi kazı sonuçları ve sanat tarihi sempozyumu : bildiriler / ed. Mustafa Denктаş, Yıldray Özbek, Aslı Sağıroğlu Arslan. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2002. xxi, 861 s. : res. ; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü yayın no ; 1) ISBN 9756478020 (A.VI/4912).

Osmanlı / yapım Forsnet. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. 1 CD-ROM. ISBN 9756860057 (CD/5).

Osmanlı belgeleri'nde Dersim tarihi : Osmanlıca-Türkçe 50 orjinal belge / Osmanlıca'dan çev. Ahmet Hezarfen ; yay. haz. Cemal Şener. — İstanbul : Etik, 2003. 176 s. ; 20 cm. ISBN 9758565060 (A.VI/5133).

Osmanlı ve ulusal kurtuluş dönemi'nde Kocaeli / yay. haz. F. Yavuz Ulugün ; baskıya haz. Hakan Atmaca, Süngü Demirtaş, Ahmet Özer. — 1. bsk. — [Kocaeli] : Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği, 2002. 232 s. ; 22 cm. — (Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih yayınları ; 1) ISBN 9759273500 (A.VI/4818).

- Osmanlı yönetiminde bir zamanlar Yakındoğu : Kudüs İsrail Müzesi koleksiyonundan seçilmiş fotoğraflar / çev. Jale Alguadiş, P. Mary Işın ; fotoğraflar Meidad Suchowolski. — [Ankara] : Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1999. 167 s. : res. ; 33 cm. ISBN 9751722969 (B.I/2798).*
- OWEN, ROGER : *20. Yüzyılda Ortadoğu ekonomileri tarihi / Roger Owen, Şevket Pamuk ; yay. yönetmeni Zafer Karaca ; yay. haz. Şebnem Sunar. — 1. bs. — İstanbul : Sabancı Üniversitesi, 2002. 412 s. ; 23 cm. Eserin özgün adı: A history of Middle East economies in the twentieth century. ISBN 9758362194 (A.VI/4849).*
- ÖKE, MİM KEMAL : *Adı Yemen'dir... : belgelerle Milli Mücadele dönemi'nde Yemen'deki son Osmanlıların hikayesi / Mim Kemal Öke, M. Lutfullah Karaman. — 2. bsk. — İstanbul : Ufuk Kitapları, 2003. 128 s. ; 21 cm. — (Ufuk Kitapları ; 38. Tarih dizisi ; 12) ISBN 975657142X (A.VI/5164).*
- ÖLMEZOĞLU, ÂLİ : *Ahmed Cevdet Paşa : hayatı ve eserleri / Âli Ölmezoğlu. — Manisa : Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2002. xxxviii, 142 s. ; 24 cm. ISBN 9758628070 (A.VI/4918).*
- ÖNDER, MEHMET : *Atatürk bildirileri / Mehmet Önder. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. vi, 188, [3] s. : res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1174. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Cumhuriyet Kitaplığı Eserleri dizisi ; 22) ISBN 9751706130 (A.VI/5108).*
- ÖNDEŞ, OSMAN : *Osmanlı saray ressamı : Fausto Zonaro / Osman Öndeş, Erol Makzume. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2003, c2002. 366 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1753. Sanat ; 93) ISBN 9750805186 (B.I/2730).*
- ÖRGEEVREN, AHMET SÜREYYA : *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi : vesikalar, olaylar, hatıralar / Ahmet Süreyya Örgeevren ; yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2002. xv, 399, [5] s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 136. Tarih/Kültür dizisi ; 28) ISBN 9754100764 (A.VI/4958).*
- Österreich-Armenien 1872-1936 : faksimilesammlung diplomatischer aktenstücke / hrsg. und eingeleitet von Artem Ohandjanian. — Wien : Ohandjanian Eigenverlag, 1995. 12 c. ; 30 cm. İçindekiler: 1.c.: 1872-1894 __ 2.c.: 1895 __ 3.c.: 1896 __ 4.c.: 1897-1909 __ 5.c.: 1910-1913 __*

6.c.: 1914-1915 __ 7.c.: 1916-1917 __ 8.c.: Jänner-Juni 1918 __ 9.c.: Juli-August 1918 __ 10.c.: September-Dezember 1918 __ 11.c.: 1919-1923 __ 12.c.: 1924-1936. ISBN 3901312005 (B.I/2694).

ÖZ, TAHSİN : *Hırka-i Saadet Dairesi ve Emanat-ı Mukaddese* / Tahsin Öz. — İstanbul : [ayl.y.], 1953. 47, yak. 40 s. : res. ; 20 cm. — (Tarih Dünyası Mecmuasının Tarih Kütüphanesi serisi ; 2) (A.II/2775).

ÖZBİLGİN, EROL : *Bütün yönleriyle Osmanlı : âdâb-ı Osmâniyye : devlet, kurumlar, toplum, şehir, aile, birey, bilim, sanat, kültür, ticaret, sanayi, teknoloji* / Erol Özbilgin. — İstanbul : İz, 2003. 790 s. ; 24 cm. — (İz yayıncılık ; 393. Bütün Eserleri dizisi ; 96) ISBN 9753555088 (A.VI/5141).

ÖZCAN, MURAT : *Tarihin ışığında Yunan mezalimi* / Murat Özcan ; genel yay. yönetmeni Gülden Sarıgöl ; yay. sorumlusu Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat, 2003. 376 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat yayıncılık ; 56. İnceleme-Araştırma dizisi ; 33) ISBN 9756618523 (A.VI/5168).

ÖZCAN, TAHSİN : *Osmanlı para vakıfları : Kanûnî dönemi Üsküdar örneği* / Tahsin Özcan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003. xxii, 415 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 199) ISBN 9751615380 (A.VI/5308).

ÖZGEN, YÜKSEL : *Belleten örneğinde Cumhuriyet dönemi Türk tarihçiliği (sayı.1-210)* / haz. Yüksel Özgen. — 1995 viii, 131 s. ; 29 cm. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı-Yüksek Lisans tezi. (B.I/2792).

ÖZTUNA, YILMAZ : *Türk mûsikîsi kavram ve terimleri ansiklopedisi* / Yılmaz Öztuna. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2000. 586 s. ; 29 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 245. Kaynak Eserler dizisi ; 2) ISBN 9751615011 (B.I/2702).

ÖZTÜRK, MÜRSEL : *Anadolu erenlerinin kaynağı Horasan : Moğol istilâsına kadar* / Mürsel Öztürk. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xii, 315 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2740. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 234) ISBN 9751728045 (A.VI/4042).

ÖZTÜRK, MÜRSEL : *Farsça dilbilgisi* / Mürsel Öztürk. — Ankara : Murat Kitapevi, 1995. xii, 210 s. ; 24 cm. ISBN 9757734020 (A.VI/5268).

- ÖZYILMAZ, ÖMER : *Manzume-i tertib-i ulûm, tertibu'l ulûm, kaside fi'l-kütübi'l meşhure fi'l ulûm, kevakib-i seb'a ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın tertib-i ulûm isimli eserine göre, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı medreselerinin eğitim programları / Ömer Özyılmaz. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xvii, 244 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2850. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 362) ISBN 9751729785 (A.VI/5048).*
- Padişahın portresi : tesavir-i Âl-i Osman / yay. yönetmeni Selmin Kangal ; çev. Jale Alguadiş... [ve başk.] ; Türkçe redaksiyon Serpil Bağcı, Selmin Kangal. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2000. 576 s. : rnk. res. ; 34 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın no ; 463. Sanat dizisi ; 64) ISBN 9754582181 (B.I/2764).*
- PALABIYIK, HANEFİ : *Valilikten imparatorluğa Gazneliler : devlet ve saray teşkilatı / Hanefi Palabiyik. — 1. bs. — Ankara : Araştırma, 2002. 263 s. ; 21 cm. — (Araştırma yayınları ; 6) ISBN 9756788062 (A.VI/4842).*
- PAMUKCİYAN, KEVORK : *Ermeni harfli Türkçe metinler / Kevork Pamukciyan ; yay. haz. Osman Köker. — İstanbul : Aras, 2002. lvi, 255 s. ; 24 cm. — (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar ; 2) ISBN 9757265527 (A.VI/5093).*
- PAMUKCİYAN, KEVORK : *İstanbul yazıları / Kevork Pamukciyan ; yay. haz. Osman Köker. — İstanbul : Aras, 2002. lxxviii, 249 s. ; 24 cm. — (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar ; 1) ISBN 9757265500 (A.VI/5190).*
- PAMUKCİYAN, KEVORK : *Zamanlar, mekânlar, insanlar / Kevork Pamukciyan ; yay. haz. Osman Köker. — İstanbul : Aras, 2003. x, 373 s. ; 24 cm. — (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar ; 3) ISBN 9757265535 (A.VI/5143).*
- PANAITE, VIOREL : *The Ottoman law of war and peace : the Ottoman Empire and tribute payers / Viorel Panaite. — Boulder : East European Monographs, 2000. iii, 561 s. ; 22 cm. — (East European Monographs no ; DLXII) ISBN 0880334614 (A.VI/5082).*
- PAPP, SÁNDOR : *Die verleihungs-, bekräftigungs- und vertragsurkunden der Osmanen für ungar und siebenbürgen : eine quellenkritische untersuchung / Sándor Papp. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003. 407 s. ; 30 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Schriften der Balkan-Kommission ; 42) ISBN 3700131550 (B.I/2746).*

- PARDEE, DENNIS : *Ritual and cult at Ugarit* / Dennis Pardee ; ed. by Theodore J. Lewis. — Atlanta : Society of Biblical Literature, 2002. xiii, 299 s. ; 23 cm. — (Writings from the Ancient World Society of Biblical Literature ; 10) ISBN 1589830261 (A.VI/5245).
- PARDEE, DENNIS : *Ritual and cult at Ugarit* / Dennis Pardee ; ed. by Theodore J. Lewis. — Leiden : Brill, 2002. xiii, 299 s. ; 24 cm. — (Writings from the Ancient World Society of Biblical Literature ; 10) ISBN 9004126570 (A.VI/5284).
- PATTIE, SUSAN PAUL : *Faith in history : Armenians rebuilding community in Cyprus and London* / haz. Susan Paul Pattie. — 1990 xx, 375 s. ; 28 sm.23 cm. The University of Michigan-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4897).
- Pax Ottomana : studies in memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* / ed. by Kemal Çiçek. — Haarlem ; Ankara : Sota ; Yeni Türkiye, 2001. 835 s. ; 24 cm. . ISBN 9080440965 (Netherlands) ; ISBN 9756782323 (Turkey) (A.VI/3211).
- PEARLMAN, MOSHE : *Die rollen vom Toten Meer im schrein des buches* / Moshe Pearlman. — 5. ed. — Jerusalem : Israel Museum Products Ltd., 1994, c1988. 95 s. : res. ; 18 cm. ISBN 9652780073 (A.VI/5130).
- PEARLMAN, MOSHE : *The Dead Sea scrolls in the shrine of the book* / Moshe Pearlman. — 5. ed. — Jerusalem : Israel Museum Products Ltd., 1993, c1988. 95 s. : res. ; 18 cm. ISBN 9652780073 (A.VI/5129).
- PEDANI, MARIA PIA : *Dalla frontiera al confine* / Maria Pia Pedani. — Roma : Herder Editrice, 2002. 142 s. ; 24 cm. — (Quaderni di Studi Arabi. Studi e Testi, ISSN 1121-2306 ; 5) ISBN 8885876692 (A.VI/4816).
- PEKTAŞ, KADİR : *Tunus'ta Osmanlı mimari eserleri* / Kadir Pektaş. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. xv, 321, yak. 400 s. : res. (çoğu rnk.) ; 29 cm. — (AKD'TYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VI. Dizi-Sa. 59) ISBN 9751613744 (B.I/2763).
- PERLES, CATHERINE : *The early neolithic in Greece : the first farming communities in Europe* / Catherine Perles ; illustrations by Gerard Montheil. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xiv, 356 s. : res. ; 25 cm. — (Cambridge World Archaeology) ISBN 0521801818 (A.VI/4996).

- PEROOMIAN, RUBINA : *The Armenian literary responses to catastrophe compared with the Jewish experience* / haz. Rubina Peroomian. — 1989. ix, 351 s. ; 22 cm. University of California, Los Angeles-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4867).
- Perspectives On Panopolis : an Egyptian town from Alexander the Great to the Arab conquest : acts from an international symposium held in Leiden on 16, 17 and 18 December 1998* / ed. by A. Egberts, B. P. Muhs, J. Van Der Vliet. — Leiden : Brill, 2002. xix, 273, [9] s. : res. ; 29 cm. — (Papyrologica Lugduno-Batava, ISSN 0169-9652 ; 31) ISBN 9004117539 (B.I/2808).
- PESCHLOW- BINDOKAT, ANNELIESE : *Frühe menschenbilder : die prähistorischen felsmalereien des Latmos-Gebirges (Westtürkei)* / Anneliese Peschlow-Bindokat. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2003. 108 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 3805330014 ; ISBN 3805331363 (Museumsausgabe) (B.I/2720).
- Philadelphie et autres études.* — Paris : Publications de la Sorbonne, 1984. 176 s. : res., 1 katl. res. ; 24 cm. — (Byzantina Sorbonensia ; 4) ISBN 2859440798 (A.VI/5043).
- PODHORODECKI, LESZEK : *Wieden 1683* / Leszek Podhorodecki. — Warszawa : Dom Wydawniczy Bellona, 2001. 198 s. ; 20 cm. — (Historyczne Bitwy) ISBN 8311093822 (A.VI/5262).
- POLAT, NÂZİM H. : *Bir Jöntürk'ün serüveni : Dr. Şerafettin Mağmumi - hayatı ve eserleri* / Nâzım H. Polat. — 1. bsk. — İstanbul : Büke, 2002. 253 s. ; 20 cm. ISBN 9758454412 (A.VI/4845).
- POLLOCK, SUSAN : *Ancient Mesopotamia : the eden that never was* / Susan Pollock. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xii, 259 s. ; 24 cm. — (Case Studies in Early Societies) ISBN 0521573343 (A.VI/4999).
- PRINGLE, DENYS : *Fortification and settlement in crusader Palestine* / Denys Pringle. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2000. x, 334 s. ; 25 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS675) ISBN 0860788199 (A.VI/5226).
- Probleme der keramikchronologie des südlichen und westlichen kleinasiens in geometrischer und archaischer zeit : internationales kolloquium, Tübingen 24.3-26.3.1998* / hrsg. von Birgit Rückert, Frank Kolb. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2003. 138, yak. 50 s. : res. ; 27 cm. —

(Antiquitas ; reihe 3. Serie in 4 to. Abhandlungen zur vor- und Frühgeschichte, zur Klassischen und Provinzial-Römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums ; 44) ISBN 3774931399 (B.I/2735).

Proceedings of the international CANeW table ronde : İstanbul, 23-24 November 2001 : Central Anatolian neolithic e-workshop : the neolithic of Central Anatolia : internal developments and external relations during the 9th-6th millennia cal bc / ed. by Frédéric Gérard, Laurens Thissen. — İstanbul : Ege, 2002. vii, 348 s. ; 28 cm. ISBN 9758070525 (B.I/2726).

Psalms scroll from Qumran / text Magen Broshi. — 3. ed. — [Jerusalem] : The Israel Antiquities Authority, 1999. [14] s. : res. ; 15 cm. (A.VI/5126).

RADNER, KAREN : *Die neuassyrischen texte aus Tall Šeh Hamad / Karen Radner ; mit beiträgen von Wolfgang Röllig. — Berlin : Dietrich Reimer, 2002. xlv, 273 s. : res. ; 35 cm. — (Berichte der Ausgrabung Tall Šeh Hamad/Dur-Katlimmu (BATSH) ; bd. 6. Texte 2) ISBN 3496027460 (B.I/2777).*

RADT, WOLFGANG : *Pergamon : antik bir kentın tarihi ve yapıları / Wolfgang Radt ; çev. Suzan Tammer ; fotoğraflar Elisabeth Steiner ; kitap ed. Ekrem Işın. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2002, c2001. 365 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1619. Sanat ; 80) Eserin özgün adı: Pergamon : geschichte und bauten einer antiken metropole. ISBN 9750802845 (B.I/2734).*

RAVERDY, SOPHIE-XAVIER BOHL : *Evler mevsimler : Paris-Ankara yürüyüşü boyunca gözlemlenen yerel mimarlıklar / Sophie-Xavier Bohl Raverdy ; çev. Alp Tümertekin ; kitap ed. Esra Özdoğan. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2003, c2002. 235 s. : res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1758. Sanat ; 95) Eserin özgün adı: Maisons saisons : observations sur l'architecture vernaculaire lors d'un voyage à pied de Paris à Ankara. ISBN 9750805216 (A.VI/4910).*

Recent developments in Hittite archaeology and history : papers in memory of Hans G. Güterbock / ed. by K. Aslıhan Yener, Harry A. Hoffner ; with the assistance of Simrit Dhesi. — Winona Lake : Eisenbrauns, 2002. vi, 212 s. : res. ; 26 cm. ISBN 1575060531 (B.I/2736).

Recreating ancient history : episodes from the Greek and Roman past in the arts and literature of the early modern period / ed. by Karl Enenkel, Jan L. de Jong, Jeanine de Landtsheer ; with the collaboration of Alicia

- Montoya. — Boston : Brill, 2002. xiii, 375 s. ; 23 cm. ISBN 0391041290 (A.VI/5275).
- REEVES, NICHOLAS : *Echnaton : Ägyptens falscher prophet* / Nicholas Reeves ; aus dem Englischen übersetzt von Brigitte Jaroš-Deckert. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2002. 238 s. : res. ; 26 cm. — (Kulturgeschichte der Antiken Welt ; 91) ISBN 3805328281 (B.I/2716).
- Regna and gentes : the relationship between late antique and early medieval peoples and kingdoms in the transformation of the Roman world* / ed. by Hans-Werner Goetz, Jörg Jarnut, Walter Pohl ; with the collaboration of Sören Kaschke. — Leiden : Brill, 2003. xi, 705 s. ; 24 cm. — (The Transformation of the Roman World. A Scientific Programme of the European Science Foundation, ISSN 1386-4165 ; 13) ISBN 9004125248 (A.VI/5292).
- REITZ, ELIZABETH J. : *Zooarchaeology* / Elizabeth J. Reitz, Elizabeth S. Wing. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xix, 455 s. ; 26 cm. — (Cambridge Manuals in Archaeology) ISBN 0521480698 (B.I/2713).
- Religion und region : götter und kulte aus dem östlichen mittelmerraum* / hrsg. von Elmar Schwertheim, Engelbert Winter. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2003. vii, 203, 10 s. : tafel ; 28 cm. — (Asia Minor Studien ; 45) ISBN 3774931836 (B.I/2775).
- Répertoire géographique des textes cunéiformes.* — Wiesbaden : Dr. Ludwig Reichert, 2001. ... c. ; 24 cm. — (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B. Geisteswissenschaften ; 7/12/2) İçindekiler: XII/2: Die orts- und gewässernamen der texte aus Syrien im 2. Jt. v. Chr. / Juan Antonio Belmonte Marín. ISBN 3895002666 (A.IV/2006-12,2).
- Reports on the Vrokastro area, Eastern Crete.* — Philadelphia : University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2003. ... c. : res. ; 29 cm. — (University Museum Monograph ; 113) İçindekiler: 1.c.: Catalogue of pottery from the bronze and early iron age settlement of Vrokastro in the collections of the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology and the Archaeological Museum, Herakleion, Crete / Barbara J. Hayden. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 193170726X (B.I/2787-1).
- Revue d'histoire Arménienne contemporaine : annales de la Bibliotheque Nubar de l'Union Générale Arménienne de Bienfaisance* / directeur

Raymond H. Kévorkian. — Paris : Bibliotheque Nubar de l'Ugab, 1995. 303 s. ; 24 cm. — (Revue d'Histoire Arménienne Contemporaine, ISSN 1259-4873 ; 1) (A.VI/4963).

RICHARD, JEAN : *Croisades et etats latins d'orient : points de vue et documents* / Jean Richard. — Aldershot : Variorum, 1992. x, 316 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS383) ISBN 0860783405 (A.VI/5202).

RICHARD, JEAN : *Les relations entre l'orient et l'occident au moyen age : etudes et documents* / Jean Richard ; préface de Jean Glénisson. — reprinted. — Aldershot : Ashgate Variorum, 1999. 356 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS69) ISBN 0860780139 (A.VI/5199).

ROSKAMS, STEVE : *Excavation* / Steve Roskams. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xv, 311 s. ; 26 cm. — (Cambridge Manuals in Archaeology) ISBN 0521355346 (B.I/2709).

ROWE, VICTORIA : *The 'new Armenian woman' : Armenian women's writing in the Ottoman Empire, 1880-1915* / haz. Victoria Rowe. — 2000 iv, 183 s. ; 22 cm. University of Toronto-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4895).

RÜTTIMANN, KARL-HEINZ : *Die Türkei vom Osmanischen reich zur Türkischen Republik : eine historische bibliographie von 1500 bis 1950 : mit einem kapitel über Türkische literatur in Deutscher übersetzung* / Karl-Heinz Rüttimann. — 2. verbesserte und erweiterte auflage. — Schwäbisch Hall : Verlag Karl-Heinz Rüttimann, 2002. 110 s. ; 21 cm. ISBN 3936233020 (A.VI/4901).

SSCB Dışışleri Bakanlığı Almanya Dışışleri Bakanlığı belgeleri : İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye üzerine gizli pazarlıklar (1939-1944) / ed. Ö. Andaç Uğurlu ; haz. Fatma Güngören ; Türkçesi L. Konyar, N. Uğurlu. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2003. 300 s. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9757651176 (A.VI/5186).

S.S.C.B. Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü : *Alman Dış İşleri Dairesi belgeleri : Türkiye'de Alman politikası (1941-1943)*. — 1. bsk. — İstanbul : HAVASS, 1977. 96, 38 s. ; 22 cm. — (Türkiye Belgeleri dizisi ; HTBD/001, Genel Sıra ; 001) (A.IV/2605).

SAATÇİ, SUPHİ : *Tarihten günümüze Irak Türkmenleri* / Suphi Saatçi. — İstanbul : Ötüken Neşriyat, 2003. 283 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 547. Edebi Eserler ; 252) ISBN 9754374554 (A.VI/5175).

- SÄFLUND, GÖSTA : *Resedagbok i Grekland / Gösta Säflund*. — Jonsered : Paul Åströms, 2003. 16 s. ; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-Book ; 163) ISBN 9170811970 (A.VI/5031).
- SAĞDIÇ, OZAN : *Anıtkabir / Ozan Sağdıç*. — Ankara : [yayl.y.], 2001. 112 s. : rnk. res. ; 32 cm. 8-24 Kasım 2001'de Anıt Kabir isimli sergi nedeniyle hazırlanmıştır. (B.I/2696).
- SAĞDIÇ, OZAN : *Geçmişten yansımalarla Ankara / Ozan Sağdıç*. — Ankara : [yayl.y.], 2001. 80 s. : rnk. res. ; 32 cm. 9-26 Ocak 2001'de düzenlenen sergi nedeniyle basılmıştır. (B.I/2695).
- SAHİLİOĞLU, HALİL : *Min tarih-i'l-aktar-i'l-Arabiyye fi'l-'ahdi'l-Osmani : buhus ve vesâik-i ve kavanin / Halil Sahilioğlu*. — İstanbul : IRCICA, 2000. xxiv, 718 s. ; 24 cm. ISBN 9290630949 (A.VI/4935).
- SAKAOĞLU, NECDET : *Tarihi, mekânları, kitabeleri ve anıları ile Sarayı Hûmayun : Topkapı Sarayı / Necdet Sakaoğlu ; proje koordinatörü Serpil Teoman*. — İstanbul : DenizBank, 2002. 456 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (DenizBank yayınları ; 9) ISBN 9757104566 (B.I/2756).
- Salnâme-i vilâyet-i Kosova : 1314 Üsküb / yay. haz. H. Yıldırım Ağanoğlu*. — İstanbul : Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 2000. xx, 382, [13] s. : res. ; 23 cm. — (Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği yayınları ; 3) Eser adı dış kapakta 1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti salnamesi : Üsküb, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca olarak geçiyor. (A.VI/4843).
- The salvage excavations at orman fidanlığı : a chalcolithic site in Inland Northwestern Anatolia / ed. by Turan Efe*. — İstanbul : TASK Vakfı, 2001. xviii, 229 s. : res. ; 29 cm. — (TASK Vakfı yayınları ; 3. Kazı ve Araştırma Raporları serisi ; 2) ISBN 975663703X (B.I/2727).
- Sanatı, tarihi, edebiyatı ve musikisiyle Kırım / ed. Oktay Aslanapa*. — Ankara : Yeni Türkiye, 2003. 259 s. ; 24 cm. — (Yeni Türkiye yayınları. Türk Dünyası serisi ; 2) ISBN 9756782811 (A.VI/4938).
- SANAY, AYŞE BELKİS : *Mithat Cemal Kuntay : hayatı, sanatı ve eserleri / Ayşe Belkis Sanay*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xiii, 218 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2841. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Edebiyat Eserleri dizisi ; 392-136) ISBN 9751728770 (A.VI/5054).

- SARICIK, MURAT : *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâfîlik Müessesesi / Murat Sarıcık*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003. xxv, 194, xl s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VIII. Dizi-Sa. 19) ISBN 9751614104 (A.VI/5304).
- SARIKAYA, MEHMET SAFFET : *XIII-XVI. asırlardaki Anadolu'da fütüvvetnamelere göre dinî inanç motifleri / Mehmet Saffet Sarıkaya*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xvii, 248 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2800. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 346) ISBN 9751729076 (A.VI/5145).
- SATOĞLU, ABDULLAH : *Kayseri ansiklopedisi / Abdullah Satoğlu*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. ix, 497 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2932. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 377) ISBN 9751730090 (B.I/2750).
- SAYILI, AYDIN : *Ortaçağ islâm dünyasında yüksek öğretim : medrese = Higher education in medieval islam : the madrasa / Aydın Sayılı ; çev. Recep Duran*. — [y.y.] : [yayl.y.], 2002. vii, 87 s. ; 21 cm. (A.VI/4831).
- SCAMMELL, G. V. : *Seafaring, sailors and trade, 1450-1750 : studies in British and European maritime and imperial history / G. V. Scammell*. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2003. x, 310 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS755) ISBN 0860788970 (A.VI/5222).
- SCAMMELL, G. V. : *Ships, oceans and Empire : studies in European maritime and colonial history, 1400-1750 / G. V. Scammell*. — Aldershot : Variorum, 1995. viii, 278 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS478) ISBN 0860784754 (A.VI/5217).
- SCHABAS, WILLIAM A. : *Genocide in international law : the crimes of crimes / William A. Schabas*. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002. xvi, 624 s. ; 23 cm. ISBN 0521787904 (A.VI/4903).
- SCHREIBER, NICOLA : *The Cypro-phoenician pottery of the iron age / Nicola Schreiber*. — Leiden : Brill, 2003. xxx, 409 s. : res. ; 25 cm. — (Culture and History of the Ancient Near East, ISSN 1566-2055 ; 13) ISBN 9004128549 (A.VI/5237).
- La science dans le monde Iranien : à l'époque islamique : actes du colloque tenu à l'Université des Sciences Humaines de Strasbourg (6-8 Juin 1995) / études réunies et présentées par Z. Vesel, H. Beikbaghban, B. Thierry*

- de Crussol des Epesse. — Téhéran : Institut Français De Recherche en Iran, 1998. xxi, 424 s. ; 24 cm. — (Bibliothèque Iranienne ; 50) ISBN 2909961109 ISBN 2909961249 (A.VI/5246).
- SEIGNOBOS, CH. : *Histoire ancienne narrative et descriptive de l'orient et de la Grèce* / Ch. Seignobos. — 4. éd. — Paris : Librairie Armand Colin, 1909. 528 s. ; 18 cm. — (Cours d'Histoire) (A.IV/4328).
- SELAME, AVATIF BİNT EDİB BİN ALİ : *Ehl-i Medyen : dirase lil-hasa'es ve'l-'alakat 1100-1350 M.Ö.* / Avatuf Bint Edib Bin Ali Selame. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1422h-2001m. 733 s. ; 24 cm. ISBN 9960001644 (A.VI/4986).
- Selenkahiye : final report on the University of Chicago and University of Amsterdam excavations in the Tabqa Reservoir, Northern Syria, 1967-1975* / ed. by Maurits N. Van Loon. — İstanbul : Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 2001. 672 s. : res. ; 27 cm. — (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, ISSN 0926-9568 ; 91) ISBN 9062580920 (B.I/2778).
- SELVER, MUSTAFA : *Balkanlara stratejik yaklaşım ve Bosna* / Mustafa Selver ; genel yay. yönetmeni Gülden Sarıgöl ; yay. sorumlusu Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat, 2003. 224 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 58. Araştırma-İnceleme dizisi ; 35) ISBN 975661854X (A.VI/5178).
- Sha'ar Hagolan.* — Oxford : Oxbow Books, 2002. ... c. : res. ; 29 cm. İçindekiler: 1.c.: Neolithic art in context / Yosef Garfinkel, Michele A. Miller ; with contributions by Susan E. Allen... [et al.]. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 1842170570 (B.I/2802-1).
- SHADBOLT, MAURICE : *Voices of Gallipoli* / Maurice Shadbolt. — Auckland : David Ling, 2001. 123 s. ; 23 cm. ISBN 0908990723 (A.VI/4809).
- SHANKLAND, DAVID : *The alevis in Turkey : the emergence of a secular islamic tradition* / David Shankland. — 1. published. — London : Routledge Curzon, 2003. xiii, 240 s. ; 24 cm. ISBN 0700716068 (A.VI/4997).
- SHAPIRA, DAN : *Avraham Firkowicz in Istanbul (1830-1832) : paving the way for Turkic nationalism* / Dan Shapira. — Ankara : KaraM, 2003. vi, 120 s. ; 20 cm. — (KaraM publication no ; 4. The New Age series ; 1) ISBN 9756467037 (A.VI/4944).

- SHAW, STANFORD : *From Empire to republic : the Turkish war of national liberation 1918-1923 : a documentary study* / Stanford Shaw. — Ankara : Turkish Historical Society, [2000?]. 1 CD-ROM. (CD/1).
- SHEMMASSIAN, VAHRAM LEON : *The Armenian villagers of Musa Dagħ : a historical-ethnographic study, 1840-1915* / haz. Vahram Leon Shemmassian. — 1996 x, 374 s. ; 22 cm. University of California, Los Angeles-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4881).
- SILBERSCHMIDT, MAX : *Venedik menbalarına nazaran Türk İmparatorluğunun zuhuru zamanında Şark meselesi* / Max Silberschmidt ; Almancadan Türkçeye çev. Köprülüzade Ahmet Cemal. — İstanbul : [yayl.y.], 1930. ix, 203 s. ; 25 cm. (A.III/729).
- Silva Anatolica : Anatolian studies presented to Maciej Popko on the occasion of his 65th birthday* / ed. by Piotr Taracha. — Warsaw : Agade, 2002. xxviii, 369 s. ; 24 cm. ISBN 8387111120 (A.VI/5073).
- SINGER, ITAMAR : *Hittite prayers* / Itamar Singer ; ed. by Harry A. Hoffner. — Leiden : Brill, 2002. xiii, 141 s. ; 25 cm. — (Writings from the Ancient World Society of Biblical Literature ; 11) Bibliyografya ve (119-141 ss.). ISBN 9004126953 (A.VI/5234).
- SMITH, PRESERVED : *Rönesans ve reform çağı : bir sosyal arkaplan çalışması* / Preserved Smith ; çev. Serpil Çağlayan ; yay. haz. Mürşit Balabanlılar. — 1. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2001. 334 s. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 539. Tarih dizisi ; 38) Eserin özgün adı: The social background of the reformation. ISBN 9754582955 (A.VI/5122).
- SNEDDON, ANDREW C. : *The cemeteries at Marki : using a looted landscape to investigate prehistoric Bronze Age Cyprus* / Andrew C. Sneddon. — Oxford : British Archaeological Reports, 2002. ix, 276 s. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 1028) ISBN 1841714062 (B.I/2707).
- SOCIÉTÉ FINLANDAISE D'ARCHEOLOGIE : *Inscriptions de l'Iénissei : recueillies et publiées* / Société Finlandaise d'Archeologie. — Helsingfors : Société de Littérature Finnoise, 1889. 17, yak. 40 y. : res. ; 41 cm. (C/645).
- The society of Norman Italy* / ed. by G. A. Loud, A. Metcalfe. — Leiden : Brill, 2002. xxii, 381 s. ; 24 cm. — (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, ISSN 0928-5520 ; 38) ISBN 9004125418 (A.VI/5291).

- SOFRONI, VRAÇALI : *Osmanlı'da bir papaz : günahkâr Sofroni'nin çileli hayat hikâyesi 1739-1813* / Vraçalı Sofroni ; çev. Aziz Nazmi Şakir-Taş ; yay. haz. ve notlayan Nuri Akbayer. — 1. bs. — İstanbul : Kitap Yayınevi, 2003. 78 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 22. Sahaftan Seçmeler dizisi ; 2) ISBN 9758704338 (A.VI/5176).
- SORGUN, TAYLAN : *Halil Paşa : İttihad ve Terakki'den Cumhuriyete bitmeyen savaş* / Taylan Sorgun. — 2. bs. — İstanbul : Kum Saati, 2003. 268 s. ; 21 cm. — (Hatırat dizisi) ISBN 975841402X (A.VI/5181).
- SORGUN, TAYLAN : *İttihat ve Terakki : devlet kavgası* / Taylan Sorgun. — 2. bs. — İstanbul : Kum Saati, 2003. 261, [10] s. : res. ; 21 cm. — (Araştırma dizisi) ISBN 9758414275 (A.VI/5182).
- SORGUN, TAYLAN : *Mütareke dönemi ve Bekirağa bölüğü* / Taylan Sorgun. — 3. bs. — İstanbul : Kum Saati, 2003. 320, [16] s. : res. ; 21 cm. — (Araştırma dizisi) ISBN 9758414267 (A.VI/5188).
- SOUDAN, FRÉDÉRIQUE : *Le Yémen Ottoman : d'après la chronique d'al-Mawza'i = Al-ihsan fi duhul mamlakat al-Yaman taht zill 'adalat al 'Utman* / Frédérique Soudan. — Le Caire : Institut Français d'Archéologie Orientale, 1999. xvii, 438, 171 s. ; 28 cm. — (Textes Arabes et Études Islamiques, ISSN 0257-4136 ; 37) ISBN 2724702417 (B.I/2762).
- SOURDEL, DOMINIQUE : *Inventaire des monnaies musulmanes anciennes du Musée de Caboul* / Dominique Sourdel. — Damas : Institut Français de Damas, 1953. xxiii, 142, [17] s. : res. ; 25 cm. (A.I/9306).
- SOYSAL, MÜMTAZ : *100 Soruda anayasanın anlamı* / Mümtaz Soysal. — 1. bsk. — İstanbul : Gerçek, 1969. 151 s. ; 20 cm. — (100 Soruda dizisi ; 12) (A.III/3234).
- SOYANMAZ, İ. HAKKI : *Tulumbacılar ve Edirne tulumbacıları* / İ. Hakkı Soyannmaz. — 1. bsk. — Edirne : [yayl.y.], 2002. iii, 198 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759252007 (A.VI/5156).
- SÖZEN, KEMAL : *İbn Kemal'de metafizik* / Kemal Sözen. — 1. bs. — Isparta : Fakülte Kitabevi, 2001. xiv, 313 s. ; 21 cm. — (Fakülte Kitabevi yayınları ; 12. Felsefe dizisi ; 3) ISBN 9757135046 (A.VI/4829).
- SÖZEN, METİN : *Diyarbakır'da Türk mimarisi* / Metin Sözen. — 1. bsk. — [Diyarbakır] : Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği, 1971. 39, 86 s. : res. ; 24 cm. — (Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği yayını ; 21) (A.III/6242).

- SPAER, MAUD : *Ancient glass in the Israel Museum : beads and other small objects* / Maud Spaer ; with contributions by Dan Barag, Tallay Ornan, Tamar Neuhaus ; editing Nancy Benovitz. — Jerusalem : The Israel Museum, 2001. 384 s. : rnk. res., 1 katl. hrt. ; 30 cm. ISBN 9652782602 (B.I/2772).
- SPECK, PAUL : *Understanding Byzantium : studies in Byzantine historical sources* / Paul Speck ; ed. by Sarolta Takács. — Hampshire : Ashgate Variorum, 2003. xii, 301 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS631) ISBN 0860786919 (A.VI/5120).
- Sprachwissenschaftliches wörterbuch* / hrsg. von Johann Knobloch. — Heidelberg : Carl Winter, 1986. ... c. ; 24 cm. İçindekiler: 1.bd: A-E. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 3533006646 (A.VI/4916-1).
- STOL, M. : *Birth in Babylonia and the Bible : its Mediterranean setting* / M. Stol ; with a chapter by F. A. M. Wiggermann. — Groningen : STYX, 2000. x, 276 s. ; 25 cm. — (Cuneiform Monographs, ISSN 0929-0052 ; 14) ISBN 9072371895 (A.VI/5278).
- STOL, M. : *Epilepsy in Babylonia* / M. Stol. — Groningen : STYX, 1993. 155, [2] s. ; 24 cm. — (Cuneiform Monographs, ISSN 0929-0052 ; 2) ISBN 9072371631 (A.VI/5279).
- STOTT, CAROLE : *Ay'a iniş* / Carole Stott ; çev. Gürsel Tanrıöver ; redaksiyon İsmet Birkan ; resimleyen Richard Bonson. — 1. bs. — Ankara : TÜBİTAK, 2003. 48 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları ; 176. Başvuru Kitaplığı ; 14) Eserin özgün adı: Discovery guide : moonlanding. ISBN 9754032734 (B.I/2795).
- SU, KÂMİL : *Karaosmanoğlu Halit Paşa* / Kâmil Su. — Manisa : Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2002. 96 s. ; 24 cm. ISBN 9758628054 (A.VI/4197).
- SU, KÂMİL : *Mimar Sinan'ın eserlerinden Muradiye Camii* / Kâmil Su. — [Manisa] : C.H.P. Manisa Halkevi Yayınları, 1940. 32, [5] s. : res., 1 katl. pl. ; 24 cm. — (C.H.P. Manisa Halkevi yayınlarından sayı ; 7) (A.II/2845).
- SUAQJIAN, KEVORK Y. : *Genocide in Trebizond : a case study of Armeno-Turkish relations during the first World War* / haz. Kevork Y. Suakjian. — 1981 xiv, 254 s. ; 22 cm. The University of Nebraska-Lincoln-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4859).

- SULEYMAN BİN ABDURRAHMAN EZ'ZEYYEB : *Dirase tahliliyye li-nukuş Nabatiyye kâdime min şimal-i 'garb-i'l-memleketü'l-arbiyyetü'su'udiyye / Suleyman Bin Abdurrahman ez'Zeyyeb. — Erriyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1995. 176 s. ; 24 cm. (A.VI/4936).*
- EL-SUVAYNİ', ALİ BİN SULEYMAN : *El-kütübü'l-'arabiyyeti'n-nadire : dirase fi'l-mefhum ve's-şekil / Ali Bin Suleyman El-Suvayni'. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1422h-2001m. 215 s. ; 24 cm. ISBN 9960002225 (A.VI/4987).*
- SÜLEYMAN NAZİF : *Astan tarihte -birinci defter- Galiçya / Süleyman Nazif. — İstanbul : Matbaai Amira, 1335h. 69 s. ; 21 cm. (A.VI/4984).*
- Süleyman Nutki Bey'in hatıraları / haz. Nurcan Bal. — 1. bsk. — [Ankara] : Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2003. xi, 193 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür yayınları Tarih dizisi ; 37) ISBN 9754092273 (A.VI/5106).*
- SÜLEYMAN SABRİ : *Van tarihi ve Kürt Türkleri hakkında incelemeler / Süleyman Sabri ; yay. haz. Gamze Gayeoğlu. — 3. bsk. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1982. xii, 122 s. ; 19 cm. (A.V/8663).*
- SÜSLÜ, ÖZDEN : *Tasvirlere göre Anadolu Selçuklu kıyafetleri / Özden Süslü. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1989. vi, 262, yak. 130 s. : res. ; 24 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 35) ISBN 9751600987 (A.V/2357).*
- SWEETENHAM, CAROL : *The Canso d'Antioca : an occitan epic chronicle of the first crusade / Carol Sweetenham, Linda M. Paterson. — Aldershot : Ashgate, 2003. xi, 363 s. ; 24 cm. ISBN 0754604101 (A.VI/5238).*
- ŞAFAK, NURDAN : *Osmanlı-Amerikan ilişkileri / Nurdan Şafak. — İstanbul : Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003. 240 s. ; 20 cm. ISBN 975726833X (A.VI/5183).*
- EL-ŞÂRKİ, MUNİRE BİNT ABDURRAHMEN : *'Ulema-i'l-endülüs : fi'l-karneyini'r-rabi'i 'aşer ve'l-hamisi'l-hicriyyin dirase fi avda'ihemi'l-iktisadiyye ve eserehe'ale mevakifihimi's-siyasiyye / Munire Bint Abdurrahmen El-Şârki. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1323h-2002m. 794 s. ; 24 cm. ISBN 9960001717 (A.VI/5017).*
- ŞARMAN, KANSU : *Edip Şehsuvaroğlu'nun II. Dünya Savaşı anıları : adamlı torpidolar / Kansu Şarman ; yay. haz. Mürşit Balabanlılar. — 1. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2002. 144, [12] s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye*

İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 600. Anı dizisi ; 17) ISBN 9754583587 (A.VI/5121).

ŞEHİRİYAR, M. HÜSEYİN : *Haydar Baba'ya selam = Haydar Babaya selam* / M. Hüseyin Şehriyar ; haz. Selahattin Kılıç, İlhan Şimşek. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1993. yak. 100 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1333. Türk Dünyası Edebiyatı dizisi ; 20) ISBN 975170894X (A.VI/4985).

ŞEYBAN, LÜTFİ : *Reconquista : Endülüs'te müslüman-hıristiyan ilişkileri* / Lütfi Şeyban. — İstanbul : İz, 2003. 504 s. ; 21 cm. — (İz yayıncılık ; 395. İnceleme-Araştırma dizisi ; 98) ISBN 9753555261 (A.VI/5166).

EL-ŞİBİL, ALİ BİN ABDÜLAZİZ BİN ALİ : *El-isbat fi mahtutat-i'l-'eimme : Şeyhü'l-islam İbn-i Teymiyye ve'l-'allame İbn-i'l-Kayyem ve'l-hafez İbn-i Receb* / Ali Bin Abdülaziz Bin Ali El-Şibil. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1323h-2002m. 400 s. ; 24 cm. — (Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye ; 3. halka 49. silsile) ISBN 9960001660 (A.VI/5013).

ŞİMŞEK, HALİL : *Geçmişten günümüze Bingöl ve Doğu ayaklanmaları* / Halil Şimşek. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 245 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2741. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 335) ISBN 9751728029 (A.VI/5154).

ŞİMŞİR, BİLÂL N. : *Ankara'nın başkent oluşu* / Bilâl N. Şimşir. — 1. bsk. — Ankara : Ankaralılar Vakfı, 2001. 56 s. ; 20 cm. — (Ankaralılar Vakfı yayınları ; 1) ISBN 9756608005 (A.VI/4824).

TİTE-A7 kataloğu. — Ankara : Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2002. viii, 187 s. ; 24 cm. (A.V/9002-7).

TAKİYÜDDİN İBN BEKR B. AHMED B. ŞEHBETİ EL-ESEDİ EL-DİNUŞKİ, (1377-1448) : *Tarih-i İbn Kadı Şuhba* / Takiyüddin İbn Bekr b. Ahmed b. Şehbeti el-esedi el-Dinuşki [1377-1448]. — Şam : Meahad el-Fransi li'l-Deraseti'l-Arabiyye, 1994-1997. ... c. ; 24 cm. İçindekiler: 2.c.: 741/1340-750/1350 __ 3.c.: 751/1350-780/1379 __ 4.c.: 801/1798-808/1805. Kütüphanemizde 2., 3. ve 4. ciltler mevcuttur. (A.VI/4934).

TANÖR, BÜLENT : *1982 Anayasasına göre Türk anayasa hukuku : 2001 anayasa değişikliklerine göre* / Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu. — 4. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2002, c2000. 536 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1447. Cogito ; 102) ISBN 9750802675 (A.VI/4909).

- TANSU, SAMİH NAFİZ : *İttihâd ve Terakkî içinde dönenler* / Samih Nafiz Tansu ; anlatan Galib Vardar. — İstanbul : Yeni Zamanlar, 2003. 584 s. ; 20 cm. — (Yeni Zamanlar yayınları ; 13) (A.VI/4952).
- Tarih içinde Ankara : Eylül 1981 seminer bildirimleri* / S. Akgün... [ve başk.] ; derleyen Aysıl Tükel Yavuz. — 2. bs. — Ankara : Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ankaralılar Vakfı, 2000. xi, 335 s. : res. ; 24 cm. (A.VI/4820).
- Tarih içinde Ankara II : Aralık 1998 seminer bildirimleri* / derleyen Yıldırım Yavuz. — Ankara : ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2001. v, 422 s. : res. (kimi rnk.), 3 katl. hrt. ; 24 cm. ISBN 9754291772 (A.VI/4821).
- Tarih-i hayatım : Kayserili Başkâtipzade Mülazım Ragıp Bey'in tahsil-harpesaret-kurtuluş anıları* / derleyen ve Latin harflerine uyarlayan Ahmet Emin Güven ; yay. haz. M. Bülent Varlık. — Ankara : Kebikeç, 1996. 155, [18] s. : res. ; 20 cm. — (Kebikeç yayınları ; 9. Anı Kitaplığı ; 2) ISBN 9757981087 (A.VI/5172).
- TAVKUL, UFUK : *Etnik çatışmaların gölgesinde Kafkasya* / Ufuk Tavkul. — İstanbul : Ötüken, 2002. 200, [8] s. : hrt. ; 20 cm. — (Yayın nu. ; 519. Kültür serisi ; 224.) ISBN 9754373954 (A.VI/5104).
- Televizyon yayınları kamuoyu araştırması : Kasım 2002* / proje yöneticisi Necdet Şimşek. — Ankara : Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü, 2002. 544 s. ; 24 cm. ISBN 9757655457 (A.VI/5157).
- Tell Kosak Shamali : The archaeological investigations on the upper Euphrates, Syria* / ed. by Yoshihiro Nishiaki, Toshio Matsutani. — Oxford : Oxbow Books, 2001. ... c. : res. ; 30 cm. — (UMUT Monograph ; 1) İçindekiler: 1.c.: Chalcolithic architecture and the earlier prehistoric remains. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 184217052X (B.I/2803-1).
- TER MINASSIAN, ANAHIDE : *Histoires croisées : diaspora Arménie Transcaucasie 1880-1990* / Anahide Ter Minassian ; préface de Pierre Vidal-Naquet. — Marseille : Éditions Parenthèses, 1997. 291 s. ; 24 cm. — (Collection Arménies, ISSN 0248-5877) ISBN 2863640763 (A.VI/4969).
- TERNON, YVES : *Enquête sur la négation d'un génocide* / Yves Ternon. — Marseille : Éditions Parenthèses, 1989. 229 s. ; 24 cm. — (Collection Arménies, ISSN 0248-5877) ISBN 2863640526 (A.VI/4967).
- TERNON, YVES : *Mardin 1915 : anatomie pathologique d'une destruction* / Yves Ternon. — Paris : Centre d'Histoire Arménienne Contemporaine,

2002. 374 s. ; 24 cm. — (Revue d'Histoire Arménienne Contemporaine, ISSN 1259-4873 ; 4) (A.VI/4966).

Teslim Abdal : hayatı ve şiirleri / haz. İsmail Özmen. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. xvi, 271 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2948. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 340. Halk Edebiyatı dizisi ; 67) ISBN 9751730589 (A.VI/5103).

TEZCAN, HULYA : *Astar-i'l-haremeyin-i'ş-şerifeyen / Hulya Tezcan ; tercüme Tahsin Ömer Tahaoglu ; sunum Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : IRCICA, 1417h-1996m. 168 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 929063068X (B.I/2723).*

THIERRY, J. M. : *Le couvent Arménien d'horomos / J. M. Thierry. — Paris : Louvain, 1980. xiii, 99, xvi y. : pl. ; 30 cm. — (Matériaux Pour l'Archéologie Arménienne ; 2) (B.I/2784).*

THOMPSON, I. A. A. : *War and society in Habsburg Spain : selected essays / I. A. A. Thompson. — Aldershot : Variorum, 1992. xii, 353 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS376) ISBN 0860783286 (A.VI/5206).*

THORPE, MARTIN : *Roma mimarlığı / Martin Thorpe ; çev. Rifat Akbulut. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2002. viii, 126 s. : res. ; 21 cm. — (Bristol Klasikleri) Eserin özgün adı: Roman architecture. ISBN 9758293354 (A.VI/5030).*

TODOROVA, MARIA : *Balkanlar'ı tahayyül etmek / Maria Todorova ; çev. Dilek Şendil ; ed. Tansel Güney. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2003. 440 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 872. Araştırma-İnceleme dizisi ; 137) Eserin özgün adı: Imagining the Balkans. ISBN 9750501128 (A.VI/5092).*

Top, tüfek ve süngü : Yeniçağda savaş sanatı 1453-1815 / ed. Jeremy Black ; çev. Yavuz Alogan ; yay. haz. Zuhâl Bilgin. — 1. bs. — İstanbul : Kitap Yayınevi, 2003. 288 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 15. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 5) ISBN 9758704905 (A.VI/4939).

TOPDEMİR, HÜSEYİN GAZİ : *İbrahim Müteferrika ve Türk matbaacılığı / Hüseyin Gazi Topdemir. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xi, 86 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2817. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 351) ISBN 9751728630 (A.VI/5052).*

- TOPDEMİR, HÜSEYİN GAZİ : *Modern optiğin kurucusu : İbnü'l-Heysel : hayatı, eserleri ve teorileri* / Hüseyin Gazi Topdemir. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2002. xii, 220 s. ; 24 cm. — (Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 286. Fikir ve Sanat Adamları dizisi ; 19) ISBN 9751615739 (A.VI/4919).
- TOPRAK, ZAFER : *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi : savaş ekonomisi ve Türkiye'de devletçilik 1914-1918* / Zafer Toprak. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2003. xvii, 502 s. ; 23 cm. ISBN 9758293370 (A.VI/5180).
- The torch of the Empire : Ignatius Mouradzea d'Ohsson and the tableau général of the Ottoman Empire in the eighteenth century = İmparatorluğun meşalesi : XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun genel görünümü ve Ignatius Mouradzea d'Ohsson* / Sture Theolin... [et al.] ; proje koordinatörü = project coordinator R. Hikmet Konuralp ; kitap ed. = ed. Fatma Canpolat. — İstanbul : Yapı Kredi, 2002. 219 s. : res. (kimi rnk.) ; 46 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1743) ISBN 9750805097 (C/641).
- TOROSSIAN, ROUBEN MANOUEL : *The contemporary Armenian nationalist movement* / haz. Rouben Manouel Torossian. — 1980 xiv, 284, [6] s. : hrt. ; 23 cm. United States International University-PHD. Tez (İngilizce). (A.VI/4858).
- Towns and material culture in the medieval Middle East* / ed. by Yaacov Lev. — Leiden : Brill, 2002. xiii, 186 s. ; 24 cm. — (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400-1453, ISSN 0928-5520 ; 39) ISBN 9004125434 (A.VI/5288).
- TOYNBEE, ARNOLD J. : *Dünya Batı ve İslam* / Arnold J. Toynbee ; Türkçesi Abdullah Zerrar. — 1. bs. — İstanbul : Pınar, 2002. 94 s. ; 21 cm. — (Pınar yayınları ; 152. Araştırma İnceleme ; 43) Eserin özgün adı: The west and the world. ISBN 9753521561 (A.VI/4854).
- Travels among Jews and gentiles : Abraham Levie's travelogue Amsterdam 1764* / ed. of the text with introduction and commentary Shlomo Berger. — Leiden : Brill ; STYX, 2002. xii, 205, [1] s. ; 24 cm. — (Hebrew Language and Literature series, ISSN 1381-2564 ; 3) ISBN 9004123881 (A.VI/5295).
- TUNA, TAŞKIN : *Adnan Menderes'in günlüğü* / Taşkın Tuna ; ed. Esin Elif Uçar. — İstanbul : Şule, 2002. 453 s. ; 21 cm. — (Şule yayınları ; 207) ISBN 9756841958 (A.VI/4830).

- TUNCER, HÜNER : *“Doğu sorunu” ve büyük güçler (1853-1878) : Osmanlı'nın kader yılları / Hüner Tuncer.* — 1. bsk. — Ankara : Ümit Yayıncılık, 2003. 185 s. : res. ; 24 cm. — (Ümit dizisi ; 151) ISBN 9758572407 (A.VI/5144).
- TUNCER, HÜSEYİN : *Doksanıncı yılında Türk yurdu (1911-2001) bibliyografyası / Hüseyin Tuncer.* — Ankara : Türk Yurdu, 2002. xv, 541 s. ; 24 cm. — (Türk Yurdu yayınları ; 74) ISBN 9757841552 (A.VI/4978).
- TURGUT, MEHMET : *Misket / Mehmet Turgut.* — 1. bsk. — Ankara : Ankaralılar Vakfı, 2002. 64 s. ; 20 cm. — (Ankaralılar Vakfı yayınları ; 2) ISBN 9756608021 (A.VI/4823).
- TUTSAK, SADIYE : *İzmir'de eğitim ve eğitimciler (1850-1950) / Sadiye Tutsak.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xiv, 512 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2892. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 374) ISBN 9751729335 (A.VI/5113).
- TÜRE, ALTAN : *Anadolu antik takıları / Altan Türe, M. Yılmaz Savaşçın.* — 1. bs. — [İstanbul] : Goldaş, 2002. 139 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Goldaş Kültür yayınları ; 2) ISBN 975976461X (B.I/2785).
- TÜRK DÜNYASI KADINLAR KURULTAYI (I : 2001 : ANKARA) : *I. Türk dünyası kadınlar kurultayı : konuşmalar - bildiriler / yay. haz. İlhan Gülsün.* — 1. bsk. — Ankara : Türk Yurdu, 2002. 627, [7] s. : rnk. res. ; 25 cm. — (Türk Yurdu yayınları ; 79) ISBN 9757841587 (A.VI/4979).
- Türk dünyası ortak edebiyatı : Türk dünyası edebiyat kavramları ve terimleri ansiklopedik sözlüğü / proje yürütücüsü Sadık Tural.* — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001-2003. ... c. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 289, 214. Kaynak Eserler dizisi ; 4) Kütüphanemizde 1. ve 2. ciltler mevcuttur. ISBN 975161581X (tk.) (A.VI/5076).
- Türk dünyası ortak edebiyatı : Türk dünyası edebiyat metinleri antolojisi / proje yürütücüsü Sadık Tural ; başkan Şükrü Elçin.* — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001-2003. 4 c. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 288. Antolojiler dizisi ; 3) ISBN 9751615755 (A.VI/5077).
- Türk dünyası ortak edebiyatı : Türk dünyası edebiyat tarihi / proje başkanı Sadık Tural ; başkan Önder Göçgün.* — Ankara : Atatürk Kültür

- Merkezi, 2001-2003. 3 c. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 287. Kaynak Eserler dizisi ; 2) ISBN 9751615747 (A.VI/5078).
- Türk dünyası ortak edebiyatı : Türk dünyası edebiyatçıları ansiklopedisi /* proje yürütücüsü Sadık Tural ; alt grup başkanı Müjgan Cunbur. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001-2003. ... c. ; 28 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 214. Kaynak Eserler dizisi ; 1, 2) İçindekiler: 1.c.: A-Atatüğ __ 2.c.: Atatürk-Cüveyni __ 3.c.: Çabuk-Ézizova. Kütüphanemize 1., 2. ve 3. ciltler mevcuttur. ISBN 9751612810 (B.I/2758).
- Türk halk kültürü araştırmaları 1999.* — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. vii, 199 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2847. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ; 316. Süreli Yayınlar dizisi ; 40) ISBN 9751729629 (A.VI/5080).
- Türk halk kültüründen derlemeler 1999.* — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. 206 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2846. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 325. Süreli Yayınlar dizisi ; 41) ISBN 9751729610 (A.VI/5084).
- Türk kültürü mozaik değildir.* — Ankara : Türk Ocakları Genel Merkezi, 1999. 8 s. ; 20 cm. — (Görüşlerimiz ; 2) (A.VI/4926).
- Türk kültüründe argo /* ed. Emine Gürsoy-Naskali, Gülden Sağol. — 1. bsk. — Haarlem : SOTA, 2002. 380 s. ; 22 cm. — (SOTA yayınları. Turkuaz dizi ; 10) ISBN 908044099X (A.VI/4976).
- Türk-Rus ilişkilerinde 500 yıl 1491-1992 : Ankara, 12-14 Aralık 1992.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999. x, 250 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVI. Dizi-Sa. 7) Eser Dışışleri Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu ve Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi'nin 12-14 Aralık 1992'de Ankara'da düzenlediği "Türk-Rus ilişkilerinde 500 yıl sempozyumu"nda sunulan bildirileri içermektedir. ISBN 9751610699 (A.VI/5116).
- Türkiye'de sendikacılık hareketleri içinde demokrasi kavramının gelişimi /* haz. Alpaslan Işıklı. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. ix, 345 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları

; 1683. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 340) ISBN 9751714699 (A.VI/5146).

Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi sempozyumu : bildiriler : 24-26 Nisan 1996 Ankara / yay. haz. Sekine Karakaş. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1998. 447 s. ; 24 cm. — (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, ISSN 1300-6940) (A.VI/2375).

Türkiye’de terörizm : dünü, bugünü, gelişimi ve alınması gereken tedbirler : Ankara, 10-11 Mayıs 2000. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003. x, 197 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 95) ISBN 9751616220 (A.VI/5131).

Türkler-Ermeniler ve Avrupa = Les Turcs-les Arméniens et l’Europe = Turks-Armenians and Europe / yay. haz. Bayram Kodaman ; ed. Hasan Babacan. — Isparta : Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003. viii, 171 s. ; 24 cm. — (Süleyman Demirel Üniversitesi yayın no ; 31) ISBN 975792959X (A.VI/5150).

Türklerin Rumeli’ye çıkışının 650. yıldönümü : 31 Mayıs - 9 Haziran 2002 : 650. yıl sempozyumu / yay. haz. H. Yıldırım Ağanoğlu. — İstanbul : Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 2002. 346 s. : rnk. res. ; 22 cm. ISBN 9759270307 (A.VI/4837).

Tütün kitabı / ed. Emine Gürsoy Naskali. — İstanbul : Kitabevi, 2003. xv, 636 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 195) ISBN 9757321931 (A.VI/5169).

ULUÇAM, ABDÜSSELAM : *Ortaçağ ve sonrasında Van Gölü çevresi mimarlığı / Abdüsselam Uluçam. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2000. ... c. : rnk. res. ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2458-1. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 288) İçindekiler: 1.c.: Van. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9751724252 (tk.) (B.I/2176-1).*

ULUGÜN, F. YAVUZ : *Kocaeli ve çevresinde inanç turizmi / F. Yavuz Ulugün. — İzmit : İzmit Rotary Kulübü, 2001. 84 s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9759375419 (A.VI/4817).*

ULUSLARARASI MEVLÂNÂ, MESNEVÎ VE MEVLEVÎHÂNELER SEMPOZYUMU (1 : 2001 : MANİSA) : *Birinci uluslararası Mevlânâ, mesnevî ve Mevlevîhâneler sempozyumu bildirileri : 19-21 Aralık 2001 - Manisa*

- Mevlevîhânesi* / yay. haz. Emrehan Küey. — Manisa : Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2002. xiv, 373 s. ; 24 cm. ISBN 9758628089 (A.VI/4922).
- Uluslararası sanat tarihi sempozyumu : Prof. Dr. Gönül Öney'e armağan 10-13 Ekim 2001 : bildiriler.* — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, 2002. xxiv, 603, cxlvi s. : rnk. res. ; 28 cm. (B.I/2796).
- Uluslararası Türk dünyası halk edebiyatı kurultayı : 26-28 Mayıs 2000 : bildiriler* / ed. İsmet Çetin, Ayşe Yücel. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2002. xxv, 758 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2955. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ; 335. Seminer-Kongre Bildirileri dizisi ; 72) Eserin İngilizce adı: Symposium on the Turkish (Turkic) world's folk literature : papers. ISBN 9751730600 (A.VI/5026).
- Uluslararası Türk-Ermeni ilişkileri sempozyumu : 24-25 Mayıs 2001 : bildiriler* / tertip komitesi Selçuk Erez, Mehmet Saray. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 2001. xxii, 558 s. ; 24 cm. — (Üniversite yayın no ; 4305) ISBN 9754046379 (A.VI/5301).
- Under Ottoman rule once upon a time in the Near East : selected photographs from the Israel Museum collection / photographs Meidad Suchowolski.* — [Ankara] : Ministry of Culture General Directorate of Monuments and Museums, 1999. 167 s. : res. ; 33 cm. ISBN 9751722977 (B.I/2799).
- United States official documents on the Armenian genocide / compiled and introduced by Ara Sarafian.* — Massachusetts : Armenian Review, 1993-1995. 3 c. ; 23 cm. — (Archival Collections on the Armenian Genocide) İçindekiler: vol.1: The lower euphrates __ vol.2: The peripheries __ vol.3: The central lands. ISBN 0935353003 (1.c.) (A.VI/3348).
- Universities and schooling in medieval society / ed. by William J. Courtenay, Jürgen Miethke ; with the assistance of David B. Priest.* — Leiden : Brill, 2000. vi, 244 s. ; 24 cm. — (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance, ISSN 0926-6070 ; 10) ISBN 9004113517 (A.VI/5286).
- Urbanism in the Aegean bronze age / ed. by Keith Branigan.* — New York : Sheffield Academic Press, 2001. ix, 181 s. ; 26 cm. — (Sheffield Studies in Aegean Archaeology) ISBN 1841273414 (B.I/2789).

Uruk Mesopotamia & its neighbors : cross-cultural interactions in the era of state formation / ed. by Mitchell S. Rothman. — New Mexico : School of American Research Press, 2001. xxi, 556 s. ; 23 cm. ISBN 1930618034 (A.VI/5038).

UYUMAZ, EMİNE : *Sultan I. Alâeddîn Keykubad devri Türkiye Selçuklu Devleti siyasi tarihi (1220-1237)* / Emine Uyumaz. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003. viii, 130, [21] s. : rnk. res. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXIV. Dizi-Sa. 24) ISBN 9751615658 (A.VI/5309).

ÜNAL, AHMET : *Studies in ancient Anatolian magical practices : the Hittite ritual of Hantitaššu from the city of Hurma against troublesome years* / Ahmet Ünal. — Ankara : Turkish Historical Society, 1996. viii, 119 s. ; 25 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History publications of Turkish Historical Society ; Serial VI-No. 45) ISBN 9751608074 (A.VI/5243).

ÜNGÖR, ETEM : *Türk marşları* / Etem Üngör. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1965. 333 s. ; 27 cm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları ; 11. Seri ; IV-Sayı ; A4) (B/5171).

Üniversite ve etik : küreselleşme ve üniversite : felsefe ve bilim / yay. kurulu Merih Yurtkuran... [ve başk.]. — Bursa : Uludağ Üniversitesi, 2002. 92 s. ; 20 cm. — (Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu yayınları ; 1) ISBN 9756958677 (A.VI/4811).

ÜRER, HARUN : *İzmir hamamları* / Harun Ürer. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xi, 145 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2887. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 408) ISBN 9751728649 (B.I/2753).

Üsküdar belgeseli = Documentary of Üsküdar / haz. Ali Yeşildal. — İstanbul : Üsküdar Belediyesi, 2001. 80 s. : rnk. res. ; 22 cm. + 2 CD-ROM. Kitabın CD-ROM'ları CD/12'de kayıtlıdır. (A.VI/5027).

Üsküdar belgeseli = [Documentary of Üsküdar] / [haz.] [Ali Yeşildal]. — İstanbul : Üsküdar Belediyesi, 2001. 1 CD-ROM. — (Üsküdar Belediyesi Kültür yayınları) CD-ROM'un kitabı A.VI/5027'de kayıtlıdır. (CD/12).

VARTANIAN, NICOLE ELISE : *When history hurts : an analysis of the influences upon the teaching of genocide in United States public schools* / haz. Nicole Elise Vartanian. — 2000 144 s. ; 22 cm. Columbia University, Teachers College-EDD. Tez (İngilizce) (A.VI/4899).

- VEENHOF, KLAAS R. : *The old Assyrian list of year eponyms from Karum Kanish and its chronological implications* / Klaas R. Veenhof. — Ankara : Turkish Historical Society, 2003. viii, 78, [4] s. ; 24 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Publications of the Turkish Historical Society ; Serial VI-No. 64) ISBN 9751615461 (A.VI/5306).
- VEHBİ : *Tuhfe-i Vehbi / Vehbi*. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.] yak. 50 s. ; 23 cm. (A.VI/4983).
- VİRMİÇA, RAİF : *Kosova hamamları / Raif Vırmiça*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. ix, 135 s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2778. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 373) ISBN 975172869X (A.VI/5053).
- VIVIER, NADINE : *Propriété collective et identité communale : les biens communaux en France 1750-1914 / Nadine Vivier*. — Paris : Publications de la Sorbonne, 1998. 352 s. ; 24 cm. — (Histoire de la France aux XIXe Siècles, ISSN 1243-0269 ; 46) ISBN 2859443525 (A.VI/5039).
- WÄFLER, MARKUS : *Tall al-Hamidiya 3 : zur historischen geographie von idamaras zur zeit der archive von Mari(2) und Šubat-enlil/Šehna / Markus Wäfler ; mit beiträgen von Jimmy Brignoni, Henning Paul*. — Freiburg, Schweiz ; Göttingen : Universitätsverlag ; Vadenhoeck & Ruprecht, 2001. 298 s. ; 32 cm. + 14 katl. hrt. — (Orbis Biblicus et Orientalis. Series Archaeologica ; 21) ISBN 3525530021 (Vadenhoeck & Ruprecht); ISBN 3727813474 (Univ.-Verl.) (B.I/2721).
- WAKEMAN, CHARLES BUNNELL : *Hsi Jung (the western barbarians) : an annotated translation of the five chapters of the T'ung Tien on the peoples and countries of pre-islamic Central Asia / haz. Charles Bunnell Wakeman*. — 1990 2 c. ; 24 cm. University of California, Los Angeles-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4893).
- WEBSTER, GARY S. : *Duos nuraghes a Bronze Age settlement in Sardinia / Gary S. Webster*. — Oxford : British Archaeological Reports, 2001. ... c. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 949) İçindekiler: 1.c.: The interpretive archaeology. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 1841712418 (B.I/2708).
- WEIMIN, HUANG : *Aosiman Diguó / Huang Weimin*. — Xian : Santai, 2000. 455 s. ; 21 cm. ISBN 7806283803 (A.VI/4917).

- WEISS, ZE'EV : *Promise and redemption : a synagogue mosaic from Sepphoris* / Ze'ev Weiss, Ehud Netzer. — Jerusalem : The Israel Museum, 1996. 47, 49 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. ISBN 9652781843 (B.I/2767).
- WHITLEY, JAMES : *The archaeology of ancient Greece* / James Whitley. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xxvi, 484 s. ; 26 cm. — (Cambridge World Archaeology) ISBN 0521622050 (B.I/2710).
- WIESEHÖFER, JOSEF : *Antik Pers tarihi* / Josef Wiesehöfer ; Alıncadan çev. Mehmet Ali İnci. — 1. bs. — İstanbul : Telos, 2003, c2002. 464 s. : res. ; 20 cm. Eserin özgün adı: Das antike Persien. ISBN 9755451870 (A.VI/5034).
- WOODWARD, HIRAM : *The art and architecture of Thailand : from prehistoric times through the thirteenth century* / Hiram Woodward. — Leiden : Brill, 2003. xix, 277 s. : res. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 3. South-East Asia = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9571 ; 14) ISBN 9004121374 (A.VI/4998).
- The world of Gregory of tours* / ed. by Kathleen Mitchell, Ian Wood. — Leiden : Brill, 2002. xx, 445 s. ; 24 cm. — (Cultures, Beliefs and Traditions. Medieval and Early Modern Peoples, ISSN 1382-5364 ; 8) ISBN 9004110348 (A.VI/5289).
- The writings of the muslim peoples of Northeastern Africa* / compiled by R. S. O'Fahey ; with the assistance of Hussein Ahmed... [et al.]. — Leiden : Brill, 2003. xxii, 174 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 13. Arabic Literature of Africa ; vol. 3, fasc. A) ISBN 9004109382 (A.VI/4937).
- Yabancılar için temel düzey Türkçe : dikte yazılı anlatım* / haz. Faruk Öztürk. — Bişkek : Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2002. 318 s. ; 24 cm. — (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi yayınları ; 9. Yardımcı Ders Kitapları dizisi ; 4) ISBN 9967208007 (A.VI/5211).
- EL-YAHYA, NADIYE ABDÜLAZİZ : *Hasâis-i'l-istişhâdât-i'l-merci'îyye fi'l-vesaik ve'l-mahtutat* / Nadiye Abdülaziz El-Yahya. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1423h-2002m. 239 s. ; 24 cm. ISBN 9960001741 (A.VI/4990).

- YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT : *İttihatçı liderlerin gizli mektupları : bir devri aydınlatan tarihî mektuplar / Hüseyin Cahit Yalçın. — İstanbul : Temel, 2002. 461 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 136. Tarih/Kültür dizisi ; 29) ISBN 9754100721 (A.VI/4957).*
- YAMADA, SHIGEO : *The construction of the Assyrian Empire : a historical study of the inscriptions of Shalmaneser III (859-824 B.C.) relating to his campaigns to the west / Shigeo Yamada. — Leiden : Brill, 2000. xviii, 449 s. ; 24 cm. — (Culture and History of the Ancient Near East, ISSN 1566-2055 ; 3) ISBN 9004117725 (A.VI/5273).*
- YANIK, YURDER : *Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'un biyografisi / haz. Yurder Yanık. — 1999 vi, 177 s. ; 29 cm. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı-Yüksek Lisans tezi. (B.I/2794).*
- YAYLALIER, DİNÇ : *American perceptions of Turkey, 1919-1927 / haz. Dinç Yaylalier. — 1996 viii, 321 s. ; 22 cm. The University of Utah-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4872).*
- YAZICI, NESİMİ : *İlk Türk-islâm devletleri tarihi / Nesimi Yazıcı. — 2. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2002. xiii, 447 s. ; 24 cm. — (Yayın no ; 315. İlmî Eserler serisi ; 64) ISBN 9753893833 (A.VI/5248).*
- YAZICI, NEVİN : *Osmanlılık fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti / Nevin Yazıcı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xiv, 205 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 3840. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 359) ISBN 9751728819 (A.VI/5149).*
- YEDİYILDIZ, BAHAEDDİN : *Ordu kazası sosyal tarihi (1455-1613) / Bahaeddin Yediyıldız. — 1. bsk. — [Ankara] : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985. 279 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 598. Kültür Eserleri dizisi ; 42) (A.IV/9389).*
- YERASIMOS, STÉPHANE : *Türkler : doğu ve batı, islam ve laiklik / Stéphane Yerasimos ; çev. Temel Keşoğlu ; yay. haz. Selma Koçak, Derya Karagöz. — Ankara : Doruk, 2002. 215 s. ; 21 cm. Eserin özgün adı: Les Turcs. ISBN 9756557834 (A.VI/4847).*
- YILDIZ, MUSA : *Bir dilci olarak Ali Kuşçu ve risâle fi'l-isti'âre'si / Musa Yıldız. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002.*

xii, 192 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2913. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 376) ISBN 9751729645 (A.VI/5110).

YILMAZKAYA, ORHAN : *Aydınlık kubbenin altındaki sıcaklık Türk hamamı : İstanbul hamamları rehberi* / Orhan Yılmazkaya ; fotoğraflar Deniz Oğurlu, Murat Oğurlu. — İstanbul : Çitlembik, 2002. 142, [1] ss. : rnk. res. ; 24 cm. — (Çitlembik ;21) ISBN 9756663227 (A.VI/4855).

20. *yüzyılda insanlık dramı = 20th century human tragedy = Menschheitstragödie im XX. Jahrhundert = Tragedie humaine du XXè siècle* / yapımcı = producer Hüsamettin Yıldırım ; yönetmen = director İhsan Çıkrıkçı ; program danışmanları = advisors Azmi Süslü... [ve başk.]. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2000. 1 CD-ROM. (CD/8).

Yitik miras'ın dönüş öyküsü : değişik yollarla yurtdışına çıkarılan, iadesi sağlanan ve halen yurtdışında bulunup iadesi çalışmaları sürdürülen kültür varlıklarımız / proje danışmanı M. Aykut Özet ; genel yay. yönetmeni Ümit Yaşar Gözüm ; proje koordinatörleri Mehmet Yılmaz... [ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2003. 215 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2908) ISBN 9751730570 (B.I/2751).

YOUNG, PAMELA J. : *Knowledge, nation and the curriculum : Ottoman Armenian education (1853-1915)* / haz. Pamela J. Young. — 2001. xv, 301 s. ; 22 cm. The University of Michigan-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4862).

YÖRÜKOĞLU, M. NURİ : *Manisa yangını : triumvira, vahdet-i müsellese yahut üç günlük tahrip, altı asırlık bir îmar* / M. Nuri Yörükoğlu. — Manisa : Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2002. 180 s. ; 24 cm. — (Bütün Eserleri ; 1) ISBN 9758628062 (A.VI/4923).

Yurdum için savaşırken / derleyen-düzenleyen Mehmet Ersin. — 1. bsk. — Uşak : [yayl.y.], 2002. 286 s. ; 20 cm. ISBN 9759279908 (A.VI/5114).

YÜKSEL, SEVDA : *Ankara'da sanata ve eğitime adanan yaşamlar : anlatı : yaşamöyküsü* / Sevda Yüksel. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. ix, 150 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2875. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 402) ISBN 9751728339 (B.I/2761).

- ZEIDNER, ROBERT FARRER : *The tricolor over the Taurus : the French in Cilicia and Vicinity, 1918-1922* / haz. Robert Farrer Zeidner. — 1991 xii, 628 s. ; 22 cm. The University of Utah-PHD. Tez (İngilizce) (A.VI/4870).
- ZELEPOS, IOANNIS : *Die ethnisierung griechischer identität 1870-1912 : staat und private akteure vor dem hintergrund der "megali idea"* / Ioannis Zelepos. — München : R. Oldenbourg, 2002. 303 s. ; 24 cm. — (Südosteuropäische Arbeiten ; 113) ISBN 3486566660 (A.VI/5074).
- AL-ZEYEB, SULEYMAN BİN ABDURRAHMAN : *Nukuş samudiye min Sekâkâ : ka'-i feriha, ve't-tuvayyer, ve'l-kadir* / Suleyman Bin Abdurrahman Al-Zeyeb. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1422h-2002m. 208 s. ; 24 cm. ISBN 9960001776 (A.VI/4992).
- EZ'ZEYEB, SULEYMAN BİN ABDÜRRAHMEN : *Nukuş-i cebel-i umm-i cezayezî'n-nabatîyye : dirase tahliliyye* / Suleyman Bin Abdürrahmen Ez'Zeyeb. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1422h-2002m. 333 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9960001784 (A.VI/4991).
- EZ'ZEYEB, SÜLEYMAN BİN ABDÜRRHAMAN : *Dirase li-nukuş samudiyye min cubbet-i Baha'el : el-memleketü'l-Arabiyyetü's-Su'udiyye* / Süleyman Bin Abdürrhaman Ez'Zeyeb. — Er-riyad : Mektebetü'l-Melik Fehd El-Vataniyye, 1421h-2000m. 193 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9960001571 (A.VI/4980).
- ZUHAYR GANAYIM ABDU'LLATİF GANAYIM : *Liva-i Akka fi ahdi'l-Tanzimat el-Osmaniyye (1918-1864) (1281-1337)* / Zuhayr Ganayım Abdu'llatif Ganayım. — Beyrut : Silsileti'l-Mekan el-Filistüniyye, 1999. xviii, 564 s. ; 24 cm. (A.VI/4928).
- ZÜRCHER, ERIK JAN : *Millî Mücadelede ittihatçılık* / Erik Jan Zürcher ; çev. Nüzhet Salihoglu. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2003. 293 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 893. Araştırma-İnceleme dizisi ; 143) Eserin özgün adı: *The unionist factor : the rôle of the committee of union and progress in the Turkish national movement (1905-1926)*. ISBN 9750501284 (A.VI/5179).

B. DERGİLER

- Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4-5 (2002).
- Abece. Eğitim ve Ekin Dergisi 173-184 (2001).
- Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungaricae XLII, 1-4 (2002).
- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae LIII, 4 (2002).
- Acta Asiatica: Bulletin of the Institute of Eastern Culture 84 (2003).
- Acta Ethnographica Hungarica XLVII, 1-4 (2002); XLVIII, 1-2 (2003).
- Acta Historiae Artium XLIII, 1-4 (2002).
- Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae LV, 1-4 (2002).
- Acta Poloniae Historica LXXXVI (2002).
- Adalya VI (2003).
- Ahbarü'l-Mektebe 22 (2000); 25-26 (2002).
- Akademik Araştırmalar Dergisi 15 (2003).
- Akkadica 123, 2 (2002).
- Aksiyon 388-392 (2002).
- Altunköprü. Edebiyat-Kültür-Sanat-Folklor Dergisi 6-7 (2002).
- Amerasia Journal XXVIII, 2-3 (2002).
- The American Historical Review CVII, 5 (2002).
- American Journal of Archaeology CVII, 1-2 (2003).
- American Schools of Oriental Research. Bulletin 328 (2002); 329 (2003).
- Amme İdaresi Dergisi XXXV, 4 (2002); XXXVI, 1 (2003).
- Ana Dili : Dil ve Eğitim Dergisi 28 (2003).
- Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri = News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas 1 (2003).
- Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi XVIII, 1-2 (2002).
- Anas (Museo Nacional de Arte Romano de Mérida) 13 (2000).
- Anatolian Archaeology VIII (2002).
- Anatolian Studies LII (2002).
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi XXXVIII, 1-2 (2003).
- Anayurttan Atayurda Türk Dünyası 22-23 (2002).

- Ancient Civilizations from Scythia to Siberia VI (2000); VII (2001); VIII (2002).
- Ancient West and East I, 1-2 (2002).
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XLI, 1-2 (2001).
- Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi LI, 1-4 (2002).
- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XLII (2001); XLIII, 1-2 (2002).
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi LVII, 3-4 (2002).
- Annales : Histoire, Sciences Sociales LVII, 6 (2002); LVIII, 1-2 (2003).
- Annales d'Histoire et d'Archéologie X-XI (1999-2000).
- Annali (Istituto Universitario Orientale) LX-LXI (2000-2001); supplemento LX-LXI, 91-92 (2000-2001).
- Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, Serie IV, quaderni 13, 1 (2002).
- The Annual of the British School at Athens 97 (2002).
- Anthropology Today XIX, 1-3 (2003).
- Anzeiger der Philosophisch - historischen Klasse 137, 1 (2002).
- Archaeologiai Értesítő CXXVI, 1-2 (2001).
- Archäologischer Anzeiger 1 (2002).
- Archiv für Orientforschung XLVIII-XLIX (2001-2002); register assyriologie und bibliographie Mesopotamien.
- Archiv Orientální LXX, 4 (2002); LXXI, 1 (2003).
- Archivum Anatolicum = Anadolu Arşivleri (DTCF) 5 (2002).
- Arkeoloji ve Sanat 111 (2002); 112-113 (2003).
- Asian and African Studies XI, 1 (2002).
- Asian Research Trends 13 (2003).
- Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 8-9 (2002).
- Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 21 (2003).
- Atatürk Yolu VI, 23 (1999).
- Athenaeum 1 (2003).
- Atıqot XLIII (2002).
- Avrasya Bülteni (TİKA) 6-11 (2003).

- Ayın Tarihi Ocak - Şubat - Mart (2003).
- Azerbaycan : Türk Kültür Dergisi 345 (2002); 347 (2003).
- Baghdader Mitteilungen XXXIII (2002).
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün / Bugün / Yarın 65-71 (2002).
- Berkeley Journal of Sociology: A Critical Review XLVI (2002).
- Biblica LXXXIII, 4 (2002); LXXXIV, 1-2 (2003).
- Bibliotheca Orientalis LIX, 5-6 (2002).
- Bilge 33 (2002).
- Bilig : Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 24-25 (2003).
- Bilim ve Ütopya 101-102 (2002); 103-107 (2003).
- The Bodleian Library Record XVII, 6 (2002).
- Bollettino di Archeologia 41-42 (1996).
- The British School at Athens. Annual Report of Council (2001-2002).
- Bulgarian Historical Review 3-4 (2002).
- Le Bulletin (Association des Anciens Elèves) Novembre (2002).
- Bulletin (Schweizerische Gesellschaft für Geschichte) 76 (2002).
- Bulletin Archéologique 28 (2001); 29 (2002).
- Bulletin de Correspondance Hellénique CXXV, 2 (2001).
- Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire 71 (2000).
- Bulletin d'Information = Information Bulletin 28 (2002).
- Bulletin of the Ancient Orient Museum XXII (2001-2002).
- Bulletin of the National Museum of Ethnology XXVII, 1-2 (2002); XXVII, 3-4 (2003).
- Bursa Araştırmaları 1 (2003).
- Bülten (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni) XV, 47-48 (2002).
- Bülten (Bilim ve Sanat Vakfı) 51 (2003).
- Byzantine and Modern Greek Studies XXVI (2002).
- Byzantinische Zeitschrift XCV, 2 (2002).
- Byzantion LXXII, 2 (2002).
- Cahiers de Civilisation Médiévale XLV, 180B (2002); XLVI, 181 (2003).

- Central Asiatic Journal XLVI, 2 (2002); XLVII, 1 (2003).
Complutum 13 (2002).
Crusades (Society for the Study of the Crusades and the Latin East) I (2002).
Cultura Antiqua LIV, 9-12 (2002); LV, 1-4 (2003).
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi VI, 2 (2002).
Çağdaş Yerel Yönetimler XI, 2 (2002).
Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ ı = The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies 1 (2003).
Dağların Kenti Hakkari 21 (2002).
Danıştay Dergisi 105 (2003).
Değerler Eğitimi Dergisi I, 1-2 (2003).
Doğu-Batı : Düşünce Dergisi 20 (2002); 21-23 (2003).
Doğuş Üniversitesi Dergisi = Doğuş University Journal 1 (2000); 5-6 (2002).
IV, 1 (2003).
Dönemeç 68 (2002); 71 (2003).
4. Kat (Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Bülteni) 8-9 (2003).
Dumbarton Oaks Papers LVI (2002).
EKEV Akademi Dergisi 13 (2002); 15-16 (2003).
Early Science and Medicine VI, 1-4 (2001); VII, 1-4 (2002); VIII, 1 (2003).
East European Quarterly XXXVI, 3-4 (2002).
Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 5 (2003).
The Encyclopaedia of Islam index of subjects I-XI; supplement 1-6 (2003).
Encyclopédie de L'Islam X, 178-178a (2002); XI, 179-180 (2003).
Enformasyon Bülteni 82-83 (2002); 84 (2003).
English Quarterly Journal of ECO Cultural Institute, Tehran I, 1-3 (2001); II, 4-6 (2002); III, 7 (2003).
Epigraphica Anatolica XXXV (2003).
Erdem XII, 36 (2000); XIII, 37-39 (2001).
Ermeni Araştırmaları = Armenian Studies 5-7 (2002); 8-9 (2003).
Ethnology XLI, 3-4 (2002); XLII, 1 (2003).
Études Balkaniques XXXVIII, 3-4 (2002).

- Eurasian Studies I, 2 (2002).
- Expedition XLIV, 3 (2002); XLV, 1 (2003).
- Faravid 18-19 (1994-95); 20-21 (1996-97); 22-23 (1998-99); 24 (2000); 25 (2001); 26 (2002).
- The Florida Anthropologist LV, 3-4 (2002); LVI, 1 (2003).
- Fondation Max van Berchem. Bulletin 16 (2002).
- Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research XCVII, 2-4 (2002).
Genava L (2002); album L (2002).
- Germania LXXX, 1 (2002).
- Godišnjak Pravnog Fakulteta u Sarajevu XLV (2002).
- Goethe Merkur 1 (2003).
- Gurbansoltan Eje 9-12 (2002); 1-2 (2003).
- Günce (TÜBA Bülteni) 25-26 (2003).
- Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi = Hacettepe University
Journal of Faculty of Letters XIX, 1-2 (2002).
- Hadashot Arkheologiyot 114 (2002).
- Harvard Journal of Asiatic Studies LXII, 2 (2002).
- Havlyat al-Cāmiat al-Tunissiyat: Macallat li'l-Bahs al-'ilmi 46 (2002).
- Hebrew Union College Annual LXXII (2001).
- Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens
LXXI, 4 (2002); LXXII, 1 (2003).
- Hindistan'a Bakış Eylül-Aralık (2002); Ocak-Mart (2003).
- Historical Abstracts LIII, 6 (2002).
- Historical Research LXXVI, 191-192 (2003).
- History. The Journal of the Historical Association LXXXVII, 285-288 (2002);
LXXXVIII, 289-290 (2003).
- L'Homme 166 (2003).
- Hürriyet Tarih 8 Ocak - 2 Temmuz (2003).
- Iraq LXIV (2002).
- İdol: Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi 16 (2003).
- İleri. İki Aylık Gençlik ve Siyaset Dergisi 8-10 (2002).

- İlgi 105 (2003).
İlmî Araştırmalar 14 (2002).
Index Islamicus 1-3 (2002).
Indogermanische Forschungen 105 (2000); 106 (2001); 107 (2002).
Institute for the History of Arabic Science Newsletter 73 (2003).
International Bibliography of Historical Sciences LXVII (1998).
International Journal of Anthropology XVII, 3-4 (2002).
International Journal of Middle East Studies XXXV, 1-2 (2003).
Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies XL (2002).
Iran and the Caucasus V (2001).
Der Islam LXXIX, 2 (2002); LXXX, 1 (2003).
İslâm Araştırmaları Dergisi = Turkish Journal of Islamic Studies 5-6 (2001).
Islamic Law and Society IX, 3 (2002); X, 1 (2003).
Islamic Studies XLI, 3-4 (2002); XLII, 1 (2003).
Israel Exploration Journal LII, 2 (2002).
Israel Museum Studies in Archaeology I (2002).
İstanbul (Tarih Vakfı) 44-45 (2003).
İstoriçeski Pregled LVIII, 1-4 (2002).
Jahrbuch (Akademie der Wissenschaften und der Literatur) LIII (2002).
Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts CXVI (2001).
Jandarma Eğitim Dergisi 25-26 (2003).
Journal Asiatique 290, 1 (2002).
Journal of Archaeological Science XXX, 1-8 (2003).
Journal of Asian History XXXVI, 2 (2002).
Journal of Islamic Studies XIV, 1 (2003).
Journal of Near Eastern Studies LXII, 1 (2003).
Journal of Palestine Studies XXXII, 1 (2002).
Journal of the American Oriental Society CXXII, 3 (2002).
Journal of the Economic and Social History of the Orient XLVI, 1-2 (2003).
Journal of the History of Biology XXXVI, 1 (2003).

- Journal of the Pakistan Historical Society L, 4 (2002); LI, 1 (2003).
- The Journal of the Royal Anthropological Institute. Incorporating MAN VIII, 4 (2002); IX, 1 (2003).
- Journal of the Royal Asiatic Society XIII, 1 (2003).
- Kadmos XLI (2002).
- Kardaşlık: Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi 16 (2002); 17 (2003).
- Keesing's Record of World Events XLVIII, 11-12 (2002); XLIX, 1-4 (2003).
- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Haber Bülteni = Kırgız-Türk Manas Cañılıktar Buletini 11-12 (2002).
- Kiryat Sefer LXXI, 3-4 (2001); index LXXI (2001); LXXII, 1-4 (2002); index LXXII (2002).
- Koreana: Korean Art and Culture XVI, 3-4 (2002).
- Köprü. Üç Aylık Fikir Dergisi 81-82 (2003).
- Kubbealtı Akademi Mecmuası 1-2 (2003).
- Kulturchronik 6 (2002); 1 (2003).
- Kutadgubilig. Felsefe-Bilim Araştırmaları 2 (2002); 3 (2003).
- Levant XXXV (2003).
- Levante XLIX, 1-3 (2002).
- Levéltári Közlemények LXXIII, 1-2 (2002).
- Madriider Mitteilungen XLIII (2002).
- Makedonski Pregled = Macedonian Review XXV, 2-4 (2002).
- Maliye Dergisi 141 (2002).
- Manuscripta Orientalia VIII, 4 (2002); IX, 1 (2003).
- Mecelletü Mektebetü'l-Melek Fehd el-Vataniyye = Journal of King Fahd National Library VIII, 1-2 (2002-2003).
- Mélanges de L'Université Saint-Joseph LV (1997-1998).
- Mésogeios 17-18 (2002); 19 (2003).
- The Metropolitan Museum of Art. Bulletin LX, 3-4 (2003).
- Middle East Studies Association. Bulletin XXXVI, 2 (2003).
- Middle Eastern Studies XXXIX, 1-2 (2003).
- Milli Eğitim Vakfı Dergisi 55 (2003).

- Milliyet Sanat 525 (2002); 526-531 (2003).
Mimarlık 309-311 (2003).
Mimarlık: Haberler: TMMOB Mimarlar Odası Haber Bülten 92-93 (2003).
Mitteilungen (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes) 160-61 (2003).
Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CXXXII (2002).
Monumentet 2002.
Müteferrika 21-22 (2002).
Near Eastern Archaeology LXIV, 4 (2001).
Neşretü'l-Mustahlasat = Foreign Periodical Abstracts 25 (2001); 26-27 (2002).
New Perspectives on Turkey 27 (2002).
Newsletter (IRCICA) 59 (2002); 60 (2003).
Numen : International Review for the History of Religions L, 1-2 (2003).
Nüsha. Şarkiyat Araştırmaları Dergisi = Nüsha. Journal of Oriental Studies 1-3 (2001); 4-7 (2002); 8 (2003).
OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 12 (2001).
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 13 (2001); 14 (2002).
Opuscula Romana XXVII (2002).
Orient. Deutsche Zeitschrift für Politik und Wirtschaft des Orients XLIII, 2-4 (2003).
Orient. Report of the Society for Near Eastern Studies in Japan XXXVII (2002).
Orientalia LXXI, 4 (2002); LXXII, 1 (2003).
Orientalia Suecana L (2001).
Oriente Moderno quaderni XXII (LXXXII), 4 (2003).
Origini (Preistoria e Protostoria della Civiltà Antiche) XXIV (Nuova Serie II) (2002).
Orkun 59-63 (2003).
Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi I, 1 (2003).
Ozan Ağacı. Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi 36 (2003).
Österreichische Osthefte XLIV, 1-2 (2002).

- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LVI (105), 3-4 (2002); LVII (106), 1 (2003).
- Perceptions (Journal of International Affairs) VII, 3-4 (2002).
- Polis Bilimleri Dergisi = Turkish Journal of Police Studies IV, 3-4 (2002).
- Popüler Tarih 27-28 (2002); 29-34 (2003).
- Præhistorische Zeitschrift LXXVIII, 1 (2003).
- Practica tes en Athenais Arkhaiologikes Etaireias 154 (1999).
- Prilozi za Orijentalnu Filologiju LI (2003).
- Pusula (Deniz Harp Okulu) 52 (2003).
- Pyrenæ 31-32 (2000-2001).
- Rassegna Storica del Risorgimento LXXXIX, 4 (2002); suppl. LXXXIX, 4 (2002).
- Reallexikon für Antike und Christentum supplement - lieferung 10 (2003).
- Review (Fernand Braudel Center) XXV, 4 (2002).
- Review of Armenian Studies I, 1 (2002); I, 2 (2003).
- Revue des Archéologues et Historiens d'Art de Louvain XXXIII (2000).
- Revue des Études Byzantines LX (2002).
- Revue des Études Sud-est Européennes XXXVII, 1-2 - XXXVIII, 1-2 (1999-2000); XXXIX, 1-4 (2001).
- Revue du Monde Arménien Moderne et Contemporain I (1994); II (1995-1996); III (1997); IV (1998); V (1999-2000); VI (2001).
- Rocznik Orientalistyczny LIV, 2 (2002); LV, 1-2 (2003).
- Ruperto Carola 3 (2002); 1 (2003).
- Russia and the Moslem World 11-12 (125-126) (2002); 4-5 (130-131) (2003).
- SIHMED (Societe Internationale des Historiens de la Méditerranée) 10 (2003).
- Sada al-Tarih 9 (2001); 10 (2003).
- Sanat Dünyamız 83-85 (2002); 86 (2003).
- Sanat Tarihi Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XII (2003).
- Sayıştay Dergisi 41-43 (2001); 44-47 (2002).
- School of Oriental and African Studies. Bulletin LXV, 3 (2002).

- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13-14 (2002).
- Silâhlı Kuvvetler Dergisi 375-376 (2003).
- Slovenská Archeológia XLIX, 1-2 (2001); L, 1 (2002).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Manas Üniversitesi) 2 (2001); 3-4 (2002); 5 (2003).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Süleyman Demirel Üniversitesi) 5 (2000); 6-7 (2002).
- Sosyal Bilimler Dergisi = Journal of Social Science (Fırat Üniversitesi) XIII, 1 (2003).
- Sosyal Bilimler Dergisi = The Social Sciences Review III, 3 (2002).
- Speculum: A Journal of Medieval Studies LXXVIII, 1-2 (2003).
- Stratejik Araştırmalar Dergisi 1 (2003).
- Studi Classici e Orientali XLVII, 2 (2000).
- Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XLIV, 2 (2002).
- Studia Islamica 94 (2002).
- Studia Orientalia 97 (2003).
- Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie XLIX, 2-4 (1998); XLIX 3-4 (1999).
- Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied XXXV (2002).
- Studime Historike LVI (XXXIX), 1-2 (2002).
- Suomen Museo 109 (2002).
- Südosteuropa Mitteilungen XLII, 5-6 (2002); XLIII, 1 (2003).
- Századok CXXXVI, 6 (2002); CXXXVII, 1 (2003).
- TÜRKSOY: Türk Dünyası, Kültür, Sanat, Bilim, Haber ve Araştırma Dergisi II, 8-9 (2003).
- Tarih Araştırmaları Dergisi (DTCF) XX, 32 (2002); XXI, 33 (2003).
- Tarih Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) 37 (2001-2002).
- Tarih İncelemeleri Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XVII, 2 (2002); XVIII, 1 (2003).
- Tarih ve Düşünce 33-34 (2002); 35-40 (2003).
- Tarih ve Toplum 228 (2002); 229-234 (2003).

- Tel Aviv: Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University XXIX, 2 (2002).
- Thraco-Dacica XXII, 1-2 (2001).
- Toplum ve Bilim 94 (2002); 95 (2003).
- Toplumsal Tarih 107-108 (2002); 109-114 (2003).
- T'oung Pao LXXXVIII, 4-5 (2002).
- The Toyo Gakuho: The Journal of the Research Department of the Toyo Bunko LXXXIV, 3 (2002).
- The Tōyōshi - Kenkyū : The Journal of Oriental Researches LXI, 3 (2002); LXI, 4 (2003).
- Történelmi Szemle XLIII, 3-4 (2001).
- The Turkish Studies Association Bulletin XXV, 2 (2001); XXVI, 1 (2002).
- Türk Dili 611 (2002).
- Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1996; 1997; 2000.
- Türk Dili Dergisi. Aylık Dergi XV, 88 (2002); XVI, 91, 93, (2002-2003).
- Türk Dünyası Araştırmaları 141 (2002); 142-143 (2003).
- Türk Dünyası Bülteni (TİKA) 5 (2002).
- Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 12/1 - 12/2 (2001); 13 (2002).
- Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi 193-198 (2003).
- Türk Edebiyatı. Aylık Fikir ve Sanat Dergisi 338 (2001).
- Türk Kültürü XL, 473-476 (2002); 477-480 (2003).
- Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 7 (2002).
- Türk Yurdu XXIII, 185-189 (2003).
- Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi I, 1 (2003).
- Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (DTCF) 8 (2001).
- Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni 76 (2002); 77 (2003).
- Türkiye Günlüğü 70-71 (2002).
- Türklük Araştırmaları Dergisi (Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi) 12 (2002).
- Türkmenistanda İlim ve Teknika 5-11 (2002).

- Turkologischer Anzeiger XXV (2002).
Türkologiya 1-2 (2002).
UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law II, 1 (2002-2003).
Ugarit-Forschungen XXXIII (2001).
Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi XXI, 1 (2002).
Ural-Altische Jahrbücher XVII (2001-2002).
Al-'Usur al-Wusta: The Bulletin of Middle East Medievalists XI, 1 (1999); XII, 1-2 (2000); XIII, 1-2 (2001); XIV, 1-2 (2002); XV, 1 (2003).
Varlık 1134-1140 (2002).
Vestnik Drevney İstorii 4 (243) (2002); 1 (244) (2003).
Voprosi İstorii 12 (2002); 1-4 (2003).
The Warburg Institute. Newsletter 14 (2003).
Die Welt des Islams XLII, 3 (2002); XLIII, 1 (2003).
Die Welt des Orients XXXI (2000/2001); XXXII (2002).
Wörterbuch der Mythologie 35 (2002).
Yakamoz 26-27 (2002).
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (İstanbul Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü) 2 (2002).
The Yale Review XCI, 1-2 (2003).
Yapı 254-259 (2003).
Yeni Batı Trakya Dergisi 174 (2002).
Yenises 85 (2003).
Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CLI, 1-2 (2001); CLII, 1-2 (2002); CLIII, 1 (2003).
Zeitschrift für Kulturaustausch LII, 4 (2002); LIII, 1 (2003).
Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 141 (2002); 142-143 (2003).
Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte LIX, 3-4 (2002).
Zion LXVII, 4 (2002), LXVIII, 1 (2003).

İngilizce Özetler:

METİN ÖZBEK : *An interesting custom concerning the babies of Değirmentepe in the Chalcolithic era: Tying the head* (pp. 369-381)

Değirmentepe is a Chalcolithic village situated on the banks of the Euphrates within the province of Malatya (Eastern Anatolia). It has been dated by C-14 (calibrated) to the end of the seventh millenium B.P. and the beginning of the sixth millenium B.P. 31 well preserved skeletons belonging to infants and children (of which six were fetuses) were unearthed during the salvage excavations of 1978-86. It was found that three of them displayed traces of cauterization. The injury to the scalp tissues was visible on the tuber frontale of three individuals. The aim of this paper is to find the present manifestation of this thermal injury with reference to the ethnographic records in Anatolia and determine its purposes.

ÖNDER BİLGİ : *İkiztepe tomb excavations and related burial customs* (pp. 383-402)

During the excavations carried out in connection with the project in 2000 and 2001 at İkiztepe, 28 new graves were unearthed in Trench "M" covering 200 m² at Mound I. Of these 28 graves two are pot burials, and the rest is simple earthen burials. The two pot burials belong to the Middle Bronze Age. The 14 of the earthen burials belong to Early Bronze Age III, and the rest is of the Early Bronze Age II date.

The study of the skeletons has shown that two pot burials and thirteen of the earthen burials have a baby or child skeleton. There is no common orientation among the earthen burials. The deceaseds were buried commanly extended on their backs with the arms usually at the sides.

Only seventeen earthen burials are seen contained objects; eight from Early Bronze Age III and nine from Early Bronze Age II. As each burial contained different type of objects of varying numbers, it can be assumed that objects were left in the graves as personal belongings of the deceased rather than gifts.

These newly unearthed burials, both the pot burials of the Middle Bronze Age and the simple earthen burials of the Early Bronze Age are the

other graves of the graveyard of pot burials excavated in 1976 and of the graveyard of simple earthen burials excavated between 1975 and 1987. These graves have also shown that the border of both graveyards still extending on the northern slope of Mound I.

Simple earthen burials unearthed at İkiztepe in the Early Bronze Age II and III have no parallels other than those excavated at Tekkeköy, Düdartepe, Horoztepe and Kalinkaya in Anatolia. The contemporary cultures in Anatolia seemingly preferred a stone cist or pithos as graves.

Outside Anatolia, similar earthen burials to those found at İkiztepe are seen on the western coast of the Black Sea where extra-mural graveyards were located at Varna and Durankulak in Bulgaria. Objects were also found in these burials, but apart from some bracelets and a few pendants of ring type, there are no objects common to both the İkiztepe and Bulgarian burials.

EMEL ERTEN : *Three elongated glass unguentaria at the Marmaris Museum* (pp. 403-414)

The three elongated glass *unguentaria*, which have been bought in recent years and added to the collection of the Marmaris Museum, are representative of a category of glass manufacturing present in both the eastern and western parts of the Roman Empire. Their main characteristics are: a height of 9.5 - 10 cm., having been manufactured of natural green glass with a free glass blowing technique, a border folded back and straightened, a cylindrical neck, a drop-shaped main body and a full, small droplet shaped bottom section. These containers were used to keep 'unguents', i.e. ointments, perfumes or salves. Apart from this daily use they were also used as burial chamber offerings. The fact that the Marmaris specimens are in good condition makes us think that they also were found in a tomb.

Generally such elongated glass *unguentaria* were made in the first century A.D. or the beginning of the second century A.D. This was the period when glass blowing had acquired the characteristics of a full-fledged commercial activity, with entrepreneurs of this sector present throughout the territory of the Roman Empire. The fact that glass manufacturing in the first and second centuries A.D. was more sophisticated in the western parts

of the Roman Empire is generally accepted. Very probably, the specimens at the Marmaris Museum are the simpler eastern version of types manufactured in the western part of the empire, which at times could be elaborately decorated.

AYŞE AYDIN : *Christian architecture in Cilicia and Isauria with the church of Demirciören as an example* (pp. 415-419)

The early Christian churches of the regions of Cilicia and Isauria reflect mainly local characteristics, but also in part the architecture of Syria and Istanbul. While the basilica like plan, the wall masonry, the fact that there are no window openings on the north façade due to climatic conditions and the three arcaded entrance on the narthex on the western side reflect local characteristics, the eastern triple section consisting of the bema (low enclosure surrounding the altar in Eastern Orthodox churches) and of the two rooms flanking the bema and the galleries in the lateral rooms are reflections of Syrian church architecture and the galleries in the narthex and the lateral naves are reflections of Istanbul church architecture. All this is visible in the Demirciören church, which must have been built at the beginning of the 6th century.

İBRAHİM ARTUK - CEVRİYE ARTUK : *Which states coined money in certain cities of the Islamic world and the names given to these cities* (421-446)

Coins provide us with all sorts of information regarding lost artistic objects, buildings that have long since vanished leaving no trace behind them, the wealth of states, transport routes, the precise locations of cities, the states that coined money, the precise construction and restoration dates of buildings, the activities of historical personages and the festivals organised in cities.

ÖMER İSKENDER TULUK : *An attempt to rebuild, as it once was, the İskilip Sheikh Yavsi Mosque* (pp. 447-456)

The Sheikh Yavsi Mosque, built under the patronage of Şeyhülislâm (high Ottoman official responsible for everything related to canon law)

Ebussuud Efendi, in his hometown of İskilip, in the name of his father Sheikh Yavsi, is the oldest building of İskilip. The plan of the mosque, with an inverted T shape, consists of two square spaces on the north, covered by equidimensional domes, a space with a smaller dome, attached to the previous double spaces' southern side, over the central axis and a portico. With this shape, this mosque has the characteristics of a multi-functional *zaviyeli cami* (mosque with diagonal axis) of the early Ottoman *Fütüvvet* (professional guilds with a Sufi dervish order structure) period. Nevertheless, its internal structure reflects all the changes and additions made to it during its 450-year existence. On the basis of the elements of discordance in the mosque, the criteria of Ottoman mosque architecture and the clues provided by the *vakfiye* (deed of trust of a pious foundation), we can form an idea concerning the process of change undergone by the mosque and thus its original plan.

In this way we can state that the mosque in question was built after the death of Sheikh Yavsi in 1514, sometime in the mid 16th century, with a three unit portico and a single unit main body; that later a second unit of the same dimension was added; that the domed portico was substituted with a wooden structure and that due to the requirement to have a multifunctional mosque, a smaller unit was added over the central axis to the southern wall of the two unit building, in a way reminiscent of the *zaviyeli cami*.

FERHAT KOCA : *Publications concerning the debate on the Caliphate during the last years of the Ottoman Empire (457-494)*

All the *nasihâtnâme* (document of admonition), *siyâsetnâme* (political treatise) and *adâletnâme* (document on the establishment of justice) written in Ottoman times about the fast, productive and just functioning of state institutions and the maintenance of world order, generally concerned analyses and recommendations about the functioning of state bureaucracy, rather than the fundamental structure of the state.

The debate concerning the powers of the sultan/caliph himself began with the 1839 *Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu* (imperial decree that reformed the Ottoman state) and went on until the Ottoman Sultanate and Caliphate were abolished and the Turkish Republic was put in its place.

In this article we present various works written in Ottoman/Turkish in the half century between 1876 and 1924 concerning the Ottoman Caliphate, with the aim of contributing to the creation of a "Bibliography of the Ottoman Empire" and to underlining the changes and conflicts within the Sunni Caliphate theory, in favour of temporal power and absolutism.

M. VEDAT GÜRBÜZ : *Genesis of Turkish Nationalism* (pp. 495-518)

In this research, conditions for the emergence of the Turkish nationalism and chief intellectuals who formulated the Turkish nationalism are comprehensively scrutinized. Turkish nationalist thought developed as a part of modernization and Westernization ideologies, then, it became an independent political ideology. Turkish nationalism was the last link of the Ottoman Empire's reconstruction and Westernization movement chains. Namık Kemal was the chief intellectual, who affected almost the entire variety of intellectuals in the Empire. He was the Hegel of the Turks. Ziya Gökalp, who was deeply influenced by Namık Kemal, was the first intellectual to see Turkist ideology as a political thought. He tried to organize and formulate the pillars of the Turkish nationalism. Although, cultural nationalism began earlier, political nationalism, among the Turks, gained popularity, especially during and after the Balkans Wars.

TAHA NİYAZİ KARACA : *A critical evaluation of a British source concerning the Armenian problem* (519-530)

From the point of view of the administrators of the Ottoman State and of the Muslim population, the Armenians were considered *tebaa-ı sadıka* (loyal subjects) loyal to the state and in good relations with their Muslim neighbours. Nevertheless the rise of nationalist ideologies in Europe and in particular the fact that the Greeks and the Serbians had acquired their independence made a deep impression on Armenian intellectuals. With the support of Britain, this impression quickly turned into a widespread and organised revolt against the Ottoman State and into a movement of independence. After the 1877-78 Ottoman-Russian war, Britain, which supported this revolt, began a campaign against the Ottoman State. The main points of this campaign were the facts that the Ottoman State and the

Turks in general were not civilised and that this was not a free country, but a country where people were subjected to immense cruelty and were massacred.

Some writers and journalists of the period took up a fundamental role within Britain's campaign to besmirch Turks in the court of public opinion and to justify its own policies. One of the principal instruments of this campaign was Sir Edwin Pears, who as a journalist and writer, worked very successfully in the attainment of these objectives. His news, which used also religious elements, and his works full of lies and false accusations against the Turks, created widespread revulsion, especially among Christians. Due to his success in this activity, Britain gave Pears a baronetcy, while Greece and Bulgaria gave him a knighthood.

Edwin Pears preferred basing his writings on hearsay, rather than on what he himself had seen. Nevertheless, even if based on hearsay, these writings accomplished their mission and are used as proof of the claims concerning the massacre of Armenians even in our day.

In this article we have tried to critically evaluate his approach to the Armenian question and the information provided by him, on the basis of Edwin Pears's personality, his upbringing and in particular his work titled "Turkey and its people". In this way it becomes clear that the claims concerning the Armenian question were based on works built upon religious prejudices and rumour rather than documents and historical reality.

STANFORD J. SHAW : *Halide Edib (Adivar)'s appeal to the American public for justice for the Turks* (pp. 531-540)

This article presents an appeal written in 1919-1920 by Turkey's first major woman writer, novelist and newspaper reporter Halide Edib (Adivar), to the people of the United States, entrusted to Lewis Edgar Browne, who was covering the Turkish War for Independence and the Russian Revolution and Civil War for the Chicago Daily News while the Paris Peace Conference was going on.

Halide Edib believed that the people of the United States were without bias in considering the problems of the Ottoman Empire during and after World War I, and, that, as had been stated in President Woodrow Wilson's

Fourteen Points, they wanted all the peoples of the Empire, including the Turks, to achieve independence in their own lands following the war. In her statement, she condemned the efforts then being made in Paris to blame on the Turks alone all the excesses and abuses that had gone in the war, pointing out that all the peoples of the Empire had sinned and been sinned against, all had suffered terribly from massacre and starvation, not only the Sultan's Christian subjects, and that the Turks, like the others, therefore deserved to achieve independence in the areas of Anatolia and Thrace where they constituted large majorities of the population.

In the end, this appeal fell on deaf ears. Halide Edib did not understand that the minds of the people of the Christian West had been so poisoned against Muslims by wartime propaganda that the accusations were being used as pretexts to deny to them rights that were being granted to their Christian neighbors. In the end, it was not such appeals for justice and understanding, then, but the force applied by the Turkish national resistance movement led by Mustafa Kemal Atatürk that achieved an independent existence for the Empire's Turkish subjects as a result of the Lausanne Conference and the establishment of the Turkish Republic in 1923.

ZAFER GÖLEN : *Ottoman gunpowder manufacturing in the 16th century in Hungary: the Budin Powder Mill* (pp. 541-552)

One of the most important characteristics of the Ottoman State was that it did not run the areas it conquered with a colonising mentality. In all conquered areas it made investments suitable to local conditions or existing useful institutions were maintained. Most of these investments had a social or military function. For example, the Budin Powder Mill manufactured gunpowder to be used by military forces in Hungary for many years. Agoston underlined the importance of this institution in his article. Even though the subject of the article is a single powder mill, it contains also useful information on Ottoman military history and gunpowder manufacturing.

CONTENTS

Articles and Studies:	Page
ÖZBEK, METİN: An interesting custom concerning the babies of Değirmentepe in the Chalcolithic era: Tying the head (with 6 illustrations)	369
BİLGİ, ÖNDER: İkiztepe tomb excavations and related burial customs (with 2 plan and 11 illustrations)	383
ERTEN, EMEL : Three elongated glass <i>unguentaria</i> at the Marmaris Museum (with 8 illustrations)	403
ERTEN, EMEL: Glass <i>unguentaria</i> of elongated type from Marmaris Museum	409
AYDIN, AYŞE: Christian architecture in Cilicia and Isauria with the church of Demirciöner as an example (with 4 illustrations)	415
ARTUK, İBRAHİM-ARTUK, CEVRİYE: Which states coined money in certain cities of the Islamic world and the names given to these cities	421
TULUK, ÖMER İSKENDER: An attempt to rebuild, as it once was, the İskilip Sheikh Yavsi Mosque (with 12 figures and 15 illustration)	447
KOCA, FERHAT: Publications concerning the debate on the Caliphate during the last years of the Ottoman Empire	457
GÜRBÜZ, M. VEDAT: Genesis of Turkish Nationalism	495
KARACA, TAHA NİYAZI: A critical evaluation of a British source concerning the Armenian problem	519
SHAW, STANFORD J.: Halide Edib (Adivar)'s appeal to the American public for justice for the Turks	531
 Translations:	
GÁBOR, ÁGOSTON (translated by Gölen, Zafer): Ottoman gunpowder manufacturing in the 16 th century in Hungary: The Budin Powder Mill	541
 Book Reviews:	
DİLAN, HASAN: General G. Korganoff: <i>La Participation Des Armeniens A La Guerre Mondiale Sur Le Front Du Caucasse (1914-1918)</i>	553
ÖZTEPE, ERHAN: Winfried Held: <i>Das Heiligtum der Athena in Milet, Milesische Forschungen</i>	561
AKA, İSMAIL: Gıyâseddin Ali-i Yezdî: <i>Saadetnâme yâ Ruznâme-i Gazavât-i Hindustan der salha-yi</i>	567
ÇİÇEK, KEMAL: Ruth Kark, Michal Oren-Nordheim: <i>Jerusalem and Its Environs: Quarters, Neighbourhoods, Villages 1800-1948</i>	571
İLGÜREL, MÜCTEBA: Recep Ahîshalı: <i>Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülkütâblık (XVIII. Yüzyıl)</i>	573
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: Galitekin, Ahmed Neziî: <i>Ayansarâyî Hüseyin Efendi. Ali Sâu Efendi, Süleymân Besim Efendi. Hadikatü'l-Cevâmi'</i>	577
DÖNMEZ, ŞEVKET: Marcella Frangipane: <i>Yakındoğ'u'da Devletin Doğuşu Mezopotamya ve Çevresinde Güçlü Aile Yönetimlerinin Devlet Çarkına Dönüşmesi</i>	583
The books and periodicals our library received during the first half of 2003	591
Abstracts	689

BELLE TEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXVII

No. 249

August 2003

ANKARA - TURKISH HISTORICAL SOCIETY PRINTING HOUSE

2004